ΝΟ: 22542.
ΚΩΔ: 22411.

Πάντειο Πανεπιστήμιο
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

Γιώργος Μαυρομμάτης

Εθνικισμός και ιστορία εκπαιδευτικής πολιτικής:
η εκπαίδευση των Θρακιωτών μουσουλμάνων μειονοτικών
1945 - 1975

Διδακτορική Διατριβή

Επιβλέπων καθηγητής
Στεφ. Πεσμαζόγλου

Μέλη Συμβουλευτικής Επιτροπής
καθ. Αλ. Ηρακλείδης επικ. καθ. Κων. Τσιτσελίκης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίδα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΘΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ 1

1.1. Εθνικό κράτος και εθνικές μειονότητες 1

Περί έθνους και εθνικού κράτους. 1

Μειονότητα - Εθνικές μειονότητες 4

1.2. Εθνική παιδεία και εκπαίδευση παιδιών μειονοτήτων 9

Εκπαίδευση παιδιών μειονοτήτων 13

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ 17

2.1. Περί δημόσιας εκπαίδευσης και εκπαιδευτικής πολιτικής 17

2.2. Η μειονοτική εκπαιδευτική πολιτική στη Θράκη: παραδοχές και ερωτήματα 21

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΘΡΑΚΗΣ 26

3.1 Σχετικά με την έρευνα 26

3.2. Η συγκρότηση της μειονότητας. 28

3.3. Πληθυσμός 31

3.4. Οικονομική δραστηριότητα. 34

3.5. Πολιτικές και κοινωνικές δομές 41

3.5.1 Η σύγκρουση συντηρητικών - προοδευτικών 41

3.5.2 Εκπροσώπηση 47

3.5.3 Θρησκεία 51

3.6. Το «φυλετικό» ζήτημα ή περί Τούρκων, Πομάκων και Τσιγγάνων 54

3.7. Περί της «ταυτότητας» της μειονότητας. 60

3.8. Η στάση της πολιτείας απέναντι στη μειονότητα

και οι σχέσεις μεταξύ πλειονότητας και μειονότητας. 78

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4
ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1945-1975
ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
ΣΕ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΑ 106
4.1. Οι εξελίξεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις κατά την περίοδο 1945 - 1975
και η επίδρασή τους στην ρωμαίικη μειονοτική εκπαίδευση. 106
4.2. Η μειονοτική εκπαιδευτική πολιτική στη Θράκη ως προϊόν
των ελληνοτουρκικών σχέσεων κατά την περίοδο 1945 - 1975 121

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5
Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΩΝ ΣΤΗ Δ. ΘΡΑΚΗ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ
ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ
ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ 149

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6
ΤΑ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ 159
6.1. Σχολικά κτίρια - υποχρεωτικότητα φοίτησης - ισοτιμίες 159
6.1.2. Παλαιοτουρκικά και νεοτουρκικά σχολεία. 172
6.1.3. Προσχολική αγωγή και εκπαίδευση ενηλίκων. 180
6.2. Η χρήση των όρων «Τουρκικό» και «Μουσουλμανικό» για το μειονοτικό σχολείο
και το ζήτημα της επιλογής γλώσσας για τα σχολικά έγγραφα. 188
6.3. Η αντιπαράθεση γύρω από το αλφάβητο και τις ημέρες αργίας. 207
6.3.1 Το ζήτημα του αλφαβήτου 208
6.3.2. Το ζήτημα της εβδομαδιαίας ημέρας αργίας. 213
6.4. Σχολικές εφορείες - σύλλογοι γονέων και κηδεμόνων 217
6.5. Τα σχολικά εγχειρίδια 229
6.5.1 Βιβλία για το τουρκόγλωσσο μέρος του προγράμματος 230
6.5.1.1 Αραβογράμματα τουρκόγλωσσα εγχειρίδια 246
6.5.2. Σχολικά εγχειρίδια για το ελληνόγλωσσο μέρος του προγράμματος 249
6.6. Σχολικές βιβλιοθήκες και εποπτικό υλικό. 256
6.7 Το αναλυτικό και ωρολόγιο πρόγραμμα, η κατανομή μαθημάτων ανά γλώσσα
και η διδασκαλία ελληνικής γλώσσας, ιστορίας και γεωγραφίας. 268
6.7.1 Αναλυτικό και ωρολόγιο πρόγραμμα και κατανομή των μαθημάτων ανά γλώσσα 268
6.7.2 Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στο μειονοτικό σχολείο 281

6.7.3 Η διδασκαλία της ιστορίας και της γεωγραφίας στο μειονοτικό σχολείο 294
6.8. Σχολικές τελετές - Σχολικές γιορτές - Σημαία - Προσευχή 302

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7
ΟΙ ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΤΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ 314
7.1 Δάσκαλοι του τουρκόγλωσσου μέρους του προγράμματος 314
7.1.1 Γενικά 314
7.1.2. Επιμορφώσεις των δασκάλων του τουρκόγλωσσου προγράμματος 343
7.1.3. Οι προσοντούχοι μειονοτικοί δάσκαλοι 361
7.1.4. Το ζήτημα της ελληνομάθειας των μειονοτικών δασκάλων 374
7.1.5. Τούρκοι μετακλητοί δάσκαλοι σε μειονοτικά σχολεία της Θράκης 386
7.2. Δάσκαλοι του ελληνόγλωσσου μέρους του προγράμματος 399
7.2.1. Γενικά 399
7.2.2. Επιμόρφωση δασκάλων του ελληνόγλωσσου μέρους του προγράμματος. 412
7.2.3. Επιθεωρητές και υποδιευθυντές στα μειονοτικά σχολεία 420

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8
ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ 428

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 434

[...] *μικρόν κατά μικρόν αμφότεροι, και Τούρκοι και Έλληνες, αναμιγνυόμεθα περισσότερον, κυρίως εις τα εκπαιδευτικά εκατέρας Μειονότητος. Δεν θα ήτο άραγε περισσότερον συμφέρον δι' αμφοτέρους, αν είμεθα ειλικρινέστεροι εις την τοιαύτην ανάμιξιν, εφόσον ασφαλώς γνωρίζει ο εις, πως κινείται ο άλλος; Συζητήσιμον, πάντοτε όμως υπό τη αναγκαίαν προϋπόθεσιν της ειλικρινείας.*

Α. Παπαευγενίου
Γενικός Επιθεωρητής Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων*
Θεσσαλονίκη 1955

* Στην εμπιστευτική έκθεσή του «Περί των παρά τω Υπουργείω των Εξωτερικών γενομένων συζητήσεων μετά των Τούρκων αντιπροσώπων δια τα Εκπαιδευτικά». Θεσσαλονίκη, 26.05.1955 Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

Πρόλογος

Η μειονοτική εκπαίδευση στη Θράκη, αυτή η ιδιότυπη εκπαιδευτική δομή που υπάρχει και λειτουργεί από το 1920 για τα παιδιά των Θρακιωτών μουσουλμάνων μειονοτικών παράλληλα με το εθνικό/δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα, αναμφίβολα εκπλήσσει όποιον την πρωτογνωρίζει.

Σύντομα η έκπληξη δίνει τη θέση της στον προβληματισμό. Και ο μελετητής -- ο απλός επισκέπτης αποσύρεται ταχέως, επιχειρώντας ενδεχομένως να οργανώσει κάπως τις εντυπώσεις του και να κατασιγάσει τα ποικίλα συναισθήματα που το «εξωτικό» του πράγματος τού δημιούργησε -- αρχίζει να αναρωτιέται: περί τίνος πρόκειται; πώς συγκροτήθηκε αυτός ο προεθνικός εκπαιδευτικός θεσμός και πώς και γιατί επιβιώνει σε εθνικό πια περιβάλλον υπό την προφανή πίεση του τουρκικού και του ελληνικού εθνικισμού;

Όλοι όσοι έχουν εμπλακεί με τη μειονοτική εκπαίδευση τουλάχιστον μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και γνώρισαν το ιδιόμορφο σύστημα διοίκησης, τις απαρχαιωμένες κτιριακές και λοιπές υποδομές, τα σχολικά εγχειρίδια, τον τρόπο με τον οποίο εκπαιδεύονταν μειονοτικοί και πλειονοτικοί δάσκαλοι και βεβαίως την περιορισμένη ελληνομάθεια και τις χαμηλές σχολικές επιδόσεις των μαθητών, έχουν καταλήξει στη διαπίστωση ότι εδώ υπάρχουν πολλά προβλήματα· και μάλιστα δομικά.

Και εγώ, γεννημένος το 1965 και μεγαλωμένος στην Κομοτηνή, από γονείς δημόσιους υπαλλήλους, διοικητικούς της εκπαίδευσης, και με κοντινούς συγγενείς να υπηρετούν ως δάσκαλοι σε μειονοτικά σχολεία ήδη από τη δεκαετία του 1930, άρχισα από πολύ νωρίς να βλέπω ότι «εκεί» συμβαίνει κάτι διαφορετικό και πάντως παράξενο. Ο σχετικές σκέψεις και προβληματισμοί μου πρωτοεμφανίστηκαν στα μαθητικά μου χρόνια, άρχισαν να δομούνται συστηματικότερα όταν σπούδαζα στο Παιδαγωγικό, εντάθηκαν όσο εργαζόμουν ως ερευνητής στη Θράκη[1] και συγκροτήθηκαν με ευκρίνεια στα χρόνια που υπηρέτησα ως δάσκαλος σε μειονοτικά σχολεία της Κομοτηνής.

---

[1] Ιδιαίτερα κατά την περίοδο 1997-2000, όταν εργαζόμουν στο πρόγραμμα «Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων» με επιστημονική υπεύθυνη την Α. Φραγκουδάκη και στόχο την αναμόρφωση του ελληνόγλωσσου μέρους της μειονοτικής εκπαίδευσης.

Σκέψεις και προβληματισμοί όμως που για πολλά χρόνια ήταν περίπου απαγορευμένα στους «κοινούς θνητούς». Η μειονοτική εκπαίδευση ήταν (εξακολουθεί να είναι) μέρος του μειονοτικού ζητήματος στη Θράκη, όπου η έννοια του εθνικού συμφέροντος επικάλυπτε και καθαγίαζε τα πάντα, απαγορεύοντας κάθε σχετικό προβληματισμό· κυρίως εκείνους που είχαν να κάνουν με τον τρόπο λήψης αποφάσεων και παραπέρα με την ορθότητα ή την αποτελεσματικότητα της κάθε επιλογής. Η μειονοτική εκπαίδευση ήταν «εθνικό θέμα» και επ' αυτού μπορούσαν να έχουν γνώση και γνώμη μόνο ορισμένοι (αποδειγμένα εθνικόφρονες και εξ αυτού) «ειδικοί».

Ωστόσο, επέμενα.

Ο βασικός προβληματισμός μου συγκροτήθηκε περί τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και αφορούσε το ζήτημα της εκπαιδευτικής πολιτικής. Και δεδομένου ότι μελέτη πολιτικής σημαίνει μελέτη (των όρων λήψης και υλοποίησης) αποφάσεων, κύριο ερώτημα κατέστη το ποιοι και πώς εμπλέκονται, και τελικά, σε τι πολιτικό πλαίσιο, με τι κριτήρια και τι στόχους λαμβάνονται οι αποφάσεις;

Αυτό είναι και το κεντρικό ερώτημα στο οποίο επιχειρώ να απαντήσω μέσα από την παρούσα μελέτη.

- - - - - - -

Το ζήτημα της διαμόρφωσης της Μειονοτικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής με απασχολεί για περισσότερα από 15 χρόνια. Το διερευνώ τόσο στο πεδίο (λαμβάνοντας και αναλύοντας συνεντεύξεις από τους ποικίλους εμπλεκόμενους) όσο και βιβλιογραφικά, μελετώντας οτι,δήποτε σχετικό έχει δημοσιευτεί, τόσο αναφορικά με το συγκεκριμένο θέμα όσο και αναφορικά με το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτό το θέμα κινείται. Έτσι, σταδιακά έφτασα στο να συγκροτήσω μια εικόνα και να επιχειρήσω κάποιες ερμηνείες. Για πολύ καιρό όμως ήταν πρακτικά αδύνατο να επιβεβαιώσω την ορθότητά τους, αφού δεν υπήρχε η δυνατότητα μελέτης του σχετικού αρχειακού υλικού.

Τη δυνατότητα αυτή μού την έδωσε η πρόσβαση που (αναπάντεχα) απέκτησα στο Αρχείο Επιθεωρήσεως Ξένων, Τεχνικών και Μειονοτικών Σχολείων Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας και στο αρχείο του Συντονιστικού Γραφείου Μειονοτικών Σχολείων Θράκης, τα οποία βρισκόταν, κατά το καλοκαίρι του 2004, κατατεθειμένα

στο παράρτημα των Γενικών Αρχείων του Κράτους στην Καβάλα.[2] Επρόκειτο για ένα αρχείο εξαιρετικά μεγάλης σημασίας καθώς εκεί βρισκόταν συγκεντρωμένα όλα τα σχετικά κείμενα: εγκύκλιοι, διαταγές, πρακτικά συσκέψεων αλλά και αλληλογραφία μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων φορέων).[3]

Έτσι, και με την εξαιρετική ευκαιρία που μου παρείχε ο καθηγητής Στέφανος Πεσμαζόγλου και το Τμήμα Πολιτικής και Ιστορίας του Πάντειου Πανεπιστημίου αποδεχόμενο, την άνοιξη του 2002, την αίτησή μου για εκπόνηση αυτής της μελέτης με το σχήμα και την κάλυψη της διδακτορικής διατριβής, ξεκίνησα την αρχειακή έρευνα.

- - - - - - -

Από τις αρχές κιόλας της συστηματικής διερεύνησης του ζητήματος, και πριν ακόμα αρχίσω τη μελέτη του αρχειακού υλικού, όλα έδειχναν ότι οι εξελίξεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις πάντα επηρέαζαν την πορεία της μειονοτικής εκπαίδευσης, ενώ σταδιακά γινόταν όλο και πιο ευκρινές το ότι η ελληνοτουρκική αντιπαράθεση αποτελούσε τον βασικό παράγοντα[4] που καθόριζε τη διαμόρφωση της Μειονοτικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Και καθώς στη βάση κάθε ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης υπάρχει η σύγκρουση μεταξύ ελληνικού και τουρκικού εθνικισμού,

---

[2] Την ύπαρξη του αρχείου την γνώριζα και το περιεχόμενό του το «υποπτευόμουν». Γνώση, ωστόσο, για τη δυνατότητα πρόσβασης στο αρχείο έλαβα από τον Καβαλιώτη φίλο, πολιτικό επιστήμονα Χρήστο Ηλιάδη. Τον ευχαριστώ πολύ. Εδώ οφείλω να αναφέρω ότι η δυνατότητα πρόσβασης του κοινού στο συγκεκριμένο αρχείο διήρκεσε πολύ λίγο. Το αρχείο, που είχε ανοίξει το 2002, έκλεισε στα τέλη Δεκεμβρίου του 2005 -- λίγο χρόνο μετά την παρουσίαση των πρώτων δημοσιεύσεων με βάση υλικό του --, αφαιρέθηκε από το παράρτημα των Γ.Α.Κ. Καβάλας και μεταφέρθηκε στην Αθήνα για «συντήρηση και ταξινόμηση».

[3] Το αρχείο δεν είναι πλήρες -- εκτιμώ όχι εκ προθέσεως και από παρέμβαση. Κάποιες φορές, από ορισμένες «ενότητες»/σειρές εγγράφων σχετικών με το χειρισμό ενός ζητήματος, απουσιάζουν ορισμένα έγγραφα. Οι ελλείψεις είναι πάντως μικρές και σίγουρα όχι καθοριστικές αφού οι υπάρχουσες (συχνές) αναφορές στα θέματα που περιείχαν -- ως ερωτήσεις, απαντήσεις ή διευκρινίσεις που γίνονται στα υπάρχοντα έγγραφα -- βοηθούν σημαντικά στην «ανασύνθεσή» τους και έτσι στην αποκατάσταση της ενότητας και στην ερμηνεία του συμβάντος. Επισημαίνω ακόμη ότι, μέχρι το 1950 περίπου στο αρχείο υπάρχουν κυρίως εκθέσεις, ενώ σχετική αλληλογραφία μεταξύ υπηρεσιών σπανίζει. Το εύρημα εμβάλλει τη σκέψη ότι, πιθανόν σε κάποια παλιά εκκαθάριση η αλληλογραφία δεν κρίθηκε τόσο ενδιαφέρουσα όσο οι εκθέσεις και καταστράφηκε, ή -- που είναι και το πιθανότερο -- την περίοδο εκείνη η διοίκηση ασκούνταν κυρίως με προφορικές εντολές.

[4] Βεβαίως υπήρξαν και άλλοι παράγοντες -- όπως π.χ. ο φόβος του «εκ βορρά κινδύνου», που είναι τόσο εμφανής στις δυτικότερες βορειοελλαδικές περιοχές -- που επηρέασαν την χάραξη της συγκεκριμένης πολιτικής· ωστόσο εδώ απωθήθηκαν σε βαθύτερα επίπεδα, αφού στο συγκεκριμένο χώρο κυριαρχούσε η ελληνοτουρκική αντιπαράθεση. Αναμφίβολα ρόλο στη διαμόρφωση της Μειονοτικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής είχαν και οι εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις. Φαίνεται όμως ότι ήταν σχετικά μικρός, αφού οι περί το μειονοτικό επιλογές των εκάστοτε ελληνικών κυβερνήσεων κινούνταν μέσα στο πλαίσιο που όριζαν οι εξελίξεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, όπως διαμορφώνονταν από τις τουρκικές πρωτοβουλίες αλλά και υπό την επίδραση παραγόντων από το διεθνές περιβάλλον. Το ζήτημα είναι οπωσδήποτε ενδιαφέρον, η διερεύνησή του όμως εκφεύγει από τα πλαίσια της παρούσας μελέτης.

επέλεξα να μελετήσω τη διαμόρφωση της Μειονοτικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής σε στενό συσχετισμό με τους όρους σύγκρουσης των δύο εθνικισμών. Έτσι αυτό που έμενε ήταν να οριστεί η χρονική περίοδος την οποία θα κάλυπτε η μελέτη.

Η περίοδος μέχρι το 1940 είχε μελετηθεί. Η μελέτη της περιόδου από το 1975 και εξής εκτίμησα ότι ήταν σκόπιμο να αποκλειστεί, κυρίως για λόγους δεοντολογίας.[5] Η περίοδος 1955-1975 έδειχνε εξαιρετικά ενδιαφέρουσα -- σηματοδοτούνταν από τις διώξεις των Ρωμιών στην Κωνσταντινούπολη το 1955 και 1964 και την τουρκική εισβολή στη Κύπρο το 1974 -- και η περίοδος 1945-1955 ήταν αναμφίβολα σημαντική καθώς τότε διαμορφώθηκε το μεταπολεμικό σύγχρονο πλαίσιο λειτουργίας της μειονοτικής εκπαίδευσης. Έτσι επέλεξα να καλύψω όλη την περίοδο 1945-1975.

- - - - - - -

Το εγχείρημα αποδείχτηκε εξαιρετικά επίπονο. Από το φθινόπωρο του 2003 έως το καλοκαίρι του 2004 βρισκόμουν σχεδόν κάθε εργάσιμη μέρα στο Αρχείο, επί το πλείστον μαζί με τον Κωνσταντίνο Τσιτελίκη. Ανέγνωσα περίπου 15.000 έγγραφα, συχνά δεσμίδες που περιλάμβαναν 25 ή και παραπάνω σελίδες. Μελέτησα και αποδελτίωσα περίπου 4.000 έγγραφα.

Τα κείμενα αποδελτιώθηκαν και οι επιμέρους αναφορές κατατάχθηκαν σε κατηγορίες τόσες και τέτοιες που «υποδείκνυε» η σχετική βιβλιογραφία αλλά και το συγκεκριμένο υλικό -- είναι οι τίτλοι και οι υπότιτλοι των κεφαλαίων 6 και 7 --, και στη συνέχεια διατάχτηκαν ανά θέμα/κατηγορία με χρονολογική σειρά.

Ο όγκος όμως του υλικού ήταν τεράστιος και η συνολική επεξεργασία και παρουσίασή του θα έθετε την παρούσα μελέτη μακράν πέραν των ορίων μιας διδακτορικής διατριβής. Έτσι αναγκάστηκα να περιορίσω την μελέτη μου σε ό,τι αφορά την πρωτοβάθμια μειονοτική εκπαίδευση αφήνοντας εκτός τη δευτεροβάθμια (ιεροσπουδαστήρια και Ειδική Παιδαγωγική Ακαδημία Θεσσαλονίκης).

Ο περιορισμός αυτός -- αναγκαίος από άποψη όγκου και χρόνου -- δεν απείλησε την εγκυρότητα των ευρημάτων της μελέτης, καθώς το υλικό που αφορά τη πρωτοβάθμια μειονοτική εκπαίδευση αποτελεί περίπου τα 3/5 του συνολικού

---

[5] Για μια τέτοια μελέτη θεωρείται σκόπιμο να έχουν παρέλθει τουλάχιστον 30 έτη από την υπό έρευνα περίοδο, καθώς έτσι, αφ' ενός εξασφαλίζεται η αναγκαία απόσταση από τα γεγονότα, και η δυνατότητα για μια συνολικότερη θεώρηση, και αφ' ετέρου περιορίζεται σημαντικά η πιθανότητα να αναμοχλευθούν (από την μελέτη και την παρουσίαση των ευρημάτων) μίση και πάθη, αφού οι πρωταγωνιστές της εποχής εκείνης μάλλον δεν θα είναι πια εν ζωή.

αρχειακού υλικού. Επιπλέον, η ανάγνωση και του υπόλοιπου υλικού με έπεισε ότι το κεντρικό ερώτημα της έρευνας, το αν δηλαδή η Μειονοτική Εκπαιδευτική Πολιτική αποτελεί ουσιαστικά προϊόν της αντιπαράθεσης μεταξύ τουρκικού και ελληνικού εθνικισμού, απαντιέται και εκεί με τον ίδιο τρόπο, ενώ δε συνάντησα στοιχεία που θα μπορούσαν να στρέψουν τη μελέτη μου σε κάποια άλλη κατεύθυνση.

Η επεξεργασία των θεμάτων που επελέγησαν παρείχε τη δυνατότητα για μια συνολική παρουσίαση του θέματος, όπως αυτό εμφανίζεται στο συγκεκριμένο αρχείο. Έτσι, με βάση το υλικό αυτό, επιχειρήθηκε μια (ανα)σύνθεση της ιστορίας της Μειονοτικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής της περιόδου 1945-1975, με στόχο τον εντοπισμό των εμπλεκόμενων φορέων και την καταγραφή της στάσης και της δράσης τους, ώστε στη συνέχεια να αναζητηθούν ερμηνείες, με κύριο προς διερεύνηση ζήτημα το είδος και τον βαθμό επίδρασης που είχαν σε κάθε τομέα οι εξελίξεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

Παράλληλα με τη μελέτη της βιβλιογραφίας και του αρχείου διεξήγαγα -- μεταξύ των ετών 2004-2007 και κατά περιόδους -- έρευνα πεδίου, απευθυνόμενος κυρίως σε άτομα (πλειονοτικούς και μειονοτικούς) ηλικίας 50-85 ετών που κατά την περίοδο που μελετάω ενεπλάκησαν στην εκπαιδευτική διαδικασία είτε ως μαθητές, είτε ως εκπαιδευτικοί, είτε ως στελέχη διοίκησης. Σκοπός μου εδώ ήταν να αντλήσω πληροφορίες και στοιχεία με την ελπίδα να φωτίσω ορισμένες σκοτεινές πτυχές στη δράση κάποιων πρωταγωνιστών, και παραπέρα να υποθέσω/αντιληφθώ ενδεχόμενα κίνητρα, σκοπιμότητες και ιδεολογικές συγγένειες μεταξύ προσώπων που πρωταγωνιστούσαν στη διαμόρφωση της Μειονοτικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

Έτσι προέκυψε το παρόν πόνημα.

- - - - - - -

Η μελέτη χωρίζεται σε οκτώ κεφάλαια, κατανεμημένα σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος (κεφ. 1 και 2), όπου επιχειρείται μια «επίσκεψη στους όρους», τίθεται το θεωρητικό πλαίσιο, ορισμένες παραδοχές και οι υποθέσεις εργασίας. Στο δεύτερο μέρος (κεφ. 3, 4 και 5), και με στόχο να γίνει γνωστό στον αναγνώστη το πολιτικό κυρίως πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα η μειονοτική εκπαίδευση, παρουσιάζεται η ιστορία του μειονοτικού ζητήματος στην Θράκη, οι εξελίξεις στα ελληνοτουρκικά που επηρεάζουν τη μειονοτική εκπαίδευση και η ιστορία της εκπαίδευσης των μουσουλμάνων της Θράκης μέχρι το 1920, ενώ στο τρίτο μέρος

(κεφ. 6, 7 και 8) παρουσιάζονται και ερμηνεύονται τα ευρήματα της έρευνας. Αναλυτικότερα:

- Στο πρώτο κεφάλαιο με τίτλο «Εθνικό κράτος και εθνική παιδεία» επισκοπούνται αφ' ενός τα περί εθνικού κράτους και εθνικών μειονοτήτων και αφ' ετέρου τα περί εθνικής παιδείας, ενώ γίνεται και μια επισκόπηση του ζητήματος της εκπαίδευσης παιδιών μειονοτήτων.

- Στο δεύτερο κεφάλαιο με τίτλο «Εκπαιδευτική πολιτική και μειονοτική εκπαίδευση» τίθεται το ζήτημα της εκπαιδευτικής πολιτικής στα πλαίσια της δημόσιας εκπαίδευσης, όπως αυτό προσεγγίζεται από τις σημαντικότερες στο χώρο σχολές σκέψης, και ακολούθως τίθενται οι παραδοχές και τα ερωτήματα της παρούσας μελέτης ως προς το υπό εξέταση ζήτημα· τη μειονοτική εκπαιδευτική πολιτική στη Θράκη. Εδώ τίθενται και οι υποθέσεις εργασίας της μελέτης.

- Στο τρίτο κεφάλαιο με τίτλο «Η μουσουλμανική μειονότητα της ελληνικής Θράκης» παρουσιάζεται εκτενώς η ιστορία του μειονοτικού ζητήματος από το 1920 μέχρι το 2000. Πιο συγκεκριμένα, και μετά από μικρή αναφορά στα προβλήματα που συναντούσε ή και ακόμα συναντά η έρευνα γύρω από το μειονοτικό ζήτημα στη Θράκη, γίνεται εκτενής αναφορά στη συγκρότηση της μειονότητας, στο πώς εξελίσσεται αριθμητικά, στην οικονομική δραστηριότητα των μειονοτικών και στις πολιτικές και κοινωνικές δομές της μειονότητας (με ιδιαίτερες αναφορές στη σύγκρουση συντηρητικών-προοδευτικών, στην εκπροσώπηση των μειονοτικών και σε ζητήματα σχετικά με τη θρησκεία). Πέραν αυτών γίνεται εκτενής αναφορά στο εθνοτικό ζήτημα, δηλαδή στη συζήτηση περί Τούρκων, Πομάκων και Τσιγγάνων και στη συλλογική ταυτότητα της μειονότητας («τουρκική» - «μουσουλμανική»), και παρουσιάζεται εκτενώς η στάση της πολιτείας απέναντι στη μειονότητα και οι σχέσεις μεταξύ πλειονότητας και μειονότητας κατά την περίοδο 1950-2000.

- Στο τέταρτο κεφάλαιο με τίτλο «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις της περιόδου 1945-1975 και η επίδρασή τους στη μειονοτική εκπαίδευση σε Ελλάδα και Τουρκία», και με στόχο να περιγραφεί το πολιτικό πλαίσιο εντός του οποίου διαμορφώνεται η Μειονοτική Εκπαιδευτική Πολιτική, παρουσιάζονται αναλυτικά οι εξελίξεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις κατά την περίοδο 1945 - 1975 και η επίδρασή τους στη ρωμαίικη μειονοτική εκπαίδευση, και στη συνέχεια παρουσιάζεται η Μειονοτική Εκπαιδευτική Πολιτική στη Θράκη ως προϊόν της πορείας των ελληνοτουρκικών σχέσεων κατά την περίοδο 1945 - 1975.

- Στο πέμπτο κεφάλαιο με τίτλο «Η εκπαίδευση των μουσουλμάνων της Θράκης μέχρι την ενσωμάτωση της περιοχής στο ελληνικό κράτος» παρουσιάζονται οι κρατικές και κοινοτικές εκπαιδευτικές δομές που υπήρχαν για τους μουσουλμάνους μαθητές στην Θράκη μέχρι το 1920, και οι οποίες ουσιαστικά αποτέλεσαν την βάση επί της οποίας οικοδομήθηκε το μειονοτικό εκπαιδευτικό σύστημα.
- Στο έκτο κεφάλαιο με τίτλο «Τα μειονοτικά σχολεία» παρουσιάζονται με χρονολογική σειρά τα ζητήματα που αφορούν τα μειονοτικά σχολεία, αναδεικνύεται ο ρόλος του κάθε εμπλεκόμενου φορέα και ερμηνεύεται η λειτουργία του κυρίως ως προϊόν του ελληνοτουρκικού εθνικού ανταγωνισμού. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζονται οι εξελίξεις στο ζήτημα των σχολικών κτιρίων, της υποχρεωτικότητας της φοίτησης των μειονοτικών μαθητών και της ισοτιμίας των μειονοτικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με τα δημόσια ελληνικά σχολεία, οι εξελίξεις στο ζήτημα της σύγκρουσης μεταξύ παλαιότουρκων και νεότουρκων όπως αυτή αποτυπώνεται με την ίδρυση ή/και την υποστήριξη παλαιοτουρκικών και νεοτουρκικών σχολείων, και οι όποιες κινήσεις έγιναν στον τομέα της προσχολικής αγωγής και της εκπαίδευσης ενηλίκων. Στη συνέχεια εξετάζονται οι εξελίξεις στο ζήτημα της ονομασίας των σχολείων («Τουρκικό» - «Μουσουλμανικό») και στο ζήτημα της επιλογής της γλώσσας στην οποία θα συντάσσονται τα σχολικά έγγραφα, η αντιπαράθεση (μεταξύ προοδευτικών και συντηρητικών) σχετικά με τη μέρα της εβδομαδιαίας αργίας του μειονοτικού σχολείου και γύρω από το αλφάβητο στο οποίο θα γράφεται η τουρκική, καθώς και σε ζητήματα που σχετίζονται με την ανάδειξη των σχολικών εφορειών και τη δράση των συλλόγων γονέων και κηδεμόνων. Εκτενής αναφορά γίνεται στα σχολικά εγχειρίδια, τόσο για το ελληνόγλωσσο όσο και για το τουρκόγλωσσο μέρος του προγράμματος (με ειδική αναφορά στα αραβογράμματα τουρκόγλωσσα εγχειρίδια) καθώς και στις σχολικές βιβλιοθήκες, το εποπτικό υλικό και τις σχολικές τελετές (με ειδική αναφορά στο ζήτημα της προσευχής και της σημαίας). Εκτενής αναφορά γίνεται και στο αναλυτικό και ωρολόγιο πρόγραμμα των μειονοτικών σχολείων και ιδιαίτερα στην ιστορία συγκρότησής του και στο ζήτημα της κατανομής των μαθημάτων ανά γλώσσα, με έμφαση στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας της ιστορίας και της γεωγραφίας, δηλαδή των μαθημάτων που κατ' εξοχήν καλλιεργούν το αίσθημα του ανήκειν στο έθνος.
- Στο έβδομο κεφάλαιο με τίτλο «Οι δάσκαλοι των μειονοτικών σχολείων» παρουσιάζονται οι εξελίξεις στο ζήτημα της στελέχωσης των μειονοτικών σχολείων τόσο με ελληνόγλωσσους/ πλειονοτικούς όσο και με τουρκόγλωσσσους/

μειονοτικούς δασκάλους. Ειδικότερα παρουσιάζονται οι διάφορες κατηγορίες μειονοτικών δασκάλων, η αντιπαράθεση μεταξύ τουρκικού και ελληνικού εθνικισμού γύρω από το ζήτημα της επιλογής, πρόσληψης, εκπαίδευσης και μετεκπαίδευσής τους καθώς και ο τρόπος που η διοίκηση χρησιμοποιεί πολιτικά την περιορισμένη ελληνομάθεια των Θρακιωτών μειονοτικών δασκάλων. Ακολούθως παρουσιάζονται οι εξελίξεις στον τομέα των δασκάλων του ελληνόγλωσσου μέρους του προγράμματος, η επιμόρφωσή τους και οι προσδοκίες της διοίκησης από την παρουσία και δράση των πλειονοτικών δασκάλων στις μειονοτικές κοινότητες, καθώς και ο τρόπος επιλογής και η δράση των (πλειονοτικών) επιθεωρητών και υποδιευθυντών των μειονοτικών σχολείων.

- Τέλος στο όγδοο κεφάλαιο κατατίθενται οι καταληκτικές παρατηρήσεις.

- - - - - - -

Κατά τη συγγραφή παρατίθενται εκτενή αποσπάσματα από το αρχειακό υλικό με στόχο να φανεί το ύφος των προσώπων και το «κλίμα» των εποχών και παραπέρα οι ποικίλες παραδηλώσεις που συνοδεύουν τις εκάστοτε δηλώσεις, και των οποίων η επισήμανση και ανάλυση κινείται έξω από το πλαίσιο της παρούσας μελέτης. Κάποιες παραθέσεις γίνονται στο κυρίως κείμενο ενώ οι περισσότερες στις υποσημειώσεις, ώστε και η αφήγηση στο κείμενο να «ρέει» ικανοποιητικά και ο αναγνώστης να έχει τη δυνατότητα άμεσης πρόσβασης στα παραθέματα. Ακόμα παρατίθενται τα ονόματα αλλά και οι ιδιότητες αυτών που λαμβάνουν αποφάσεις ώστε να συγκροτηθεί ικανοποιητικά ο «πίνακας» των στελεχών της διοίκησης που εμπλέκονται στα της μειονοτικής εκπαίδευσης και παράλληλα να διαγραφούν τα επίπεδα λήψης αποφάσεων.

Οι παραθέσεις αυτές γίνονται και με σκοπό να δώσουν τη δυνατότητα άντλησης ειδικών πληροφοριών καθώς και τη δυνατότητα δευτερογενούς έρευνας π.χ. πάνω στο ύφος (λόγου και διοίκησης) αλλά και στις κινήσεις του στελεχιακού δυναμικού των υπηρεσιών ανάλογα με τις πολιτικές εξελίξεις, στα πλαίσια μιας ενδεχόμενης μελλοντικής απόπειρας συγγραφής μιας «ιστορίας της διοίκησης της μειονοτικής εκπαίδευσης».

Στις παραθέσεις διατηρείται η σύνταξη, η ορθογραφία και η δομή (υπογραμμίσεις κ.λ.π.), των αρχικών κειμένων, ενώ το πολυτονικό σύστημα τρέπεται σε μονοτονικό.

- - - - - - -

Ολοκληρώνοντας την εισαγωγή οφείλω να επισημάνω ότι, καθώς η Μειονοτική Εκπαιδευτική Πολιτική διαμορφώνεται μέσα από έναν ιδιότυπο ελληνοτουρκικό διάλογο, πλήρης εικόνα του θέματος θα μπορούσε να σχηματιστεί μόνο αν ποτέ ανοίξει το ανάλογο τουρκικό αρχείο και γίνουν με ακρίβεια γνωστές οι εκάστοτε αποφάσεις, τα κίνητρα και το σκεπτικό της τουρκικής πλευράς. Η γνώση που υπάρχει επ' αυτών σήμερα είναι πολύ συχνά αποσπασματική.

Όσον αφορά τη στάση της τουρκικής διοίκησης απέναντι στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία -- που κατά κανόνα αποτελεί τη βάση για ανάλογη ελληνική συμπεριφορά απέναντι στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης --, αυτή γίνεται γνωστή κάποτε, άλλοτε από στοιχεία που διαρρέουν (σκόπιμα;) διαμέσου των Ρωμιών εκπαιδευτικών, άλλοτε από έγγραφα που κοινοποιούνται επίσημα στα ρωμαίικα σχολεία και άλλοτε από στοιχεία που περιέρχονται εις γνώση των ελληνικών προξενικών αρχών.

Όσον αφορά τη στάση της Τουρκίας απέναντι στη μειονοτική εκπαίδευση στη Θράκη, αυτή ορισμένες φορές γίνεται γνωστή από μειονοτικούς δασκάλους που την πληροφορούνται ή την αντιλαμβάνονται και στη συνέχεια φροντίζουν να τη γνωστοποιήσουν στη διοίκηση· κατά κανόνα όμως εικάζεται από στελέχη της διοίκησης, προσέγγιση αναμφίβολα διαμεσολαβημένη από (ελληνική εθνικιστική) ιδεολογία. Για το λόγο αυτό, στις (πολλές) περιπτώσεις κατά τις οποίες οι στάσεις και αντιλήψεις της τουρκικής πλευράς δεν αποτυπώνονται με σαφήνεια στα κείμενα, προτιμώ ηπιότερες εκφράσεις για την έκφραση των ισχυρισμών μου, επιλέγοντας συνήθως τη διατύπωση « ... η Τουρκία φαίνεται να ...»

- - - - - - -

Η μελέτη αυτή δεν θα μπορούσε να εκπονηθεί χωρίς το συγκεκριμένο και από πολλές πλευρές «ευαίσθητο» αρχειακό υλικό. Ευχαριστώ, λοιπόν, πολύ τους αρχειονόμους του παραρτήματος Καβάλας των Γενικών Αρχείων του Κράτους Κυριάκο Λυκουρίνο και Νίκο Καραγιαννακίδη για τη βοήθεια που μου προσέφεραν και κυρίως για την εμπιστοσύνη που έδειξαν. Και βέβαια ευχαριστώ πολύ τον επιβλέποντα καθηγητή Στέφανο Πεσμαζόγλου, τον καθηγητή Αλέξη Ηρακλείδη και τον επίκουρο καθηγητή Κωνσταντίνο Τσιτσελίκη για την καθοδήγηση που μου παρείχαν και τη στήριξη που μου προσέφεραν κατά την εκπόνηση της διατριβής αυτής.

Γιώργος Μαυρομμάτης

Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2007

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΘΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

1.1. Εθνικό κράτος και εθνικές μειονότητες

Περί έθνους και εθνικού κράτους.

Ο όρος έθνος, με το σημερινό του περιεχόμενο, συγκροτήθηκε μεταξύ 18ου και 20ου αιώνα με την δημιουργία των εθνικών κρατών.[1] Πρόκειται για μια σύλληψη που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της βιομηχανικής κοινωνίας και εξελίχθηκε κατά τη διάρκεια μιας μακράς πορείας, σημαντικά ορόσημα της οποίας υπήρξαν η διακήρυξη της αμερικάνικης ανεξαρτησίας (1776) και η γαλλική διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη (1789).

Είναι δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να υπάρξει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για το τι είναι έθνος και κατά συνέπεια για το ποιος και μέσα από ποιες διαδικασίες εντάσσεται/ανήκει σε ένα έθνος ή αποκλείεται από το εκάστοτε έθνος.

Ο Smith (2000:30) -- υποστηρίζοντας ότι επιδιώκει την αντικειμενικότητα (και άρα μια αδιαμεσολάβητη από ιδεολογία προσέγγιση;) και προσπαθώντας, όπως δηλώνει (2000:45), να κρατήσει αποστάσεις από «εργαλειακές» και φαινομενολογικές προσεγγίσεις -- ορίζει ως έθνος τον κατονομασμένο ανθρώπινο πληθυσμό που μοιράζεται μια ιστορική εδαφική επικράτεια, κοινούς μύθους και ιστορικές μνήμες, μια μαζική δημόσια κουλτούρα, κοινή οικονομία και κοινά για όλα τα μέλη νομικά δικαιώματα και υποχρεώσεις.

Ο Gellner (1992:23-24) μετακινείται λίγο προς ένα πιο αφηρημένο σχήμα, αναδεικνύοντας παράλληλα και τον ρόλο της ανθρώπινης βούλησης. Για τον Gellner στο ίδιο έθνος ανήκουν όσοι συμμετέχουν σε ένα κοινό σύστημα ιδεών, συμβόλων, συνειρμών, και τρόπων συμπεριφοράς και επικοινωνίας, δηλαδή στον ίδιο πολιτισμό[2] και επιθυμούν να συνυπάρχουν, ενώ τονίζει ότι δύο άνθρωποι ανήκουν στο ίδιο έθνος εάν και μόνο εάν αναγνωρίζει ο ένας τον άλλον ως μέλος του ίδιου έθνους.

---

[1] Ο όρος «έθνος» πρωτοσυναντιέται στον Όμηρο και εμφανίζεται συχνά στο λόγο των αρχαίων Ελλήνων κλασικών, αλλά με τελείως διαφορετικό περιεχόμενο από το σημερινό (Λέκκας, 1996:86-90).

[2] Αν και ο Norbert Elias (1997:25) επισημαίνει ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να δοθεί ένας ακριβής και μονοδιάστατος ορισμός για τον πολιτισμό καθώς ο όρος αλλάζει περιεχόμενο ανάλογα με την κοινωνία και την εποχή. Αποδέχεται όμως ότι ο η έννοια αυτή εκφράζει την αυτοσυνειδησία της Δύσης. Ίσως καθ'αυτή την έννοια «εθνική συνείδηση».

Ο Anderson (1997:26-28) μετακινείται ακόμα περισσότερο, ορίζοντας το έθνος ως μια ανθρώπινη κοινότητα που φαντάζεται τον εαυτό της ως πολιτική κοινότητα εγγενώς οριοθετημένη και ταυτόχρονα κυρίαρχη.[3]

Κύριο άξονα, πάνω στον οποίο δομήθηκε η σύλληψη του έθνους, αποτέλεσε ο πολιτισμός και ιδιαίτερα η γλώσσα[4] και η θρησκεία, χωρίς όμως κάτι τέτοιο να είναι πάντα απαραίτητο, και πάντως όχι στους εθνικισμούς που συγκροτήθηκαν μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, οπότε και αρχίζει να καθίσταται δυνατή ως σύλληψη και εφαρμόσιμη η «αναπαράσταση» της φαντασιακής κοινότητας με τρόπους που δεν απαιτούν γλωσσική ομοιογένεια, με παράδειγμα την Ελβετία αλλά και χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας (Anderson, 1997:198-200).

Εδώ πρέπει να επισημανθεί ότι η γλώσσα, πέρα από τη μεγάλη συμβολική της αξία κυρίως στη συγκρότηση του εθνικού φαντασιακού, είχε και έχει και μια συγκεκριμένη πρακτική αξία, κυρίως μέσω των λειτουργιών που επιτελούνται δι' αυτής και ειδικότερα ως μέσο προσέγγισης της κρατικής εξουσίας. Η άγνοια της

---

3 Αποτελεί κοινότητα σε φαντασιακό επίπεδο επειδή κανένα μέλος ακόμα και του μικρότερου έθνους δεν θα γνωρίσει ποτέ τα περισσότερα από τα υπόλοιπα μέλη, δεν θα τα συναντήσει ούτε θα ακούσει για αυτά· όμως ο καθένας έχει την αίσθηση του συνανήκειν.
Το έθνος συλλαμβάνεται με την φαντασία ως *οριοθετημένο* γιατί ακόμα και το μεγαλύτερο έθνος, που περιλαμβάνει ίσως και ένα δισεκατομμύριο ανθρώπινες ζωές έχει καθορισμένα σύνορα -- έστω και αν είναι ελαστικά -- πέρα από τα οποία βρίσκονται άλλα έθνη.
Συλλαμβάνεται με την φαντασία ως *κυρίαρχο* γιατί η έννοια έθνος γεννήθηκε σε μια εποχή κατά την οποία ο Διαφωτισμός και η Επανάσταση κατέστρεψαν τη νομιμότητα της ιεραρχικά οργανωμένης ελέω Θεού μοναρχίας.
Τέλος, συλλαμβάνεται με την φαντασία ως κοινότητα, επειδή, ανεξάρτητα από την ουσιαστική ανισότητα και εκμετάλλευση που κυριαρχεί σε κάθε κοινότητα, το έθνος νοείται πάντα ως μια βαθιά οριζόντια συντροφική σχέση. Σε τελευταία ανάλυση, είναι αυτό το αίσθημα της αδελφότητας που δίνει τη δυνατότητα σε τόσα εκατομμύρια ανθρώπους, τους τελευταίους δύο αιώνες, όχι τόσο να σκοτώνουν, όσο να είναι πρόθυμοι να δίνουν τη ζωή τους για αυτό.

4 Όπως επισημαίνει ο Anderson (1997:76-79) «η φαντασιακή σύλληψη των νέων κοινοτήτων έγινε δυνατή χάρη σε μια εν μέρει τυχαία, εκρηκτική όμως αλληλεπίδραση μεταξύ ενός συστήματος παραγωγής και παραγωγικών σχέσεων (καπιταλισμός), μιας τεχνολογίας των επικοινωνιών (τυπογραφία) και του μοιραίου της ποικιλίας των ανθρώπινων γλωσσών [...] Ο καπιταλισμός και η τυπογραφία δημιούργησαν μονόγλωσσο μαζικό αναγνωστικό κοινό.
Οι έντυπες γλώσσες έθεσαν τα θεμέλια της εθνικής συνείδησης με τρεις διαφορετικούς τρόπους. Πρώτο και κυριότερο δημιούργησαν (στην Ευρώπη) ενιαία παιδεία ανταλλαγής και επικοινωνίας σ' ένα χαμηλότερο επίπεδο από τα λατινικά και υψηλότερο από την προφορική καθομιλουμένη. Έτσι οι άνθρωποι αντιλήφθηκαν σταδιακά την ύπαρξη εκατοντάδων χιλιάδων, ακόμα και εκατομμυρίων ανθρώπων του δικού τους ιδιαίτερου γλωσσικού πεδίου και ταυτόχρονα ότι μόνο αυτές οι εκατοντάδες χιλιάδες ή εκατομμύρια ανήκαν στο ίδιο πεδίο. Οι συν-αναγνώστες αυτοί, οι οποίοι συνδεόταν μεταξύ τους μέσω εντύπων, αποτέλεσαν στην κοσμική, ιδιαίτερη, ορατή αφάνειά τους το έμβρυο της κοινότητας που συλλαμβάνεται με τη φαντασία ως εθνική. Δεύτερον, ο έντυπος καπιταλισμός έδωσε μια νέα σταθερότητα στη γλώσσα, πράγμα το οποίο μακροπρόθεσμα συντέλεσε στη συγκρότηση της εικόνας της αρχαιότητας που ήταν κεντρική στην υποκειμενική αντίληψη του έθνους. [...] Τρίτον, ο έντυπος καπιταλισμός δημιούργησε γλώσσες εξουσίας διαφορετικού τύπου από τις καθομιλούμενες γλώσσες της διοίκησης».

γλώσσας του κράτους απαγορεύει σε ένα πολίτη την πρόσβαση (και πολύ περισσότερο την ένταξη) στον κρατικό μηχανισμό -- συχνά μάλιστα δεν επιτρέπει την ύπαρξη μιας καλής, και κάποιες φορές ούτε καν μιας στοιχειώδους επικοινωνίας -- πράγμα που καθιστά περίπου αδύνατη την (μέσα από αυτή την οδό) πρόσκτηση οικονομικής και πολιτικής δύναμης (Hobsbawm, 1994:220).

Η σχέση μεταξύ εθνικού κράτους και έθνους είναι σχέση δημιουργού - δημιουργήματος. Όπως παρατηρεί χαρακτηριστικά ο Gellner (1992:106) «τα έθνη γεννιούνται από τον εθνικισμό και όχι το αντίστροφο. Ομολογουμένως ο εθνικισμός χρησιμοποιεί την προϋπάρχουσα, ιστορικά κληροδοτημένη πληθώρα των πολιτισμών και τον πολιτισμικό πλούτο, παρ' όλο που τα χρησιμοποιεί πολύ επιλεκτικά και συνήθως τα μετασχηματίζει ριζικά».

Μια τέτοια διαδικασία έλαβε χώρα και στη Νοτιοανατολική Ευρώπη κατά τον 19^{ο} αιώνα με τη σταδιακή συγκρότηση/κατασκευή των εθνών από τα κράτη, καθώς από την πληθώρα των υπαρχόντων πολιτισμικών στοιχείων κάποια επιλέχθηκαν και συγκρότησαν τους νεότευκτους εθνικούς πολιτισμούς ενώ άλλα απορρίφθηκαν, και παράλληλα έννοιες εθνικής ταυτότητας επινοήθηκαν από πρωτοπόρους διανοητές και εντυπώθηκαν πάνω σε κοινωνικές ομάδες, ο εθνικός προσδιορισμός των οποίων θα μπορούσε να εξελιχθεί προς διαφορετικές κατευθύνσεις (Κιτρομηλίδης, 1999:72).

Ο εθνικισμός είναι μία νεοτερική ιδεολογία διαμέσου της οποίας ομάδες διανοουμένων, κοινωνικά κινήματα ή και πολιτικές ενώσεις επιδιώκουν την διαμόρφωση συλλογικών και ατομικών ταυτοτήτων, εντός μιας ή αναφορικά με μια ορισμένη κάθε φορά επικράτεια, προσδίδοντας ταυτόχρονα νόημα στο «άδειο» σημαίνον «έθνος» (Δεμερτζής, 1994:73). Είναι η ενεργός αλληλεγγύη μιας ομάδας που ισχυρίζεται ότι αποτελεί έθνος και επιδιώκει να καταστεί κράτος ή να «ολοκληρώσει» το κράτος της (Λέκκας, 1996:97).

Ταυτόχρονα όμως -- αν όχι πρωταρχικά και κυρίως -- είναι μια πολιτική αρχή η οποία υποστηρίζει την εναρμόνιση της πολιτικής και της εθνικής οντότητας. Ο εθνικισμός ως αίσθημα ή ως κίνημα μπορεί να οριστεί κατά τον καλύτερο τρόπο υπό το πρίσμα αυτής της αρχής. Εθνικιστικό αίσθημα είναι το αίσθημα οργής που προκαλεί η παραβίαση αυτής της αρχής ή το αίσθημα ικανοποίησης που προκαλεί η εκπλήρωσή της. Εθνικιστικό κίνημα είναι αυτό που υποκινείται από ένα τέτοιου είδους αίσθημα (Gellner, 1992: 13-14).

Οι τρόποι κατά τους οποίους μπορεί να παραβιαστεί η αρχή του εθνικισμού ποικίλουν. Είναι δυνατόν τα πολιτικά όρια ενός δεδομένου κράτους να μην κατορθώνουν να περιλάβουν όλα τα μέλη του αντίστοιχου έθνους· ή μπορεί να τα περιλαμβάνουν μεν όλα, αλλά να περιλαμβάνουν και κάποιους ξένους. Ή ακόμα μπορεί να αποτυγχάνουν ταυτοχρόνως και κατά τα δύο σκέλη: μη ενσωματώνοντας όλους τους ομοεθνείς και συμπεριλαμβάνοντας κάποιους αλλοεθνείς.

Το αιτούμενο της σύμπτωσης κράτους και έθνους, δηλαδή το αίτημα της εθνικής ολοκλήρωσης, μπορεί να προσκρούει στην παρουσία εντός των ορίων του εθνικού κράτους πληθυσμών που είτε δεν έχουν ακόμη αναπτυγμένη εθνική συνείδηση, είτε δεν συμφωνούν απόλυτα με την εικόνα του έθνους που προβάλλεται από την επίσημη εθνικιστική ιδεολογία, είτε τελούν υπό την επήρεια άλλων εθνικισμών (Λέκκας, 1996:137).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ως έθνος συγκροτείται μια ομάδα ανθρώπων που χαρακτηρίζεται από αίσθηση κοινότητας και βούληση για παραμονή και λειτουργία στα πλαίσια αυτής της κοινότητας, επί ενός ορισμένου εδάφους. Και όλοι εκείνοι που βρίσκονται στον ίδιο τόπο αλλά έχουν πολιτισμό (γλώσσα και θρησκεία, για να παραμείνουμε στις «κλασικές ορίζουσες») που από τους πολλούς αναγιγνώσκεται ως διαφορετικός και έτσι κατατάσσονται εκτός κοινότητας, γεγονός που τους θέτει «αυτομάτως» -- και παρά την όποια θέλησή τους για παραμονή και συν-λειτουργία στον ίδιο χώρο -- εκτός έθνους, γίνονται μειονότητα.

Μειονότητα - Εθνικές μειονότητες

Η σύγχρονη έννοια της μειονότητας έλκει την καταγωγή της από τον γαλλικό διαφωτισμό. Το πολιτικοκοινωνικό πλαίσιο της χρήσης και του προσδιορισμού της έννοιας εντοπίζεται στην (επιδίωξη για) εξισωτική κοινωνία, μέσα στην οποία οι ιδιαιτερότητες, οι παρεκκλίσεις και οι διαφορές που παρουσιάζουν οι πληθυσμιακές ομάδες από το πρότυπο της εθνικής κοινωνίας προσλαμβάνονται ως πρόβλημα ένταξης αυτών των ομάδων στο κυρίαρχο κοινωνικό σύνολο. Σε αυτό το πλαίσιο, η θεσμική αναγνώριση των μειονοτήτων ή/και η θεσμοθέτηση της μειονοτικής κατάστασης που ενίοτε λαμβάνουν χώρα και θεματοποιούνται ως «προστασία μειονοτήτων», συναρτώνται με το αίτημα ισότητας όλων των ανθρώπων.

Αναγκαία συνθήκη για την ύπαρξη μιας μειονότητας[5] είναι η ύπαρξη της πλειονότητας, δηλαδή της ομάδας εκείνης που κατέχει προνομιακή θέση στο πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων. Αυτό που καθιστά μια ομάδα πλειονότητα ή μειονότητα δεν είναι ο αριθμητικός συσχετισμός αλλά ο βαθμός και η έκταση της εξουσίας που διαθέτει αυτή η ομάδα και που της επιτρέπει ή της απαγορεύει να επιβάλλει (και στους υπόλοιπους, εκτός ομάδας) τους δικούς της κανόνες, να ορίζει δηλαδή και να επιβάλλει τον κανόνα και την απόκλιση.[6]

Στην παρούσα συζήτηση περί μειονοτήτων ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι, συχνά τα εξωτερικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά μιας μειονοτικής ομάδας αποκτούν σημασία κατά την πρόσληψη και την αναπαράσταση της ομάδας από τον κοινωνικό περίγυρο, και ενώ ήδη υφίσταται το πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων που καθορίζει τη μειονοτική κατάσταση/σχέση. Δεν πρέπει λοιπόν να μας διαφεύγει ότι οι αναφερόμενες ως εννοιολογικές ορίζουσες της μειονότητας αποτελούν πολλές φορές στοιχεία της ιδεολογικής της πρόσληψης από την πλειονότητα (Trubeta, 1999: 26 - 29).

Η δημιουργία εθνικών μειονοτήτων αποτελεί συνέπεια της δημιουργίας των εθνικών κρατών. Οι εθνικές μειονότητες προέκυψαν κατά τη διάρκεια συγκρότησης των εθνικών κρατών, με τον σχηματισμό και στην συνέχεια την παγίωση της εθνικής «νόρμας», όταν η κουλτούρα κάποιων ομάδων (που με τη χάραξη των συνόρων βρέθηκαν στο έδαφος ενός συγκριμένου κράτους) κρίθηκε, από τους φορείς του κυρίαρχου πολιτισμού, ως διαφορετική και εν πολλοίς ασύμβατη με τον «εθνικό πολιτισμό».

Τις περισσότερες φορές ο πολιτισμός μιας τέτοιας μειονότητας συνέβαινε να έχει πολλές ομοιότητες ή και να ταυτίζεται με τον κυρίαρχο πολιτισμό ενός γειτονικού και κατά περιόδους (ή κατά κανόνα) εχθρικού εθνικού κράτους, γεγονός που δημιουργούσε, ανάλογα με την εποχή, μεγαλύτερης ή μικρότερης έντασης ανασφάλειες και φόβους στο κράτος που «φιλοξενούσε» τη μειονότητα. Έτσι οι

---

[5] Ανεξάρτητα από νομικές προσεγγίσεις και ορισμούς. Εκτενή παρουσίαση της νομικής διάστασης κάνει ο Τσιτσελίκης, 1996.

[6] Μια αριθμητικά πλειοψηφούσα ομάδα μπορεί να βρίσκεται σε μειονοτικό στάτους με χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα τους νέγρους στην Νότια Αφρική επί εποχής apartheid αλλά και αργότερα. Το επισημαίνει άλλωστε και ο Βαλλερστάιν (1991:126) παρατηρώντας ότι «οι αναλυτές έχουν εδώ και καιρό επισημάνει ότι η έννοια της μειονότητας δεν πηγάζει αναγκαστικά από μια μαθηματική πραγματικότητα και ότι παραπέμπει σε ένα βαθμό κοινωνικής εξουσίας. Οι αριθμητικές πλειονότητες μπορεί να είναι κοινωνικές μειονότητες».

μειονότητες φτάνουν να χαρακτηρίζονται, ήδη από το πρώτο μισό του 19ου αιώνα, ως «τραύματα στο σώμα της μητέρας πατρίδας»,[7] ενώ, ακόμα και στα τέλη του 20ου αιώνα, υπάρχει η γενική αίσθηση είναι ότι οι μειονότητες συνιστούν ένα είδος «ανωμαλίας» εντός των συνόρων ενός κράτους οργανωμένου με την αρχή της εθνικής ομοιογένειας, δηλαδή μια «πρόκληση στην κυρίαρχη κανονικότητα» (και στην «κανονική» κυριαρχία) της εθνικής πλειονότητας (Δημούλης, 1997:125).

Ειδικότερα στα Βαλκάνια του 20ου αιώνα, βλέπουμε (Τρουμπέτα, 2000: 149) πως ο ανταγωνισμός κατά τη χάραξη των συνόρων συμβαδίζει με την εικόνα του ανταγωνιστή γείτονα. Έτσι, στον εκάστοτε Βαλκάνιο «άλλο» προσδίδονται αρνητικές ιδιότητες που φέρονται να καθορίζουν τη συλλογική διαχρονική συμπεριφορά του, ενώ οι μειονότητες που συνδέονται με κάποιο τρόπο (συνείδηση, γλώσσα, θρησκεία, διεθνείς συμβάσεις για προστασία μειονοτήτων) με ένα βαλκανικό έθνος, και συνήθως και ένα κράτος, εμπλέκονται πάντα σε μια διαδικασία προβολής της διαβαλκανικής αντιπαλότητας στο εσωτερικό της εκάστοτε χώρας. Η ιδεολογική τους πρόσληψη ανάγεται εξ αρχής στη σφαίρα του εθνικισμού, με αποτέλεσμα αυτή και μόνο η ύπαρξή τους να εκλαμβάνεται από την πλειονότητα ως παραβίαση της αρχής της εθνικής ομοιογένειας και παράλληλα -- καθώς θεωρούνται ότι αποτελούν ικανό ή εν δυνάμει φορέα ανταγωνιστικής εθνικής ιδεολογίας --, εκλαμβάνονται ως απειλή για την εθνική κυριαρχία.

Εξαιρετικά σημαντική, αν και όχι πάντα άμεσα ορατή, είναι και η οικονομική διάσταση του πράγματος, αφού οι «φαντασιακές κοινότητες» αποτελούν, σε μεγάλο βαθμό, πραγματικές κοινότητες συμφερόντων (Βεντούρα, 2004:178). Ένας από τους λόγους που τα εθνικά κράτη επιδιώκουν να καταστήσουν τις επικράτειές τους πολιτισμικά ομοιογενείς είναι ότι, με την δημιουργία/ολοκλήρωση του έθνους-κράτους (στην «κλασική» του μορφή), οι κάτοικοι μιας κοινωνίας μετατρέπονται σε παραγωγούς και καταναλωτές πλούτου που μπορεί και πρέπει να κρατηθεί μέσα στα σύνορα του κράτους.[8] Εδώ οι μειονοτικοί (μπορεί να) είναι επικίνδυνοι είτε με το να

---

[7] Λόγια του Μαγιάρου εθνικιστή ποιητή Σάντορ Πέτεφι (1823-1849) στον Anderson, 1997:156.

[8] Εδώ βρίσκεται και η βάση της επιδιωκόμενης ομοιογένειας που ξεκινά ήδη από τον 16ο αιώνα, με την αναδιάρθρωση των κοινωνιών της Ευρώπης σε θρησκευτικές βάσεις, και τις μαζικές απελάσεις από την Δυτική και Κεντρική Ευρώπη χιλιάδων Εβραίων και χιλιάδων προτεσταντών από την ισπανική Ολλανδία. Τον 20ο αιώνα, η επιδίωξη της ομοιογένειας συνεχίζεται με τη δημιουργία μηχανισμών ελέγχου ώστε να περιοριστεί η εισροή μεταναστών από τις Τρίτες Χώρες, από πρώην αποικίες και από τις χώρες της Κεντρο-Ευρωπαϊκής περιφέρειας, και αποκορυφώνεται με τους

αρνούνται να παράγουν ή να καταναλώσουν κατά το έθος της πλειονοτικής κοινωνίας είτε με το να αποτελέσουν μέσο διαφυγής εθνικού πλούτου προς άλλο, συχνά εχθρικό, κράτος.

Από τις απαρχές της συγκρότησης των εθνικών κρατών, και με δεδομένο ότι για κάθε εθνικό κράτος η εθνική ολοκλήρωση αποτελούσε στόχο υψηλής προτεραιότητας , η εξασφάλιση εθνικής ομοιογένειας υπήρξε το μέγα ζητούμενο και η ύπαρξη εθνικών μειονοτήτων το μέγα πρόβλημα. Έτσι, η λύση δόθηκε (και σε πολλές περιπτώσεις εξακολουθεί να δίνεται) ή με τον εξαναγκασμό σε αφομοίωση ή με τον εκτοπισμό. Ο εθνικισμός καλλιεργεί την απόρριψη των μειονοτικών πληθυσμών στο εσωτερικό της χώρας, όταν αδυνατεί να τους ενσωματώσει πολιτιστικά στο όνομα της εθνικής ομογενοποίησης (Παπαδημητρίου, 2000:248).

Αυτό άλλωστε συνέβη και στην Ευρώπη και ειδικότερα στη νοτιοανατολική Ευρώπη μετά την διάλυση των αυτοκρατοριών των Οθωμανών και των Αψβούργων και την (προσπάθεια για) δημιουργία εθνικών και πολιτισμικά ομοιογενών κρατών. Ο Hobsbawm (1994:187-188) αναφερόμενος στη διαδικασία αυτή παρατηρεί ότι «αυτό που λογικά προϋπέθετε η προσπάθεια να δημιουργηθεί μια ήπειρος προσεκτικά διαχωρισμένη σε συμπαγή εδαφικά κράτη, καθένα από τα οποία να κατοικείται από έναν πληθυσμό διαφοροποιημένο από εθνική άποψη και γλωσσικά ομοιογενή, ήταν ο μαζικός εκτοπισμός των μειονοτήτων».

Ωστόσο, πολλές κοινότητες -- αργότερα μειονοτικές ομάδες -- παρέμεναν στα εδάφη τους, που πια (μετά την κατάρρευση των πολυεθνικών κρατικών μορφωμάτων και τη δημιουργία εθνικών κρατών) αποτελούσαν μέρος της επικράτειας εθνικών κρατών με εθνικό πολιτισμό (θεωρούμενο) διαφορετικό από αυτόν των συγκεκριμένων κοινοτήτων, και έτσι πολλά μειονοτικά ζητήματα προέκυψαν, συχνά με διαφορετικές διατάσεις και περιεχόμενο αλλά με τουλάχιστον ένα κοινό σημείο. Την αποστέρηση δικαιωμάτων από τους μειονοτικούς πολίτες. Οι μειονοτικοί άνθρωποι, (θεωρούμενοι) διαφορετικοί ως προς την εθνοτική τους καταγωγή, ως προς την γλώσσα που ομιλούν, ως προς τη θρησκεία που πρεσβεύουν, ως προς τα ήθη, τα έθιμα και τον τρόπο ζωής, ως προς τις κοινωνικές και ατομικές αξίες, ως προς τον τρόπο σκέψης, συχνά (κατά κανόνα) στερήθηκαν δικαιωμάτων που απολάμβαναν

περιορισμούς μετακίνησης και τις πολιτικές εθνοκάθαρσης των δύο παγκόσμιων πολέμων (Ψημμένος, 1995:52).

αυτονοήτως οι πλειονοτικοί συμπολίτες τους. Το πιο σημαντικό είναι ότι η αποστέρηση αυτή γινόταν -- σε πολλές περιπτώσεις ακόμα γίνεται -- στο όνομα της εθνικής ασφάλειας και της εθνικής κυριαρχίας και θεωρούνταν -- συχνά ακόμα θεωρείται --απολύτως φυσιολογική από τους κυρίαρχους πλειονοτικούς.

Η στέρηση δικαιωμάτων και οι ποικίλοι αποκλεισμοί των μειονοτικών έχει στη βάση της την (ρατσιστικής υφής) αρχική σύλληψη της έννοιας του πολίτη ενός εθνικού κράτους, όπως συγκροτήθηκε κατά τον 18ο αιώνα και σε πολλά σημεία παραμένει αναλλοίωτη μέχρι σήμερα.[9] Έτσι κάποιοι εξακολουθούν να μη θεωρούνται, σε επίπεδο αυτονοήτων, (ισότιμοι) πολίτες, ακόμα και όταν αυτό τους αναγνωρίζεται τυπικά.

Ένα άτομο-μέλος μιας εθνικής μειονότητας μπορεί να έχει την τυπική ιδιότητα του πολίτη όχι όμως και την ουσιαστική, καθώς μπορεί να αποκλείεται, κατά νόμο ή στην πράξη, από ορισμένα πολιτικά, ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα ή από την ουσιαστική συμμετοχή στα πράγματα της διοίκησης, σε μια ποικιλία φορέων. Προφανώς υπάρχει απόσταση μεταξύ της έννοιας της ιδιότητας του πολίτη και της έννοιας του μέλους ενός εθνικού κράτους· απόσταση που έχει άμεση σχέση με τις ιδέες περί την εθνικότητα.[10]

---

[9] Ιστορικά η απόκτηση της ιδιότητας του πολίτη συνδέθηκε με την ικανότητα της οπλοφορίας και της στρατιωτικής θητείας καθώς και με την υποτιθέμενη οικονομική ανεξαρτησία. Στη βάση αυτή, πολίτης είναι αυτός (ο άντρας) που μπορεί (και θέλει) να πολεμήσει, μαζί με τους άλλους συν-πολίτες του, εναντίον ενός (εξωτερικού ή και εσωτερικού) εχθρού του έθνους-κράτους στο οποίο ανήκει. Κατ' επέκταση, αυτός που δραστηριοποιείται μαζί με κάποιους άλλους όμοιούς του, στα πλαίσια μιας κοινότητας, και ανταγωνιστικά σε σχέση με κάποιους άλλους, οι οποίοι βέβαια δεν μπορούν να θεωρηθούν συν-πολίτες. Σε αυτό το πλαίσιο, ο χώρος για ύπαρξη και έκφραση διαφορετικοτήτων είναι ουσιαστικά ανύπαρκτος (Καβουνίδη, 1998:365-372).

[10] Brubaker, όπως τον παραθέτει ο Bottomore στο Marshall, T. H. - Bottomore, T, (1995:145-147). Το περιεχόμενο του όρου «πολίτης» δηλαδή του μέλους του έθνους-κράτους διαφοροποιείται από χώρα σε χώρα. Από τις ενδιαφέρουσες συγκρίσεις που έκανε ο Brubaker μεταξύ έξι βιομηχανικών χωρών στην Ευρώπη και στη Β. Αμερική, προκύπτει κατ' αρχάς, μια σημαντική διαφορά μεταξύ των ΗΠΑ και του Καναδά από τη μια μεριά -- που έχουν μια μακρά παράδοση μετανάστευσης και στων οποίων τους εθνικούς μύθους η μετανάστευση κατέχει σημαντική θέση -- και των ευρωπαϊκών χωρών απ' την άλλη.

Αλλά και οι ευρωπαϊκές χώρες εμφανίζουν μεταξύ τους σημαντικές διαφορές. Στη Γαλλία *οι έννοιες της ιθαγένειας και της ιδιότητας του πολίτη φέρουν τη σφραγίδα των επαναστατικών τους καταβολών: το έθνος σε αυτή την παράδοση προσδιορίζεται κυρίως σε σχέση με το θεσμικό και εδαφικό πλαίσιο του κράτους· η πολιτική ενότητα και όχι η κοινή κουλτούρα θεωρείται ότι είναι η βάση του.*

Αντίθετα προς αυτή την καθολική, αφομοιωτική και κρατο-κεντρική αντίληψη, η γερμανική αντίληψη είναι *ειδική, οργανική και λαοκεντρική. Επειδή το εθνικό αίσθημα αναπτύχθηκε πριν από το εθνικό κράτος* [...] *το γερμανικό έθνος θεωρήθηκε στη σύλληψή του όχι ως εκφραστής καθολικών πολιτικών αξιών, αλλά ως μία οργανική πολιτισμική, γλωσσική ή φυλετική ενότητα, ως μια κοινότητα του λαού (Volksge-meinschaft).*

Στη Σουηδία, όπως και στη Γαλλία, το εθνικό συναίσθημα ήταν δεμένο με τις πολιτικές και θεσμικές παραδόσεις και η απουσία εθνολογικού ή πολιτισμικού εθνικισμού *μπορεί να βοηθήσει να κατανοήσουμε γιατί η Σουηδία μπόρεσε να κάνει πολίτες της τους μεταπολεμικούς της μετανάστες με τόση λίγη φασαρία ή προστριβή.* Όμως, η Βρετανία αποτελεί μια ξεχωριστή περίπτωση. Μέχρι το 1981

Η ισότητα μεταξύ μειονοτικών και πλειονοτικών πολιτών στον χώρο των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων φαίνεται πια να έχει επιτευχθεί, ενώ φαίνεται ότι παραμένουν ανοιχτά ζητήματα στο χώρο των κοινωνικών δικαιωμάτων· κυρίως στο χώρο της εκπαίδευσης και του πολιτισμού που αφορούν την καλλιέργεια εκείνων των στοιχείων ταυτότητας των μειονοτικών που ενισχύουν το κοινοτικό αίσθημα και ταυτόχρονα τους διαφοροποιούν από τους πλειονοτικούς. Έτσι συχνά τίθεται το ερώτημα «τι δικαιούται ο μειονοτικός πολίτης και ποιος θα το στηρίξει/χρηματοδοτήσει (ειδικά όταν εμφανίζεται κάποιου είδους "διαθεσιμότητα" εκ μέρους της μητέρας-πατρίδας), ενώ όλοι, και με διαφορετικό τρόπο ο καθένας, αναρωτιούνται για τις συνέπειες που θα έχουν οι συγκεκριμένες παροχές ή μέτρα» χωρίς να είναι δυνατόν να δοθεί συνολική και οριστική απάντηση.

Τον προβληματισμό συνοψίζει εξαιρετικά ο Τσουκαλάς (1998:22) παρατηρώντας ότι «με την ιδεολογική κατασκευή του έθνους ως αναγκαίας έκφρασης του συλλογικού πολιτειακού φορέα, μπαίνει στην ημερήσια διάταξη ένα ζήτημα που δεν υπήρχε στο αρχικό νεωτερικό σχέδιο του διαφωτισμού. Το ζήτημα των εθνικών μειονοτήτων, δηλαδή των μερίδων εκείνων του πληθυσμού που, κατοικώντας μέσα στην εθνική επικράτεια, αντιστέκονται για οποιουσδήποτε λόγους στην ευθυγράμμισή τους προς το αίτημα της εθνικής ομογενοποίησης. Και στο πλαίσιο ακριβώς αυτό η κατοχύρωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη υποβάλλεται στην πιο επώδυνη ιστορική της δοκιμασία».

1.2 Εθνική παιδεία και εκπαίδευση παιδιών μειονοτήτων

Το εθνικό κράτος, η νέα μορφή κοινωνικής οργάνωσης που διαδέχτηκε το συγκεντρωτικό μοναρχικό κράτος ή τις μεγάλες πολυεθνικές αυτοκρατορίες, προκειμένου να αυτοδικαιωθεί, να ισχυροποιηθεί και να διαιωνισθεί έπρεπε απαραιτήτως να αναγνωρισθεί ως κυρίαρχος πολιτικός σχηματισμός στη θέση που κατείχε μέχρι την εποχή εκείνη η εκκλησία, ο φεουδάρχης ή ο βασιλιάς. Η ομογενοποίηση του έθνους, με την υποβάθμιση ή εξάλειψη παλαιότερων εσωτερικών διακρίσεων (ταξικών, θρησκευτικών, τοπικιστικών κ.λ.π.) και η εξασφάλιση της συνοχής του με την ενίσχυση πολιτικών και πολιτισμικών ιστών, δηλαδή με την καλλιέργεια συλλογικής συνείδησης και την δημιουργία και στη συνέχεια την

δεν υπήρχε μια σαφής αντίληψη για την ιδιότητα του πολίτη και *η νομική και η πολιτική κατάσταση γινόταν αντιληπτές στα πλαίσια της πίστης μεταξύ των ατόμων - υποτελών και του μονάρχη. Πρόκειται για δεσμούς πίστης που συγκροτούσαν την Βρετανική Αυτοκρατορία και όχι το Βρετανικό Έθνος.*

ενίσχυση εθνικής οικονομίας, αποτελούσαν αναγκαία συνθήκη για την εδραίωση του νέου πολιτικού μορφώματος. Και προς τη κατεύθυνση αυτή η εκπαίδευση μπορούσε να συμβάλει τα μέγιστα (Αδάμου, 2002:148).

Έτσι, και καθώς η επίσημη ιδεολογία του ανεξάρτητου έθνους αποκρυσταλλώνεται στο εκπαιδευτικό σύστημα -- το εθνικό κράτος διαπαιδαγωγεί πρωτίστως εθνικά υποκείμενα (Λέκκας, 1996:160) --, στα νεοσύστατα ευρωπαϊκά έθνη-κράτη, η πρόοδος των σχολείων και των πανεπιστημίων αποτέλεσε το μέτρο διάδοσης της εθνικής ιδεολογίας, και τα σχολεία και τα πανεπιστήμια ήταν οι πιο συνειδητοί φορείς έκφρασης του εθνικισμού.[11]

Η εθνική παιδεία αποτελεί, μαζί με τη δικαιοσύνη και τον στρατό, έναν από τους βασικούς ομογενοποιητικούς μηχανισμούς του εθνικού κράτους. Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ο Κιτρομηλίδης (1999:80) «ο στρατός και η εκπαίδευση, τόσο στην Ελλάδα όσο και αλλού στην Ευρώπη υπήρξαν οι πιο διαδεδομένοι και αποτελεσματικοί μηχανισμοί με τους οποίους το νέο κράτος συνέζευξε την παραδοσιακή κοινωνία με μια εθνικιστική παιδεία που ήταν αναγκαία για την ολοκλήρωση και την επιβίωσή του».

Η εθνική παιδεία παίζει καθοριστικό ρόλο στην εθνική ομογενοποίηση με τη δημιουργία ενός κοινού πολιτισμού βασισμένου στην εγγραματοσύνη. Καλλιεργεί την υπαγωγή στο έθνος, διαβρώνοντας τις κυρίαρχες στην αγροτική κοινωνία ομαδοποιήσεις στη βάση οικογένειας, τόπου καταγωγής, «φυλής» κ.λ.π. που δρουν σε αντίθετη κατεύθυνση από αυτή της ομογενοποιητικής λογικής του εθνικού κράτους, ενώ παράλληλα δημιουργεί προϋποθέσεις για ισότιμη ένταξη όλων των πολιτών στην κοινωνία και στην εθνική οικονομία και μέσα από τις γνώσεις και τις δεξιότητες που παρέχει δημιουργεί προϋποθέσεις για ανοδική κοινωνική κινητικότητα. Η εθνική διαπαιδαγώγηση αποτελεί θεμελιακή λειτουργία που νομιμοποιεί τη βάση συγκρότησης των εθνικών κρατών δηλαδή την ταύτιση πολιτικών και πολιτισμικών ιδιοτήτων του έθνους (Αβδελά, 1997α:31).

Το κεντρικά σχεδιασμένο εκπαιδευτικό σύστημα, που αποτελεί τον κύριο φορέα της εθνικής παιδείας, αποτελεί ένα πολύ σημαντικό τμήμα της κρατικής υποδομής. Τόσο γιατί λειτουργεί ως πηγή γνώσεων όσο και γιατί μεριμνά για την καλλιέργεια της

[11] Hobsbawm, The age of Revolution σ. 166, όπως τον παραθέτει ο Anderson, 1997:116.

εθνικής ταυτότητας, δηλαδή τον ενστερνισμό του εθνικού μύθου, καθώς και για την εξασφάλιση της εθνικής ομοιογένειας.[12]

Προσδιορίζοντας τον ρόλο της εθνικής παιδείας στην ύπαρξη του έθνους, ο Gellner (1992:120-121) παρατηρεί ότι στη βιομηχανική κοινωνία ο ρόλος της κουλτούρας παύει πλέον να είναι η υπογράμμιση, ο τονισμός και η επικύρωση των δομικών διαφοροποιήσεων στο εσωτερικό της κοινωνίας, όπως συνέβαινε στη προβιομηχανική κοινωνία, ακόμα και αν κάποιες από αυτές τις διαφοροποιήσεις συνεχίζουν να υπάρχουν, και ακόμη και αν -- πράγμα που δεν αποκλείεται -- κάποιες νέες εμφανιστούν. Αντιθέτως, όταν κατά καιρούς οι πολιτισμικές διαφορές επιβεβαιώνουν πράγματι και ενισχύουν διαφορές κοινωνικής θέσης, το γεγονός θεωρείται ότι ντροπιάζει κατά κάποιον τρόπο την εν λόγω κοινωνία και συνιστά ένδειξη μερικής αποτυχίας του εκπαιδευτικού συστήματος. Το σύστημα αυτό έχει καθήκον να παράγει άξια, πιστά και ικανά μέλη της συνολικής κοινωνίας, τα οποία θα μπορούν να καταλαμβάνουν θέσεις στο εσωτερικό της, χωρίς να παρεμποδίζονται από φατριακούς δεσμούς με ενδεχόμενες υπο-ομάδες της. Κι αν κάποιο τμήμα του εκπαιδευτικού συστήματος παράγει όντως λόγω παραλείψεων ή λανθασμένων προδιαγραφών εσωτερικές πολιτισμικές διαφορές και έτσι επιτρέπει ή ενθαρρύνει τις διακρίσεις, το γεγονός θεωρείται σκανδαλώδες.

Αντίστοιχα ο Λέκκας (1996:135), αναφερόμενος στη λειτουργία της εθνικής παιδείας παρατηρεί ότι «στο βαθμό που οι εκπαιδευτικοί θεσμοί είναι αφ' ενός πρωταρχικής σημασίας στη διαδικασία κοινωνικοποίησης του ατόμου και αφ' ετέρου στενά συνυφασμένοι με τον τύπο της πολιτικής εξουσίας, η ενιαία και κεντρικά ελεγχόμενη λειτουργία τους στο εθνικό κράτος, αποβλέπει στην κατασκευή της εθνικής ταυτότητας και την καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης, με την "ομογενοποίηση" των μελών του εθνοκρατικού σώματος, πέρα από τις εσωτερικές διακρίσεις (ταξικές, κομματικές, τοπικιστικές, θρησκευτικές κ.λ.π.) που ενδέχεται να το διέπουν».

Και στην Ελλάδα η εθνική παιδεία αποτέλεσε το όχημα για τη διάδοση της εθνικής ιδέας και ταυτόχρονα τον μηχανισμό ομογενοποίησης του εθνικού κράτους. Με δεδομένο μάλιστα ότι βασικός άξονας του ελληνικού εθνικισμού, όπως και των

---

[12] Προκρίνοντας ένα συγκεκριμένο γλωσσικό ιδίωμα, τονίζοντας την εδαφική διάσταση της εθνικής ταυτότητας και προάγοντας τις κοινές ιστορικές μνήμες και τους κοινούς μύθους καταγωγής. Διαμορφώνοντας, με άλλα λόγια, συλλογικές αναπαραστάσεις για το έθνος και την εθνική ταυτότητα μέσα από την παραγωγή επίσημης εκπαιδευτικής γνώσης (Αβδελά, 1997α:34).

άλλων βαλκανικών εθνικισμών (Μπέης, 2000), υπήρξε η γλώσσα, βασικός στόχος της ελληνικής εθνικής παιδείας υπήρξε η εξασφάλιση γλωσσικής ομοιογένειας και η εξάλειψη των γλωσσικών μειονοτήτων,[13] που ταυτόχρονα, κατά κανόνα, αποτελούν και εθν(οτ)ικές μειονότητες.[14] Η καλλιέργεια της μονοπολιτισμικότητας, που αποτελεί μια από τις βασικές επιδιώξεις του εθνικισμού, διέπει την ελληνική εκπαίδευση από τις απαρχές της συγκρότησής της, καθώς από τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους -- με την ίδρυση στις 03.04.1833 της «επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως Γραμματείας της Επικρατείας» -- μέχρι και τις μέρες μας (Σύνταγμα 1975). Και παρά τις όποιες κατά καιρούς μετακινήσεις ανάλογα με το ποιες πολιτικές δυνάμεις επικρατούν, η καλλιέργεια της «εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης» (για όλους, δηλαδή και για τους αλλόγλωσσους και αλλόθρησκους μειονοτικούς μαθητές) αποτελεί ένα από τα κύρια μελήματα της ελληνικής εκπαίδευσης (Μυλωνάς, 1998:155-196), στάση βέβαια που σε μεγαλύτερο η μικρότερο βαθμό αποτελεί χαρακτηριστικό όλων των ευρωπαϊκών εκπαιδευτικών συστημάτων (Αβδελά, 1997β).

Η φαντασίωση της ομοιογενούς (εθνικής) κοινότητας προβάλλεται τόσο στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια όσο και στον λόγο των εκπαιδευτικών, ενώ η παρουσία «άλλων» διαφορετικής εθνότητας που είναι από παλιά εγκαταστημένοι στην περιοχή ή μεταναστών ξένης υπηκοότητας, εμφανίζεται ως γεγονός αποκλειστικά αρνητικό που δημιουργεί προβλήματα στο κράτος και τους κατοίκους του (Δραγώνα, 1997:96).

Τα σχολικά εγχειρίδια αποδίδουν πρωτεύουσα σημασία στην ομοιογένεια και την προβάλλουν συστηματικά. Στην καλλιέργειά της τα βιβλία της ιστορίας θυσιάζουν την ιστορική διάσταση της αρχαιότητας, αποσιωπούν την πολυεθνική σύσταση της βυζαντινής αυτοκρατορίας και τέλος παρουσιάζουν περιοχές που

---

[13] Επικουρικά παρατηρούμε ότι οι χώροι και οι ομάδες που αγωνίζονται για την ταύτιση πολιτισμικού και πολιτικού, έχοντας ως κύριο στόχο την εξάλειψη της ετερότητας, είναι και σήμερα παρόντες και ισχυροί, και δεν περιορίζουν την παρουσία και τη δράση τους μόνο στον χώρο της εκπαίδευσης. Στις αρχές της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα, ελληνικό δικαστήριο, απεφάνθη ότι στην Ελλάδα δεν μιλιούνται -- για την ακρίβεια δεν πρέπει να μιλιούνται -- άλλες γλώσσες πλην της ελληνικής. Βλ. Ιός της Ελευθεροτυπίας, «Διασπορά αληθινών ειδήσεων», Ελευθεροτυπία, 10.02.2001, και Κ. Τσιτσελίκης, «Κι όμως υπάρχει εθνικισμός», Κυριακάτικη Αυγή, 11.02.2001.

[14] Χαρακτηριστικές επ' αυτού οι απόψεις του Νεόφυτου Δούκα που διατυπώνονται το 1815, στις απαρχές ακόμα της συγκρότησης της ελληνικής εθνικής ιδέας (τον παραθέτει ο Κιτρομηλίδης 1999: 66) σύμφωνα με τις οποίες το έθνος προσδιορίζεται κυρίως αν όχι αποκλειστικά με βάση τη γλώσσα: όσοι μιλούν ελληνικά αποτελούν μια κοινότητα, ενώ εκείνοι που μιλούν βουλγαρικά, αλβανικά, βλάχικά ή οποιαδήποτε άλλη γλώσσα -- πολύ δε περισσότερο τούρκικα -- βρίσκονται έξω από αυτήν. Εκτενέστερη αναφορά για τη συγκρότηση της ελληνικής εθνικής ιδέας στον Πολίτη, 1998.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

αποτελούν σήμερα το ελληνικό κράτος σαν να κατοικούνταν από τον καιρό της άλωσης της Κωνσταντινούπολης από πληθυσμούς αμιγώς ελληνόφωνους-ορθόδοξους και με συνείδηση ελληνική. Οι αποσιωπήσεις οφείλονται στην πρόθεση των υπευθύνων να καλλιεργεί το σχολείο τον πατριωτισμό. Η επιδίωξη της εθνικής ομοιογένειας και η αντίστοιχη αφομοιωτική πολιτική στην ιστορία του ελληνικού κράτους, σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με συμφέροντα εθνικά, καθώς οι εθνοτικές μειονότητες είχαν την δυνατότητα να αυτοαναγνωριστούν σε εθνικιστικές ιδεολογίες άλλων εθνών-κρατών, πράγμα που περιείχε τον κίνδυνο εδαφικών διεκδικήσεων από γειτονικά κράτη (Φραγκουδάκη 1997:149).

Στην ελληνική εκπαίδευση, στον λόγο περί του έθνους, η εθνική ταυτότητα, ο εθνικός «εαυτός» ορίζεται κατ' αρχάς ως ό,τι δεν είναι (Αβδελά, 1997β:54), αντιδιαστέλλοντας βασικά τον «εαυτό» από τον εθν(οτ)ικά και πολιτιστικά διαφορετικό «άλλο»,[15] και δείχνοντας παράλληλα ότι το ελληνικό εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι χώρος εξαιρετικά αφιλόξενος για τον εθν(οτ)ικά διαφορετικό.

Εκπαίδευση παιδιών μειονοτήτων

Στις ευρωπαϊκές χώρες και τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα, δεν υπήρχε ταύτιση απόψεων πάνω στο τι είναι μειονότητα και ποια είναι τα δικαιώματά της, καθώς ο σχετικός προβληματισμός φαίνεται πως κινούνταν μεταξύ δύο πόλων. Από τη μια της βούλησης για ενίσχυση των μειονοτικών, όχι μόνο με την παροχή δυνατότητας για άσκηση δικαιωμάτων (όπως είναι η εκμάθηση της μητρικής γλώσσας) αλλά και με παροχή ειδικών δικαιωμάτων που έχουν σκοπό την εξάλειψη των πραγματικών ανισοτήτων, και από την άλλη της βούλησης για περιορισμό των μειονοτικών ώστε να αποτραπεί η εκδήλωση αποσχιστικών κινήσεων που θα έθεταν σε κίνδυνο την ακεραιότητα των εθνικών κρατών.

Πάντως κατά περιπτώσεις γινόταν αποδεκτό το δικαίωμα στη γλώσσα και τον πολιτισμό, με την αναγνώριση δικαιωμάτων χρήσης μειονοτικών ονομάτων,

---

15 Αυτό βέβαια δεν αποτελεί ελληνική πρωτοτυπία αλλά μάλλον μια κλασική διαδικασία συγκρότησης εθνικής ταυτότητας αφού τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν το έθνος λειτουργούν αναπόφευκτα και ως σημάδια/δείκτες (markers) που οριοθετούν ποιος ανήκει στην κοινότητα και ποιος είναι «ξένος», καθώς ένας από τους βασικούς στόχους της εθνικής ταυτότητας είναι να ξεχωρίσει την ενδο-ομάδα από την εξω-ομάδα, με αποτέλεσμα η επίδειξη ενός στοιχείου να δηλώνει την υπαγωγή σε μια κοινότητα και ταυτόχρονα να συνεπάγεται τον αποκλεισμό από μια άλλη (Triantafyllidou, 1998:489).

πληροφόρησης στη μειονοτική γλώσσα, εκμάθησης της μειονοτικής γλώσσας, ίδρυσης πολιτιστικών ιδρυμάτων κ.λ.π.[16] ενώ από το 1946, διεθνείς οργανισμοί και εθνικές κυβερνήσεις άρχισαν να ασχολούνται συστηματικά με τα προβλήματα που σχετιζόταν με την παρουσία μειονοτήτων και μεταναστών (Husén κ.α., 1992:192) και στα μέσα της δεκαετίας του 1960 η UNESCO άρχισε να επιδιώκει την εξασφάλιση δικαιωμάτων για μειονοτικούς,[17] ειδικότερα πάνω σε θέματα εκπαίδευσης και πολιτισμού, αν και μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1970, στα ευρωπαϊκά κράτη δεν εμφανίζεται κάποια ιδιαίτερη πρόοδος πάνω στο θέμα.

Επικεντρώνοντας σε ζητήματα που σχετίζονται κυρίως με τη διδασκαλία της γλώσσας και του πολιτισμού -- τόσο των μειονοτικών όσο και των κυρίαρχων -- σε παιδιά μειονοτήτων, παρατηρούμε ότι:

Ένα από τα βασικά ερωτήματα που εμφανίζονται στα συστήματα δίγλωσσης εκπαίδευσης είναι η αναζήτηση ισορροπίας μεταξύ πλειονοτικής και μειονοτικής γλώσσας, κυρίως ως προς τον χρόνο που καταλαμβάνει κάθε γλώσσα στο ωρολόγιο πρόγραμμα και τα αντικείμενα, πέραν του γλωσσικού μαθήματος, που διδάσκονται σε κάθε γλώσσα. Και αυτό διότι, ο χρόνος διδασκαλίας της κάθε γλώσσας, οι μέθοδοι διδασκαλίας και ο βαθμός της παραπέρα χρήσης της γλώσσας -- ως αντικείμενο διδασκαλίας αλλά ως μέσο πια για τη διδασκαλία άλλων γνωστικών αντικειμένων -- σχετίζονται με το επιδιωκόμενο επίπεδο κτήσης της γλώσσας.

Το ερώτημα είναι σημαντικό και έχει να κάνει κυρίως με το ότι οι μειονοτικοί, συνήθως, επιθυμούν να μάθουν καλά την πλειονοτική γλώσσα (και τον πολιτισμό) καθώς προσδοκούν ότι αυτή η γνώση θα τους βοηθήσει να βελτιώσουν τις συνθήκες της ζωής τους, να βγουν από τη φτώχεια, να πάρουν μέρος στη διοίκηση και να επηρεάσουν πολιτικές αποφάσεις. Παράλληλα όμως φοβούνται ότι αυτή η πορεία θα έχει ως συνέπεια την απώλεια της μητρικής τους γλώσσας και του

---

[16] Εκτενέστερη αναφορά στο νομικό πλαίσιο της διδασκαλίας μειονοτικών γλωσσών στην Ευρώπη, όσον αφορά τις ιστορικές μειονοτικές ομάδες, κάνει ο Τσιτσελίκης, 1996.

[17] Η προστασία της μειονοτικής ετερότητας θεμελιώνεται διεθνώς στη σύγχρονη εποχή από το 1966, στο άρθρο 27 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, το οποίο αναφέρει ότι «Στις χώρες όπου υπάρχουν εθνοτικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες, τα πρόσωπα που ανήκουν στις μειονότητες αυτές, δεν μπορούν να στερηθούν το δικαίωμα να απολαμβάνουν, από κοινού με άλλα μέλη της ομάδας τους, τον δικό τους πολιτισμό, να πρεσβεύουν και να ασκούν τη θρησκεία τους ή να μιλούν τη δική τους γλώσσα». Η Ελλάδα επικύρωσε το Σύμφωνο το 1997 (Τσιτσελίκης, 2002α).

ιδιαίτερου πολιτισμού τους, και την απομάκρυνση/απομόνωση από την κοινότητά τους με αποτέλεσμα την καταστροφή/απώλεια της ταυτότητάς τους.[18]

Εξίσου σημαντικό ζήτημα τίθεται σχετικά με τη διδασκαλία του πολιτισμού. Στα περισσότερα συστήματα εκπαίδευσης μειονοτικών μαθητών υπάρχουν συστηματικές και έντονες απαιτήσεις των μειονοτικών να διδάσκονται τη δική τους κουλτούρα, παράλληλα με την κατά κανόνα επιβεβλημένη διδασκαλία της κουλτούρας της κυρίαρχης ομάδας. Τα προβλήματα που εμφανίζονται εδώ δεν είναι μόνο οργανωτικά (ανεπάρκεια ωρών στο καθημερινό ωρολόγιο πρόγραμμα) αλλά και ουσίας, που άπτονται των σχέσεων πλειονότητας-μειονότητας (Husén κ.α., 1992:189, Cumins, 1999). Τέτοια προβλήματα μπορεί να προκύπτουν γύρω από τη διδασκαλία της ιστορίας, όταν η μειονοτική οπτική για το παρελθόν συγκρούεται με την πλειονοτική (ειδικότερα στις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες η δημιουργία της μειονότητας είναι προϊόν πολέμου,[19] ενώ προβλήματα συχνά ανακύπτουν αναφορικά με τη διδασκαλία της γεωγραφίας, όταν υπάρχει αντιπαράθεση γύρω από τοπωνύμια και τελικά γύρω από τον ακριβή προσδιορισμό της γεωγραφικής εξάπλωσης μιας γλώσσας και άρα του μειονοτικού πολιτισμού, και τελικά του γεωγραφικού χώρου στον οποίο είχε εξαπλωθεί η συγκεκριμένη πολιτισμική/εθν(οτ)ική ομάδα που τώρα αποτελεί μειονότητα.

Σε όλα αυτά προστίθενται και τα ζητήματα της σχολικής σταδιοδρομίας (με κύριο ερώτημα αυτό της σχολικής διαρροής) και των σχολικών επιδόσεων των μειονοτικών μαθητών,[20] η διερεύνηση όμως των οποίων βρίσκεται έξω από τα όρια της παρούσας μελέτης.[21]

---

18 Εκτενής παρουσίαση του ζητήματος της διγλωσσίας και των προβλημάτων που σχετίζονται με την δίγλωσση εκπαίδευση στο κλασικό έργο του Baker, 2001. Για τη διδασκαλία των μειονοτικών γλωσσών σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης βλ. www.mercator-education.org

19 Για τη διαχείριση τέτοιων ζητημάτων σε ένα πειραματικό σχολείο του Ισραήλ όπου φοιτούν μαζί παιδιά Παλαιστινίων και Ισραηλιτών, βλ. Μαυρομμάτης, 2000β.

20 Η σύγκρουση μεταξύ κυρίαρχης και κυριαρχούμενης ομάδας, που εκφράζεται και στο χώρο της εκπαίδευσης, με τη μη αναγνώριση, στον βαθμό που επιθυμούν οι μειονοτικοί, των στοιχείων του πολιτισμού τους -- μη αναγνώριση γλώσσας ή άρνηση αναγνώρισης της εθν(οτ)ικής ταυτότητας -- αποτελεί έναν (ακόμα) λόγο που οδηγεί πολλά μειονοτικά παιδιά σε κακής σχολικής σταδιοδρομίας και τελικά εγκατάλειψης του σχολείου από τα μειονοτικά παιδιά. Το διαπιστώνει και ο Cummins (1999), εξετάζοντας, κυρίως στην Αμερική, συστήματα δίγλωσσης εκπαίδευσης στα οποία φοιτούν κατά βάση μειονοτικοί μαθητές. Μέσα από τη μελέτη του, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, καθοριστικός παράγοντας σχολικής επιτυχίας του μαθητή είναι η αναγνώριση και αποδοχή της ταυτότητας και του πολιτισμού του, καθώς εκτιμά ότι η ρίζα της σχολικής αποτυχίας των μαθητών που διαφέρουν πολιτισμικά, βρίσκεται στην (συνειδητή ή ασυνείδητη) μεταφορά και λειτουργία μέσα στην τάξη, των εξουσιαστικών σχέσεων που υπάρχουν στην ευρύτερη κοινωνία.

21 Πλήρη, και με βάση στοιχεία που φτάνουν μέχρι το 2003, παρουσίαση του ζητήματος αυτού για τους Θρακιώτες μουσουλμάνους μειονοτικούς μαθητές κάνει η Ασκούνη, 2006.

Στην Ελλάδα οι αλλόγλωσσοι (βλαχόφωνοι, αλβανόφωνοι, σλαβόφωνοι και ρομανίφωνοι) πλην χριστιανοί ορθόδοξοι μαθητές (γόνοι Ελλήνων πολιτών) φοιτούσαν κατά κανόνα στα ελληνικά και αποκλειστικά ελληνόγλωσσα δημόσια σχολεία.[22]

Ένα ιδιαίτερο εκπαιδευτικό σύστημα λειτούργησε, και εξακολουθεί να λειτουργεί, για τα παιδιά των Θρακιωτών μουσουλμάνων μειονοτικών. Την ιστορία αυτού του εκπαιδευτικού αυτού συστήματος, από τη στιγμή που συγκροτείται μέχρι και το 1975, παρουσιάζει η παρούσα μελέτη.

22 Μικρή εξαίρεση αποτέλεσαν τα βλάχικα σχολεία που λειτούργησαν στην Ελλάδα από το 1913 μέχρι και το 1944 (ιδρύθηκαν σύμφωνα με ελληνο-ρουμανική συμφωνία στα πλαίσια της Συνθήκης του Βουκουρεστίου. Τσιτσελίκης 1996: 276), ενώ το 1925 υπήρξε, εκ μέρους του ελληνικού κράτους, μια θνησιγενής απόπειρα για διδασκαλία σλαβικής γλώσσας σε παιδιά σλαβόφωνων της ελληνικής Μακεδονίας (ABECEDAR, επαν-έκδοση, Θεσσαλονίκη, εκδ. Μπατάβια, 2006). Βλ. σχετικά και Μιχαηλίδης, 1999 και Ιωαννίδου, 1999. Ακόμα, όπως προκύπτει από μαρτυρίες, λειτουργούσαν, στην Κω και τη Ρόδο, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970, σχολεία που δίδασκαν τουρκική γλώσσα και κοράνιο (βλ. Μπαλτσιώτης - Τσιτσελίκης, 2001:339), ενώ μαθήματα αρμενικής γλώσσας γίνονταν και εξακολουθούν να γίνονται από τις αρμενικές κοινότητες, κυρίως σε συνεργασία με την αρμενική εκκλησία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

2.1. Περί δημόσιας εκπαίδευσης και εκπαιδευτικής πολιτικής

Η εκπαίδευση ως δημόσια λειτουργία συνδέεται άμεσα με τη βιομηχανική παραγωγή και με τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, και αποτελεί ένα δημιούργημα της ανερχόμενης αστικής τάξης.

Η δημόσια εκπαίδευση γεννιέται την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης, όταν οι ανάγκες για εξειδίκευση και ομογενοποίηση που προέκυψαν από τη ανάπτυξη της βιομηχανικής παραγωγής και τη συγκρότηση του εθνικού κράτους, οδηγούν στη σταδιακή μεταβίβαση των σχετικών με την εκπαίδευση αρμοδιοτήτων από την οικογένεια και την εκκλησία -- τους βασικότερους δηλαδή φορείς εκπαίδευσης στα πλαίσια της παραδοσιακής κοινωνίας -- στο κράτος.

Έτσι από τα μέσα του 18ου αιώνα και μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα συγκροτούνται τα πρώτα δημόσια εκπαιδευτικά συστήματα κατ' αρχάς στα γερμανικά κράτη και μετά στις σκανδιναβικές χώρες, στη Γαλλία και σε κάποιες αμερικανικές πολιτείες, και μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα καθιερώνεται η δωρεάν και υποχρεωτική βασική εκπαίδευση σε όλο τον σύγχρονο κόσμο (Κυπριανός, 2004: 33-50)

Και καθώς ο τρόπος με τον οποίο γίνεται αντιληπτή εκπαιδευτική διαδικασία και δομούνται οι εκπαιδευτικές πολιτικές, εξαρτάται από το ιδεολογικό σημείο παρατήρησης, συγκροτούνται και εδώ σχολές σκέψης. Σύμφωνα με την τυπολογία της Ζαμπέτα (1995:25-103), οι θεωρίες της εκπαιδευτικής πολιτικής σε σχέση με το τρόπο με τον οποίο ερμηνεύουν το ρόλο της εκπαίδευσης στη σύγχρονη κοινωνία κατατάσσονται σε:

α) Φιλελεύθερες,[1] όπου κεντρικό σημείο της συζήτησης αποτελεί η έννοια της ατομικής ελευθερίας ως η μόνη και υπέρτατη αξία, η οποία οφείλει πάντοτε να υπηρετείται από την οποιαδήποτε εκπαιδευτική πολιτική. Σύμφωνα με τη φιλελεύθερη αντίληψη το κράτος «δικαιούται» να παρεμβαίνει ελάχιστα στην εκπαίδευση, που άλλωστε αποτελεί υπόθεση των γονέων. Το κράτος μπορεί να χρηματοδοτεί και να διοικεί την παροχή μιας minimum ποσότητας σπουδών

[1] Με βάση κυρίως τις θέσεις των Hayek και Friedman και με αναφορές στους West, Denison, Flew, Blaug, Johnson. Αναλυτικά βλ. Ζαμπέτα, 1995: 27-40.

ορισμένου είδους, όχι όμως και να φτάσει να εγκαθιδρύσει μια «εκπαιδευτική βιομηχανία» την οποία και να διοικεί. Και καθώς στη συγκεκριμένη θεώρηση η ύπαρξη κοινωνικών ανισοτήτων είναι αποδεκτή αν όχι θεμιτή, θεμελιώδης αρχή είναι ότι η δημόσια εκπαίδευση δεν μπορεί να στοχεύει στη μείωση των ανισοτήτων και στην αναδιανομή του εισοδήματος.

β) Μαρξιστικές, που έχουν τις θεωρητικές τους αφετηρίες είτε στον κλασικό μαρξισμό είτε σε νεομαρξιστικές θεωρίες,[2] για τις οποίες η έννοια της εκπαίδευσης προκύπτει ως αποτέλεσμα της εξέλιξης του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας στις βιομηχανικές κοινωνίες, ως διάσπαση μεταξύ της διαδικασίας παραγωγής και της διαδικασίας παραγωγής των γνωστικών προϋποθέσεων. Εδώ η δημόσια εκπαίδευση αναγιγνώσκεται ως δημιούργημα της καπιταλιστής αστικής τάξης, η οποία, προκειμένου να κυριαρχήσει οικονομικά και πολιτικά επιδιώκει τη ανάπτυξη ενός εκπαιδευτικού συστήματος που θα της εξασφαλίζει εξειδικευμένη εργατική δύναμη αλλά και την πολιτισμική[3] της κυριαρχία. Το ζήτημα που απασχολεί κατ' εξοχήν τη μαρξιστική συζήτηση είναι η λειτουργία της δημόσιας εκπαίδευσης με στόχο τη «νομιμοποίηση της οικονομικής ανισότητας» και την παραγωγή εργατικού δυναμικού που θα εξυπηρετεί την καπιταλιστική συσσώρευση. Θεωρεί ότι τα σύγχρονα εκπαιδευτικά συστήματα δεν εξυπηρετούν την αρχή της ισότητας αλλά αντίθετα αναπαράγουν και ταυτόχρονα νομιμοποιούν (μέσω ιδεολογίας αλλά και συγκεκριμένων πρακτικών, όπως π.χ. εξετάσεις) το συγκεκριμένο κοινωνικό καταμερισμό εργασίας.

γ) Προσεγγίσεις του κράτους πρόνοιας,[4] που αναπτύχθηκαν μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (δεκαετίες 1950 και 1960) με επιδίωξη την εξασφάλιση μιας γενικής κοινωνικής «ευημερίας» και ενός ελάχιστου κοινού βιοτικού επιπέδου για όλους τους πολίτες μέσω καθολικών ρυθμίσεων. Εδώ το κράτος δέχεται και αναλαμβάνει την ευθύνη διασφάλισης κάποιων minimum standards και εγγυάται την κάλυψη των «βασικών αναγκών» των πολιτών ανεξάρτητα από τη θέση που αυτοί κατέχουν στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας. Έτσι, η δημόσια εκπαίδευση παρέχεται με στόχο

---

[2] Με βάση κυρίως τις θέσεις των Marx, Althusser, Gramsci, Miliband, Πουλαντζά και Jessop. Αναλυτικά βλ. Ζαμπέτα, 2005: 40-56.

[3] Εδώ με την άμβλυνση των εθνικών και πολιτισμικών διαφοροποιήσεων που μπορούν να απειλήσουν σοβαρά την πολιτική σταθερότητα. Σύμφωνα με αυτή την εκδοχή, το δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα προέκυψε ως διαπλοκή οικονομικών και πολιτικών παραγόντων.

[4] Με βάση κυρίως τις θέσεις των George-Wilding, Taylor-Gooby-Dale, Misha, Offe, Carnoy-Levin, Gough, Adler-Petch-Tweedie, Finch, Shipman, Le Grand-Robinson (επιμ.), Devins (επιμ.) αλλά και Schultz. Αναλυτικά βλ. Ζαμπέτα, 2005: 57-70.

να διασφαλίσει σε εθνικό επίπεδο ένα ενιαίο επίπεδο εκπαίδευσης και να συμβάλει στη γενική κοινωνική ανάπτυξη και ευημερία. Βασικό αίτημα και διακηρυγμένος στόχος των προνοιακών πολιτικών υπήρξε η λεγόμενη ισότητα εκπαιδευτικών ευκαιριών,[5] που πάντως δεν επιτεύχθηκε.

δ) Οι χαρακτηριζόμενες ως πλουραλιστικές προσεγγίσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής[6] βασίζονται στην αντίληψη ότι η εξουσία είναι διαμοιρασμένη στην κοινωνία μεταξύ πολλών διαφορετικών συμφερόντων και ότι οι πολιτικές διαμορφώνονται μέσω μιας διαπραγμάτευσης μεταξύ των επιμέρους ομάδων συμφερόντων και της εκάστοτε κυβέρνησης.[7] Σύμφωνα με τις πλουραλιστικές ερμηνείες, στην κοινωνία, παρά τις συγκρούσεις μεταξύ των επιμέρους αντιτιθέμενων συμφερόντων, τελικά επιτυγχάνεται μια ισορροπία μέσω της αδράνειας του συστήματος γιατί καμία ομάδα συμφερόντων δεν μπορεί να κυριαρχήσει σε όλους τους τομείς.

Όσον αφορά τη σχέση κράτους-κοινωνίας-εκπαίδευσης και το αίτημα για μεταρρύθμιση παρατηρούμε, πάντα με βάση την μελέτη της Ζαμπέτα (1995:25-103), ότι:

α) Στις φιλελεύθερες προσεγγίσεις κεντρική θέση κατέχει το ερώτημα περί αποτελεσματικότητας. Εδώ υποστηρίζεται ότι η διαχείριση του εκπαιδευτικού συστήματος από το κράτος έχει ως αποτέλεσμα την κυριαρχία του πολιτικού στοιχείου και την παρεμβολή πιέσεων και συμφερόντων (εκ μέρους των εμπλεκομένων με την εφαρμογή παραγόντων π.χ. πολιτικών, εκπαιδευτικών, κ.λ.π.) που οδηγούν σε γραφειοκρατικοποίηση του θεσμού της δημόσιας εκπαίδευσης και αναποτελεσματικότητα σε σχέση με την ικανοποίηση των «καταναλωτών», κατά κύριο λόγο των γονέων. Έτσι, και καθώς βασική αξία αποτελεί η ελευθερία της επιλογής, ως κεντρικό αίτημα προβάλλεται η ενδυνάμωση του ανταγωνισμού και η λειτουργία των μηχανισμών της αγοράς στην εκπαίδευση με παράλληλη αφαίρεση

---

[5] Με τον εκδημοκρατισμό του εκπαιδευτικού συστήματος όσον αφορά την οργάνωση, τις μεθόδους και τα αναλυτικά προγράμματα, την κατάργηση των διαγωνισμών που αποτελούσαν φραγμό για το πέρασμα από τις κατώτερες στις ανώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης και ειδικότερα των εξετάσεων για την εισαγωγή στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση κ.λ.π.

[6] Με αναφορές στο έργο των Gewirtz-Ozga, Archer, Hargeaves, Salter- Tapper, Kogan, Ball, McPherson-Raab κ.α. Αναλυτικά βλ. Ζαμπέτα, 1994: 70-86.

[7] Έτσι βρίσκονται σε αντίθεση με την μαρξιστική ανάλυση που δέχεται ότι στην κοινωνία υφίστανται ορισμένες κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας που προκύπτουν από τη σχέση κεφαλαίου-εργασίας, με το κράτος να μην παραμένει ουδέτερο αλλά να εκφράζει τις κυρίαρχες αυτές σχέσεις.

από το κράτος του διαμεσολαβητικού του ρόλου ώστε να καταστεί δυνατή η άμεση έκφραση και ικανοποίηση των ατομικών επιλογών.

β) Για τους μαρξιστές η εκπαίδευση δεν είναι ένα ιδιωτικό αγαθό προς κατανάλωση από συγκεκριμένους «καταναλωτές»/«πελάτες» που μέσα από την λειτουργία της αγοράς θα διαμορφώσουν την ποιότητα και τους όρους παραγωγής και κατανάλωσής του, αλλά μια δημόσια-κρατική λειτουργία που οφείλει να εξυπηρετεί το συνολικό συμφέρον της κοινωνίας. Για τη μαρξιστική προσέγγιση, η έννοια της αλλαγής αποτελεί ταυτόχρονα αντικείμενο ερμηνείας (σε σχέση με τους όρους κάτω από τους οποίους συντελείται και με έμφαση στο ζήτημα της αναπαραγωγής των ανισοτήτων) αλλά και αξιακό πρακτικό ιδεώδες, καθώς προβάλλεται και ως στοιχείο που μπορεί να συμβάλλει στον γενικότερο μετασχηματισμό της κοινωνίας.

γ) Οι προσεγγίσεις του κράτους πρόνοιας αντιμετωπίζουν την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση ως μια αναγκαία διαδικασία στην πορεία ανάπτυξης των εκπαιδευτικών θεσμών. Την αναγιγνώσκουν όμως με ποικίλους τρόπους που τελικά ομαδοποιούνται σε δύο σχολές σκέψεις. Η πρώτη επιχειρεί κυρίως μια αξιολόγηση των πράξεων της διοίκησης και του κράτους αναφορικά με το κατά πόσο εξασφαλίζουν τη «σωστή ισορροπία» μεταξύ ατομικών δικαιωμάτων και συλλογικών στόχων, ενώ η δεύτερη όχι μόνο δεν ενδιαφέρεται για την διασφάλιση της κρατούσας ισορροπίας δυνάμεων αλλά, αντίθετα, ζητά αυτή να ανατραπεί προς όφελος των πιο αδύνατων· προσέγγιση που βρίσκεται πιο κοντά στα μαρξιστικά επιχειρήματα με τη διαφορά ότι εδώ η μεταρρύθμιση θεωρείται εφικτή υπό τις παρούσες συνθήκες.

δ) Στις πλουραλιστικές προσεγγίσεις η εκπαιδευτική αλλαγή και μεταρρύθμιση δεν προβάλλεται τόσο ως αξιακό και πραξιακό ιδεώδες αλλά κυρίως ως ένα θεωρητικό πρόβλημα που χρήζει ερμηνείας. Οι πλουραλιστικές προσεγγίσεις αντιμετωπίζουν γενικότερα την εκπαιδευτική αλλαγή ως αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης μεταξύ πολλαπλών επιμέρους συμφερόντων, εφόσον κατά βάση καμία ομάδα συμφερόντων δεν αποκλείεται από το πεδίο της διαπραγμάτευσης και άσκησης πολιτικής, αν και οι πραγματικές δυνατότητες παρέμβασης ποικίλλουν.

2.2. Η μειονοτική εκπαιδευτική πολιτική στη Θράκη: παραδοχές και ερωτήματα

Στην ελληνική Θράκη, λειτουργεί από το 1920 (χρονιά ενσωμάτωσης της Δυτικής Θράκης στον ελληνικό «εθνικό κορμό») ένα ιδιότυπο σύστημα εκπαίδευσης για τα παιδιά των Θρακιωτών μουσουλμάνων μειονοτικών. Ένα σύστημα που ξεκινά ως χαλαρή ένωση αποκεντρωμένων και κινούμενων σε προεθνικές λογικές εκπαιδευτικών δομών,[8] διοικούμενο/εποπτευόμενο από την τοπική μουσουλμανική θρησκευτική ηγεσία, για να εξελιχθεί σε μια κοινοτική εκπαιδευτική δομή κινούμενη στις παρυφές του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής εκπαίδευσης. Ωστόσο, αποτελεί ένα χώρο εξαιρετικού ενδιαφέροντος καθώς αποτελεί πεδίο μακρόχρονης και εντονότατης σύγκρουσης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, και ακριβέστερα μεταξύ ελληνικού και τουρκικού εθνικισμού, με στόχο τον έλεγχο της μειονότητας.

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να συνθέσει την ιστορία της μειονοτικής εκπαίδευσης στη Θράκη κατά την περίοδο 1945-1975 και παράλληλα να καταγράψει και να ερμηνεύσει τη Μειονοτική Εκπαιδευτική Πολιτική, κυρίως υπό το πρίσμα της σύγκρουσης μεταξύ ελληνικού και τουρκικού εθνικισμού.

☆ ☆ ☆

Η μειονοτική εκπαίδευση στη Θράκη, ως μέρος του μειονοτικού ζητήματος, αποτελούσε για χρόνια, και οπωσδήποτε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990, απαγορευμένη περιοχή.[9] Η αύξηση του ενδιαφέροντος των επιστημόνων (αλλά και πολιτικών χώρων ως συνέπεια ευρύτερου σχετικού ενδιαφέροντος ενός τμήματος της ελληνικής κοινωνίας) για το μειονοτικό φαινόμενο γενικότερα αλλά και για το μειονοτικό ζήτημα στη Θράκη ειδικότερα, οδήγησε στην παραγωγή σημαντικού όγκου έρευνας τόσο από Έλληνες όσο και από ξένους ερευνητές, μεγάλο μέρος του

---

[8] Ενσωματώνοντας και κάποια υπολείμματα προηγούμενων κρατικών, δηλαδή των οθωμανικών, εκπαιδευτικών δομών.

[9] Εκτενής αναφορά στα προβλήματα που συναντά η έρευνα πάνω στο μειονοτικό ζήτημα στην Θράκη στο κεφ. 3.

οποίου κινείται στον χώρο της εκπαίδευσης, και το υπόλοιπο κυρίως στους χώρους της κοινωνικής ανθρωπολογίας, της νομικής και πολιτικής επιστήμης.[10]

Ωστόσο ελάχιστα μόνο έργα ασχολούνται με τη ιστορία της μειονοτικής εκπαίδευσης. Εδώ ξεχωρίζουν οι μελέτες των ιστορικών Τσιούμη και Καλαντζή, με βάση αρχειακό υλικό που όμως εκτείνονται, του μεν Καλαντζή μέχρι το 1928 του δε Τσιούμη μέχρι το 1940, και η εξαιρετική και με μεγάλο όγκο πληροφοριών μελέτη του Aarbakke που εκτείνεται μέχρι και την δεκαετία του 1990 -- εν μέρει μόνο ασχολείται με την εκπαίδευση και συντάχτηκε με βάση δημοσιεύματα στον τουρκόγλωσσο μειονοτικό τύπο της Θράκης -- και από την οποία ο αναγνώστης μπορεί μεν να σχηματίσει μια εικόνα για το πώς κινείται η διοίκηση πάνω στο θέμα αυτό -- κυρίως μέσα από τις αντιδράσεις της μειονοτικής ελίτ και της Τουρκίας αναφορικά με τις αποφάσεις της διοίκησης -- αλλά βεβαίως όχι πλήρη, καθώς απουσιάζουν τα κείμενα των σχετικών αποφάσεων.

Η παρούσα μελέτη καλύπτει την περίοδο 1945-1975,[11] την πιο σημαντική, και μάλλον πιο σκληρή για τους μειονοτικούς, περίοδο της μειονοτικής εκπαίδευσης αφού, ως παρακολούθημα των ελληνοτουρκικών σχέσεων επηρεάζεται από τις ποικίλες εξελίξεις και βεβαίως από τις κρίσεις του 1955 και κυρίως του 1964 που αφήνουν πάνω της ανεξίτηλα σημάδια.

Η μελέτη εκπονήθηκε κατά την περίοδο 2003-2007, με βάση το αρχείο της Επιθεωρήσεως Ξένων, Τεχνικών και Μειονοτικών Σχολείων Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας και το αρχείο της Γενικής Επιθεωρήσεως Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων,[12] δηλαδή του φορέα που χειριζόταν το ζήτημα της μειονοτικής εκπαίδευσης στην Θράκη. Το αρχείο αυτό κατείχε έως το 2003 το Συντονιστικό Γραφείο Μειονοτικών Σχολείων Α'βάθμιας & Β'βάθμιας Εκπαίδευσης Θράκης ως διάδοχός φορέας, και το παρέδωσε -- έγγραφα με χρονολογίες από το 1932 ως και το

---

[10] Παρουσίαση των περισσότερων από αυτά γίνεται στην βιβλιογραφική επισκόπηση των Ασημακοπούλου & Χρηστίδου-Λιοναράκη, 2002. Εδώ βέβαια πρέπει να σημειωθεί ότι οι μελέτες που ασχολούνται με την εκπαίδευση αποτελούν συχνά μελέτες περιπτώσεων, ασχολούνται κατά κανόνα με τη σύγχρονη και πάντως την μετά το 1990 πραγματικότητα, δεν περιλαμβάνουν μελέτη αρχειακού υλικού και δεν καταπιάνονται με ζητήματα εκπαιδευτικής πολιτικής, με εξαίρεση το λαμπρό έργο της Ασκούνη, 2006, που γράφτηκε με βάση τον τεράστιο όγκο έρευνας που έχει εκπονηθεί στα πλαίσια του προγράμματος «Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων» υπό την ηγεσία και την επιστημονική ευθύνη των Α. Φραγκουδάκη και Θ. Δραγώνα.

[11] Η περίοδος 1920-1940 έχει καλυφθεί ήδη από άλλους μελετητές (Τσιούμης και Καλαντζής) ενώ η περίοδος 1975 και εξής μένει εκτός διερεύνησης, κυρίως για λόγους επιστημονικής ερευνητικής δεοντολογίας (παρέλευση τριακονταετίας).

[12] Για τεχνικούς - αρχειονομικούς λόγους θεωρείται ενιαίο.

1992 περίπου -- ως μη ενεργό για την υπηρεσία, στα Γενικά Αρχεία του Κράτους Ν. Καβάλας. Πρόκειται για ένα αρχείο εξαιρετικής σημασίας καθώς εκεί βρίσκεται «κατατεθειμένη» όλη ιστορία της μειονοτικής εκπαίδευσης καθώς περιλαμβάνει την αλληλογραφία μεταξύ όλων των φορέων που ενεπλάκησαν στο ζήτημα, τόσο κρατικών (Υπουργείο Εξωτερικών, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Υπουργείο Εσωτερικών, Υπουργείο Βορείου Ελλάδος και κατά περιπτώσεις Υπουργείο Εθνικής Αμύνης, Υπουργείο Δικαιοσύνης [Αστυνομία - Ασφάλεια], Υπουργείο Γεωργίας κ.α.) όσο και ιδιωτών, συνδικαλιστικών φορέων (σύλλογοι εκπαιδευτικών) κ.λ.π.

Πέραν της έρευνας αρχείου διεξήχθη και παράλληλη έρευνα πεδίου με σκοπό τη συλλογή στοιχείων που θα βοηθούσαν στον σχηματισμό της πληρέστερης δυνατής εικόνας, κατά τη διάρκεια της οποίας ελήφθησαν και ορισμένες μικρές ημιδομημένες συνεντεύξεις από ανθρώπους που με διάφορους τρόπους ενεπλάκησαν στο μειονοτικό εκπαιδευτικό σύστημα κατά την περίοδο 1945-1975 -- είτε ως μαθητές, είτε ως εκπαιδευτικοί (κυρίως μειονοτικοί) είτε ως διοικητικοί υπάλληλοι -- ώστε να συντεθούν επί μέρους στοιχεία και να φωτιστούν ορισμένα σκοτεινά σημεία της ομολογουμένως δυσανάγνωστης πορείας της Μειονοτικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

☆ ☆ ☆

Η μειονοτική εκπαίδευση στη Θράκη αναμφίβολα είναι μέρος (και) του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος αφού λαμβάνει χώρα επί ελληνικού εδάφους, διδάσκοντες και διδασκόμενοι είναι Έλληνες πολίτες και στη διεκπεραίωσή της εμπλέκονται στελέχη της διοίκησης που υπάγονται διοικητικά στο ελληνικό Υπουργείο Παιδείας. Ωστόσο αποτελεί ένα ιδιαίτερο κομμάτι αφού διατηρεί προνομιακή σχέση και με εκπαιδευτικούς και λοιπούς θεσμούς ενός άλλου και συχνά εχθρικού έθνους-κράτους (Τουρκία), ενώ τον κύριο λόγο για οτι,δήποτε συμβαίνει στο χώρο αυτό έχει το Υπουργείο Εξωτερικών, και όχι το Υπ.Ε.Π.Θ. όπως θα ήταν για πολλούς αναμενόμενο.

Η ιστορία της μειονοτικής εκπαίδευσης στη Θράκη αποτελεί μέρος της ιστορίας της ελληνικής εκπαίδευσης. Ωστόσο, η Μειονοτική Εκπαιδευτική Πολιτική δεν δομείται με τους όρους που δομείται η γενική εθνική Εκπαιδευτική Πολιτική ούτε ακολουθεί πορεία παράλληλη με εκείνη. Η διαμόρφωση της Μ.Ε.Π. εξαρτάται

σχεδόν απόλυτα από τις εξελίξεις στα ελληνοτουρκικά ενώ σχετίζεται ελάχιστα (έως καθόλου) με τους κύκλους μεταρρυθμίσεων και αντιμεταρρυθμίσεων της ελληνικής εκπαίδευσης, και ως εκ τούτου είναι άτοπο να ενταχθεί σε αυτό το βασικό σχήμα περιγραφής/ανάλυσης που έχει καθιερωθεί στη μελέτη της ελληνικής εκπαίδευσης[13] (ενδεικτικά βλ. Δημαράς, 1999(1973), Μπουζάκης, 1994, Κάτσικας & Θεριανός, 2004, Κυπριανός, 2004).

Ξεκινώντας από τη θέση ότι το μειονοτικό ζήτημα στη Θράκη αποτελεί κατά βάση προϊόν αντιπαράθεσης μεταξύ ελληνικού και τουρκικού εθνικισμού, και με το δεδομένο ότι η εκπαίδευση αποτελεί μια δυναμικά εξελισσόμενη διαδικασία, στενά συνδεδεμένη με το πολιτικό, κοινωνικό οικονομικό και πολιτιστικό περιβάλλον μέσα στο οποίο λειτουργεί (Παπαδάκης, 2003:57), η παρούσα μελέτη επιχειρεί να διερευνήσει το πώς διαμορφώνεται η Μειονοτική Εκπαιδευτική Πολιτική της περιόδου 1945-1975, επικεντρώνοντας στα εξής ερωτήματα:

- Ποιοι είναι οι παράγοντες που εμπλέκονται στη διαμόρφωση της Μ.Ε.Π. και πως συμβάλλει ή τι μερίδιο έχει ο καθένας στη λήψη αποφάσεων; Ως τι γίνεται αντιληπτή η εκπαιδευτική διαδικασία από τον καθένα;
- Υπάρχουν ομάδες συμφερόντων ή/και δίκτυα δύναμης που να πιέζουν με στόχο να προωθήσουν ή να παρεμποδίσουν κάποιες εξελίξεις; Αν ναι, πώς συγκροτούνται και πώς δρουν; Παραμένουν ίδια με την πάροδο του χρόνου και έχουν την ίδια δυνατότητα παρέμβασης; Τι επηρεάζει τις όποιες μεταβολές;
- Ποιό είναι το κεντρικό διακύβευμα; Ποιοι είναι οι στόχοι της κάθε πλευράς; Διαφοροποιούνται στο χρόνο; Τι επηρεάζει ή τι καθορίζει τις μεταβολές;
- Συγκροτείται κάποιος γενικότερος σχεδιασμός εκ μέρους των εμπλεκομένων, και αν ναι, υπάρχουν διακηρυγμένοι και μη διακηρυγμένοι στόχοι; Ο σχεδιασμός τροποποιείται με το χρόνο, και αν ναι, πώς και πού οφείλονται οι όποιες αλλαγές;
- Υπάρχει κάπου κοινή θεώρηση των εμπλεκομένων αναφορικά με την ύπαρξη «ουσιωδών προβλημάτων» και αν ναι, πώς αντιμετωπίζονται αυτά;
- Τίθενται ζητήματα μέτρησης της αποτελεσματικότητας και απόδοσης λόγου;

---

[13] Και επιχειρεί να απαντήσει σε ερωτήματα όπως, γιατί επιχειρήθηκαν οι εκάστοτε μεταρρυθμίσεις, ποιες ήταν κάθε φορά οι κυρίαρχες κοινωνικές συγκρούσεις, ποιες αρχές και παραδοχές διαπερνούσαν τις μεταρρυθμιστικές ενέργειες, πώς σχεδιάστηκαν, ποια εξέλιξη είχαν και γιατί κ.α. κοιτάζοντας κυρίως στο εσωτερικό της χώρας και σπανιότερα στο ευρωπαϊκό πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον.

- Απασχολεί τους εμπλεκόμενους το ζήτημα των κοινωνικών ανισοτήτων και αν ναι, αποτελεί στόχο η άμβλυνσή τους;
- Υπάρχουν διαφορές απόψεων μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων και των επίπεδων διοίκησης (π.χ. μεταξύ κέντρου και περιφέρειας) και αν ναι, τι είδους και πού οφείλονται; Γενικότερα, εμφανίζονται διαφοροποιήσεις στην πορεία από την στιγμή της εξαγγελίας και πάντως από τη λήψη των αρχικών γενικών αποφάσεων μέχρι την τελική εφαρμογή στο πεδίο, και αν ναι, πού οφείλονται;

Προϋπόθεση βέβαια για να απαντηθούν όλα αυτά -- ακόμα και για να συγκροτηθούν ως ερωτήματα -- είναι να γίνει γνωστό, σαφές και κατανοητό το πώς συγκροτήθηκε το μειονοτικό ζήτημα στην Θράκη. Αυτό είναι και το θέμα του κεφαλαίου που ακολουθεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

3.1. Σχετικά με την έρευνα

Το μειονοτικό ζήτημα στη Θράκη αποτέλεσε για πολλά χρόνια ουσιαστικά απαγορευμένο χώρο για επιστημονική έρευνα (Cowan, 1997:15) ενώ ακόμα και σήμερα (2005) αποτελεί ένα σχετικά δυσπρόσιτο χώρο. Οι δυσχέρειες αυτές αποτελούν τμήμα των ευρύτερων προβλημάτων που αντιμετωπίζει η έρευνα γύρω από τα μειονοτικά ζητήματα στην Ελλάδα καθώς σε πολλούς χώρους εξακολουθεί να κυριαρχεί η άποψη ότι η ενασχόληση με αυτά τα ζητήματα είναι δραστηριότητα «εθνικά εύφλεκτη», και ως τέτοια πρέπει να αποφεύγεται (Χριστόπουλος 2002:106).

Βάση του προβλήματος αποτελεί το γεγονός ότι, στα όρια της ελληνικής επικράτειας, η εθνο-πολιτισμική διαφορετικότητα θεωρήθηκε, σε διάφορους βαθμούς, ως αποκλίνουσα συμπεριφορά, και αντιμετωπίστηκε ως πολιτική παραβατικότητα και ως έλλειμμα νομιμοφροσύνης. Εξ αιτίας αυτού, η διαχείριση της διαφορετικότητας υπήρξε, επί μακρόν, ασχολία των λίγων και των «έμπιστων» ειδικών, και κρατήθηκε πάντοτε έξω από ό,τι θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο «νόμιμου» προβληματισμού του πολίτη, ιδίως όταν τα χαρακτηριστικά των «διαφορετικών» προσέγγιζαν εκείνα του πληθυσμού όμορου κράτους.[1] Επιπλέον, η μελέτη και η επιστημονική ενασχόληση με τους «διαφορετικούς», αντιμετωπίστηκε συχνά σαν παραβατική και η ίδια, και παρεμποδίστηκε ζηλότυπα, σαν να επρόκειτο να φέρει στο φως κάποια επικίνδυνα μυστικά. Το κράτος προσπάθησε να μονοπωλήσει -- και ως κάποια στιγμή τα κατάφερε -- τόσο τη διαχείριση του μειονοτικού ζητήματος, όσο και τη δυνατότητα και το δικαίωμα παραγωγής της «πολιτικά ορθής» άποψης (Λαφαζάνη, 1997:11).

Κατά την δεκαετία του 1990 η κατάσταση μεταβλήθηκε σημαντικά -- χωρίς ωστόσο να μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ομαλοποιήθηκε -- με αποτέλεσμα οι προσβάσεις να έχουν γίνει ευκολότερες, το ενδιαφέρον να είναι αυξημένο και να παράγεται σημαντικός όγκος νέου υλικού. Ωστόσο οφείλουμε να επισημάνουμε ότι, σημαντικά μεγάλο μέρος του υλικού που έχει προκύψει σχετικά με τη μειονότητα στη

[1] Ενώ όλες οι υπόλοιπες διαφορετικότητες, στο βαθμό που δεν παρουσιάζουν πολιτικό ενδιαφέρον, φολκλοροποιήθηκαν και ανακτήθηκαν ως ευπρόσδεκτος εμπλουτισμός της εθνικής ταυτότητας.

Θράκη (και ειδικότερα αυτό που παράχθηκε μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1990), τόσο από ελληνικής όσο και από τουρκικής (αλλά και από βουλγαρικής) πλευράς, παράχθηκε εντός των πλαισίων της «εθνικής» επιστήμης, με κύριο αν όχι αποκλειστικό στόχο να υπηρετήσει πολιτικές στοχεύσεις και όχι για να προάγει την γνώση. Το παρατηρεί ο Aarbakke (2000:3), αν και νωρίτερα το επιβεβαιώνει -- άθελά του -- ο Χιδίρογλου (1988: 333) επισημαίνοντας ότι «[...] η ελληνική ιστορική έρευνα δεν μπορεί και δεν πρέπει να μένει αδρανής, αλλά να επιλέγει αναλόγως και όχι εική και ως έτυχε τα θέματά της, προσαρμόζοντάς τα στις πρακτικές ανάγκες και στις σκοπιμότητες που δημιουργεί η κατευθυνόμενη από την τουρκική Εθνική Ιδέα προσπάθεια ιστορικής διάβρωσης του θρακικού χώρου, ώστε τα ελληνικά ερευνητικά συμπεράσματα, γραμμένα και σε ξένες γλώσσες, να αποτελούν ταυτόχρονα και αναιρετικές απαντήσεις προς κάθε κακόβουλο νοθευτή, είτε Τούρκο είτε ξένο, και για κάθε περίπτωση νοθείας της ιστορίας της Θράκης».

3.2. Η συγκρότηση της μειονότητας.

Οι διαδικασίες συγκρότησης/κατασκευής του μορφώματος που σήμερα ορίζεται ως μουσουλμανική μειονότητα της ελληνικής Θράκης,[2] ξεκίνησαν στις αρχές του 20ου αιώνα, και πιο συγκεκριμένα κατά την δεύτερη δεκαετία του[3], οπότε, και με τη λήξη των βαλκανικών πολέμων και τις σημαντικές μετακινήσεις πληθυσμών που τη συνόδευσαν[4], οριστικοποιείται η κατανομή της ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής της Θράκης σε τρία εθνικά κράτη (Ελλάδα - Τουρκία - Βουλγαρία). Ταυτόχρονα, την περίοδο αυτή, για τους μουσουλμάνους της περιοχής αρχίζει[5] η παγίωση της υπαγωγής ατόμων και ομάδων σε εθνικές ιδέες και η σύνδεσή τους με εθνικά κράτη, κίνηση που συνοδεύεται από την υποχώρηση της αντίληψης υπαγωγής σε millet (όπου κύριο κριτήριο αποτελεί η θρησκεία) και τη σύνδεση με την οθωμανική αυτοκρατορία.[6]

---

[2] Πολύ συχνά και από πολλούς ερευνητές, χρησιμοποιείται ο όρος «Δυτική Θράκη», όρος γεωγραφικός, που ήταν σε ευρεία χρήση από όλες τις πλευρές στις αρχές του 20ου αιώνα. Η επιλογή χρήσης του όρου Δυτική Θράκη εξακολουθεί να γίνεται μάλλον ασυνείδητα και μάλλον λόγω «κεκτημένης ταχύτητας», όταν δεν γίνεται συνειδητά για να υποδηλώσει την προσήλωση στη μεγαλοϊδεατική προοπτική δημιουργίας μίας, ενιαίας και μόνο ελληνικής Θράκης. Η παρούσα ανάλυση δέχεται ότι, με την διάλυση της οθωμανικής αυτοκρατορίας και τη διανομή των εδαφών της ευρύτερης περιοχής της γεωγραφικής Θράκης μεταξύ εθνικών κρατών (και εν πάση περιπτώσει με τη λήξη της βουλγαρικής κατοχής στην ελληνική Θράκη 1941-1944) το θέμα έχει τελεσιδικήσει.

[3] Το όριο αυτό θα μπορούσε ίσως να μετακινηθεί κατά μια δεκαετία, αν θεωρηθεί καθοριστική, και συμπεριληφθεί εδώ, η δημιουργία του κινήματος των Νεοτούρκων (1908). Για τη δράση των Νεοτούρκων με σκοπό την αλλαγή της πληθυσμιακής σύνθεσης της Μακεδονίας και Θράκης, βλ. και Βακαλόπουλο, 1991.

[4] Αποχώρηση του συνόλου σχεδόν των Βουλγάρων αλλά και σημαντικού πληθυσμού (τουρκόφωνων κυρίως) μουσουλμάνων, από την περιοχή που στη συνέχεια αποτέλεσε την ελληνική Θράκη. Εκτενέστερη αναφορά στο Εμπειρίκος & Μαυρομμάτης, 2000.

[5] Ενώ για τους χριστιανούς -- Έλληνες και Βούλγαρους -- είχε αρχίσει νωρίτερα και συνεχίζεται. Βλ. και Βακαλόπουλο, 1991. Ο τουρκικός εθνικισμός αναπτύχθηκε πολύ αργότερα από τον ελληνικό και τον βουλγαρικό. Αυτό όμως δεν είναι κάτι που εκπλήσσει. Οι Τούρκοι μουσουλμάνοι, που αποτελούσαν και την κυρίαρχη ομάδα στην Οθωμανική αυτοκρατορία, ήταν πολύ συνδεδεμένοι με την ιδέα της αυτοκρατορίας (και έτσι για αυτούς η δημιουργία εθνικού κράτους ήταν άνευ νοήματος ή και κίνηση υποβιβασμού). Ακόμα και το κίνημα των Νεοτούρκων είχε κυρίως στόχο να αναμορφώσει και να προστατεύσει την αυτοκρατορία. Η ανάπτυξη του τουρκικού εθνικισμού αποτέλεσε εν μέρει αντίδραση στον εθνικισμό των βαλκάνιων χριστιανών (Aarbakke, 2000:47).

[6] Η Οθωμανική κοινωνία -- κομμάτι της οποίας, επί αιώνες αποτέλεσαν και οι (ελληνόφωνοι και άλλοι χριστιανικοί) πληθυσμοί που αργότερα συγκρότησαν τον πυρήνα του ελληνικού έθνους (καθώς και όλες οι άλλες ομάδες, που αναδείχθηκαν σε έθνη από τους οικείους εθνικισμούς και συνδέθηκαν με την δημιουργία εθνικών κρατών, αποσπώντας εδάφη από των οθωμανική αυτοκρατορία) -- ήταν οργανωμένη / διαιρεμένη, καθέτως σε κοινωνικές «τάξεις» και οριζοντίως σε θρησκευτικές κοινότητες ή millet. Παράλληλα με τους μουσουλμάνους, που αποτελούσαν και την κυρίαρχη ομάδα, υπήρχαν οι μη μουσουλμάνοι, οργανωμένοι στα τρία μεγάλα παραδοσιακά millet: το ελληνορθόδοξο, το αρμενικό και το εβραϊκό. Το σύστημα των millet ήταν αυστηρά θρησκευτικό, ενώ ο φυλετικός και ο γλωσσικός παράγοντας έπαιζαν δευτερεύοντα ρόλο. Έτσι δεν υπήρχε τουρκικό, αλβανικό ή αράβικο millet, καθώς η μοναδική μουσουλμανική «κοινότητα» (umma) εγκόλπωνε όλους του πιστούς του Ισλάμ που βρισκόταν στην επικράτεια της αυτοκρατορίας. Αντίστοιχα δεν υπήρχε ελληνικό, βουλγάρικο ή σέρβικο millet, παρά μόνο η Ρωμαίικη θρησκευτική κοινότητα (Rum milleti). Το σύστημα των millet δέχτηκε μεγάλη πίεση και άρχισε να αποσταθεροποιείται κατά 19ο αιώνα, κυρίως λόγω σημαντικών αλλαγών που συνέβαιναν τόσο στο εσωτερικό των millet όσο και στις γενικότερες δομές της αυτοκρατορίας, και

Βάση του νομικού πλαισίου εντός του οποίου υφίσταται και δρα η μειονότητα αποτελεί η συνθήκη της Λωζάνης[7], η οποία, σημειωτέον, παρέχει στους μειονοτικούς κάποια ειδικά προνόμια πλέον των δικαιωμάτων που έχουν ως Έλληνες πολίτες (Aarbakke, 2000:673). Ωστόσο, ως «ιδρυτική πράξη» πρέπει να θεωρηθεί *η Σύμβασις Ανταλλαγής των Ελληνικών και Τουρκικών Πληθυσμών*, που υπογράφηκε, μεταξύ της Κυβέρνησης της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας και της Ελληνικής Κυβέρνησης στις 30/1/1923, και στην οποία (παράγραφο 2), ορίζεται ότι θα εξαιρεθούν από την ανταλλαγή οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης και οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης.[8]

Αναζητώντας τους λόγους αυτής τις εξαίρεσης βλέπουμε ότι, κατ' αρχάς οι ελληνορθόδοξοι[9] Κωνσταντινουπολίτες δεν εκδιώχθηκαν γιατί οι σύμμαχοι, που είχαν τότε (1920) τον έλεγχο στην Πόλη δεχόταν έντονη διεθνή πίεση για αποφυγή τέτοιου μέτρου καθώς το σύνολο σχεδόν των ξένων επιχειρήσεων στην Κωνσταντινούπολη ήταν στελεχωμένο από Ρωμιούς (Alexandris, 1992:86), ενώ αργότερα, κατά τη διάρκεια των προπαρασκευαστικών συζητήσεων για την ανταλλαγή πληθυσμών, η ελληνική πλευρά αποδέχτηκε την παραμονή των μουσουλμάνων στη Δυτική Θράκη με αποκλειστικό σκοπό την εξασφάλιση τς παραμονής του ελληνορθόδοξου πληθυσμού (και του πατριαρχείου) της Κωνσταντινούπολης (Καλαντζής, 2002:317-340).

Από τη στιγμή της ενσωμάτωσης της Θράκης στο ελληνικό εθνικό κορμό (κι ίσως και πιο πριν) το ελληνικό κράτος αντιλαμβάνεται τους μειονοτικούς της Θράκης ως μέλη μιας ενιαίας ομάδας, με κυρίαρχο στοιχείο ταυτότητας τη θρησκεία,[10] ενώ παράλληλα,

---

καταργήθηκε τυπικά στην περίοδο του tanzimat (1839-1876). Aarbakke, 2000: 41, και Αναγνωστοπούλου, 1998: 271-504.

[7] Υπογράφεται στις 24.04.1923, μεταξύ της Τουρκίας αφ' ενός και της Βρετανικής αυτοκρατορίας, Γαλλίας, Ιταλίας, Ιαπωνίας, Ελλάδας, Ρουμανίας και Σερβο-Κροατο-Σλοβενικού κράτους αφ' ετέρου, καθώς επιθυμούν «όπως τερματίσωσι την εμπόλεμον κατάστασιν ήτις από του 1914 συνετάραξε τη Ανατολή». Οι ρυθμίσεις σχετικά με τις μειονότητες (Πρώτο Μέρος, Τμήμα Γ', προστασία μειονοτήτων) αφορούν βασικά τις «εν Τουρκία μη μουσουλμανικάς μειονότητας» και με το άρθρο 45 «αναγνωρίζονται επίσης υπό της Ελλάδος εις τις εν τω εδάφει αυτής ευρισκομένας μουσουλμανικάς μειονότητας».

[8] Βακαλόπουλος, 1991:503,508, ενώ στο κείμενο γίνεται αναφορά και σε Θρακιώτες Τούρκους. Η σύμβαση αποφασίστηκε να έχει ισχύ από τις 31/3/1924.

[9] Ο όρος ελληνορθόδοξοι δεν ορίζει αποκλειστικά ανθρώπους που με ελληνική εθνική συνείδηση ή την ελληνική ως μητρική γλώσσα. Τότε περιλάμβανε όλους τους ορθόδοξους χριστιανούς που ανήκαν στην δικαιοδοσία του (ελληνορθόδοξου) πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως με ποικίλες μητρικές γλώσσες π.χ. ελληνόφωνοι, αλβανόφωνοι, σλαβόφωνοι, βλαχόφωνοι, τουρκόφωνοι και αραβόφωνοι, κάποιοι από τους οποίους παρέμεναν σε προ-εθνικό στάδιο, και σήμερα πια περιλαμβάνει άτομα με ποικίλες γλώσσες (π.χ. αγγλόφωνους σε Αμερική και Αυστραλία) και βέβαια με διάφορες εθνικές υπαγωγές.

[10] Τα «θεμέλια» αυτής της ανάγνωσης θέτει ο ίδιος ο Βενιζέλος, όταν στο τηλεγράφημα που στέλνει στον Σαχτούρη επ' ευκαιρία της υπογραφής της Συνθήκης των Σεβρών, ανέφερε ότι «...οι θρησκευτικοί

τόσο η διοίκηση όσο και οι ίδιοι οι μειονοτικοί αποδέχονται την ύπαρξη και λειτουργία ενός ιδιαίτερου καθεστώτος προστασίας της εκπαιδευτικής, θρησκευτικής και οικονομικής αυτονομίας των μουσουλμανικών κοινοτήτων. Ο τοπικός μουφτής αναγνωρίζεται ως θρησκευτικός αρχηγός και ιεροδίκης, οι μουσουλμανικές κοινότητες διατηρούν την περιουσία και τα ιδρύματά τους (βακούφια, σχολεία κ.λ.π.) και εκλεγμένα συμβούλια διαχειρίζονται τα κοινοτικά ζητήματα και ό,τι έχει να κάνει με την εκπαίδευση. Συνεχίζεται δηλαδή, και επεκτείνεται και στη Θράκη, το ειδικό καθεστώς προστασίας των μουσουλμάνων στην Ελλάδα, που έχει τις ρίζες του στις σχετικές διατάξεις του πρωτοκόλλου του Λονδίνου του 1830 και στο Διάταγμα του Όθωνα το 1833, συστηματοποιείται το 1881 (ένταξη Θεσσαλίας την Ελλάδα) και εφαρμόζεται μέχρι το 1923 στους 700.000 περίπου μουσουλμάνους Έλληνες πολίτες της Κρήτης, της Ηπείρου, της Μακεδονίας και των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου.

Έτσι, και οι μουσουλμάνοι της Θράκης οργανώνονται και μειονοτικοποιούνται, κατόπιν επιλογής του εθνικού και άρα νεωτερικού ελληνικού κράτους με βάση τον προεθνικό θεσμό των millet, και απολαμβάνουν ιδιαίτερα δικαιώματα, ανάλογα με αυτά των χριστιανών της (προ-νεωτερικής πολυεθνικής) οθωμανικής αυτοκρατορίας, συνιστώντας έτσι τελικά -- και παραδόξως -- ένα *νεο-μιλλέτ*, εντός των ορίων του εθνικού ελληνικού κράτους (Τσιτσελίκης, 2003).

αρχηγοί των αλλογενών πρέπει να εξακολουθήσωσι θεωρούμενοι φυσικοί εκπρόσωποι του ποιμνίου των, έως ου τουλάχιστον γενομένων τακτικών εκλογών, ο πληθυσμός δια της ψήφου του αναδείξει τους νομίμους αντιπροσώπους του». Γεραγάς, Κ, 1925, Αναμνήσεις εκ Θράκης 1920-1922, Αθήνα: Εστία, σ. 43. Τον παραθέτει ο Καλαντζής, 2002: 253.

3.3. Πληθυσμός

Οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης, το 1902 -- σύμφωνα με οθωμανικά στατιστικά στοιχεία -- ήταν περί τις 111 χιλιάδες (Πάλλης, 1925:17). Το 1920, σύμφωνα με τη Διασυμμαχική στατιστική, οι μουσουλμάνοι ήταν 85.798, ενώ σύμφωνα με την ελληνική απογραφή του Δεκεμβρίου του 1920, οι μουσουλμάνοι της ελληνικής Θράκης ήταν περίπου 84 χιλιάδες άτομα (Τσιούμης, 1994:83). Λίγο πριν την συνθήκη της Λωζάνης φαίνεται (Βακαλόπουλος, 1991:519) ότι στη Θράκη ζουν 118.903 μουσουλμάνοι,[11] ενώ μια πενταετία μετά (1928)[12], οι μουσουλμάνοι φτάνουν περίπου τις 103 χιλιάδες άτομα (Θράκη, 1994:270). Το 1940, οι μουσουλμάνοι της Θράκης φαίνεται πως ανέρχονταν σε 112.500 (Βογαζλής, 1954:10), το 1949, με βάση στοιχεία που συγκεντρώνει η αστυνομία, κατοικούν στη Θράκη 106.147 μουσουλμάνοι,[13] ενώ κατά την απογραφή του 1951 -- την τελευταία απογραφή όπου ερωτώνται η μητρική γλώσσα και το θρήσκευμα των απογραφομένων -- εμφανίζονται στη Θράκη 98.839 μουσουλμάνοι.

Διαφοροποιημένες σημαντικά οι θέσεις των Τούρκων μελετητών, εμφανίζουν (ατεκμηρίωτα κατά τον Τσιούμη, 1994:84), τον αριθμό των μουσουλμάνων στη Δυτική Θράκη κατά το 1920 να κυμαίνεται περί τις 180.000,[14] αν και η τουρκόφωνη εφημερίδα της Κομοτηνής Akın, (16.06.1972), προσεγγίζει τις ελληνικές εκτιμήσεις όταν θεωρεί ότι το 1972, ο μειονοτικός πληθυσμός στη Θράκη ανέρχεται στις 80 με 90 χιλιάδες άτομα.

Το 1981 φαίνεται (Κανακίδου,[15] 1994:63) να υπάρχουν στη Θράκη 96.073 μουσουλμάνοι. Από αυτούς 9.080 κατοικούν στο Νομό Έβρου και αποτελούν το 6.2% του συνολικού πληθυσμού του νομού, 49.091 κατοικούν στο Νομό Ροδόπης, και

---

[11] Η εικόνα που παρουσιάζει ο Βακαλόπουλος ταυτίζεται με αυτή που παρουσιάζει ο Ανδρεάδης, 1956:3.

[12] Μεταξύ 1923 και 1933, δόθηκαν πιστοποιητικά εγκατάστασης (etabli) σε 106.000 μουσουλμάνους της Δ. Θράκης. Αλεξανδρής, 1991.

[13] Άκρως απόρρητη και επί αποδείξει «Έκθεσις περί των εν Ελλάδι βιούντων Μουσουλμάνων», Ιούλιος 1952, Υπουργείον Εσωτερικών, Γενική Διεύθυνσις Αλλοδαπών. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95Β

[14] Ενδεικτικά βλ. Orhonlu, (1964: 36). Ο Orhonlu εκτιμά ότι ο Τουρκικός πληθυσμός της Δυτικής Θράκης κατά την διάσκεψη της Λωζάνης ανερχόταν σε 180.000 άτομα ενώ κατά το 1954 ήταν περίπου 100.000 άτομα. Η εκτίμηση του Aydınlı, 1971, που ανεβάζει τους μειονοτικούς σε 170.000 κρίνεται αβάσιμη και μεθοδολογικά άτοπη, διότι εφαρμόζει ένα εξαιρετικά διευρυμένο κριτήριο, θεωρώντας «Τούρκους» αφ' ενός μεν όλους τους τουρκόφωνους (συμπεριλαμβάνοντας και τους χριστιανούς Γκαγκαούζους και Καραμανλήδες), αφ' ετέρου δε όλους τους μουσουλμάνους (συμπεριλαμβάνοντας και Πομάκους, Τσιγγάνους, Τσερκέζους, Σιόπηδες και Τορμπέσηδες).

[15] Επισημαίνουμε ότι η αναφορά της Κανακίδου σχετικά με την πηγή (Ε.Σ.Υ. - απογραφή 1981) είναι τουλάχιστον παράδοξη, δεδομένου ότι στην απογραφή αυτή δεν ρωτήθηκε η θρησκεία και η γλώσσα των απογραφομένων.

αποτελούν το 48,7% του συνολικού πληθυσμού του νομού και 37.902 κατοικούν στο Νομό Ξάνθης και αποτελούν το 42,7% του συνολικού πληθυσμού του νομού.[16]

Το 1995 φαίνεται να κατοικούν στην ελληνική Θράκη 105 χιλιάδες μουσουλμάνοι, ενώ το σύνολο των Ελλήνων Θρακιωτών μουσουλμάνων μειονοτικών, συμπεριλαμβανομένων και των μεταναστών -- μη κατοίκων Θράκης -- που διατηρούν την ελληνική υπηκοότητα[17], ανέρχεται στα 120.000 άτομα (Νοταρας, 1995). Το 1997 η Dalégre, (1997:168-170) εκτιμά ότι οι μειονοτικοί αποτελούν περίπου το 1/3 του συνολικού πληθυσμού της Θράκης, ενώ στους νομούς Ξάνθης και Ροδόπης μάλλον υπερτερούν πληθυσμιακά.

Το 2001, η επίσημη ελληνική θέση είναι ότι στην Θράκη κατοικούν περίπου 98.000 μουσουλμάνοι[18] ενώ το 2004, μια γενικότερη εκτίμηση, που λαμβάνει υπ' όψιν και στοιχεία όπως ο αριθμός των μειονοτικών ψήφων και ο αριθμός των μαθητών στα μειονοτικά σχολεία -- και με δεδομένη την έλλειψη επίσημων στατιστικών στοιχείων -- είναι ότι, στην Θράκη κατοικούν μόνιμα περί τις 80.000 μουσουλμάνοι, με σαφείς τάσεις μείωσης[19].

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι διαφορετικοί ερευνητές, για την ίδια περίοδο, παρουσιάζουν διαφορετικά μεγέθη σχετικά με την έκταση της μειονότητας. Μέγιστη απόκλιση αυτή μεταξύ τουρκικών εκτιμήσεων που φτάνουν να ανεβάζουν τον μειονοτικό πληθυσμό σε 170.000 και ελληνικών εκτιμήσεων που τον τοποθετούν μεταξύ 103.000 και 120.000 (Dalégre, 1997). Αυτό που παρατηρούμε εδώ είναι ότι, πέρα από πιθανές αποκλίσεις που σχετίζονται με τρόπους υπολογισμού, τα μεγέθη συχνά διογκώνονται η συρρικνώνονται μάλλον για λόγους σκοπιμότητας. Σκοπιμότητας που σχετίζεται με την επιθυμία της κάθε πλευρά να διαχειριστεί, κατά περίπτωση, τον

---

[16] Ο νομός Ξάνθης είναι τρίτος σε έκταση νομός της Θράκης και σε αυτόν είναι εγκαταστημένο το 27% του συνολικού πληθυσμού της Θράκης· ο νομός Ροδόπης είναι ο δεύτερος σε έκταση νομός και συγκεντρώνει το 30.5% του πληθυσμού ενώ ο νομός Έβρου είναι πρώτος σε έκταση νομός, και σε αυτόν είναι εγκαταστημένο το 42.5% του συνολικού πληθυσμού της Θράκης.

[17] Σημειωτέον ότι πάρα πολλοί μουσουλμάνοι μειονοτικοί που γεννήθηκαν στην περιοχή, εγκατέλειψαν την Ελλάδα, και εγκαταστάθηκαν στην Τουρκία αλλά και σε άλλες χώρες (χώρες της Μέσης Ανατολής, Γερμανία, ακόμα και Αυστραλία). Η μετεγκατάσταση αυτή σήμαινε, για την συντριπτική πλειοψηφία, και παράλληλη απώλεια της ελληνικής ιθαγένειας.

[18] Σύμφωνα με τα στοιχεία του σχετικού φακέλου (The Muslim Minority of Greek Thrace) της σχετικής ιστοσελίδας του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών (18.07.2001). Εκεί το υπουργείο, πέραν του αριθμού των μειονοτικών, παρουσιάζει και μια κατάταξη κατά εθνοτική ομάδα, δηλώνοντας ότι το 50% των μειονοτικών είναι τουρκικής καταγωγής, το 35% Πομάκοι και το 15% Ρομά. Η θέση του υπουργείου κρίνεται ως παράδοξη δεδομένου ότι στην περιοχή δεν έχει γίνει κατά τις τελευταίες 5 δεκαετίες, καμία επίσημη απογραφή πληθυσμού κατά θρήσκευμα, πολύ δε περισσότερο κατά μητρική γλώσσα ή εθνοτική προέλευση/υπαγωγή.

[19] Εκτιμήσεις για την τάση προκύπτουν κυρίως από την εξέλιξη (μείωση) του αριθμού των μειονοτικών μαθητών. Βλ. και Tsitselikis &Mavrommatis, 2003.

αριθμό αυτό μέσα στα πλαίσια της εθνικής της ρητορικής, καθώς μεγάλος αριθμός μπορεί να υποδηλώνει μεγάλη ισχύ αλλά και μεγάλη απειλή και συνεπώς μεγάλο πρόβλημα.[20]

[20] Εκτενής αναφορά στο ζήτημα και στο Aarbakke, 2000:30-40.

3.4. Οικονομική δραστηριότητα

Η κύρια παρατήρηση, που προκύπτει από την επισκόπηση της οικονομικής δραστηριότητας των μουσουλμάνων μειονοτικών, από το 1923 μέχρι και σήμερα, είναι ότι η δραστηριότητά τους είναι υπαρκτή αλλά σημαντικά υπολειπόμενη από την αντίστοιχη δραστηριότητα του υπόλοιπου πληθυσμού της περιοχής.

Με βάση τα ελάχιστα διαθέσιμα στοιχεία παρατηρούμε ότι το 1935 στο Ν. Ροδόπης[21], δεν υπάρχει κανένας μειονοτικός επιστήμονας, ενώ από τους 623 επαγγελματίες, μόνο οι 27 είναι Τούρκοι[22] (παράλληλα υπάρχουν πολλοί Αρμένοι και Εβραίοι). Ακόμα, από τις 26 τηλεφωνικές παροχές μόνο 2 ανήκουν σε Τούρκους (Μισεντζής, 1935:51-115). Και στον Ν. Ξάνθης δεν υπάρχει κανένας μειονοτικός επιστήμονας. Από τους 617 επαγγελματίες οι 25 είναι Τούρκοι[23] ενώ και εδώ υπάρχουν πολλοί Αρμένιοι και Εβραίοι. Από τις 93 τηλεφωνικές παροχές μόνο 2 ανήκουν σε Τούρκους. (Μισεντζής 1935:117-184). Οι μειονοτικοί είναι κυρίως αγρότες με μικρή οικονομική δραστηριότητα -- υπάρχουν και ορισμένοι τεχνίτες και έμποροι -- ενώ υπάρχουν και ορισμένοι μειονοτικοί μεγαλοϊδιοκτήτες γης (τσιφλικάδες) (Γουδελής, 1991).

Η κατάσταση αυτή φαίνεται να είναι σχετικά καλύτερη το 1955, αν και στα μέσα της δεκαετίας του 1950 στη ελληνική Θράκη δεν υπάρχει ακόμα κανένας μειονοτικός επιστήμονας[24].

---

[21] Σημαντικά στοιχεία για την οικονομική θέση της μειονότητας πριν από το Β' παγκόσμιο πόλεμο, μας δίνει ο Μισεντζής, 1935, στον «Γενικό οδηγό Ν. Ροδόπης», όπου παρουσιάζονται και στοιχεία για τον Ν. Ξάνθης, που τότε αποτελούσε επαρχία του Ν. Ροδόπης (ο Νομός Ξάνθης συστάθηκε το 1944 με τον ν. 72/21.12.1944). Το ενδιαφέρον είναι ότι σε ανάλογα μεταγενέστερα έργα (π.χ. «Στον ίσκιο της Ροδόπης» - Νομαρχία Ροδόπης, 1972, «Θρακικόν Ημερολόγιον» - ΝΕΛΕ Έβρου, 1973) δεν υπάρχει καμία αναφορά για τη μειονότητα. Στο «Η Κομοτηνή και η περιφέρειά της» - Μορφωτικός Όμιλος Κομοτηνής, 1993 υπάρχει μια αναφορά 10 σειρών για τους Πομάκους (σελ. 121) ενώ στον, με έκταση 410 σελίδες, τόμο «Θράκη» που εξέδωσε η Γενική Γραμματεία περιφέρειας Ανατ. Μακεδονίας και Θράκης το 1994, υπάρχουν: 6 σειρές (σ. 270) για την αριθμητική εξέλιξη της μειονότητας, 27 σειρές (σ. 277 - 278) για την θρησκευτική ελευθερία της μειονότητας και 16 σειρές (σ. 275) και άλλες 12 σειρές (σ. 283) που αναφέρονται στη φυλετική ανομοιογένεια (Τουρκογενείς - Πομάκοι - Αθίγγανοι) και στο κατά πόσο η μειονότητα αποτελεί απειλή.

[22] 2 αλευροβιομήχανοι, 1 έμπορος αλεύρων, 1 βιβλιοπώλης, 1 καπνοπώλης, 1 ιδιοκτήτης καφενείου, 1 κουρέας, 1 κρεοπώλης, 1 ιδιοκτήτης καταστήματος νεωτερισμών, 2 ιδιοκτήτες πανδοχείων, 1 ξυλέμπορος, 1 οπλοδιορθωτής, 1 σαγματοποιός, 4 σανδαλοποιοί, 2 έμποροι σιδηρικών ειδών, 1 σιδηρουργός, 2 έμποροι υαλικών, 1 υφασματέμπορος, 1 χρωματοπώλης, 1 ιδιοκτήτης καταστήματος ψιλικών και 1 ωρολογοποιός

[23] 1 αλευροβιομήχανος, 3 βυρσοδέψες, 1 καπνοπώλης, 1 ιδιοκτήτης καφενείου, 2 μηχανουργοί, 3 σιδηρουργοί, 3 στραγαλοποιοί, 1 τυπογράφος, 1 υαλοπώλης, 1 έμπορος υφασμάτων, 1 φανοποιός, 2 ιδιοκτήτες καταστημάτων ψιλικών και 2 ωρολογοποιοί.

[24] Ο συνταξιούχος αξιωματικός της χωροφυλακής Ανδρεάδης, στο κινούμενο σαφώς στα πλαίσια της «εθνικής επιστήμης» πόνημά του, αναφέρει: «Οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης, ασχολούνται με όλα τα επαγγέλματα, ουχί όμως με την επιστήμην, καθ' όσον ουδείς Μουσουλμάνος ηκολούθησεν

Ο Ανδρεάδης (1956:21-23)[25] αναφέρει ότι στον Ν. Ροδόπης, σε σύνολο 1300 επαγγελματιών οι 600 είναι μουσουλμάνοι. Σε σύνολο 1.000 βιοτεχνών, οι 400 είναι μουσουλμάνοι ενώ υπάρχουν ακόμα 42 μουσουλμάνοι έμποροι. 3 από τους συνολικά 8 βιομήχανους (ιδιοκτήτες αλευρόμυλων) της περιοχής είναι μουσουλμάνοι. Στον Ν. Ξάνθης, σε σύνολο 458 εμπόρων οι 49 είναι μουσουλμάνοι, σε σύνολο 456 βιοτεχνών οι 45 είναι μουσουλμάνοι, σε σύνολο 840 επαγγελματιών οι 104 είναι μουσουλμάνοι.

Ακόμα, ο Ανδρεάδης αναφέρει ότι υπάρχει και σημαντική αγροτική δραστηριότητα -- εξακολουθούν να υπάρχουν και οι μουσουλμάνοι μεγαλοκτηματίες -- επισημαίνοντας όμως ότι «γενικώς, η συμβολή της μειονότητος εις την οικονομικήν ζωήν της Δυτικής Θράκης είναι ασήμαντος. Πράγματι, οι αστοί μουσουλμάνοι ασχολούνται με μικροεπαγγέλματα, τα οποία ως εκ του είδους των δεν είναι εις θέσιν να παράσχουν εις αυτούς μεγάλα εισοδήματα προς σχηματισμόν περιουσιών και κεφαλαίων, δυνάμενων να επιρρεάσουν την οικονομική ζωή του τόπου. Εξ άλλου οι μουσουλμάνοι αγρόται είναι πτωχοί, όσοι δε εξ αυτών ασχολούνται με την καπνοκαλλιέργειαν, καίτοι έχουν υψηλότερα εισοδήματα, δεν οφελούν οικονομικώς τον τόπον, διότι δεν διαθέτουν αυτά προς εμψύχωσιν της οικονομικής ζωής, αλλά επενδύουν εις χρυσόν και κατά το πλείστον φυγαδεύουν αυτόν εις Τουρκίαν» (Ανδρεάδης, 1956: 22).[26]

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 η οικονομική κατάσταση της μειονότητας αρχίζει να επιδεινώνεται σημαντικά, εξ αιτίας μιας σειράς απαγορευτικών μέτρων που λαμβάνει η διοίκηση κατά της μειονότητας, ως συνέπεια της επιδείνωσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων και συχνά κατ' αναλογία όσων επιβάλει η Τουρκία στους Ρωμιούς. Έτσι απαγορεύεται ουσιαστικά στους μειονοτικούς[27] (ένα πληθυσμό κατά

επιστήμην τινά εις ελληνικάς ανώτατας σχολάς, οι δε εις Τουρκίαν μεταβαίνοντες δι' ανωτέρας σπουδάς, είτε ως υπότροφοι του Τουρκικού κράτους είτε δι' ιδίων εξόδων, μετά την αποπεράτωσιν των σπουδών των, δεν επιστρέφουν εις την Ελλάδα προς άσκησιν της επιστήμης των» Ανδρεάδης, 1956:21.

[25] Του οποίου μέλημα είναι να (από)δείξει ότι η μειονότητα δεν δυστυχεί και ότι οι μειονοτικοί βρίσκονται σε καλή -- και πάντως όχι σε κακή -- οικονομική κατάσταση. Δεν παραθέτει πηγές.

[26] Εδώ ο Ανδρεάδης αντιγράφει ουσιαστικά από την άκρως απόρρητη και επί αποδείξει «Έκθεση περί των εν Ελλάδι βιούντων Μουσουλμάνων», Ιούλιος 1952, Υπουργείον Εσωτερικών, Γενική Διεύθυνσις Αλλοδαπών. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95Β, στην οποία προφανώς είχε πρόσβαση. Η έκθεση -- το πρώτο επίσημο κείμενο που κάνει εκτενή αναφορά στα οικονομικά των μειονοτικών -- αναφέρει: «Η γενική διαπίστωσις επί της οικονομικής καταστάσως των Μουσουλμάνων είναι ότι, εις οιανδήποτε καλήν κατάστασιν και αν ευρίσκεται αύτη, μάλλον αρνητική δια τον τόπον είναι, διότι ο πλούτος τούτων, κατά το πλείστον, δεν κυκλοφορεί αλλ' αποταμιεύεται ή φυγαδεύεται».

[27] Βάσει του νόμου 1366/38 της Κυβέρνησης Μεταξά «περί απαγόρευσης αγοραπωλησιών σε παραμεθόριες περιοχές»

80% αγροτικό), η αγοράς ακίνητης περιουσίας (χωραφιών, σπιτιών) ενώ παράλληλα ουσιαστικά ενθαρρύνεται ο πλειονοτικός πληθυσμός της περιοχής να αγοράζει κτήματα μουσουλμάνων με τα σχεδόν χαριστικά «δάνεια εθνικής σκοπιμότητας» που χορηγούσε η Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος.[28] Παράλληλα δεν αναγνωρίζονται πια πολλοί οθωμανικοί τίτλοι ιδιοκτησίας γης, ενώ γίνεται επιλεκτική χορήγηση (ουσιαστικά λειτουργεί ως απαγόρευση) αδειών οδήγησης γεωργικών ελκυστήρων, και αδειών οπλοφορίας για κυνηγετικά όπλα.

Νέες απαλλοτριώσεις[29] αφαιρούν από τους μειονοτικούς και άλλες εκτάσεις[30], ενώ πολλοί μειονοτικοί εξάγουν σημαντικά κεφάλαια στην Τουρκία, καθώς στην Ελλάδα υπάρχει απαγόρευση αλλά και φόβος για νέες τοποθετήσεις.

Παράλληλα υπάρχει γενικότερος έλεγχος της οικονομικής δραστηριότητας των μειονοτικών με την μη χορήγηση αδειών για κατασκευή και επισκευή κτιρίων, την επιλεκτική χορήγηση αδειών λειτουργίας καταστημάτων, τους επιλεκτικούς, έντονους και συχνούς αγορανομικούς ελέγχους, και την επιλεκτική χορήγηση αδειών οδήγησης κ.α.[31]

Ο Νοταράς, (1995) παρατηρεί, χωρίς να παραθέτει πηγές, ότι το 1995 οι οικονομικές δραστηριότητες των μειονοτικών είναι ιδιαίτερα περιορισμένες και κινούνται, κατά ένα ποσοστό, σε ένα κλειστό και παράλληλο κύκλωμα σε σχέση με την τοπική αγορά. Το μεγαλύτερα ποσοστό δραστηριοποιείται στον πρωτογενή τομέα, ενώ αρκετοί μουσουλμάνοι είναι επιτηδευματίες ή ασχολούνται με το μικροεμπόριο, απευθυνόμενοι σχεδόν αποκλειστικά στην πελατεία των ομοθρήσκων τους.[32] Στον δευτερογενή τομέα δεν υπάρχουν σημαντικές επενδύσεις,[33] ενώ στον τριτογενή τομέα, παρατηρείται η λειτουργία ενός παράλληλου κυκλώματος μαύρης εργασίας μισθωτών και κυρίως ημερομίσθιων μειονοτικών εργαζόμενων, με μειωμένες αμοιβές και χωρίς ασφάλιση, κυρίως σε εποχιακές ή ευκαιριακές εργασίες.

---

[28] Ενώ έχουν ήδη απαλλοτριωθεί όλες οι μεγάλες αγροτικές ιδιοκτησίες (τσιφλίκια), συμπεριλαμβανομένων και των μειονοτικών (Γουδελής, 1991)

[29] Πέραν από τις απαλλοτριώσεις των τσιφλικιών τα οποία αναδιανεμήθηκαν και σε χριστιανούς και σε μουσουλμάνους ακτήμονες. Αυτές οι νέες απαλλοτριώσεις γίνονται για την δημιουργία πανεπιστημιούπολης και βιομηχανικής περιοχής στο Ν. Ροδόπης. Εκτενέστερη αναφορά παρακάτω.

[30] Έτσι φαίνεται ότι το 1990 η μειονότητα κατέχει μόνο το 40% της γης που κατείχε το 1923 (Εταιρεία για τα Δικαιώματα των μειονοτήτων, 1991:5)

[31] Εκτενής αναφορά στον Ηρακλείδη, 2001:307-314.

[32] Στο άρθρο επισημαίνεται -- χωρίς να παρατίθενται στοιχεία -- ότι «το κλίμα ανασφάλειας και παραίτησης του χριστιανικού κυρίως πληθυσμού, είχε ως αποτέλεσμα, ιδιαίτερα κατά την δεκαετία του 1980, να περάσει στα χέρια των μουσουλμάνων ένα μέρος των οικονομικών δραστηριοτήτων, κυρίως στην αγορά της Κομοτηνής» (Νοταράς, 1995: 49).

[33] Εκτενής αναφορά στα οικονομικά της μειονότητας και στον Ömeroğlu, 1998.

Όσον αφορά την τοποθέτηση μειονοτικών κεφαλαίων στην τοπική αγορά, φαίνεται ότι ακόμα και ως τα μέσα της δεκαετίας του 1990 υπάρχει επιφύλαξη.[34] Η κατάργηση των περιορισμών το 1991[35] σηματοδοτεί βέβαια αντιστροφή αυτής της τάσης αλλά ταυτόχρονα «δημιουργεί ανάμεικτα συναισθήματα στους τοπικούς οικονομικούς, και όχι μόνο, παράγοντες» (Νοταράς, 1995:50).[36]

Το σημαντικά διαφορετικό σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους είναι ότι, από το 1975 και μετά υπάρχει σχετικά αυξημένη (και οπωσδήποτε σημαντική σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο) παρουσία μειονοτικών επιστημόνων, οι οποίοι έχουν σπουδάσει κυρίως σε τουρκικά πανεπιστήμια και αποφασίζουν να επιστρέψουν και να δραστηριοποιηθούν επαγγελματικά στη Θράκη.[37] Η κίνηση αυτή δεν είναι απρόσκοπτη καθώς από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, υπάρχει συστηματική άρνηση της ελληνικής πολιτείας να αναγνωρίσει νέα πτυχία. Το θέμα λήγει με δυναμικές κινητοποιήσεις μειονοτικών (απεργία πείνας) στις αρχές του 1988 και έκτοτε η κατάσταση ομαλοποιείται. Ειδικότερο πρόβλημα υπήρξε με τους μειονοτικούς φαρμακοποιούς, καθώς μέχρι το 1994 δεν δινόταν άδεια λειτουργίας φαρμακείου σε μειονοτικούς. Έκτοτε άρχισαν να χορηγούνται άδειες αλλά μέχρι και το 2002

---

[34] Και ο Νοταράς, 1995, έρχεται να παρατηρήσει (χωρίς να παραθέτει πηγές) ότι οι μειονοτικοί δεν επενδύουν το πλεόνασμα των οικονομικών τους δραστηριοτήτων στην τοπική αγορά αλλά το αποθησαυρίζουν, κυρίως σε χρυσό, και το φυγαδεύουν στην Τουρκία όπου και το τοποθετούν κυρίως σε ακίνητα. Πρόκειται για ένα ισχυρισμό που φαίνεται βάσιμος αλλά δεν τεκμηριώνεται ποτέ από κανέναν. Τον καταθέτει πρώτος ο Ανδρεάδης, 1956 και από τότε αναπαράγεται συστηματικά τόσο από ανεπίσημα όσο και από επίσημα χείλη (π.χ. Παναγιωτίδης 1995:175, χωρίς να αναφέρεται πηγή), χωρίς να είναι δυνατόν να διαπιστωθεί που τελειώνει η περιγραφή των περιστατικών και που αρχίζει η προπαγάνδα (καθώς ποτέ δεν παρατίθενται στοιχεία έρευνας). Το ενδιαφέρον είναι ότι τουρκικό προπαγανδιστικό κείμενο (Aydınlı, 1971) αναφέρεται σε ανάλογες δραστηριότητες Ρωμιών της Τουρκίας.

[35] Γίνεται εκτενής αναφορά παρακάτω.

[36] Φαίνεται πως υπάρχει μια προσπάθεια επιστροφής -- δεν έχει διαπιστωθεί/καταγραφεί ακόμα σαφώς -- ενός μέρους των μειονοτικών κεφαλαίων που ήταν τοποθετημένα στο εξωτερικό, και επανατοποθέτησής τους στην αγορά της Θράκης. Αυτό κάνει συγκεκριμένους κύκλους από τη πλευρά της πλειονότητας να αισθάνονται δυσαρεστημένοι και απειλούμενοι, ενώ το εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι ότι οι ίδιοι κύκλοι είχαν ανάλογα συναισθήματα κατά την έξοδο των κεφαλαίων αυτών από την περιοχή.

[37] Σύμφωνα με στοιχεία του συλλόγου επιστημόνων της μειονότητας το 2001 υπήρχαν εγγεγραμμένοι 320 πτυχιούχοι, κυρίως απόφοιτοι τουρκικών πανεπιστημίων. Από αυτούς 60 είναι απόφοιτοι καθηγητικών σχολών, 45 θεολόγοι, 12 δημοσιογράφοι, 55 οικονομολόγοι, 45 γιατροί όλων των ειδικοτήτων, 35 οδοντίατροι, 10 μηχανικοί, 15 φαρμακοποιοί, και 15 γεωπόνοι. Γυναίκες είναι οι 110. Σημειωτέον ότι υπάρχουν πολλοί Θρακιώτες μειονοτικοί που μετέβησαν για σπουδές σε πανεπιστήμια της Τουρκίας και της Ευρώπης -- κυρίως της Γερμανίας -- και αποφάσισαν να παραμείνουν εκεί μετά το πέρας των σπουδών τους. Το 2004 ήταν εγγεγραμμένοι στο σύλλογο 580 μειονοτικοί επιστήμονες. Από αυτούς 28 είναι οδοντίατροι, 8 νηπιαγωγοί, 18 φαρμακοποιοί, 32 δικηγόροι, 42 θεολόγοι, 14 δημοσιογράφοι, 80 δάσκαλοι, 130 καθηγητές διαφόρων ειδικοτήτων, 60 γιατροί και φυσικοθεραπευτές, 90 μηχανικοί, αρχιτέκτονες, μηχανικοί ηλ. υπολογιστών κ.λ.π., 10 με σπουδές σε δημόσιες σχέσεις και 57 οικονομολόγοι και λογιστές. Παράλληλα εκτιμάται ότι υπήρχαν περίπου 200 μειονοτικοί επιστήμονες που επέλεγαν να μην είναι μέλη του συλλόγου.

εκκρεμούσε η εγγραφή των φαρμακοποιών αυτών στους οικείους φαρμακευτικούς συλλόγους. Τότε το ζήτημα λύθηκε οριστικά, και το 2004 εμφανίζεται και μειονοτικός μέλος του διοικητικού συμβουλίου του συλλόγου φαρμακοποιών Ν. Ροδόπης.

Το 1997 υπήρχε η εκτίμηση[38] ότι στο Ν. Ροδόπης (όπου ζει σχεδόν το 60% της μειονότητας) οι μειονοτικοί επαγγελματίες και βιοτέχνες είναι περίπου το 28%. Στο Ν. Ξάνθης (όπου ζει σχεδόν το 50% της μειονότητας) οι μειονοτικοί καταστηματάρχες και επαγγελματίες είναι το 19% του συνόλου, ενώ στον Ν. Έβρου, (όπου ζει λιγότερο από το 10% της μειονότητας), οι μειονοτικοί καταστηματάρχες και επαγγελματίες είναι περίπου το 0.1% του συνόλου. Το 1997 υπάρχουν στη Θράκη ορισμένες μεσαίες επιχειρήσεις, κυρίως ομόρρυθμες εταιρείες[39], που ανήκουν αποκλειστικά σε μειονοτικούς, και κάποιες άλλες που έχουν μετόχους και μειονοτικούς και πλειονοτικούς, ενώ το μεγαλύτερο μέρος των μειονοτικών επαγγελματιών είναι ιδιοκτήτες καταστημάτων και αυτοαπασχολούμενοι.

Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, η οικονομική θέση των μειονοτικών έχει βελτιωθεί. Σύμφωνα με εκτιμήσεις των επιμελητηρίων Ξάνθης και Ροδόπης, μειονοτικοί αποτελούν το 1/3 περίπου των εμπόρων, βιοτεχνών και επαγγελματιών, δηλαδή κατέχουν ποσοστό ανάλογο με αυτό που καταλαμβάνουν οι μειονοτικοί στο γενικό πληθυσμό της Θράκης.[40]

Πέραν αυτών, άξιο αναφοράς είναι το ότι κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα, η μειονότητα τροφοδοτεί με εργατικό δυναμικό χαμηλής εξειδίκευσης, βιοτεχνίες και βιομηχανίες στην Θράκη (κυρίως γυναίκες εργάτριες ενδύματος) και στην υπόλοιπη Ελλάδα, κατά βάση σε θέσεις υψηλής επικινδυνότητας στη βιομηχανία (Πετράκη, 1995:1997). Παράλληλα, πολλοί μειονοτικοί, κυρίως προερχόμενοι από τον ορεινό

[38] Ανεπίσημη και με βάση στοιχεία που διέθεταν συνδικαλιστικοί φορείς της περιοχής.

[39] Όπως προέκυψε από την επιτόπια έρευνα. Επρόκειτο για επιχειρήσεις παραγωγής ενδυμάτων φασόν, για ξυλουργεία, καθώς και για επιχειρήσεις εμπορίας τροφίμων, κρεάτων, νημάτων, ηλεκτρικών ειδών και αυτοκινήτων.

[40] Στα επιμελητήρια της Θράκης δεν τηρούνται στοιχεία για το θρήσκευμα των μελών και έτσι δεν μπορούν, κατ' αρχάς, να υπάρξουν ακριβή στοιχεία. Το Δεκέμβριο 2003, στο Ν. Ροδόπης, σύμφωνα με εκτιμήσεις των επιμελητηρίων (που έγιναν κατόπιν αιτήματος και για λογαριασμό του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου για το Ρατσισμό και τη Ξενοφοβία EUMC-RAXEN) μειονοτικοί είναι: το 30% περίπου από τους 3.141 επαγγελματίες, το 25% περίπου από τους 800 εμπόρους και το 30% περίπου από τους 1.439 βιοτέχνες, ενώ από τις 60 βιομηχανικές επιχειρήσεις μία μόνο ανήκει σε μουσουλμάνο. Στο Ν. Ξάνθης, και με βάση ανάλογες εκτιμήσεις, μειονοτικοί είναι: το 30% περίπου από τους 2.692 επαγγελματίες, το 25% περίπου από τους 1.383 εμπόρους, το 25% περίπου από τους 1.422 βιοτέχνες και κανένας από τους 34 βιομήχανους. Εδώ οφείλουμε να επισημάνουμε ότι απέχουμε ακόμα πολύ από το σχηματισμό μιας πλήρους εικόνας, κυρίως γιατί δεν είναι γνωστά τόσο η κατανομή των συγκεκριμένων επαγγελματιών/επιχειρηματιών κατά κλάδο δραστηριότητας όσο και οι κύκλοι εργασιών τους.

όγκο, εργάζονται ως ναυτεργάτες, ενώ αρκετοί εργάζονται σε θέσεις χαμηλής εξειδίκευσης και, κατά κανόνα με μικρής διάρκειας συμβόλαια, κυρίως σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης.[41]

Συμπερασματικά παρατηρούμε ότι στη Θράκη και στα μέσα της δεκαετίας του 2000, το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος των μειονοτικών είναι αγρότες,[42] ενώ αρκετοί μειονοτικοί δραστηριοποιούνται στο χώρο του μικρεμπορίου και των υπηρεσιών.[43]

Οι επαγγελματίες επιστήμονες, αν εξαιρέσουμε τους εκπαιδευτικούς της μειονοτικής εκπαίδευσης, παραμένουν λίγοι. Έτσι, το ποσοστό των μειονοτικών που απασχολούνται στον πρωτογενή τομέα είναι σημαντικά μεγαλύτερο από το ποσοστό που κατέχουν στην συνολική κατανομή του πληθυσμού, ενώ το αντίθετο συμβαίνει στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα. Αυτό, σε συνδυασμό με τα περιοριστικά μέτρα που εφαρμόστηκαν σε παλιότερες περιόδους, την περιορισμένη σχέση που για πολλά χρόνια είχαν οι μειονοτική με το ελληνικό δημόσιο (μη πρόσληψη μειονοτικών δημοσίων υπαλλήλων[44], μη δανειοδότηση μειονοτικών,[45] αποκλεισμός μειονοτικών

---

[41] Ευρήματα έρευνας πεδίου, 2004.

[42] Στην πλειοψηφία τους ιδιοκτήτες μικρών εκμεταλλεύσεων και με σχετικά περιορισμένο εισόδημα. Βλ. Γουδελή, 1991, Νοταρά, 1995, αλλά και Ανδρεάδη, 1956.

[43] Στην Κομοτηνή -- σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ότι σε άλλα μέρη της Θράκης -- συναντώνται πολλά «παραδοσιακά» επαγγέλματα, στα οποία οι μουσουλμάνοι τεχνίτες είναι πολύ περισσότεροι από τους χριστιανούς (π.χ. επιδιορθωτές υποδημάτων, σιδηρουργοί, λευκοσιδηρουργοί, χαλκουργοί, επισκευαστές ρολογιών και κοσμημάτων, καροσιδηρουργοί, μαχαιροποιοί, κλειθροποιοί, εφαπλωματοποιοί, ράφτες, επιπλοποιοί, ξυλουργοί) αν και γενικά ο αριθμός των επαγγελματιών που δραστηριοποιούνται σε αυτούς τους κλάδους βαίνει ραγδαία μειούμενος. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι οι μειονοτικοί οικοδόμοι στο Ν. Ξάνθης είναι περισσότεροι από το 90% ενώ στο Ν. Ροδόπης περίπου το 80% των απασχολουμένων στον κλάδο.

[44] Η παρουσία μειονοτικών στον δημόσιο τομέα για χρόνια υπήρξε εξαιρετικά ισχνή, εξαιρουμένων των εκπαιδευτικών της μειονοτικής εκπαίδευσης που είναι η πολυπληθέστερη κατηγορία μειονοτικών δημόσιων υπάλληλων. Περιοριζόταν σε ορισμένους γιατρούς στα δημόσια νοσοκομεία και σε κάποιους δημοτικούς υπάλληλους και σε ελάχιστους δημόσιους υπάλληλους και υπάλληλους του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Αυτό, όπως προέκυψε από την επιτόπια έρευνα, υπήρξε προϊόν αμοιβαίας καχυποψίας μεταξύ κράτους και μειονότητας. Υψηλόβαθμοι τοπικοί κρατικοί λειτουργοί έχουν υποστηρίξει ότι ποτέ δεν υπήρξαν σχετικές αιτήσεις, και αφήνεται να εννοηθεί ότι δεν μπορούσαν να υπάρξουν ούτε ρουσφετολογικές προσλήψεις λόγω περιορισμένης ελληνομάθειας. Οι μειονοτικοί -- ακόμα και οι επαρκώς ελληνομαθείς που πάντοτε υπήρχαν -- δηλώνουν ότι αντιμετώπιζαν και αντιμετωπίζουν με επιφύλαξη και φόβο την πιθανότητα απόκτησης της δημοσιοϋπαλληλικής ιδιότητας καθώς κάτι τέτοιο πιθανώς συνεπαγόταν μετακίνησή τους εκτός Θράκης και ποικίλες άλλες δεσμεύσεις. Σημειωτέον ότι κατά τη δεκαετία του 1980 υπήρξε μια μικρή κίνηση πρόσληψης μειονοτικών στο δημόσιο. Προσλήφθηκαν κυρίως άτομα με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και κατά κανόνα χαμηλή κοινωνικοοικονομική θέση, επί το πλείστο ως κλητήρες, σε οργανισμούς του ευρύτερου δημόσιου τομέα, κυρίως στην Αθήνα, με την υποχρέωση μόνιμης εγκατάστασης (που σήμαινε μεταδημότευση/ μεταφορά οικογενειακής μερίδας και εκλογικών δικαιωμάτων) στον τόπο εργασίας. Βλ. σχετικά και Αβραμοπούλου και Καρακατσάνη, 2001. Μετά την άρση των «περιορισμών» στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η παρουσία μειονοτικών στο δημόσιο αρχίζει να αυξάνει -- κάποτε και «ραγδαία» τηρουμένων των αναλογιών -- φτάνοντας τελικά το 2007 σε ένα επίπεδο (και ένα ποσοστό) που όμως ακόμα υπολείπεται κατά πολύ του ποσοστού που κατέχουν ως πληθυσμός στην κοινωνία της Θράκης.

από συμμετοχές σε κρατικές προμήθειες) και την κατά καιρούς συστηματική εξαγωγή μειονοτικών κεφαλαίων στην Τουρκία δείχνει και ερμηνεύει την ασθενή οικονομική θέση της μειονότητας[46] σε σχέση με την πλειονότητα.[47]

---

[45] Τουλάχιστον από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Μέχρι την δεκαετία του 1950 φαίνεται να μην υπάρχουν διακρίσεις, καθώς, όπως παρατηρεί Ανδρεάδης (1956:22) «οι έμποροι, οι βιομήχανοι, οι βιοτέχναι και οι επαγγελματίαι οι ανήκοντες εις την μουσουλμανικήν μειονότητα, μετέχουν των τραπεζικών πιστώσεων δια την κίνηση των εργασιών των, όπως και οι Έλληνες συνάδελφοί των». Μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1990, και μετά την απόφαση για άρση των διακρίσεων (βλ. παρακάτω) παρουσίασε σημαντική βελτίωση και το 2003 ήταν πλέον πλήρως ομαλοποιημένη.

[46] Πολλοί μελετητές αποδίδουν τη περιορισμένη οικονομική δραστηριότητα της μειονότητας στην περιοχή, στην προσήλωσή της στο Ισλάμ. Κύριος εκπρόσωπος της θέσης αυτής είναι ο Παναγιωτίδης (1995:105), ο οποίος (κάνοντας μια μάλλον άτοπη αναγωγή) παρατηρεί: «Η οικονομία στις ισλαμικές κοινωνίες δεν παρουσιάζεται χειραφετημένη από τη θρησκευτική κηδεμονία γι' αυτό και δεν καταλαμβάνει κεντρική θέση, όπως συμβαίνει στις μη θεοκρατικές κοινωνίες οι οποίες όλες στη σημερινή εποχή είναι οικονομοκεντρικές. Ο «οικονομικός άνθρωπος» (homo economicus), σύγχρονο δημιούργημα των δυτικών κοινωνιών, είναι φαινόμενο ακόμα παράδοξο για τις ισλαμικές κοινωνίες. Κάτι ανάλογο με αυτό των ισλαμικών κοινωνιών συμβαίνει και στη μειονότητα της Θράκης» Βέβαια ο ίδιος ο Παναγιωτίδης, στη συνέχεια (σ. 107) αυτοαναιρείται παρατηρώντας ότι στη Θράκη υπάρχει σημαντική οικονομική δραστηριότητα των μειονοτικών, ενώ ο γενικότερος ισχυρισμός ότι οι ανά τον κόσμο μουσουλμάνοι έχουν περιορισμένη οικονομική δραστηριότητα εξ αιτίας της προσήλωσής τους στη θρησκεία, καταπίπτει αυτομάτως αν ρίξει κανείς μια ματιά στις οικονομικές δραστηριότητες των «κατ' εξοχήν μουσουλμάνων», της βασιλικής οικογένειας της Σαουδικής Αραβίας (ενδεικτικά Βλ. εφ, Βήμα, 22.04.01, σ. Β23) αλλά και τις κινήσεις στον συνεχώς αναπτυσσόμενο κλάδο της ισλαμικής λιανικής τραπεζικής (ενδεικτικά βλ. Οικονομική Καθημερινή, 4.04.04, σ.16).

Σχετικά με την περιορισμένη οικονομική δραστηριότητα των Θρακιωτών μειονοτικών παρατηρούμε επιπλέον ότι οφείλεται και σε μια σειρά από δομικά προβλήματα. Όσον αφορά στους κατοίκους πόλεων οι λόγοι θα πρέπει να αποδοθούν, σε ένα βαθμό, στα συνολικά περιορισμένα διαθέσιμα κεφάλαια και στην απουσία σχετικής επιχειρηματικής κουλτούρας (καθώς το σύνολο των μεγαλοαστών μετανάστευσε στη Τουρκία την περίοδο 1950-1975) και στον (όποιο ακόμα) φόβο για επανατοποθετήσεις κεφαλαίων εξ αιτίας των κατασταλτικών μέτρων των παλιότερων εποχών. Όσο δε αφορά στους αγρότες, η περιορισμένη οικονομική δραστηριότητα θα πρέπει να αποδοθεί, σε μεγάλο βαθμό, στην προσήλωση τους στην παραδοσιακή οργάνωση της αγροτικής κοινωνίας (που χαρακτηρίζεται από περιορισμένη παραγωγή και κατανάλωση, περιορισμένη κινητικότητα, περιορισμένες προσδοκίες) αλλά και σε μια σειρά από άλλους παράγοντες όπως η περιορισμένη μόρφωση των αγροτών και η άγνοια της ελληνικής γλώσσας, τα περιοριστικά μέτρα, η γεωγραφική απομόνωση και η έλλειψη δικτύων επικοινωνίας, η έλλειψη ευκαιριών, οι συχνά περιορισμένες δυνατότητες εδάφους, κ.α.

[47] Παρά τις σημαντικές εσωτερικές διαφοροποιήσεις. Αυτό που πρέπει να επισημανθεί εδώ είναι ότι το μερίδιο που κατέχει η μειονότητα στην τοπική οικονομία δεν είναι ανάλογο του μεριδίου που κατέχει στην κατανομή του πληθυσμού. Η όποια βελτίωση της θέσης της, από το 1920 μέχρι σήμερά, είναι προϊόν δομικών μεταβολών, ενώ η οικονομική της σχέση με τη πλειονότητα παραμένει σχετικά αδιαφοροποίητη.

3.5. Πολιτικές και κοινωνικές δομές

3.5.1 Η σύγκρουση συντηρητικών - προοδευτικών

Από της αρχές της θεσμικής συγκρότησής της, (δεκαετία του 1920) και καθώς ήδη είχε ιδρυθεί το τουρκικό εθνικό κράτος μετά την διάλυση της αυτοκρατορίας, την πτώση του σουλτάνου αλλά και την διάλυση του χαλιφάτου,[48] η μειονότητα στη Θράκη διαιρέθηκε σε δύο μερίδες:[49] στους συντηρητικούς (muhafazakârlar - gericiler) που ήταν προσηλωμένοι στο Ισλάμ, υποστηρικτές του σουλτάνου και εν πάση περιπτώσει οπαδοί ενός θεοκρατικού πολιτεύματος, και στους προοδευτικούς/επαναστάτες (inkilâpçılar - ilericiler) που ήταν κατά βάση μη θρησκευόμενοι, υποστηρικτές του λαϊκού τουρκικού εθνικού κράτους και οπαδοί του κεμαλισμού.[50] Κύρια εξωτερικά σημεία αντιπαράθεσης ήταν η κατάργηση της αργίας της Παρασκευής (Cuma) και αντικατάστασή της από τη Κυριακή, η υιοθέτηση του λατινικού αλφαβήτου, η κατάργηση του φεσιού και της κάλυψης των γυναικών και γενικά η επικράτηση ευρωπαϊζουσών ενδυματολογικών αντιλήψεων, μέτρων που εφαρμοζόταν ήδη στην Τουρκία από το 1928.[51]

Κεντρικό όμως σημείο αντιπαράθεσης αποτέλεσε η εκπαίδευση καθώς γύρω από αυτήν ουσιαστικά συγκρουόταν ο ελληνικός και ό τουρκικός εθνικισμός, και αυτό διότι, σε γενικές γραμμές, ο μεν ελληνικός εθνικισμός, παρά τις κατά καιρούς παλινωδίες, φιλοδοξούσε να δημιουργήσει ή να διατηρήσει μια ελληνότροπη θρησκευτική (μουσουλμανική) μειονότητα ενώ ο τουρκικός εθνικισμός φιλοδοξούσε να δημιουργήσει μια τουρκική εθνική μειονότητα. Έτσι, ο ελληνικός εθνικισμός στήριζε γενικά τη συντηρητική παράταξη[52] ενώ ο τουρκικός εθνικισμός στήριζε ανάλογα την

---

[48] Ο Οθωμανός σουλτάνος, μετά την κατάληψη των ιερών τόπων του Ισλάμ από τους Οθωμανούς (1517) είχε αναγορευτεί σε χαλίφη (τοποτηρητή των αγίων τόπων, προστάτη των πιστών και ουσιαστικά αρχηγό της πίστης και διάδοχο του προφήτη Μωάμεθ).

[49] Σχετικά βλ. Ανδρεάδης, 1956, Aydınlı, 1971, Orhonlu, 1964, Τσιούμης, 1994 και Παναγιωτίδης, 1995. Η διαίρεση αυτή, ουσιαστικά αποτελούσε προέκταση της σχετικής σύγκρουσης στα πλαίσια της ευρύτερης τουρκικής-μουσουλμανικής κοινωνίας, που άρχισε στα τέλη του 19ου αιώνα και τελεσιδίκησε (εντός των ορίων του Τουρκικού κράτους) σχετικά σύντομα, με την επικράτηση των εθνικιστών του Atatürk.

[50] Αν και ήδη από το 1950 (κυβέρνηση Menderes) παρατηρείται στην Τουρκία μια φιλοθρησκευτική στροφή της πολιτικής και χαλάρωση των μέτρων που είχε επιβάλλει ο Ατατούρκ. Βλ.και Παναγιωτίδη, 1995:145.

[51] Εκτενής αναφορά στη διαμάχη συντηρητικών-προοδευτικών και στον Aarbakke, 2000:77-80, 129, αλλά και εδώ παρακάτω στα κεφ. 6 και 7.

[52] Και η οποία με διάφορες ευκαιρίες αξέφραζε την αφοσίωση της και την ελληνοφροσύνη της Βλ. Ανδρεάδη, 1956:67-97.

προοδευτική παράταξη (Αλεξανδρής, 1988, Orhonlu, 1964, Merçil, 1966, Aarbakke, 2000).[53]

Στη Θράκη της δεκαετίας του 1920 κύριος εκφραστής των συντηρητικών/ προεθνικών θέσεων υπήρξε ο κλήρος με εκπρόσωπο τον μουφτή, ενώ κύριοι εκφραστές των προοδευτικών/ εθνικιστικών θέσεων υπήρξαν ορισμένοι γαιοκτήμονες και πρώην κρατικοί υπάλληλοι. Ο ανταγωνισμός τους οδήγησε, την περίοδο εκείνη, τους (κυρίαρχους, τόσο πολιτικά όσο και αριθμητικά) [54] συντηρητικούς σε συμμαχία με τη ελληνική διοίκηση, ενώ οι προοδευτικοί κατά την προηγούμενη περίοδο είχαν συμμαχήσει με τους Βούλγαρους. Από το 1924, η πίεση που ασκούσε η παρουσία των προσφύγων, με επιτάξεις γαιών και οικιών, αναγκαστική συγκατοίκηση μουσουλμάνων και χριστιανών κ.λ.π., αλλά και η δράση του πρώτου Τούρκου πρόξενου στην Κομοτηνή -- που ιδρύθηκε το 1923[55] και μεταξύ άλλων βεβαίωνε τους Θρακιώτες μουσουλμάνους για την πρόθεση της Τουρκίας να απελευθερώσει τη Δυτική Θράκη -- άρχισαν να οδηγούν τα δύο μέρη σε προβολή κοινών στοιχείων και στην αναζήτηση οδών επικοινωνίας. Η απόφαση όμως της ελληνικής κυβέρνησης να μετεγκαταστήσει

---

[53] Αν και η γενικότερη εκτίμηση είναι ότι η Ελλάδα στήριζε συστηματικά τη συντηρητική παράταξη, ο Τσιούμης (1994:114) έχει επιφυλάξεις και εκτιμά ότι «η επίσημη ελληνική πολιτεία τήρησε, ιδιαίτερα στην περίοδο διακυβέρνησης από τον Βενιζέλο, στάση ουδετερότητας στο ζήτημα της διαμάχης στους κόλπους της μειονότητας. Ανεξάρτητα από τις προτιμήσεις της, που σχετίζονται με λόγους εκλογικής πελατείας, είχε ως κεντρική γραμμή τη μη επέμβαση στη διαμάχη. Οι Γενικοί Διοικητές ωστόσο αλλά και άλλοι διοικητικοί παράγοντες, κινούμενοι καθ' υπέρβαση της επίσημης κυβερνητικής γραμμής, εξεδήλωσαν δυσμένεια απέναντι στους νεωτεριστές και προτίμηση στους συντηρητικούς».

[54] Οι συντηρητικοί, δηλαδή η ομάδα εκείνη των Θρακιωτών μουσουλμάνων μειονοτικών που θρησκεύαν, παρέμειναν πιστοί στο σουλτάνο και ήταν φορείς προεθνικών αντιλήψεων, ήταν η κυρίαρχη ομάδα κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα στην Θράκη, για συγκεκριμένους ιστορικούς λόγους.

Πρώτον γιατί γενικότερα, οι μουσουλμάνοι των Βαλκανίων (μέρος των οποίων αποτελούσαν και οι Θρακιώτες μουσουλμάνοι), εξαιτίας της κοινωνικής τους σύνθεσης και της έλλειψης εθνικού κράτους που θα αναλάβει τον ρόλο της μητέρας-πατρίδας τους, δεν ανέπτυξαν εθνικό αίσθημα τουλάχιστον σε μαζικό βαθμό πριν από την ίδρυση της Τούρκικης Δημοκρατίας (Κονόρτας, 2000:188-189). Και δεύτερον γιατί οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί της Θράκης δεν πέρασαν από το στάδιο της «αποθωμανοποίησης» της Αυτοκρατορίας, δηλαδή από τον (μετριοπαθή τότε ακόμα) εκμοντερνισμό με βάση τα δυτικά πρότυπα που επέβαλλαν οι Νεότουρκοι την περίοδο 1913-19, καθώς βρισκόταν υπό βουλγαρική κυριαρχία. Οι διαδικασίες κατάρρευσης της Αυτοκρατορίας και της «τουρκοποίησης» του τουρκικού κράτους και της κοινωνίας που ακολούθησαν, βρήκαν τους Θρακιώτες μουσουλμάνους αποκομμένους, ουσιαστικά «εγκλωβισμένους» μέσα στο βουλγαρικό κράτος, ενώ οι όποιες πριν το 1913 προσπάθειες εξευρωπαϊσμού άγγιζαν μόνο στις οθωμανικές ελίτ και δεν είχαν καμία επίδραση στους πληθυσμούς της υπαίθρου (Αναγνωστοπούλου, 1998:41, 521-523, 453-454, Lewis, 2001:441-458).

[55] Το τουρκικό προξενείο ιδρύεται το 1923 με αμοιβαία ίδρυση ελληνικού προξενείου στην Αδριανούπολη. Είναι ενδιαφέρον ότι Θρακιώτες μουσουλμάνοι Έλληνες πολίτες προσφεύγουν στο τουρκικό προξενείο για να τακτοποιήσουν προβλήματα που έχουν με την ελληνική διοίκηση και υποβάλλουν παράπονα εναντίον της.

Άκρως απόρρητη και επί αποδείξει «Έκθεσις περί των εν Ελλάδι βιούντων Μουσουλμάνων», Ιούλιος 1952, Υπουργείον Εσωτερικών, Γενική Διεύθυνσις Αλλοδαπών. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95Β

τους πρόσφυγες, μειώνοντας έτσι σημαντικά την πίεση πάνω στους μουσουλμάνους, σε συνδυασμό με την έναρξη εφαρμογής των κεμαλικών μεταρρυθμίσεων που έπληττων ευθέως την ισλαμική παράδοση και την οθωμανική κουλτούρα, έθεσε τέρμα στην προσέγγιση αυτή (Καλαντζής, 2002:411-414). Έτσι ο χώρος των συντηρητικών διαχώρισε σαφώς τη θέση του και συσπειρώθηκε γύρω από τις τοπικές μουφτείες, ενώ σύντομα (1922 - πέρας ελληνοτουρκικού πολέμου) ενισχύθηκε σημαντικά με την έλευση, εγκατάσταση και δραστηριοποίηση στη Θράκη ενός σημαντικού πυρήνα αντικεμαλιστών με αρχηγό τον τελευταίο Şeyh-ül İslam (θρησκευτικό αρχηγό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) Mustafa Sabri (βλ. Παναγιωτίδη, 1995:147-149 και Τσιούμη, 1994:103-117).

Αρχικά (δεκαετία 1920) η επίδραση του τουρκικού εθνικισμού ήταν περιορισμένη καθώς στους παραδοσιακούς αγρότες μειονοτικούς κυριαρχούσαν οι συντηρητικοί, θρησκευόμενοι, αντικεμαλιστές,[56] πολλοί από τους οποίους δραστηριοποιούνταν ως εκπαιδευτικοί και ως δημοσιογράφοι (Aarbakke, 2000). Τα πράγματα αρχίσαν να αλλάζουν εμφανώς το 1930, με την απέλαση από την Ελλάδα -- κατόπιν απαίτησης της Τουρκίας -- ενός σημαντικού αριθμού συντηρητικών (Ανδρεάδης, 1956:47-51), ενώ από το 1950, με τις επεμβάσεις της Τουρκίας στα πολιτικά και κυρίως στα εκπαιδευτικά πράγματα της μειονότητας, σταδιακά οι προοδευτικοί/εθνικιστές απέκτησαν την κυριαρχία (Aarbakke, 2000). Εξ άλλου, η μερική τροποποίηση των θέσεων του τουρκικού εθνικισμού και η συνακόλουθη ενίσχυση των δεσμών μεταξύ ισλάμ και τουρκικού έθνους κατά την δεκαετία του 1960, επί κυβέρνησης Menderes στην Τουρκία, είχε ως αποτέλεσμα την δημιουργία ενός «τουρκομουσουλμανικού» σχήματος το οποίο άρχισε να γίνεται αποδεκτό στην μειονότητα και να αποτελεί το όχημα για σταδιακή δημιουργία τουρκικής εθνικής συνείδησης, ακόμα και σε αυτούς που αντιλαμβανόταν και όριζαν τους εαυτούς τους ως «μουσουλμάνους» στα πλαίσια μιας, ακόμα κυρίαρχης, προεθνικής λογικής (Παναγιωτίδης, 1995:48). Η μετατόπιση βέβαια δεν ήταν συντελέστηκε από τη μια στιγμή στην άλλη. Όλη τη δεκαετία του 1960

[56] Χαρακτηριστικό είναι ότι το Φθινόπωρο του 1920 εκλέγεται ομόφωνα ως πρόεδρο της μουσουλμανικής κοινότητας ο Χαφούζ Σαλίχ που είναι αντίπαλος των Νεοτούρκων, πολέμιος των Βουλγάρων και υποστηρικτής της ενσωμάτωσης της Δυτικής Θράκης στην Ελλάδα (Καλαντζής, 2002: 256)

υπήρχε και δρούσε, συχνά σε συνεργασία με την ελληνική πλευρά και προς όφελος των ελληνικών συμφερόντων,[57] μία σημαντική ομάδα μουσουλμάνων συντηρητικών.

Η διαίρεση των μειονοτικών σε προοδευτικούς και συντηρητικούς και η μεταξύ τους αντιπαράθεση ήταν εμφανής μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1970 (Aarbakke, 2000:186). Έκτοτε η μερίδα των συντηρητικών άρχισε να αποδυναμώνεται σταδιακά και να αποσύρεται από το προσκήνιο καθώς δεν αποτελούσε πλέον εταίρο με βάρος, εναλλακτική ιδεολογική προσέγγιση και πρόταση. Ως πολιτικός χώρος έπαψε να υπάρχει μετά το 1992, με θάνατο του τελευταίου θεωρούμενου από πολλούς ως ηγέτη της συντηρητικής παράταξης Hafiz Yaşar Mehmetoğlu.

Η αντιπαράθεση συντηρητικών - προοδευτικών συστηματοποιήθηκε και εκφράστηκε μέσα από οργανώσεις και εφημερίδες.[58]

Περιορίζουμε την αναφορά μας σε οργανώσεις και παρατηρούμε ότι οι πρώτες κινήσεις εκ μέρους Τούρκων εθνικιστών εμφανίζονται το 1924 (Selahattin, 1976) ενώ ήδη πριν από τον Β' παγκόσμιο πόλεμο έχουμε κάποιες ημιεπίσημες οργανώσεις: το 1927 δημιουργείται στην Ξάνθη η «Ένωση των Νέων Τούρκων» και το 1933 στην Κομοτηνή «Ένωση Μουσουλμάνων Ελλάδας». Η πρώτη θεωρείται τουρκικός δάκτυλος και φορέας του τουρκικού εθνικισμού ενώ η δεύτερη χαρακτηρίζεται από Τούρκους συγγραφείς οργάνωση-κατάσκοπος στην υπηρεσία των ελληνικών αρχών (Popovic, 1986).

Σημαντικότεροι σύλλογοι είναι:

- Η Ένωσις Τουρκικής Νεολαίας Κομοτηνής, Κομοτηνή - 1938.[59] Σύμφωνα με το καταστατικό της έχει ως σκοπό «...την πνευματικήν διαπαιδαγώγησιν της εν Δυτική Θράκη κατοικούσης Τουρκικής Νεολαίας, την πνευματικήν ταύτης ανύψωσιν δια της σπουδής των Ελληνικών γραμμάτων και την νέας Τουρκικής γραφής και διαλέκτου ...»
- Η Τουρκική Ένωσις Ξάνθης, Ξάνθη - 1948. Σκοπός της, σύμφωνα με το καταστατικό, είναι «να εργασθή υπέρ της πνευματικής, σωματικής και ψυχικής διαπαιδαγωγήσεως

---

[57] Οι θρησκευόμενοι αυτοί μουσουλμάνοι παραμένουν προσηλωμένοι στις παραδοσιακές αξίες και αποστρέφονται τον Κεμαλισμό κυρίως λόγω της αρνητικής στάσης που είχε ο Ατατούρκ απέναντι στη θρησκεία και το ιερατείο. Και καθώς *αντιστρατεύονται τας Τουρκικάς επιδιώξεις* [...] *καθίστανται ούτω, θέσει, φιλέλληνες.*
Άκρως απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 14.10.1964 του αντιστράτηγου Γ. Αγόρου, διευθυντή της Κ.Υ.Π. προς τον υφυπουργό Εθνικής Παιδείας. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

[58] Εκτενής αναφορά στους Orhonlu, 1964 και Παναγιωτίδη, 1995. Για τις εφημερίδες αναλυτικά βλ. Ιορδάνογλου1989

[59] Άτυπα ιδρύεται το 1928.

των Τούρκων της Δυτικής Θράκης. Να δημιουργήση μεταξύ αυτών ειλικρινείς δεσμούς φιλίας και αλληλεγγύης και να συμβάλη εις την μεταξύ των Τούρκων της Δυτικής Θράκης διάδοσιν των πνευματικών, κοινωνικών και θρησκευτικών μεταρρυθμίσεων, των προελθόντων εκ της Τουρκικής μεταπολιτεύσεως».

- Η Ισλαμική Αφύπνισις Μουσουλμάνων Δυτικής Θράκης Κομοτηνή-1949. Σύμφωνα με το καταστατικό, σκοπός της είναι « ... η νόμιμος άμυνα των Μουσουλμάνων κατά πάσης αντιθρησκευτικής ενεργείας προερχομένης εκ της εκλύσεως των ηθών και εξαρθρώσεως των μετά της θρησκείας δεσμών των ανθρώπων, εξ ης εκλύσεως, ως επιδημικής νόσου προέρχονται όλα τα κακά, τόσον είς τον άνθρωπον όσον και εις την κοινωνίαν».

- Η Ένωσις Μουσουλμάνων Ελλάδος Κομοτηνή-1950 Σκοπός της, σύμφωνα με το καταστατικό, είναι «Η συνένωσις απάντων των εν Ελλάδι Μουσουλμάνων Ελλήνων υπηκόων, κεκτημένων τα πολιτικά αυτών δικαιώματα, εχόντων πίστιν εις τας διατάξεις του Κορανίου, σεβομένων τας παραδόσεις, τα δόγματα, και άπαντα τα ήθη και έθιμα του Μουσουλμανισμού και υπεραμυνομένων τούτων. Ομοίως η διαπαιδαγώγησις του Μουσουλμανικού Λαού, και η νόμιμος άμυνα κατά πάσης αντιμουσουλμανικής ενεργείας μεταξύ των Μουσουλμάνων επιχειρουμένης»

Το 1952 εκτιμάται ότι το κάθε σωματείο ότι έχει εκατό περίπου μέλη (προπολεμικά περισσότερα). Τα δύο πρώτα ανήκουν νεότουρουκους και τα άλλα δύο σε παλαιότουρκους και κυρίως ιερωμένους,[60] ενώ πρέπει να επισημανθεί ότι μέρος της αντιπαράθεσης μεταξύ συντηρητικών και προοδευτικών αποτελεί και η ίδρυση της «Ένωσης Τούρκων Διδασκάλων Ροδόπης[61] – Έβρου» το 1936 (Ανδρεάδης 1956:25 και Παναγιωτίδης, 1995:153)

Στόχος όλων των προοδευτικών/τουρκικών σωματείων[62] πέραν των άλλων, είναι η καλλιέργεια του αισθήματος του ανήκει στο τουρκικό έθνος,[63] η διάδοση της τουρκικής

---

[60] Άκρως απόρρητη και επί αποδείξει «Έκθεσις περί των εν Ελλάδι βιούντων Μουσουλμάνων», Ιούλιος 1952, Υπουργείον Εσωτερικών, Γενική Διεύθυνσις Αλλοδαπών. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95Β

[61] Όπως προαναφέραμε, η περιοχή που αποτελεί το σημερινό Νομό Ξάνθης αποτελούσε τότε επαρχία του Νομού Ροδόπης.

[62] Η χρήση των όρων « Τούρκος» και «Τουρκικό» σε επωνυμίες συλλόγων, από κάποια εποχή και μετά, θεωρήθηκε αδόκιμη, παράνομη και εν πολλοίς εχθρική πράξη κατά της Ελλάδας. Έτσι το 1983 ο νομάρχης Ροδόπης κίνησε νομική διαδικασία για την απάλειψη των σχετικών όρων από τα καταστατικά των σωματείων και ουσιαστικά για τη διάλυσή τους. Η διάλυση των σωματείων τελεσιδίκησε στον Άρειο Πάγο το 1987 για την «Ένωση Τουρκικής Νεολαίας Κομοτηνής» και την «Ένωση Τούρκων Διδασκάλων Δυτικής Θράκης» (Παναγιωτίδης, 1995:155) ενώ ο Άρειος Πάγος, το 2000 αναίρεσε την απόφαση για

εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης -- συμβολικά αναφέρεται ως διάδοση των νέων τουρκικών γραμμάτων[64] -- και δια αυτής η διάδοση της τουρκικής εθνικής ιδεολογίας.[65]

Χρήσιμο είναι να επισημάνουμε εδώ ότι η αντιπαράθεση μεταξύ προοδευτικών και συντηρητικών στα πλαίσια της μειονότητας είχε και μια εθνοτική/«φυλετική» διάσταση, καθώς στο χώρο τον συντηρητικών εντασσόταν ο συντριπτικά μεγαλύτερος όγκος των σλαβόφωνων ορεσίβιων μειονοτικών (Πομάκων) ενώ στο χώρο των προοδευτικών εντασσόταν ο σημαντικά μεγαλύτερος όγκος των τουρκόφωνων μειονοτικών του κάμπου και των πόλεων.

Η αντιπαράθεση μεταξύ προοδευτικών/κεμαλιστών και συντηρητικών/ αντικεμαλιστών, αποτέλεσε το κυρίαρχο ζήτημα κατά τις τρεις πρώτες δεκαετίες «ζωής» της μειονότητας (ως πολιτικό μόρφωμα), με αποτέλεσμα, η σχεδόν αποκλειστική ενασχόληση της ηγεσίας της μειονότητας με το θέμα αυτό (1920-1950), να αφήσει μικρά περιθώρια για αναζήτηση και προσδιορισμό της θέσης της μειονότητας στην ελληνική κοινωνία (Aarbakke, 2000:133) ή να αποτελέσει άλλοθι για την (εκ της αδυναμίας) άρνηση της μειονοτικής ελίτ να αναγνώσει το πρόβλημα και να ασχοληθεί με αυτό.

απαγόρευση λειτουργίας της «Τουρκικής Ένωσης Ξάνθης» (εφ. Παρατηρητής, Κομοτηνή, 04.05.01, σ. 4). Εκτενής αναφορά στον Παναγιωτίδη, 1995.

[63] «Ακολουθούσαι δε αι λέσχαι αυταί εθνικιστικήν Τουρκικήν κατεύθυνσιν, ήρχισαν να εκτείνονται και εις τα χωρία, και να υπεισέρχονται εις οιανδήποτε κίνησιν και εκδήλωσιν του Μουσουλμανικού στοιχείου, δια να προσδώσωσι Τουρκικόν χρώμα εις όλα».
Εμπιστευτικό σημείωμα με ημερομηνία 28.09.1945 του Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Α. Παπαευγενίου, προς τον Γεν. Διοικητή Θράκης, επί του υπ' αριθμ. 122/20.9.45 υπομνήματος των μουσουλμανικών κοινοτήτων Κομοτινής, Ξάνθης και Διδυμοτείχου. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

[64] Το κεμαλικό καθεστώς προέβη σε σημαντικές μεταρυθμίσεις στο χώρο της γλώσσας με κύριο φορέα το «Ίδρυμα γλώσσας και ιστορίας» (Dil ve tarih kurumu) που είχε ως κύριο στόχο το γράψιμο της τουρκικής εθνικής ιστορίας και την δημιουργία μιας νέας «γνήσιας» τουρκικής γλώσσας (öz türkçe) αποκαθαρμένης, κυρίως, από τα αραβικά και περσικά δάνεια. Έτσι το 1929 καταργήθηκε το παλιό Οθωμανικό αλφάβητο (με τους αραβικούς, και για τους συντηρητικούς «ιερούς» χαρακτήρες) και αντικαταστάθηκε από το λατινικό. Εκτενής αναφορά και στο κεφ.6.

[65] Η ίδρυση των σωματείων αυτών δεν αποτελεί κάτι το μοναδικό και εξαιρετικό ως σύλληψη. Η δημιουργία εθνικών νεολαιών με σκοπό την προώθηση της εθνικής ιδέας σε «αλύτρωτες » ή νεοενταχθείσες στον εθνικό κορμό περιοχές αποτελεί σχεδόν κλασικό φαινόμενο (Άντερσον, 1997:179-180).

3.5.2 Εκπροσώπηση

Από τις απαρχές της θεσμικής συγκρότησης της μειονότητας μέχρι και άμεσα της δεκαετίας του 2000 Οπότε και ολοκληρώνεται η συγγραφή της παρούσας μελέτης) υπάρχει συνεχής και συστηματική εκπροσώπηση της, τόσο σε τοπικό επίπεδο (κοινότητες-δήμοι) όσο και σε εθνικό επίπεδο (εθνικό κοινοβούλιο).

Όσον αφορά στην εκπροσώπηση σε τοπικό επίπεδο παρατηρούμε ότι σε δήμους ή κοινότητες της Θράκης με μεικτό πληθυσμό υπήρχαν πάντοτε μειονοτικοί δημοτικοί σύμβουλοι[66], ενώ σε κοινότητες και με δήμους με αμιγή μειονοτικό πληθυσμό τα μειονοτικά συμβούλια αποτελούνται αποκλειστικά από μειονοτικούς[67].

Στην ελληνική βουλή υπήρχαν μειονοτικοί βουλευτές ήδη από το 1920[68] ενώ κατά την τελευταία εικοσαετία, υπάρχουν από ένας έως τρεις μειονοτικοί βουλευτές που εκλέγονται στους νομούς Ξάνθης και Ροδόπης[69].

Ηγεσία της μειονότητας, από την στιγμή της συγκρότησής της και για μισό περίπου αιώνα, αποτελούσαν οι τοπικοί προύχοντες (αγάδες[70]) και το ιερατείο[71], με

---

[66] Το 2001, στο 31μελές δημοτικό συμβούλιο της Κομοτηνής υπήρχαν 9 μειονοτικοί δημοτικοί σύμβουλοι. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι, το 1935, ο Δήμο Ξάνθης (με 35.912 δημότες εκ των οποίων 22. 212 Έλληνες και 9.500 Τούρκοι, 1.100 Εβραίοι και 900 Αρμένιοι) έχει 9 Τούρκους δημοτικούς σύμβουλους και 21μελές δημοτικό συμβούλιο. Αντίστοιχα, το 1935, ο Δήμος Κομοτηνής (με 31.600 δημότες από τους οποίους 15.873 Έλληνες και Τούρκοι 13.742, 1.083 Εβραίοι και 853 Αρμένιοι) έχει 9 Τούρκους δημοτικούς σύμβουλους και 25μελές δημοτικό συμβούλιο (Μισεντζής, 1935, 51-115).

[67] Το 2001 στη Θράκη υπήρχαν 4 μειονοτικοί δήμαρχοι και 6 μειονοτικοί κοινοτάρχες.

[68] Στις εκλογές της 01.11.1920. εκλέγονται 20 Τούρκοι βουλευτές και από την Δυτική και από την Ανατολική Θράκη. Νικολακόπουλος, 1991:175. Εκτενέστερη αναφορά στη κοινοβουλευτική εκπροσώπηση της μειονότητας κατά την περίοδο 1923-1940 στο Τσιούμης, 1994:157-169 και Καλαντζής, 2002: 267.

Αξιοσημείωτο είναι ότι στις εθνικές εκλογές, από το 1923 μέχρι και το 1934 (με εξαίρεση τις εκλογές του 1926) εφαρμόστηκε για τους μουσουλμάνους (αλλά και για τους ισραηλίτες) της Ελλάδας το σύστημα των «ιδίων εκλογικών συλλόγων» που προέβλεπε, εκτός των άλλων, τη δυνατότητα εκλογής συγκεκριμένου αριθμού μειονοτικών βουλευτών ανά περιφέρεια. Το μέτρο αυτό, που σκοπό είχε να ελέγξει τη εκλογική συμπεριφορά των μειονοτικών και να ενισχύσει τη βενιζελική παράταξη -- καθώς στις εκλογές του 1920 το σύνολο σχεδόν των μειονοτικών είχε ψηφίσει την αντιβενιζελική συμμαχία -- εμπνεύσθηκε ο υπουργός εσωτερικών της κυβέρνησης Γονατά, Γ. Παπανδρέου (Καλαντζής, 2002: 357).

Το σύστημα των «ιδίων εκλογικών συλλόγων» ουσιαστικά αναπαρήγαγε το οθωμανικό σύστημα διοίκησης (millet) και συντελούσε στην απομόνωση των μειονοτικών, προάγοντας την αυτόνομη πολιτική τους συγκρότηση (Νικολακόπουλος, 1991:176) ενώ ταυτόχρονα ενίσχυε σημαντικά τη ροπή της μειονότητας να συντάσσει την πολιτική της ζωή γύρω από τα προβλήματα εκσυγχρονισμού της νέας Τουρκίας και όχι γύρω από τις εξελίξεις της ελληνικής κοινωνίας. Η διακομματική αποδοχή που είχε το μέτρο δείχνει ότι η ελληνική πολιτική ηγεσία δεν επιθυμούσε, ή στην καλύτερη περίπτωση αδιαφορούσε, για την ένταξη των μουσουλμάνων στους ελληνικούς κομματικούς σχηματισμούς.

[69] Εκτενέστατη αναφορά στην εκπροσώπηση της μειονότητας στο Ελληνικό κοινοβούλιο και στον Aarbakke, 2000.

[70] Τυπικό για τις παραδοσιακές αγροτικές κοινωνίες. Στη πλειονότητα των περιπτώσεων οι αγάδες είναι οι γόνοι των ισχυρότερων οικογενειών και κληρονομούν τον τίτλο και τη θέση από τους πατέρες τους.

[71] Ο όρος χρησιμοποιείται καταχρηστικά καθώς στο ισλάμ δεν υφίσταται ιερατείο με την έννοια που υπάρχει στο χριστιανισμό. Ο ιμάμης είναι απλά ο αρχηγός της προσευχής και δεν θεωρείται φορέας θείας χάριτος και μεσολαβητής μεταξύ πιστών και θεού.

κορυφή τους κατά τόπους μουφτήδες. Έτσι στις εκλογές του 1928 επικρατούν οι συντηρητικοί, ενώ το 1934 -- μετά την υπογραφή του ελληνοτουρκικού συμφώνου φιλίας και την απέλαση πολλών στελεχών του αντικεμαλικού χώρου από τη Θράκη -- εκλέγεται γερουσιαστής ο νεωτεριστής Χατήπ Γιουσούφ Χαλήλογλου, σηματοδοτώντας την αύξηση της δύναμης των νεωτεριστών, και την μεταστροφή ενός τμήματος της μειονότητας από τον βενιζελισμό στον αντιβενιζελισμό (Νικολακόπουλος, 1991:183).

Αλλά και μεταπολεμικά πολλοί μειονοτικοί βουλευτές[72] προερχόταν από την ομάδα της παραδοσιακής ηγεσίας της μειονότητας και αποτελούσαν μέλη μεγάλων εθνικών κομμάτων (Δώδος, 1994). Κύρια μορφή δόμησης πολιτικών σχέσεων τουλάχιστον μέχρι και τη δεκαετία του 1950, αποτελούσαν τα παραδοσιακά πελατειακά δίκτυα εξάρτησης (Νικολακόπουλος, 1991) ενώ το μοντέλο φαίνεται να παραμένει, κατά περιπτώσεις, ισχυρό ακόμα και κατά τη τελευταία δεκαετία του 20ου αιώνα (Μαραντζίδης και Μαυρομμάτης, 1999).

Η κατάσταση άρχισε να διαφοροποιείται τη δεκαετία του 1970 όταν, η παραδοσιακή πολιτική ηγεσία της μειονότητας άρχισε να χάνει έδαφος προς όφελος μιας νέας ομάδας, κυρίως ελεύθερων επαγγελματιών, που είχαν σπουδάσει στην Τουρκία και επηρεάζονταν ή εξαρτιόνταν άμεσα από αυτήν. Η αλλαγή ολοκληρώνεται στα μέσα της δεκαετίας του 1980, με τη δημιουργία των μειονοτικών κομμάτων, τα οποία αναδεικνύουν τις καταπιέσεις που υφίσταται η μειονότητα και επιδιώκουν να βελτιώσουν τη θέση της με την εμπλοκή της Τουρκίας ως «μητέρας πατρίδας» και ως προστάτη της μειονότητας[73].

Οι εκλογές του 1985 αποτελούν σημείο τομής για την εκλογική συμπεριφορά της μειονότητας, καθώς κατέρχονται, και θριαμβεύουν, αμιγείς μειονοτικοί συνδυασμοί, οι οποίοι έχουν την ισχυρή υποστήριξη της Τουρκίας. Η επιτυχία τους οφείλεται, σε ένα μεγάλο βαθμό, στην πολιτική «προσκομμάτων» και διακρίσεων που εφαρμόζει συστηματικά η δημόσια διοίκηση, στη μειονότητα, κατά την εποχή εκείνη (Δώδος, 1994:35).

---

[72] Εκτενής αναφορά στην εκπροσώπηση των μειονοτικών στο ελληνικό κοινοβούλιο στον Aarbakke, 2000:109-124.

[73] Σημειωτέον ότι νέα πολιτική ηγεσία δεν παύει να παίζει το ρόλο του διαμεσολαβητή μεταξύ της μειονότητας και της ελληνικής διοίκησης, αλλά τώρα η διαμεσολάβηση παίρνει περισσότερο παρεμβατικό και διεκδικητικό χαρακτήρα (Νοταρας, 1995:42-44).

Μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1990 παρατηρείται νέα στροφή της μειονότητας με υπερψήφιση μειονοτικών υποψηφίων που είναι ενταγμένοι σε εθνικά κόμματα.[74]

Σχετικά με την εκπροσώπηση και την εκλογική συμπεριφορά της μειονότητας παρατηρούμε τα εξής:

Η πολιτική ζωή και δράση της μειονότητας επηρεάζεται σημαντικά από τα γενικότερα δρώμενα και σε Τουρκία και σε Ελλάδα και από τις ελληνοτουρκικές σχέσεις (Νικολακόπουλος, 1991). Όμως, ο ισχυρισμός ότι η μειονοτική ψήφος είναι απολύτως ελεγχόμενη και κατευθυνόμενη από την Τουρκία δεν είναι βάσιμος. Όπως προκύπτει από τη μελέτη εκλογικών αποτελεσμάτων βουλευτικών εκλογών κατά τις δεκαετίες 1980-1990, σημαντικό μερίδιο μειονοτικών -- που κατά περιπτώσεις φτάνει το 25% του συνόλου -- ψηφίζει χριστιανούς υποψήφιους (Μαραντζίδης και Μαυρομμάτης, 1999). Αλλά και ο ισχυρισμός του ότι «από το χώρο της μειονότητας λείπουν τελείως οι ταξικοί διαχωρισμοί που θα συμβάλλουν στη διαμόρφωση πολιτικών ρόλων» (Παναγιωτίδης, 1995:111) είναι αβάσιμος. Καταρρίπτεται από την κοινή παραδοχή ύπαρξης διαφοροποιήσεων μεταξύ μειονοτικών στο οικονομικό τοπίο, αλλά και από τις διαπιστώσεις του ίδιου του Παναγιωτίδη, (1995: 117) και των Μαυρομμάτη και Μαραντζίδη, 1999, για διαφοροποιημένη εκλογική συμπεριφορά μεταξύ μειονοτικών.

Επίσης, αβάσιμη κρίνεται η ερμηνεία της εκλογικής συμπεριφοράς της μειονότητας με βάση την προσήλωσή της στο Ισλάμ ή με βάση την πολιτική παράδοση της οσμανικής κοινωνίας (Παναγιωτίδης, 1995, όπου παραπέμπει στον Σαρή). Οι σχέσεις εξάρτησης και οι πελατειακές σχέσεις που παρατηρούνται στη μειονότητα (πράγμα καθόλου σπάνιο και για την πλειονότητα και σχεδόν τυπικό για όλο τον φτωχό ευρωπαϊκό νότο) είναι προϊόν του εγκλωβισμού της συγκεκριμένης ομάδας σε παραδοσιακές κοινωνικές δομές, που εξακολουθούν να διέπουν σε μεγάλο βαθμό την οργάνωση της μειονοτικής κοινωνίας.

Η πολιτική που ακολουθεί το ελληνικό κράτος απέναντι στη μειονότητα καθ' όλη τη διάρκεια του 20ου αιώνα, είναι συγκυριακή και αντιφατική. Πρόκειται για πολιτική διακρίσεων και είχε ως συνέπεια την ανάπτυξη και ενδυνάμωση του

[74] Άμεσα συνδεδεμένη με την πολιτική δραστηριότητα της μειονότητας είναι και το μεγαλύτερο μέρος της εκδοτικής της δραστηριότητας ειδικότερα σε επίπεδο εφημερίδων. Εκτενέστερη αναφορά στους Ιορδάνογλου, 1989, και Konortas, 1985.

αισθήματος ιδιαιτερότητας στα μέλη της μειονότητας. Οι μειονοτικοί εκφράζονται εκλογικά, κυρίως, μέσω των υπαρχόντων κομματικών σχηματισμών· όμως, ούτε τα κόμματα απέβλεψαν στην πολιτική ενσωμάτωση των μειονοτικών ούτε οι μειονοτικοί επεδίωξαν την ενσωμάτωσή τους στο πολιτικό σύστημα (Δώδος, 1994:30), πράγμα όχι παράδοξο αφού τα μεγάλα κόμματα ουσιαστικά εκφράζουν τις αντιλήψεις της ευρύτερης κοινωνία, ειδικά πάνω στα λεγόμενα «εθνικά θέματα».

Εδώ οφείλουμε ακόμα να παρατηρήσουμε ότι τα αιτήματα των μειονοτικών δεν εξετάζονται ως επιθυμίες/ανάγκες πολιτών αλλά ως αξιώσεις εχθρών του έθνους, με αποτέλεσμα οι κινήσεις εκ μέρους των κομμάτων για προσεταιρισμό ψηφοφόρων και η ικανοποίηση των συγκεκριμένων αιτημάτων να χαρακτηρίζεται (από ελληνικούς εθνικιστικούς κύκλους και με μια εντυπωσιακή συνέπεια κατά τα τελευταία 50 χρόνια) από «παρεξηγήσιμη» έως εθνική προδοσία.[75]

[75] Το 1952, οπότε και εκλέγονται 3 μειονοτικοί βουλευτές στο ελληνικό κοινοβούλιο, η άκρως απόρρητη και επί αποδείξει «Έκθεσις περί των εν Ελλάδι βιούντων Μουσουλμάνων», (Ιούλιος 1952, Υπουργείον Εσωτερικών, Γενική Διεύθυνσις Αλλοδαπών. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95Β) επισημαίνει : «Μεγάλο ενδιαφέρον επιδεικνύεται εκάστοτε εκ μέρους των διαφόρων πολιτικών παρατάξεων δια τον προσεταιρισμόν των Μουσουλμάνων, καθ' όσον διαθέτουν υπολογίσιμον Κομματικήν Πολιτικήν δύναμιν. Η έναντι τούτου παροχή εξυπηρετήσεων εις τους Μουσουλμάνους μεταπολεμικώς, έφτασε πολλάκις μέχρι παρεξηγήσεων».
Στα τέλη του 2002 εκδίδεται σχετική ανακοίνωση της Ομοσπονδίας Θρακικών Σωματείων που δημοσιεύεται (4.10.2002) στην εφ. Χρόνος, της Κομοτηνής. Η εφημερίδα -- μια από τις μεγαλύτερες σε κυκλοφορία καθημερινές εφημερίδες της Θράκης, και σημαντικός εκφραστής/διαμορφωτής κοινής γνώμης -- υπερθεματίζει. Πλαισιώνει την ανακοίνωση με σχόλια περί «εθνικού ξεβρακώματος» και την δημοσιεύει με τίτλο: «Υποψήφιοι δεσμεύονται στη μειονότητα να πραγματοποιήσουν ότι ακριβώς απαιτεί η Τουρκία», υπέρτιτλο «Το μαχαίρι μπαίνει όλο και πιο βαθιά στο σώμα της Θράκης» και υπότιτλο «Εξ αιτίας της ψηφοθηρικής ανοχής και σκοπιμότητας του επίσημου κράτους, Θρακιώτες χριστιανοί υποψήφιοι υποθηκεύουν με θολή συνείδηση τα ιστορικά δίκαια, το ήρεμο κλίμα και τις σχέσεις της κοινωνίας στην περιοχή».

3.5.3 Θρησκεία

Οι μουσουλμάνοι μειονοτικοί της Θράκης είναι στην συντριπτική τους πλειονότητα σουνίτες (Sunni) της νομική σχολής των Hanefi, όπως άλλωστε και η πλειονότητα των μουσουλμάνων της Τουρκίας. Υπάρχει και ένας μικρός αριθμός αλεβιτών/μπεκτασίδων,[76] λιγότεροι από 4.000, που διατηρεί εξαιρετικά χαμηλό προφίλ και αποφεύγει κάθε κίνηση διαχωρισμού από το κυρίως σώμα της μειονότητας[77].

Για την κάλυψη των θρησκευτικών αναγκών των μουσουλμάνων της Θράκης υπάρχουν (το 2005) 284 τεμένη[78] και 437 θρησκευτικοί λειτουργοί. Θρησκευτικοί ηγέτες της μειονότητας θεωρούνται οι μουφτήδες (müftü) οι οποίοι έχουν διοικητικές και ορισμένες δικαστικές αρμοδιότητες και με αρκετές επιφυλάξεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν κάτι αντίστοιχο των μητροπολιτών. Στη Θράκη υπάρχουν σήμερα τρεις μουφτείες: της Ξάνθης, της Κομοτηνής και του Διδυμοτείχου.

Εκτενή αναφορά στα περί Ισλάμ στη Θράκη κάνουν οι: Γεωργούλης, 1993, Ζενγκίνης, 1988, Κτιστάκις, 2006, Κυριαζόπουλος, 1999, Μέκος, 1991, Μηναΐδης, 1990, Τσιούμης, 1994, Σολταρίδης, 1997, Σωτηρέλης, 1998, Τσιτσελίκης, 1999, 2000, 2001, και Χλέπας και Δημητρόπουλος, 1997. Έτσι, εδώ θα περιοριστούμε σε ορισμένες μόνο επισημάνσεις.

Η αντιπαράθεση μεταξύ ελληνικού και τουρκικού εθνικισμού γύρω από τη μειονότητα (με κύριο χώρο έκφρασης την αντιπαράθεση προοδευτικών – συντηρητικών) αφορούσε, από την πρώτη στιγμή, και τα θρησκευτικά ζητήματα. Όπως προαναφέραμε, η ελληνική πλευρά στήριζε γενικά τους θρησκευόμενους αντικεμαλιστές ενώ η τουρκική πλευρά προσπαθούσε να συγκροτήσει ένα τουρκόφρονο θρησκευτικό πυρήνα. Και αυτό διότι αμφότεροι γνώριζαν ότι μέσα από τον έλεγχο των θρησκευτικών πραγμάτων (διά των μουφτήδων και κατ' επέκταση των ιμάμηδων) δίνεται η δυνατότητα συνολικότερου ελέγχου της μειονότητας σε ζητήματα εκκλησιαστικής διοίκησης, βακουφίων και εκπαίδευσης αλλά και η δυνατότητα παρέμβασης και διαμόρφωση φρονημάτων και στάσεων, ιδιαίτερα σε παλιότερες εποχές και στα πιο συντηρητικά μέλη της κοινότητας. Η διαμάχη αυτή φαίνεται πως σε

---

[76] Για το μπεκτασισμό βλ. Birge, 1937, Ζενγκίνη, 1988, Mavrommatis, 2005.

[77] Επίσης υπάρχουν και ελάχιστοι μειονοτικοί που έχουν ασπαστεί άλλη θρησκεία (κυρίως χριστιανοί ορθόδοξοι και προτεστάντες, μάρτυρες του ιεχωβά κ.α.) οι οποίοι, αν και τυπικά μη μουσουλμάνοι, παραμένουν ενταγμένοι στο κοινωνικοπολιτισμικό χώρο της μειονότητας.

[78] Από τα τέλη της δεκαετίας του 1999, και μετά την «εμπέδωση» της ισονομίας και ισοπολιτείας, ανεγείρονται και νέα (π.χ. Πελεκητής, Κέχρου, Πετρωτών στο Ν. Ροδόπης) κάποτε μεγαλοπρεπή και συχνά πολύ μεγαλύτερα από το μέγεθος που απαιτούν οι ανάγκες των μονίμως διαμενόντων στη περιοχή μουσουλμάνων.

μεγάλο βαθμό έχει πια ατονήσει -- με την επικράτηση των φορέων τουρκικών εθνικιστικών θέσεων στο σύνολο σχεδόν της μειονότητας -- χωρίς όμως να έχει εκλείψει παντελώς, με τελευταίο ίσως σημαντικό σημείο αντιπαράθεσης το ζήτημα της εκλογής ή μη των μουφτήδων.

Αυτό που πρέπει να επισημάνουμε εδώ είναι ότι οι μουσουλμάνοι της Θράκης, παρά το ότι θεωρούνται προσηλωμένοι στην παράδοση, κινούνται σαφώς στα πλαίσια της νεοτερικότητας. Διέβησαν το κατώφλι ήδη το 1933 με τη δημιουργία του συλλόγου «Ένωση Μουσουλμάνων Ελλάδος», καθώς δέχτηκαν να μετασχηματίσουν και να εντάξουν το οικουμενικό Ισλάμ στα πλαίσια της λογικής του εθνικού κράτους[79].

Επισημαίνουμε ακόμα ότι, καθώς η μειονότητα προσλαμβάνεται από τους πλειονοτικούς (και μειονοτικούς) ως κάτι το ενιαίο, με κυρίαρχο στοιχείο το Ισλάμ,[80] συχνά, ερευνητές[81] επιχειρούν να ερμηνεύσουν τη συνολική συμπεριφορά των Θρακιωτών μειονοτικών με αποκλειστικά με βάση τη προσήλωσή τους στο Ισλάμ[82], ερμηνευτική απόπειρα που πάσχει εξ αρχής, αφού στηρίζεται σε εικόνα του Ισλάμ που προκύπτει από βιβλιογραφικές αναφορές με βάση παλιότερες μελέτες για το αραβικό κυρίως Ισλάμ, το οποίο έχει τελείως διαφορετική υφή από το τουρκο-βαλκανικό Ισλάμ.

Το Ισλάμ μπορεί να είναι παρόν στη ρητορική και στις πρακτικές ενός σημαντικού μέρους της μειονότητας, όπως π.χ. κάλυψη γυναικών, μη κατανάλωση χοιρινού κρέατος, τήρηση νηστειών, απόδοση ελεημοσύνης κ.λ.π.[83] και συνεπώς να φαίνεται ως ένα σημαντικό στοιχείο συγκρότησης της μειονότητας. Σήμερα όμως πια

---

[79] Στην παραδοσιακή μουσουλμανική κοινωνία δεν νοείται ύπαρξη και λειτουργία δομών άλλων ή παράλληλων με την θρησκευτική κοινότητα ούτε ηγεσία άλλη από την θρησκευτική, που είναι ταυτόχρονα και πολιτική καθώς το ισλάμ ρυθμίζει και θρησκευτική και πολιτική συμπεριφορά. Η οργάνωση μουσουλμάνων σε συλλόγους καταργεί αυτό σχήμα. Αυτό όμως δεν είναι κάτι που συνέβη μόνο στη Θράκη ούτε είναι κάτι που εκπλήσσει. Τυπική κατάργηση του σχήματος έχει επέλθει με την ένταξη των μουσουλμανικών κοινοτήτων -- ακόμα και αυτών της μέσης ανατολής και της αραβικής χερσονήσου -- σε εθνικά κράτη.

[80] Χαρακτηριστική η αναφορά των Γονατά και Κυδωνιάτη (1985:43): «Η μειονότητα, σαν ξεχωριστό κοινωνικό σύνολο, λειτουργεί με ιδιαίτερες αξίες που βασίζονται στη Θρησκεία, παντοδύναμη στο χώρο αυτό».

[81] Ενδεικτικά βλ. Παναγιωτίδης, 1995:65 και Κανακίδου, 1994:64. Η ερμηνεία αυτή που ήταν για χρόνια κυρίαρχη, τείνει πλέον να καταπέσει, κυρίως χάρη στο έργο κοινωνικών ανθρωπολόγων και κοινωνιολόγων που «τρίβονται» στο πεδίο. Ορόσημο, και με ειδική αναφορά στα εκπαιδευτικά πράγματα, αποτελεί εδώ η μελέτη της Ασκούνη, 2006.

[82] Και αρνούνται να αναγνωρίσουν πως η μειονότητα υπάρχει και δρα στα πλαίσια της αντιπαράθεσης μεταξύ τουρκικού και ελληνικού εθνικισμού. Η διαπίστωση ότι η αντιπαράθεση μεταξύ πλειονότητας και μειονότητας στη Θράκη δεν έχει βάση θρησκευτική (δηλαδή διαφορετικές αντιλήψεις περί ζητημάτων δικαίου και ηθικής, διαφορετικές απαντήσεις σε μεταφυσικά ερωτήματα κ.λ.π.) αλλά εθνική, προκύπτει σαφώς και μέσα από τη μελέτη του τοπικού ελληνόφωνου τύπου της Θράκης (Μαυρομμάτης, 2000α).

[83] Αν και υπάρχουν συγκεκριμένες πρακτικές μεγάλης μερίδας μειονοτικών (π.χ. απουσία από τις καθημερινές προσευχές ή ακόμα και από την προσευχή της Παρασκευής, κατανάλωση αλκοόλ, κ.λ.π.) που δηλώνουν σαφή απόσταση από τον σκληρό πυρήνα των κελευσμάτων του ισλάμ.

την προσδιορίζει μόνο ευκαιριακά (π.χ. σε περιόδους ραμαζανιού, περιόδους κρίσεων[84]) και κατά περιπτώσεις (π.χ. στις περιπτώσεις κάποιων θρησκευόμενων ατόμων ή οικογενειών). Το ισλάμ μπορεί να είναι ένα σημαντικό στοιχείο (αυτο- και κυρίως ετερο-) προσδιορισμού των Θρακιωτών μειονοτικών αλλά οπωσδήποτε, στον ατομικό τους προσδιορισμό, δεν είναι περισσότερο σημαντικό από την κοινωνικοοικονομική τους θέση[85] ή την εθνοτική τους καταγωγή και την εθνική τους υπαγωγή.

[84] Όπου η σύλληψη του «τουρκομουσουλμανισμού» διατρέχει και ενοποιεί την μειονότητα που αντιπαρατίθεται στην «ελληνοχριστιανική» πλειονότητα.

[85] Ο ίδιος ο Παναγιωτίδης, που προβάλλει τη σημασία του ισλάμ στη συγκρότηση της μειονοτικής ταυτότητας, παρατηρεί (1995:77) ότι οι αγρότες είναι απομονωμένοι και προσηλωμένοι στο παραδοσιακό σχήμα ενώ οι αστοί είναι πιο σύγχρονοι με σημαντικές και ποικίλες σχέσεις με τους πλειονοτικούς. Βλ. ακόμα Μαυρομμάτης, 2001.

3.6. Το «φυλετικό» ζήτημα ή περί Τούρκων, Πομάκων και Τσιγγάνων.

Οι μουσουλμάνοι της Ν.Α Ευρώπης παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλότητα. Μια κατάταξή τους, με κύριο κριτήριο τη σχέση τους με την περιοχή, επιχειρεί ο Popovic, 1994, ο οποίος τους κατανέμει σε τρεις εντελώς διακριτές κατηγορίες: τους αυτόχθονες πληθυσμούς που εξισλαμίστηκαν, τους πληθυσμούς τουρκικής καταγωγής που ήρθαν στην περιοχή μαζί με τα τουρκικά στρατεύματα και παρέμειναν στην περιοχή μετά την αποχώρηση των στρατευμάτων, και τους πληθυσμούς διαφόρων προελεύσεων και καταγωγής που έφτασαν στην περιοχή ως έποικοι, κατά τη συνήθη πρακτική της οθωμανικής εξουσίας.[86]

Εξετάζοντας αναλυτικότερα το ιστορικό σκέλος της ύπαρξης μουσουλμάνων στην περιοχή που σήμερα ορίζεται ως ελληνική Θράκη παρατηρούμε τα εξής:

Τουρκόφωνοι μουσουλμανικοί πληθυσμοί εμφανίζονται στη Θράκη στα μέσα του 12ου αιώνα[87], (Βογιατζής, 1998), ενώ μη μουσουλμανικοί τουρκόφωνοι πληθυσμοί έχουν φτάσει νωρίτερα στην περιοχή[88] (Roux, 1998).

Σλαβόφωνοι πληθυσμοί υπάρχουν στην περιοχή από τα μέσα του 7ου αιώνα (Karagiannopoulos, 1986, Μαλιγκούδης, 1988) ενώ η ύπαρξη μουσουλμάνων σλαβόφωνων στην περιοχή αναφέρεται τον 17ο αιώνα (Θεοχαρίδης, 1995:53).

Ρομανίφωνοι[89] πληθυσμοί φαίνεται να εγκαταστάθηκαν στην περιοχή μεταξύ 10ου και 14ου αιώνα (Ζενγκίνης, 1994:23-26) ενώ μουσουλμάνοι τσιγγάνοι υπάρχουν στην περιοχή ήδη στις αρχές του 16ου αιώνα (Ζενγκίνης, 1994:29).

Πέραν αυτών, είναι αναμφίβολο ότι κατά την οθωμανική περίοδο υπήρξαν στην Θράκη, όπως και σε πολλά άλλα μέρη, μαζικοί εξισλαμισμοί χριστιανών[90] που ξεκινούν ήδη από τον 13ο αιώνα (Βογιατζής, 1998) με συστηματικότερους και σημαντικότερους σε έκταση μάλλον αυτούς των σλαβόφωνων κατοίκων της ορεινής Ροδόπης κατά τον

---

[86] Κατηγοριοποίηση που βέβαια δεν καταργεί τη μεγάλη εσωτερική ποικιλία κάθε κατηγορίας, την κοινωνικο-ταξική διαίρεση στο εσωτερικό των ομάδων, τις ιδιαιτερότητες, τους ανταγωνισμούς και τις συγγένειές τους, ούτε και παραβλέπει τις ιστορικές συνθήκες που καθόρισαν την μετέπειτα τύχη τους (ένταξη, αφομοίωση, περιθωριοποίηση), όταν αυτές εντάχθηκαν στα εθνικά κράτη που προέκυψαν από τη διάσπαση της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

[87] Προερχόμενοι κυρίως από τους πληθυσμούς των Ουιγούρων Τούρκων που έφτασαν στα εδάφη της Μικράς Ασίας τον 11ο αιώνα.

[88] Ακολουθώντας την οδό ανατολικά του Εύξεινου πόντου. Πρόκειται για τους Πετσενέγκους (το επώνυμο Πατσνάκ σώζεται ακόμα σε οικογένειες Θρακιωτών μουσουλμάνων), τους Κιπτσάκους (που από τους Σλάβους ονομάστηκαν Πολόβτσι και από τους Ρωμαίους Κουμάνοι) για τους Πρωτοβούλγαρους και ακόμα για τους Ούγγρους και τους Χάζαρους. Σχετική και η αναφορά του Guyla Moravscik (Byzantinoturcica, Berlin, 1958, t. 2, p. 320-327) στους «Βαρδαριώτες Τούρκους».

[89] Ρομανί ή/και Ρομανές είναι η γλώσσα των Ρομά / Τσιγγάνων.

[90] Οι οποίοι δεν ήταν πάντα ελληνόφωνοι και βεβαίως δεν είχαν ελληνική εθνική συνείδηση, καθώς εκείνη την εποχή δεν είχε ακόμη συγκροτηθεί η έννοια του έθνους.

17ο αιώνα (Θεοχαρίδης, 1995). Δεδομένης όμως της έλλειψης ακριβών στοιχείων, για εξισλαμισμούς συγκεκριμένων κοινοτήτων, οικογενειών ή ατόμων και συνεπώς, δεδομένης της πλήρους αδυναμίας μας να ερμηνεύσουμε συγκεκριμένες συμπεριφορές βάσει ενός προ 300 ετών χριστιανικού παρελθόντος, εκτιμάμε ότι οι «εξισλαμισμένοι» δε συνιστούν αναλυτική κατηγορία και άρα δεν μπορούν να συμμετέχουν στη συγκρότηση ενός ευρύτερου ερμηνευτικού σχήματος.[91]

Από τον 13ο μέχρι και τις αρχές του 20ου αιώνα, στη Θράκη εμφανίστηκαν πολλές και ποικίλες ομάδες μουσουλμάνων (που με σημερινούς όρους θα ονομάζαμε εθνοτικές ομάδες). Με βάση τη σχετική βιβλιογραφία αλλά και τη εμπειρική έρευνα παρατηρούμε την ύπαρξη πλειάδα ονομάτων[92] όπως π.χ. Κόνιαρηδες, Γιουρούκοι, Τσιτάκ[93], Γιολούτσ, Γκατζάλ, Τσερκέζοι/Κιρκάσιοι[94], Αράπηδες/Νέγροι[95], Τσιγγάνοι/Κατσίβελοι, ορεσίβιοι της Ροδόπης, Κίρτζαληδες, Νταγλήδες, Κιζιλμπασήδες[96], κ.α. ενώ, παρατηρώντας τα οικογενειακά ονόματα των μειονοτικών,

---

[91] Πρέπει να επισημάνουμε ότι παρά τα στοιχεία από το χώρο της ιστορικής ή της εθνογραφικής έρευνας (ερείπια εκκλησιών, αναφορές στο σταύρωμα του ψωμιού, κ.λ.π.) που πιστοποιούν το απώτερο χριστιανικό παρελθόν κάποιων κοινοτήτων, δεν υπάρχει καμιά συνείδηση τέτοιου παρελθόντος σε καμία κοινότητα. Επιπλέον, έχει διαπιστωθεί, κατά την επιτόπια έρευνα, ότι η αναφορά στο χριστιανικό παρελθόν δημιουργεί οξείες αντιδράσεις. Πολλοί μειονοτικοί σπεύδουν να διακόψουν συγκεκριμένες πρακτικές όταν αντιληφθούν ότι αυτές απομονώνονται και νοηματοδοτούνται ως στοιχεία απόδειξης προηγούμενης χριστιανικής πίστης και, δυνάμει, ελληνικότητας. Η διερεύνηση των σχέσεων χριστιανικού παρελθόντος και σημερινής συμπεριφοράς των σλαβόφωνων μειονοτικών αποτελεί πια περιθωριακό και ιδεολογικά φορτισμένο τμήμα της ευρύτερης έρευνας περί τα μειονοτικά στη Θράκη (ενδεικτικά βλ. Ζενγκίνης, 1988). Ως γέφυρα ένταξης των Πομάκων στο ελληνικό εθνικό φαντασιακό, έχει επιλεγεί από τον ελληνικό εθνικό λόγο, και κατά περιπτώσεις γίνεται αποδεκτό από τον μειονοτικό λόγο, το πολύ μακρινότερο και νεφελώδες κοινό αρχαιοελληνικό παρελθόν και ιδιαίτερα ο «Μεγαλέξανδρος» (Τρουμπέτα, 2001).

[92] Που άλλοτε αποτελούν ετεροπροσδιορισμούς και άλλοτε αυτοπροσδιορισμούς. Στο χώρο αυτό τα ερωτήματα είναι ακόμα πολλά καθώς η έρευνα είναι εξαιρετικά περιορισμένη.

[93] Για τους Γιουρούκ και Τσιτάκ βλ. και Δημητριάδης, 1983:178, 267.

[94] Τσερκέζοι αποκαλούνται (από τους Τούρκους) συλλήβδην λαοί από την περιοχή του Καυκάσου. Εγκαταστάσεις Τσερκέζων υπήρχαν σε διάφορες περιοχές της Βόρειας Ελλάδας κατά την οθωμανική περίοδο. Οι Τσερκέζοι/Κιρκάσιοι της Θράκης, λίγο πριν από τη Συνθήκη της Λωζάνης (Βακαλόπουλος, 1991:519), ανέρχονταν σε 2.000 άτομα ενώ κατά την απογραφή του 1951 -- την τελευταία απογραφή όπου υπήρχε ερώτημα για μητρική γλώσσα και θρήσκευμα -- αναφέρονται 32 άτομα. Η μεγάλη αυτή μείωση μπορεί να οφείλεται σε μαζική μετανάστευση, σε θανάτους ή και στην επιλογή κάποιων ατόμων να μην απογραφούν ως Κιρκάσιοι. (Σχετική αναφορά και στον Παναγιωτίδη, 1995, κεφ. 3). Κατά την διάρκεια της εμπειρικής έρευνας τυχαία εντοπίσαμε άτομα που αυτοπροσδιοριζόταν ως Τσερκέζοι και είχαν ελάχιστες μνήμες τσερκέζικης γλώσσας (που ανήκει στον κλάδο των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών) Για τους Τσερκέζους βλ. και Andrews, P, A, - Bennighaus, R, 1989:167-171.

[95] Άτομα που μεταφέρθηκαν από την περιοχή του Σουδάν και εγκαταστάθηκαν, ως δούλοι, σε διάφορα μέρη της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Σήμερα μια μικρή ομάδα βρίσκεται σε κάποια χωριά στα νοτιοδυτικά του Ν. Ξάνθης. Βλ. σχετικά και Andrews, P, A, - Bennighaus, R, 1989:107-109.

[96] Οι τελευταίοι 4 χαρακτηρισμοί αναφέρονται πιθανόν στην ίδια ομάδα, μάλλον σλαβόφωνων και προφανώς μπεκτασήδων μουσουλμάνων. Βλ. Κουτζακιώτης, 2000.

εντοπίζουμε την ύπαρξη Πατσνάκ (Πετσενέγκων), Μποσνάκ (Βόσνιων), Αρναβούτ (Αλβανών), ακόμα και Γκιριτλί (Κρητικών) κ.α.[97]

Αυτό βέβαια δεν είναι κάτι που εκπλήσσει. Επικεντρώνοντας τη ματιά μας στους μη μουσουλμάνους παρατηρούμε ότι, το 1930, στην περιοχή που σήμερα ορίζεται ως ελληνική Θράκη, υπήρχαν: ελληνόφωνοι[98] «ντόπιοι» χριστιανοί Έλληνες, ελληνόφωνοι χριστιανοί Σαρακατσάνοι νομάδες, βουλγαρόφωνοι (πατριαρχικοί) χριστιανοί Έλληνες, τουρκόφωνοι χριστιανοί Έλληνες, αρμενόφωνοι χριστιανοί Αρμένιοι, γαλλόφωνοι, ιταλόφωνοι και γερμανόφωνοι ρωμαιοκαθολικοί (Φραγκολεβαντίνοι), ισπανόφωνοι Εβραίοι, ρομανίφωνοι χριστιανοί Τσιγγάνοι, ελληνόφωνοι χριστιανοί πρόσφυγες από την Ανατολική και Βόρεια Θράκη, ελληνόφωνοι χριστιανοί πρόσφυγες από τον Εύξεινο Πόντο, σλαβόφωνοι χριστιανοί Τρακατρούκηδες (πρόσφυγες από την Βορειοανατολική Μικρά Ασία), αλβανόφωνοι χριστιανοί Αρβανίτες (πρόσφυγες από την Ανατολική και Βόρεια Θράκη), βουλγαρόφωνοι χριστιανοί πατριαρχικοί (πρόσφυγες από την Βουλγαρία), τουρκόφωνοι χριστιανοί πρόσφυγες από την Καππαδοκία, τουρκόφωνοι χριστιανοί Γκαγκαβούζηδες (πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη), αλλά και κάποιοι άλλοι όπως Κουτσόβλαχοι, Χαϊχουρούμηδες (ελληνορθόδοξοι αρμενόφωνοι πρόσφυγες, κυρίως από την περιοχή της Προύσας) κ.λ.π. σε πολύ μικρούς αριθμούς.[99] Όλοι αυτοί,[100] κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα, ομογενοποιήθηκαν στο σχήμα που σήμερα θα ορίζαμε ως Θρακιώτες Νεοέλληνες.

Όπως λοιπόν οι χριστιανοί που βρέθηκαν στην Δυτική και μετά το 1920 ελληνική πια Θράκη ομογενοποιήθηκαν εθνικά επί το ελληνο-χριστιανικόν, έτσι[101] και

---

[97] Όπως παρατηρεί ο Aarbakke, 2000:27, μετά το μέσον του 19ου αιώνα, περίπου 150.000 μουσουλμάνοι πρόσφυγες από διάφορες περιοχές -- που προέκυψαν από τον Κριμαϊκό (1853-1856) και κυρίως τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο (1877-1878) -- εγκαταστάθηκαν στην ορεινή περιοχή της Ροδόπης και στην Δυτική Θράκη γενικότερα. Επίσης, σημαντικός αριθμός μουσουλμάνων προσφύγων από την περιοχή της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, έφτασε στη Θράκη, το 1908, μετά τη κατάληψη της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης από την Αυστρία.

[98] Εδώ, και για όλες τις ομάδες που ακολουθούν, αναφερόμαστε σε μητρικές γλώσσες και εν πάση περιπτώσει σε πρώτες γλώσσες. Η επισήμανση κρίνεται απαραίτητη με δεδομένο το ότι οι περισσότεροι άνθρωποι στους οποίους αναφερόμαστε, ήταν τουλάχιστον δίγλωσσοι. Σχετικά με τον όρο «ελληνόφωνος» οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι, σήμερα, σε αυτή την γενική κατηγορία, εντάσσεται, από επιστήμονες, το σύνολο των γεωγραφικών διαλέκτων της ελληνικής, παρά τις σημαντικές μεταξύ τους διαφορές, τέτοιες πού στις αρχές π.χ. του 18ου αιώνα καθιστούσαν την επικοινωνία μεταξύ δύο ατόμων με διαφορετική διάλεκτο, από προβληματική έως και αδύνατη.

[99] Εκτενέστερη αναφορά και παράθεση πηγών στο Εμπειρίκος & Μαυρομμάτης, 2000.

[100] Εξαιρουμένων των Εβραίων που απήχθησαν και εξοντώθηκαν κατά τη διάρκεια της κατοχής, των Αρμενίων που διατηρούν μια σχετική πολιτιστική αυτονομία, και των Τσιγγάνων που παραμένουν σε μεγάλο βαθμό αποκλεισμένοι.

[101] Αν και με κάποια καθυστέρηση που οφείλεται σε δομικά προβλήματα του τουρκικού εθνικισμού.

οι μουσουλμάνοι της ελληνικής Θράκης ομογενοποιήθηκαν (με κύριο όχημα την μειονοτική εκπαίδευση), συγκροτώντας αυτό που σήμερα μπορούμε να ονομάσουμε τουρκο-μουσουλμανική μειονότητα.

Η ελληνική έρευνα τείνει να συγκλίνει -- αποδεχόμενη την σχετική ελληνική πολιτική θέση που πρωτοδιατυπώνεται τα μέσα του 20ου αιώνα[102] και «συστηματοποιείται» κατά τη δεκαετία του 1960 -- στην ύπαρξη τριών κυρίων/διακριτών ομάδων, θέτοντας με βασικό κριτήριο τη θεωρούμενη ως μητρική γλώσσα, ενώ συχνά υπονοείται (Θεοχαρίδης, 1995:70) ή προτείνεται σαφώς (Μαγκριώτης, 1990:12-18) ο διαχωρισμός με βάση «φυλετικά» κριτήρια όπως σχήμα και χρώμα προσώπου, μορφή και χρώμα ματιών, χρώμα μαλλιών, ανάστημα κ.λ.π.[103] Έτσι οι μειονοτικοί κατανέμονται σε (σλαβόφωνους) «Πομάκους», σε (ρωμανίφωνους) «Τσιγγάνους» και σε (τουρκόφωνους) «Τουρκογενείς».[104]

Επί της κατάταξης αυτής παρατηρούμε ότι:

- Η αναζήτηση και δόμηση ερμηνευτικών σχημάτων που έχουν στην βάση τους στοιχεία που συνδέονται με την «φυλή» είναι αδόκιμη και άτοπη καθώς, πέραν του μεθοδολογικού (μέθοδοι, σκοπιμότητες, παλιότερες «δουλείες», κ.α.) παρουσιάζει και σημαντικά προβλήματα και επί του πραγματολογικού. Συγκεκριμένα, για την περιοχή της Θράκης, παρατηρούμε ότι, κατά τους τελευταίους 15 αιώνες, οι συνεχείς μετακινήσεις πληθυσμών στην περιοχή, όπως μπορούμε να τις παρακολουθήσουμε μέσα από βυζαντινές και οθωμανικές πηγές, δημιούργησαν μια πανσπερμία από την οποία προέκυψε τελικά ένα αμάλγαμα. Αυτό διαιρέθηκε, εν πολλοίς τυχαία, σε ομάδες οι οποίες διαφοροποιήθηκαν μεταξύ τους πολιτισμικά (χάνοντας και αποκτώντας

---

[102] Στην άκρως απόρρητη και επί αποδείξει «Έκθεση περί των εν Ελλάδι βιούντων Μουσουλμάνων», Ιούλιος 1952, Υπουργείον Εσωτερικών, Γενική Διεύθυνσις Αλλοδαπών. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95Β

[103] Ενδιαφέρουσα και η παράθεση της Κανακίδου (1994: 65) με τίτλο «Φυλετική Καταγωγή». Εκεί, χωρίς να παρατίθεται πηγή, αναφέρεται ότι στην Θράκη υπάρχουν 50.715 Τουρκογενείς (1.484 στο Ν. Έβρου, 40.091 στο Ν. Ροδόπης και 9.140 στο Ν. Ξάνθης), 31.566 Πομάκοι (1.724 στο Ν. Έβρου, 5.900 στο Ν. Ροδόπης και 23.942 στο Ν. Ξάνθης) και 13.892 Αθίγγανοι (5.872 στο Ν. Έβρου, 3.100 στο Ν. Ροδόπης και 4.920 στο Ν. Ξάνθης).

[104] Ενίοτε, από συγκεκριμένους ερευνητές, για τον ορισμό της ομάδας αυτής χρησιμοποιείται ο εξαιρετικά ενδιαφέρον όρος «τουρκοφανείς» (Μαλκίδης, 2000:402). Στη βάση του υπάρχει η παραδοχή ότι οι συγκεκριμένοι μειονοτικοί δεν μπορούν να θεωρούνται γνήσιοι Τούρκοι, ως γόνοι πρώην χριστιανών και άρα δυνάμει Ελλήνων. Οι Γονατάς και Κυδωνιάτης (1985:92) αναφέρουν χαρακτηριστικά (χωρίς να παραθέτουν πηγές): «Η ιστορική έρευνα με αδιάσειστα στοιχεία δέχεται ότι οι Γιουρούκοι ήταν αρχαιοελληνικό περιπλανώμενο φύλο της Μικράς Ασίας, που εξαπλώθηκε σε όλη την έκταση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και κάποια τμήματά του δια της βίας εξισλαμίστηκαν (Ροδόπη). Οι περισσότεροι Γιουρούκοι της σημερινής Τουρκίας είναι κρυπτοχριστιανοί».

διαδοχικά γλώσσες και θρησκείες[105]), συνδέθηκαν με συγκεκριμένες εθνικές ιδέες και τελικά έγιναν αποδεκτές ως μέρη του ελληνικού, τουρκικού και βουλγαρικού έθνους αντίστοιχα (Νακρατζάς, 1988).

- Ο όρος «τουρκογενείς» που χρησιμοποιείται συχνά για να ορίσει την συγκεκριμένη ομάδα Θρακιωτών μουσουλμάνων μειονοτικών -- και να την αντιδιαστείλει από τους λοιπούς μειονοτικούς, Πομάκους και Τσιγγάνους, που ορίζονται «σαφώς» και σε πλαίσιο πέραν του «γένους» -- κρίνεται πραγματολογικά ανεπαρκής και μεθοδολογικά λανθασμένος. Πρώτον διότι, πέρα από τα σημαντικά προβλήματα που παρουσιάζει η αναλυτική κατηγορία «γένος», κανένας δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι γνωρίζει ακριβώς και πλήρως τα συστατικά του τουρκικού γένους (και κανενός άλλου γένους) ώστε να εντάξει, με ασφάλεια, σε αυτό την συγκεκριμένη ομάδα. Δεύτερον, διότι ακόμη και αν επιλεγεί για την κατηγοριοποίηση το -- έστω και λανθασμένο -- κριτήριο του γένους, δεν υπάρχει μέχρι τώρα καμία πρόταση για το πως αυτό θα εφαρμοστεί, ως οφείλει, στους Πομάκους και στους Τσιγγάνους. Θα έχουμε ανάλογα «Πομακογενείς» και «Τσιγγανογενείς»; Και αν ναι, σε τι ακριβώς θα διαφοροποιούνται από τους Πομάκους και τους Τσιγγάνους; Όσο δε για τον όρο «τουρκόφωνοι» στην συγκεκριμένη περίπτωση είναι άτοπος καθώς σήμερα στην ελληνική Θράκη υπάρχουν αφ' ενός μουσουλμάνοι πομάκικης καταγωγής που έχουν μητρική γλώσσα την τουρκική και αφ' ετέρου, μπορούν να βρεθούν χριστιανοί (με καταγωγή από την Καππαδοκία ή από την Γεωργία, αλλά ακόμη και Θρακιώτες Γκαγκαούζοι) που έχουν μητρική γλώσσα την τουρκική. Έτσι, ως πλέον δόκιμο όρο για να ορίσει την συγκεκριμένη ομάδα δεχόμαστε εδώ τον όρο «μειονοτικοί Τούρκοι».[106]

- Η διαίρεση αυτή αφήνει εκτός κατάταξης τα παιδιά μικτών γάμων, καθώς και τους «φυλετικά» Πομάκους ή Τσιγγάνους που σήμερα έχουν μητρική γλώσσα την τουρκική, ενώ παράλληλα, λόγω της ρατσιστικής της υφής, δεν παρέχει τη δυνατότητα αυτοπροσδιορισμού, δηλαδή επιλογής κατηγορίας, ούτε τη δυνατότητα «μετάταξης».

Η διάκριση της μειονότητας σε πολιτισμικές ομάδες (αλλά και σε «φυλετικές», γλωσσικές κ.α.) έχει μακρά ιστορία και ευρεία χρήση, τόσο στον

---

[105] Κατά τη εξέλιξη της διαδικασίας αυτή, η θρησκευτική υπαγωγή φαίνεται να ήταν το ισχυρότερο κριτήριο ομαδοποίησης. Επισημαίνουμε ότι στα τέλη του 19ου αιώνα, υπήρχαν στη περιοχή που σήμερα ορίζεται ως Βόρεια Ελλάδα, πολλοί τουρκόφωνοι χριστιανοί (Γκαγκαούζοι. Βλ. Νακρατζάς, 1988, ΙΑΥΕ, 1906) όπως υπήρχαν και πολλοί σλαβόφωνοι μουσουλμάνοι (Πομάκοι, βλ. Kansev, 1996).) αλλά και πολλοί ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι (π.χ. Βααλάδες. Βλ. Καλινδέρης, 1977)

[106] Η μητρότητα του όρου ανήκει στην Τρουμπέτα, 2001

επεξεργασμένο/επιστημονικό, όσο και στον μη επεξεργασμένο/καθημερινό λόγο, τόσο της πλειονότητας όσο και της μειονότητας. Όμως, ίδιος όρος δεν έχει πάντα και για όλους το ίδιο περιεχόμενο. Είναι πια απαραίτητο, λόγω της πολυσημίας και των παραδηλώσεών τους, κάθε φορά που παρατίθενται προσδιορισμοί για τις ομάδες αυτές, να συνοδεύονται από το ακριβές περιεχόμενο που τους αποδίδεται μέσα στο συγκεκριμένο πλαίσιο και από τους λόγους που οδήγησαν στη συγκεκριμένη επιλογή και χρήση.

3.7. Περί της «ταυτότητας» της μειονότητας.

Η (εθνική) ταυτότητα[107] των μελών της μειονότητας[108] δομείται εντός ενός πολύπλοκου συστήματος, σημαντικές συνιστώσες του οποίου αποτελούν η κοινωνική διαστρωμάτωση, τα αξιακά συστήματα, η ιστορική, κοινωνική, οικονομική και πολιτική συγκυρία, οι πολιτικές επιλογές, οι σχέσεις με την πλειονότητα, οι σχέσεις με την Τουρκία[109] κ.λ.π. Εξ άλλου, η όλη διαδικασία συγκρότησης/κατασκευής του μορφώματος που σήμερα ονομάζεται Μουσουλμανική Μειονότητα της Θράκη -- εντός του οποίου οι μουσουλμάνοι μειονοτικοί Θρακιώτες συγκροτούν και προβάλλουν επιμέρους ταυτότητες -- είναι διαμεσολαβημένη από ιδεολογία (Τρουμπέτα 2001:17) και αποτελεί προϊόν μιας μακράς ιστορικής πορείας που επηρεάστηκε άμεσα από την εξέλιξη των ελληνο-τουρκικών (και ελληνο-βουλγαρικών) σχέσεων και διαμορφώθηκε εντός δύο επάλληλων πλαισίων· της μειονοτικής σχέσης και του εθνικισμού.[110]

Οι παραστάσεις[111] της μειονότητας είναι προϊόν τόσο των συγκρούσεων και πολεμικών συρράξεων που είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία εθνικών κρατών, τη χάραξη συνόρων και τη δημιουργία ενός κόσμου χωρισμένου σε (εθνικές) πλειονότητες και μειονότητες, όσο και της ιστορίας και των πολιτισμών των διαφόρων πληθυσμιακών

---

[107] Η διερεύνηση και ο ορισμός της έννοιας «ταυτότητα» βρίσκεται εκτός των ορίων της παρούσας εργασίας. Εδώ περιοριζόμαστε στο να παραθέσουμε την παρατήρηση του Ναυρίδη (1997:9) ότι το ζήτημα της ταυτότητας είναι κατ' εξοχήν ζήτημα ορίων, εξωτερικών αλλά και εσωτερικών, ανάμεσα στο όμοιο και το διαφορετικό, το οικείο και το ξένο (δηλαδή το άγνωστο και για το λόγο αυτό απειλητικό), ανάμεσα στον εαυτό και στους άλλους.

[108] Σχετικά με τη χρήση ενικού ή πληθυντικού αριθμού (αν πρόκειται δηλαδή για μία μειονότητα ή για πολλές μειονότητες) παρατηρούμε ότι στα πρωτότυπα κείμενα, αγγλικό και γαλλικό χρησιμοποιούνται οι όροι «minority» και «minorite» αντίστοιχα, ενώ στο Ελληνικό κείμενο, που αποτελεί μετάφραση των πρωτότυπων, χρησιμοποιείται ο όρος «μειονότητες». Πρόκειται μάλλον για κάποιο σφάλμα τεχνικής υφής (μεταφραστικό, τυπογραφικό κ.λ.π.) και όχι για έκφραση θέσης (ή ευσεβούς πόθου) για τη συγκρότηση της μειονότητας, καθώς κατά την εποχή εκείνη δεν ετίθετο και ανάλογο ζήτημα. Βλ. και Τσιτσελίκη, 1996:320. Η θέση ότι στη Θράκη υπάρχουν πέραν της μίας μειονότητες εμφανίζεται μετά το 1960 και αποτελεί τμήμα της πολιτικής που επιδιώκει μη αναγνώριση/αποδοχή μιας και ενιαίας (τουρκικής εθνικής) μειονότητας, στον αντίποδα των τουρκικών επιδιώξεων.

[109] Όπως παρατηρεί η Τρουμπέτα (2001:33) οι σχέση της μειονότητας με την Τουρκία είναι σχέση δομική καθώς η Συνθήκη της Λωζάνης επέβαλε στις διάφορες ομάδες μουσουλμάνων που κατοικούσαν στη Θράκη, μια θεσμική σχέση με το τουρκικό κράτος, προσδιορίζοντας το ουσιαστικά ως εθνικό τους κέντρο.

[110] Όπως προαναφέρθηκε στο κεφ. 1, η μειονοτική θέση είναι ζήτημα σχέσης και όχι κατάστασης. Μειονότητα είναι η ομάδα που δε έχει την δυνατότητα να ορίσει και να επιβάλει την νόρμα. Είναι δηλαδή εξουσιαζόμενη και άρα υποτελής. Ο εθνικισμός, έχοντας ως κύριο μέλημα την εθνική ολοκλήρωση, αντιλαμβάνεται τους μειονοτικούς ως απειλή για την εθνική κυριαρχία και τους πιέζει, οδηγώντας τους είτε στην αφομοίωση είτε στην εγκατάλειψη του εθνικού εδάφους.

[111] Ο όρος παράσταση αποτελεί απόδοση του όρου representation. Εδώ, αναφέρεται στην πρόσληψη και κυρίως στην απόδοση της εικόνας του υποκειμένου της παρατήρησης· εικόνα που είναι φτωχή σε λεπτομέρειες, ασταθής, αποσπασματική, πρόσκαιρη, και -- το κυριότερο -- φιλτραρισμένη από το ιδεολογικό φίλτρο του παρατηρητή.

ομάδων. Με βάση αυτό παρατηρούμε ότι, από το 1920 ξεκινά μια διαδικασία ομαδοποίησης των -- αρχικά και σε μεγάλο μέρος ανεξάρτητων μεταξύ τους -- κοινοτήτων των μουσουλμάνων στη Θράκη,[112] ενώ ταυτόχρονα επιχειρείται από τις ελληνικές κυβερνήσεις η κατασκευή/απόδοση της ταυτότητας της μειονότητας, στα πλαίσια μιας ευρύτερης διαδικασίας η οποία τροποποιείται κατά εποχές και περιόδους, και είναι κυρίως προϊόν της έκβασης των σχέσεων της Ελλάδας με τους Βαλκάνιους γείτονές της.

Την δεκαετία του 1920, όταν ο κεμαλικός τουρκικός εθνικισμός επιχειρούσε την εκκοσμίκευση της τουρκικής κοινωνίας και του κράτους, η Ελλάδα αναγνώρισε μία θρησκευτική (μουσουλμανική) και όχι εθνική (τουρκική) μειονότητα στην επικράτειά της. Η επιβολή του θρησκευτικού κριτηρίου στη συνθήκη της Λωζάνης και στη συνέχεια στην ανταλλαγή πληθυσμών και στις παραπέρα ρυθμίσεις που αφορούσαν στις μειονότητες, υπήρξε, εν μέρει, προϊόν των παλιότερων αλλά ακόμα ισχυρών λογικών κατάταξης με βάση την θρησκεία (γένος/έθνος στην Ελλάδα και millet στην Τουρκία[113]), και, κυρίως, προϊόν του ισχυρού αιτήματος της τουρκικής αντιπροσωπείας, πιθανόν διότι η επικρατούσα οπτική του κεμαλικού εθνικισμού δεν ήθελε να αφήσει περιθώρια για την ύπαρξη εθνικών μειονοτήτων στη τουρκική επικράτεια (η Συνθήκη της Λωζάνης αφορούσε κατ' αρχήν τις μειονότητες στην Τουρκία), καθώς, αν το έκανε, θα ήταν υποχρεωμένη να αναγνωρίσει πληθώρα μειονοτικών ομάδων.[114]

---

[112] Για τη κοινωνική σύνθεση της Μουσουλμανικής Μειονότητας στη Θράκη κατά το 1920 καθώς και για τους λόγους που οδήγησαν τη τουρκική αντιπροσωπεία στη διάσκεψη της Λωζάνης να επιλέξει τους Θρακιώτες μουσουλμάνους ως μη ανταλλάξιμους βλ. και Τρουμπέτα, 2001:37.

[113] Η (προεθνική) κυρίαρχη υπαγωγή σε θρησκευτική κοινότητα είναι εκείνη την περίοδο στην Τουρκία εξαιρετικά ισχυρή. Χαρακτηριστική η αναφορά βουλευτή του τουρκικού κοινοβουλίου το 1925, ο οποίος μιλώντας για τους Θρακιώτες μειονοτικούς κάνει λόγο για ομόθρησκους (dindaş) και όχι για ομοεθνείς (soydaş) Aarbakke, 2000:64.

[114] Εκτενής αναφορά στην επιλογή του θρησκευτικού κριτηρίου κατά τη συνθήκη της Λωζάνης στη Τρουμπέτα, 2001:34. Σχετικά με τον ορισμό της μειονότητας από Έλληνες μελετητές κατά την περίοδο 1920-1940, παρατηρούμε τα εξής: Κατά την περίοδο αυτή όρος «Τούρκος» ήταν αποδεκτός (χωρίς να ξέρουμε το ακριβές περιεχόμενο που του αποδιδόταν κατά την εποχή εκείνη) και ως αυτοπροσδιορισμός και ως ετεροπροσδιορισμός για τους τουρκόφωνους τουλάχιστον μουσουλμάνους της Θράκης. Μάλιστα στα πλαίσια της ταύτισης χριστιανός ορθόδοξος/Έλληνας – μουσουλμάνος/Τούρκος, φαίνεται να γίνεται αποδεκτή η επέκτασή του στο σύνολο των μουσουλμάνων της περιοχής, πράγμα που έχει ως αποτέλεσμα οι όροι «τούρκος» και «μουσουλμάνος» χρησιμοποιούνται εναλλασσόμενοι και αλληλοσυμπληρούμενοι. Έτσι, ο Πάλλης (1925:17) μιλάει για μουσουλμάνους (αν και όπως φαίνεται από τον τίτλο της μελέτης του, τους θεωρεί φυλετική ομάδα, και δεν μπαίνει σε ευρύτερα ζητήματα διερεύνησης του όρου) ενώ ο Μισεντζής (1935) αναφέρεται σε μουσουλμάνους κατοίκους της Κομοτηνής (σ.42) αλλά σε τουρκικό σχολείο (σ. 60) και σε τουρκική κοινότητα (σ. 67). Ο Παπαευγενίου (1946), που συνέγραψε το έργο του το 1940 αλλά το εξέδωσε το 1946, και έχοντας ήδη δηλώσει, στην αρχή του συγγράμματός του, ότι έχει πρόθεση να δείξει πως στην Ελλάδα δεν υπάρχει μειονοτικό ζήτημα, χωρίζει τους Πομάκους από τους Τούρκους (σελ. 13, 23) με κύριο κριτήριο την εθνική συνείδηση, χωρίς βεβαίως να είναι σε θέση να

Στην συνέχεια, και όταν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις πέρασαν σε φάση ύφεσης, που ξεκίνησε με το Σύμφωνο Φίλίας (Βενιζέλου - İnönü) το 1930 και συνεχίστηκε και μετά τον Β΄παγκόσμιο πόλεμο, με στενή συνεργασία Ελλάδας Τουρκίας στα πλαίσια του ΝΑΤΟ,[115] η Ελλάδα αποδέχτηκε το αίτημα της Τουρκίας, και ονόμασε την μειονότητα τουρκική (κάποιες φορές παρά τη θέληση συγκεκριμένων μειονοτικών και διά της βίας). Αναγνώρισε δηλαδή την ύπαρξης μιας εθνικής μειονότητας.[116]

Με τη δημιουργία του Κυπριακού ζητήματος και μετά τους διωγμούς της ελληνορθόδοξης (Ρωμαίικης) μειονότητας της Τουρκίας, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις πέρασαν σε μια φάση όξυνσης, που ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του 1950, εντάθηκε το 1964, κορυφώθηκε με την εισβολή στη Κύπρο το 1974, και συνεχίστηκε, με ποικίλες αυξομειώσεις στην ένταση, μέχρι και την δεκαετία του 1990 (Ιμια). Στα μέσα της περιόδου αυτής, η ελληνική κυβέρνηση μετονόμασε εκ νέου την μειονότητα σε μουσουλμανική. Αναγνώρισε δηλαδή την ύπαρξη μιας θρησκευτικής και όχι εθνικής μειονότητας[117] και προχώρησε -- στα πλαίσια μιας πολιτικής του *divita et impera* -- και στην ανάδειξη των ιδιαίτερων πολιτισμικών στοιχείων των Πομάκων, και λιγότερο των Τσιγγάνων, αλλά και στην αμφισβήτηση της τουρκικότητας των Τούρκων της Θράκης.

γνωρίζει την εθνική συνείδηση όλων των Τούρκων και όλων των Πομάκων της Θράκης κατά την περίοδο εκείνη.

[115] Που είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν καλές σχέσεις ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία και κακές σχέσεις ανάμεσα στην Ελλάδα και την Βουλγαρία – και η οποία είχε ήδη δεδηλωμένες βλέψεις σε ένα τουλάχιστον κομμάτι της μειονότητας. Η, εκ μέρους τη Ελλάδας, αποδοχή δημιουργίας μίας ενιαίας εθνικής τουρκικής μειονότητας στη Θράκη, με την παροχή δυνατότητας στη τότε φίλη και σύμμαχο Τουρκία να προσεταιριστεί εθνικά (βασικά μέσω της εκπαίδευσης) όλους τους μουσουλμάνους Θρακιώτες μειονοτικούς και κυρίως τους σλαβόφωνους Πομάκους (που λόγω της γλωσσικής και γεωγραφικής τους εγγύτητας με τη Βουλγαρία θεωρούνταν δυνάμει γέφυρα μεταφοράς και διάδοσης του κουμουνισμού στην Θράκη), φαινόταν στα μάτια των τότε διοικούντων ως ένας καλός τρόπος περιορισμού της απειλής από τον «από βορρά κίνδυνο».

[116] Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η περίφημη διαταγή του Γενικού Διοικητή Θράκης Φεσόπουλου, (1954-κυβέρνηση Παπάγου) που υποχρεώνει την αντικατάσταση του όρου «μουσουλμάνος - μουσουλμανικό» με τον όρο «Τούρκος - τουρκικό» και παρά τις αντιδράσεις συγκεκριμένων κύκλων της μειονότητας που επιμένουν να είναι «μουσουλμάνοι» και αρνούνται την υπαγωγή σε κάποια εθνική ιδέα (και οπωσδήποτε στη τουρκική) Ανδρεάδης, 1956 και Παναγιωτίδης, 1995. Εκτενείς σχετικές αναφορές με βάση συμβάντα περί την μειονοτική εκπαίδευση και παρακάτω, στα κεφάλαια 6 και 7.

[117] Με κύριο επιχείρημα τη σχετική αναφορά (σε μουσουλμάνους και όχι σε Τούρκους) στη συνθήκη της Λωζάνης. Αυτό όμως δεν σημαίνει αυτονοήτως ότι η εθνική υπαγωγή της μειονότητας είναι ίδια με αυτή της πλειονότητας -- δεδομένου μάλιστα ότι στα πλαίσια της ελληνικής εθνικής ιδέας ο ορθόδοξος χριστιανισμός θεωρείται βασικό συστατικό της ελληνικότητας ενώ στα πλαίσια της τουρκικής εθνικής ιδέας το σουννιτικό ισλάμ θεωρείται βασικό συστατικό στοιχείο της τουρκικότητας -- ούτε ότι οι μειονοτικοί στερούνται της δυνατότητας να επιλέγουν μια εθνική υπαγωγή της αρεσκείας τους (ανεξαρτήτως του ότι είναι Έλληνες πολίτες).

Βέβαια, εδώ το σημαντικό ερώτημα είναι εάν, η με νομικό τρόπο (Συνθήκη Λωζάνης) απόδοση μιας θρησκευτικής ταυτότητας στη μειονότητα (επιχειρώντας έτσι ουσιαστικά να της «καθηλώσει» σε προεθνικό στάδιο;), απαγορεύει την εξέλιξη/δημιουργία εθνικής συνείδησης, με παράλληλη διατήρηση της συγκεκριμένης θρησκευτικής υπαγωγής, και τελικά τη «μετεξέλιξη» της μειονότητας από προεθνική/θρησκευτική σε εθνική και στη συγκεκριμένη περίπτωση τουρκική. Η απάντηση είναι, όχι.

Στα πλαίσια της προσέγγισης αυτής, τώρα, χρησιμοποιούνται επιχειρήματα από το χώρο του πολιτισμού, της ιστορίας αλλά και της βιολογίας για να στηρίξουν την «καταγωγή» και συνεπώς -- στα πλαίσια των επικρατουσών στην περιοχή και εποχή αντιλήψεων περί έθνους -- να θέσουν ζητήματα εθνικής συνέχειας, ώστε, ακολούθως, στην καλύτερη περίπτωση να δημιουργηθούν προϋποθέσεις ένταξης σημαντικής μερίδας μειονοτικών (κατά βάση των Πομάκων) στον ελληνικό εθνικό κορμό, και στην χειρότερη περίπτωση να αποκλειστούν μεγάλα κομμάτια της μειονότητας από τον τουρκικό εθνικό κορμό.

Μελετώντας την εξέλιξη του ζητήματος στην ελληνική βιβλιογραφία βλέπουμε ότι στην αρχή της δεκαετίας του 1950, ο Βογαζλής (1954:10) αναφερόμενος στη μειονότητα μιλάει για Τούρκους και τους χαρακτηρίζει εθνική μειονότητα, ενώ ο Ανδρεάδης, το 1956, στο όνομα της «αποκατάστασης της ιστορικής και επιστημονικής αλήθειας», χωρίζει για πρώτη φορά σε σχετικό δημόσιο κείμενο, τη μειονότητα σε Τούρκους, Πομάκους και Τσιγγάνους. Έκτοτε, και όσον αφορά τους Έλληνες μελετητές το σχήμα παγιώνεται και αναπαράγεται.

Το 1968 ο Θεοχαρίδης ολοκληρώνει την μελέτη του για τους Πομάκους (εκδόθηκε το 1995), ενώ το 1971 ο Ξηροτύρης, μέσα από εξετάσεις αίματος σε Πομάκους, επιδιώκει να αποδείξει τη απαρέγκλιτη συγγένειά τους με τους αρχαίους Θράκες.[118] Τη σχετική αναζήτηση συνεχίζει, στο χώρο του πολιτισμού, ο Μητσάκης, 1979, ο οποίος στην εισαγωγή του άρθρου του (σ. 461) παρατηρεί σχετικά με το «πομακικό πρόβλημα» (οι υπογραμμίσεις δικές μας): «Άλλωστε το πόσο κρίσιμο και σπουδαίο, τόσο από επιστημονική όσο και από εθνική άποψη, είναι το πρόβλημα αυτό, το αντιλαμβάνεται κανείς μόλις αναλογισθεί ότι πρόκειται για μια ομάδα ανθρώπων οι οποίοι κατοικούν στις ορεινές κυρίως περιοχές των νομών Ξάνθης και Ροδόπης και οι οποίοι, ενώ είναι Έλληνες πολίτες [sic], από τον ΙΔ' αιώνα, ίσως και ενωρίτερα, έχουν τραυματισθεί γλωσσικά και μιλούν μια παρεφθαρμένη βουλγαρική διάλεκτο και από τον ΙΖ' αιώνα έχουν προσχωρήσει στο μωαμεθανισμό».

Τη δεκαετία του 1990 τη σκυτάλη παραλαμβάνει ο Βαρβούνης που παρατηρεί (1997) ότι οι Πομάκοι: «χορεύουν μάλλον αρχαϊκούς χορούς» (σ. 49), «έχουν τεχνητή τουρκική εθνική συνείδηση που δεν δικαιολογείται από τα ιστορικά και πολιτισμικά

[118] Των οποίων η βιολογική σχέση με τους αρχαίους Έλληνες είναι ισχυρή μόνο σε μυθικό επίπεδο (Σάμσαρης, 1980).

δεδομένα» (σ. 68), «[έχουν] αρκετά σημεία επαφής με τον χριστιανισμό» (σ. 73), «[η γλώσσα τους] είναι κράμα ελληνικής, βουλγαρικής και τουρκικής» (σ. 91), «πολλά παραμύθια τους προέρχονται από μύθους του Αισώπου» (σ. 96). Συνεχίζει ο Συρίγος, 2000 που παρατηρεί (σ. 51) «Ένα άλλο χαρακτηριστικό των Πομάκων είναι ότι όσοι ζουν στην ορεινή περιοχή παραμένουν απομονωμένοι και δεν έρχονται σε επιμειξία με τα άλλα φύλα της περιοχής, είτε χριστιανικά είτε μουσουλμανικά. Αποτέλεσμα αυτής της καταστάσεως απομονωτισμού είναι η διατήρηση της φυλετικής τους καθαρότητας, με ξεχωριστά ανθρωπολογικά χαρακτηριστικά. Πιο συγκεκριμένα, σε αντίθεση με τους Τουρκογνείς και τους Αθίγγανους, οι Πομάκοι είναι ως επί το πλείστον ψηλοί, ξανθοί και γαλανοί».

Πέρα από αυτά, αμφισβητείται και η τουρκικότητα σημαντικού μέρους των Τούρκων (Γονατάς και Κυδωνιάτης, 1985, Λαζάρου, 1994) ενώ παράλληλα επιδιώκεται η απόδειξη της ελληνικής τους καταγωγής.

Ανάλογα συμβαίνουν και με τους Τσιγγάνους. Χαρακτηριστικές οι εργασίες του Σιναπίδη, 1953, που ερευνά τη «φυλετική τους προέλευση» και του Ζεγκίνη, 1994, που διαπιστώνει τη «μουσουλμανοφάνεια» των Τσιγγάνων. Και οι δύο κινούνται σε μια προσπάθεια απόδειξης της απόστασης που έχουν (η που θα έπρεπε να έχουν) οι Τσιγγάνοι της Θράκης από την τουρκική εθνική ιδέα και τον τουρκικό εθνικό κορμό.

Σε όλη την παραπάνω διερεύνηση, είναι εμφανές ότι δεν προέχει η επιστημονική προσέγγιση και κατανόηση του «αντικειμένου» αλλά η με επιστημονικοφανείς τρόπους υπαγωγή του στις ιδεολογικές και πολιτικές επιδιώξεις του ελληνικού εθνικού δόγματος (Καραντζόλα και Μπαλτσιώτης, 2001:22).

Το σχήμα επεκτείνεται ακόμη περισσότερο όταν οι περί την μειονότητα διαπιστώσεις του ελληνικού εθνικιστικού λόγου (για τις οποίες το μεγαλύτερο μέρος των μειονοτικών δεν έχει καμία συνείδηση, γνώση ή αποδοχή) θεωρούνται πια αδιαμφισβήτητο επιστημονικό κεκτημένο.[119] Έτσι, προβάλλονται ως βάση για να

[119] Βέβαια, αυτό που πρέπει να επισημάνουμε είναι ότι αντίστοιχες εργασίες και διαπιστώσεις υπάρχουν τόσο από την πλευρά του τουρκικού εθνικισμού, που, με ανάλογο τρόπο, αποδεικνύουν την τουρκικότητα όλων των μουσουλμάνων αλλά και όλων των τουρκόφωνων της Θράκης (Aydınlı,1971, και Dede, 1975, 1978, αλλά και αναφορές στον Μαλκίδη, 2000), όσο και του βουλγαρικού εθνικισμού (Bulgarska Akademia na Naukite, 1958) – αν και σχετικά πρόσφατα άρχισαν να εμφανίζονται εναλλακτικότερες προσεγγίσεις (Kalionski, 1993). Όλα αυτά γίνονται στα πλαίσια ενός αγαπημένου παιχνιδιού μεταξύ κυρίως ελληνικού και τουρκικού εθνικισμού, όπου ο καθένας φροντίζει να ανακαλύψει και να προβάλλει μειονότητες στο έδαφος του αντιπάλου -- ώστε να ανακαλύψει και να

ερμηνευθούν συμπεριφορές και για να δομηθεί η «οφειλόμενη» συμπεριφορά εκ μέρους των συγκεκριμένων ομάδων (βλ. αναφορές του μητροπολίτη Δαμασκηνού, 1989, αλλά και των εκπαιδευτικών Κανακίδου, 1994 και Παναγιωτίδη, 1995, και χωρίς να εξεταστούν οι ιστορικοί, πολιτικοί, κοινωνικοί και οικονομικοί λόγοι και οι διαδικασίες που οδήγησαν και οδηγούν στην προσέγγιση, και τελικά στην ομογενοποίηση, ορισμένων Πομάκων[120] και Τσιγγάνων με τους Μειονοτικούς Τούρκους).

☆ ☆ ☆

Εξετάζοντας τώρα το περιεχόμενο των όρων «Τούρκος», «Πομάκος» και «Τσιγγάνος» ως έκφραση ταυτότητας, τόσο σε επίπεδο αυτοπροσδιορισμούς όσο και σε επίπεδο ετεροπροσδιορισμού, παρατηρούμε κατ' αρχάς ότι είναι πολυδιάστατο και εξελίσσεται μέσα στο χρόνο.

Οι *μειονοτικοί Τούρκοι* αποτέλεσαν, και εξακολουθούν να αποτελούν , ένα θέμα ταμπού για πολλές δεκαετίες. Κυρίως διότι ο πολιτικός και επιστημονικός λόγος ταύτισε απαρέγκλιτα τα μέλη αυτής της ομάδας με τους «εθνικά Τούρκους» και διέκρινε σε

τεκμηριώσει την εθνική του ανομοιογένεια -- ενώ ταυτόχρονα προσπαθεί με κάθε τρόπο να κάνει αόρατες τις μειονότητες στο δικό του έδαφος, ώστε να αποδείξει την δική του εθνική του συνοχή.

[120] Η προσέγγιση των Πομάκων στον τουρκικό εθνικό πολιτισμό (κυρίως γλώσσα) και εν τέλει στον τουρκικό εθνικό κορμό δεν οφείλεται μόνο στις συστηματικές προσπάθειες της Τουρκίας, κυρίως μεταπολεμικά, ούτε στην ανάλογη αποδοχή αυτής της προσέγγισης από την Ελλάδα, στα πλαίσια της ενδοΝΑΤΟικής ελληνοτουρκικής συμμαχίας.

Η γλωσσική μετακίνηση, προς τη τουρκική, σλαβόφωνων μουσουλμανικών πληθυσμών στη Θράκη είχε αρχίσει ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα (Kiril, 1960) και συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με λειτουργικά ζητήματα (υπηρεσία στον οθωμανικό στρατό) καθώς και με την αίγλη που είχε η τουρκική (και τα ποικίλα οφέλη που συνεπαγόταν η γνώση της) ως γλώσσα του κράτους και της διοίκησης. Επίσης, στην γλωσσική μετακίνηση των σλαβόφωνων Πομάκων προς την τουρκική γλώσσα και στη προσέγγισή τους στον τουρκικό εθνικό κορμό, συνέβαλλαν οι συστηματικές πιέσεις που δεχόταν από τους Βουλγάρους στις αρχές του 20ου αιώνα (κυρίως κατά την περίοδο 1913-1920), να ασπαστούν το χριστιανισμό -- σε μια κίνηση «επανένταξης» τους στο βουλγαρικό έθνος -- καθώς η βουλγαρική εθνική ιδέα θεωρεί τους Πομάκους Βούλγαρους μουσουλμάνους. (Βογαζλής, 1954:30, Τσιούμης, 1994:6, Aarbakke, 2000:45, 99).

Πέρα από αυτά -- αλλά και πέραν των όποιων αντιστάσεων πολιτικοϊδεολογικής υφής που αναπτύχθηκαν εντός του ευρύτερου πλαίσιου της ενδομειονοτικής διαμάχης μεταξύ προοδευτικών συντηρητικών, αλλά και της γενικότερης προσπάθειας των Πομάκων για διατήρηση καλών σχέσεων με τις ελληνικές αρχές --- μεγάλο μέρος των Πομάκων επιθυμούσε και επιθυμεί την ένταξη στον τουρκικό εθνικό κορμό (κυρίως δια της υιοθέτησης της τουρκικής γλώσσας και δια της αποδοχής του τουρκικού εθνικού δόγματος), διότι αυτό δημιουργούσε και δημιουργεί, τουλάχιστον μέχρι τις αρχές εφαρμογής του μέτρου για διευκόλυνση εισαγωγής μειονοτικών στα ελληνικά πανεπιστήμια (1996), αίσθημα ασφάλειας και προϋποθέσεις για σπουδές σε τουρκικά σχολεία και πανεπιστήμια και συνεπώς κοινωνική και οικονομική άνοδο (Καραντζόλα και Μπαλτσιώτης, 2001).

αυτούς τον «εθνικό αντίπαλο» (Τρουμπέτα 2001:240, Ηρακλείδης, 2001:301). Έτσι τα στοιχεία που υπάρχουν γύρω από τους μειονοτικούς Τούρκους είναι εξαιρετικά περιορισμένα καθώς η συγκεκριμένη ομάδα δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο ούτε υποτυπώδους ανάλυσης.

Αυτό που μπορούμε να παρατηρήσουμε, σε γενικές γραμμές, για τους μειονοτικούς Τούρκους, είναι ότι σε επίπεδο αυτοπροσδιορισμού θεωρούν τους εαυτούς τους ως κομμάτι του τουρκικού εθνικού κορμού[121] (Καραντζόλα και Μπαλτσιώτης, 2001), ενώ ο αυτοπροσδιορισμός τους ως Τούρκοι, ιδιαίτερα ο ομαδικός και δημόσια εκφρασμένος αυτοπροσδιορισμός, θεωρούνταν, από τα μέσα της δεκαετίας τους 1960 -- και από πολλούς εξακολουθεί να θεωρείται -- απαράδεκτος.[122]

Σε επίπεδο ετεροπροσδιορισμού θεωρούνται άλλοτε γνήσιοι Τούρκοι[123], και ως εκ τούτου στερούμενοι πολιτισμού[124] και άλλοτε «μη γνήσιοι» Τούρκοι, που όμως --

---

[121] Ο σημαντικός, σε θεσμικό και συμβολικό επίπεδο, αυτοπροσδιορισμός ως Τούρκοι εμφανίζεται και σε φύλα τουρκόφωνων εφημερίδων της Θράκης. Έτσι βλέπουμε τις εφημερίδες Gerçek (Αλήθεια) και İleri (Εμπρός), να αυτοπροσδιορίζονται, στους υπότιτλούς τους, ως εφημερίδες των Τούρκων της Δυτικής Θράκης (Ιορδάνογλου, 1989).

[122] Ο Υπουργός Εσωτερικών της χούντας, Σ. Πατακός, απευθυνόμενος σε μειονοτικούς στο χωριό Εχίνος του Ν. Ξάνθης, λέει: «Είστε Έλληνες εξισλαμισθέντες υπό των βαρβάρων οθωμανών Τούρκων. Όποιος είναι Τούρκος να εγκαταλείψη αυτή τη χώρα. Ιδού η Τουρκία ...» (Aydınlı, 1971: 393). Επίσης, ο Κομοτηναίος βουλευτής (της Ένωσης Κέντρου και του Αγροτικού Κόμματος) Σ. Γουδελής (1991: 49) παρατηρεί: «Αν λοιπόν μερικοί μουσουλμάνοι της Θράκης δεν είναι ευχαριστημένοι με τη ζωή στην Ελλάδα, διότι έχουν ψυχολογικά εμποτισθεί με άκρατο φανατισμό και εθνικισμό, τότε ο πρωθυπουργός της Τουρκίας τους έχει ανοιχτή την πόρτα να τους δεχθεί η μητέρα πατρίδα. Και ο Ελληνικό κράτος τους επιτρέπει να πωλήσουν πανάκριβα τα κτήματά τους δια να αγοράσουν πολύ φθηνότερα στην Τουρκία. Εμείς ως καλοί φίλοι τους ευχόμεθα ώρα καλή, να πάνε να ζουν και να ευημερούν στην μητέρα πατρίδα των. Όσοι πάλι επιθυμούν να ζουν εδώ, είναι ελεύθεροι. Αλλά μητέρα των θα είναι η Ελλάδα». Ανάλογη και η αναφορά της «Συντονιστικής Επιτροπής των Χριστιανών του Ν. Ροδόπης» σε ψήφισμά της στις 27/1/1988 (Δαμασκηνός, 1989: 215-216): «Εμείς οι Χριστιανοί περιβάλλουμε με αγάπη τους Μουσουλμάνους συμπολίτες και θέλουμε να ζούμε ειρηνικά μαζί τους. Δεν ανεχόμαστε όμως να υπάρχουν στον τόπο μας ΤΟΥΡΚΟΙ σωβινιστές, και όργανα ξένου κράτους. ΤΟΥΡΚΟΙ δεν έχουν θέση στη Θράκη. Όσοι αισθάνονται ΤΟΥΡΚΟΙ, να περάσουν από την άλλη μεριά του Έβρου». Στα τέλη της δεκαετίας του 1990, η θέση ότι «στην Ελλάδα δεν (πρέπει να) υπάρχουν Τούρκου» είναι ισχυρότατη και τυγχάνει ευρύτατης αποδοχής. Έτσι ακόμα και η προσεκτική δήλωση του Υπουργού Εξωτερικών της κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ, Γιώργου Παπανδρέου, το καλοκαίρι του 1999, περί δυνατότητας ατομικού αυτοπροσδιορισμού των μουσουλμάνων ως Τούρκων, δέχεται εντονότατες επικρίσεις, από πολλές πλευρές (Βλ. Ηρακλείδης, 2001:313. Επίσης βλ. σχετικά εφ. Καθημερινή, 08/08/1999, εφ. Βήμα, 08/08/1999 και εφ. Ελευθεροτυπία, 30/07/1999, 31/07/1999 και 08/08/1999).

[123] Και άρα φορείς όλων των αρνητικών (στερεοτυπικών) χαρακτηριστικών των «Τούρκων». Έτσι ο Μαγκριώτης, (1990:19), παρατηρεί ότι «η πλειοψηφία των μελών της τουρκικής καταγωγής κοινότητος είναι νωθροί, βραδύνοες και πολύ συντηρητικοί», ενώ εισηγητής σε διάλεξή του σε αξιωματικούς και οπλίτες του Δ' Σώματος Στρατού, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, με θέμα «Μουσουλμανική μειονότητα Δυτικής Θράκης», αναφέρει ότι «οι τουρκόφωνοι μουσουλμάνοι έχουν γενικώς τουρκική συνείδηση. Είναι μοιρολάτρες, υπομονετικοί, νωθροί στις εκδηλώσεις, χωρίς πνευματικές ανησυχίες, αδιάφοροι για τα αγαθά του πολιτισμού, στενά συνδεδεμένοι με τη γη και γενικά καθυστερημένοι».

[124] Πρόκειται βεβαίως για αναπαραγωγή της ευρέως διαδεδομένης θέσης (προκατάληψης) στα πλαίσια του ελληνικού εθνικού μύθου. Σχετική και η παρατήρηση της Τρουμπέτα, 2001:86.

και κακώς -- έχουν ενστερνισθεί το τουρκικό εθνικό δόγμα (Γονατάς και Κυδωνιάτης, 1985, Λαζάρου, 1994).[125]

☆ ☆ ☆

Οι παραστάσεις των *Πομάκων*[126], όπως παρουσιάζονται στη διεξοδική μελέτη της Τρουμπέτα (2001:77-158), κατανέμονται κατ' αρχάς σε δύο μεγάλους χώρους· στο χώρο του ετεροπροσδιορισμού και στο χώρο του αυτοπροσδιορισμού.

Στο χώρο του ετεροπροσδιορισμού, οι Πομάκοι παριστώνται από την ελληνική κοινωνία, κατά την τελευταία 20ετία με δύο διαφορετικούς τρόπους· δύο διαφορετικές εικόνες, που αντιστοιχούν σε διαφορετικά επίπεδα ιδεολογικής κατασκευής. Η μία αποτελεί αξιολογικά θετική πλην όμως ιδεατή παράσταση που συντίθεται και τεκμηριώνεται κυρίως από διανοούμενους ενώ η άλλη αποτελεί πραγματική πρόσληψη που συντίθεται κατά τη συμμετοχή των Πομάκων στο κοινωνικό γίγνεσθαι.

Σύμφωνα με την πρώτη, την ιδεατή παράσταση, οι Πομάκοι είναι φυλετικά διαφορετικοί από τους Τούρκους. Η αρχαία θρακική καταγωγή τους, ο πολιτισμός τους και στοιχεία από τη γλώσσα τους αποτελούν τεκμήρια εγγύτητας με τους αρχαίους Έλληνες και άρα προϋποθέσεις ένταξής τους στον ελληνικό εθνικό μύθο. Η σλαβική τους γλώσσα και η μουσουλμανική τους θρησκεία θεωρούνται απλώς σημεία διακοπής

---

[125] Σε κάθε περίπτωση πάντως θεωρούνται φορείς της τουρκικής εθνικής ιδεολογίας -- που κατά περιόδους εμφανίζεται θέλει τη Θράκη τουρκική, αυτόνομη ή τουλάχιστον «συνδιοικούμενη» -- και ως εκ τούτου επικίνδυνοι και απειλητικοί Βλ. άρθρο σχετικό με τη μειονοτική εκπαίδευση του στρατηγού εν αποστρατεία Κ.Βουλουτιάδη στην εφ. Χρόνος Κομοτηνής (5.03.04) με τίτλο «Ποιος κυβερνά στη Θράκη: Η δημοκρατική Ελλάδα ή η ρατσιστική Τουρκία» και υπέρτιτλο «Εντείνεται η αντίληψη περί συνδιοίκησης». Επίσης χαρακτηριστική η αναφορά της Κομοτηναίας λογοτέχνιδος Μ. Ζωγράφου, που στο βιβλίο της «Αρχαία σύγχρονη Κομοτηνη Ροδόπη» (εκδ. Γκοβόστη 2002, σ. 619), αναφερόμενη σε επίσκεψή της στην Κομοτηνή μετά από χρόνια παραμονής στην Αθήνα, γράφει: «Εγώ που κατέβηκα προ καιρού στη Κομοτηνή, παρατήρησα ότι τώρα οι Τουρκάλες δεν έχουν εκείνο το δουλοπρεπές ύφος που είχαν, να σκύβουν το κεφάλι, σεμνές. Τώρα σε κοιτούν με ένα προκλητικό βλέμμα. Περπατούν με μεγάλη σιγουριά, σαν να 'ναι αυτοί οι κυρίαρχοι του τόπου και όχι εμείς. Έχουν θρασύτητα στα βλέμματά τους όταν συναντάν Ελληνίδες […]»

[126] Ως Πομάκοι ορίζονται, κατ' αρχάς, οι σλαβόφωνοι, θρησκευόμενοι μουσουλμάνοι, αγρότες κάτοικοι του ορεινού όγκου της Ροδόπης. Σήμερα πολλοί από αυτούς βρίσκονται εγκαταστημένοι στα πεδινά της Θράκης αλλά και σε περιοχές εκτός Θράκης, και μεγάλο μέρος τους έχει εξαστιστεί και απολέσει, σε διάφορους βαθμούς, τη πομακική γλώσσα (ενώ σημαντική υποχώρηση της πομακικής γλώσσας παρατηρείται ακόμα και στις ορεινές – παραδοσιακές εγκαταστάσεις), με αποτέλεσμα, πολλά άτομα πομάκικης καταγωγής να είναι σήμερα αποκλειστικά τουρκόφωνα. Επιπλέον, σήμερα πια, πολλοί Πομάκοι έχουν συνάψει γάμους με μειονοτικούς Τούρκους. Έτσι, και με δεδομένο ότι η πομάκικη ταυτότητα αναφέρεται σε τόπο εγκατάστασης, δραστηριότητα, γλώσσα, βαθμό καλλιέργειας και επίπεδο μόρφωσης, και, βασικά, σχέση με τους υπόλοιπους μειονοτικούς αλλά και πλειονοτικούς, επισημαίνουμε ότι το περιεχόμενο του όρου έχει τροποποιηθεί δραματικά κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα, με αποτέλεσμα ο όρος να έχει καταστεί πολυδιάστατος και τελικά, εν πολλοίς, α-διάστατος.

στη γραμμή της ελληνικότητας τους· διακοπής που χρίζει άμεσης αποκατάστασης.[127] Παράλληλα, και όσο αφορά τη σημερινή τους διάσταση, παρουσιάζονται πλήρεις θετικών ιδιοτήτων (φιλικοί, ήσυχοι, προσαρμόσιμοι, με πλούσιες πολιτιστικές παραδόσεις) και συνεπώς ικανοί για πολιτισμική δημιουργία.[128]

Η δεύτερη, η υπαρκτή παράσταση των Πομάκων σχετίζεται άμεσα με την θέση τους στην τοπική και κατά προέκταση στην ελληνική/πλειονοτική κοινωνία και μεταβάλλεται μέσα στο χρόνο. Οι Πομάκοι, από αγρότες που ζουν σε μια ορεινή, σχετικά αυτάρκη και κλειστή κοινωνία, αναγκάζονται,[129] να μετακινηθούν στα πεδινά και στα αστικά κέντρα της Θράκης,[130] αναζητώντας εναλλακτικές δυνατότητες βιοπορισμού. Η κίνηση, που αρχίζει τη δεκαετία του 1960, ογκώνεται κατά τη δεκαετία του 1980, με αποτέλεσμα ολόκληρα χωριά να μετατοπίζονται από τις ορεινές στις πεδινές περιοχές. Έτσι ο κλειστός χαρακτήρας των πομάκικων κοινωνιών αμβλύνεται και ρέπει προοδευτικά προς άρση. Άμεσες συνέπειες είναι η άρση της ενδογαμίας, που

---

[127] Εκ μέρους του ελληνικού εθνικισμού, η συνάρθρωση των Πομάκων στο ελληνικό εθνικό δόγμα, όσον αφορά την γλώσσα, επιχειρείται μέσω της βελτίωσης της ελληνομάθειας τους και παραλλήλως μέσω της κατά το δυνατόν απομάκρυνσής τους από την σφαίρα της τουρκικής γλώσσας, που αποτελεί και ένα από τα βασικότερα οχήματα διάδοσης του τουρκικού εθνικισμού. Όσον αφορά τη συνάρθρωση των Πομάκων στο ελληνικό εθνικό δόγμα μέσω της θρησκείας, αυτή επιχειρείται με την προβολή συγκεκριμένων στοιχείων πρακτικών και δραστηριοτήτων -- μπεκτασισμός, γιορτασμός ederlez, υποτιθέμενα κατάλοιπα της παλιότερης (μέχρι το 17^{ο} αιώνα) χριστιανικής πίστης τους κ.α. -- που θεωρούνται δηλωτικά της απόστασης τους από το επίσημο σουννιτικό ισλάμ και εν πολλοίς τεκμήρια κρυπτοχριστιανισμού, ασχέτως του αν τα υποκείμενα δεν έχουν καμία σχετική συνείδηση και δεν προβαίνουν σε καμία συνειδητή «απόκρυψη».

[128] Κραυγαλέα απόδειξη το γεγονός ότι στο Εθνολογικό μουσείο Θράκης στην Αλεξανδρούπολη , στις 26/11/03 και σε σύνολο 284 εκθεμάτων, τα 15 αναφέρονται ως πομάκικα ενώ δεν υπάρχει καμία αναφορά σε Τούρκους, Τσιγγάνους ή γενικά σε μουσουλμάνους.

[129] Λόγω της οικονομικής και κοινωνικής υποβάθμισης της περιοχής που ζουν, εξ αιτίας της ένταξής της στην «επιτηρούμενη ζώνη». Οι παραμεθόριες περιοχές της βόρειας Ελλάδας, συνεπώς και της Θράκης που κατοικούνταν επί το πλείστον από Πομάκους, ετέθησαν υπό καθεστώς «επιτηρούμενης ζώνης» το 1936. Η Επιτηρούμενη Ζώνη εισήχθη το 1936 (δικτατορία Μεταξά) και περιελάμβανε μια ζώνη εδάφους 15-45 χιλιομέτρων κατά μήκος των βορείων συνόρων της Ελλάδας. Άρχιζε από την Κέρκυρα και τελείωνε στις Καστανιές του Έβρου και προέβλεπε ειδικό καθεστώς για όσους ζούσαν μέσα στην ζώνη καθώς και για τους επισκέπτες, και βεβαίως για τις αγροτικές και δασικές εκμεταλλεύσεις. Μετά το 1974 ο θεσμός χαλάρωσε στην υπόλοιπη Ελλάδα, και μετά σταδιακά και στην Θράκη, όπου το τελευταίο επιτηρούμενο κομμάτι (ορεινή Ξάνθη) «άνοιξε» με απόφαση του Υπ. Εθνικής Άμυνας Γ. Αρσένη τον Φεβρουάριο του 1996, χωρίς όμως και να υπάρξει νομική απόφαση για κατάργηση του θεσμού.

Όπως παρατηρεί ο Λαμπριανίδης (1998:455-467) στην εκτενή αναφορά του στο θέμα, η επιτηρούμενη ζώνη δημιούργησε πολλά προβλήματα στο εσωτερικό της όπως αποθάρρυνση επενδύσεων λόγω των μη ομαλών συνθηκών κυκλοφορίας του κεφαλαίου και της εργασίας, έλλειψη εκσυγχρονισμού των οικονομικών μονάδων που παραμένουν οικονομίες επιβίωσης, εξαιρετικά πιο αντίξοες συνθήκες απασχόλησης σε σχέση με άλλες περιοχές, σημαντική υποβάθμιση της φυσικής και κοινωνικής υποδομής της περιοχής, τάση «γκετοποίησης» των κατοίκων της που οδηγεί σε «καχυποψία» προς τον «έξω κόσμο» και σε χαμηλό επίπεδο μόρφωσης -- προβλήματα που στη συνέχεια αποτελούν ανασταλτικό παράγοντα στην οικονομική ανάπτυξη -- και, τέλος, εκμετάλλευση των κατοίκων της περιοχής από «επιτήδειους» με «προσβάσεις» στη διοίκηση της επιτηρούμενης ζώνης.

[130] Αργότερα και στην Αθήνα. Εκεί απασχολούνται ως εποχιακοί, ανειδίκευτοι επί το πλείστον, βιομηχανικοί εργάτες. Αρκετοί από τους Πομάκους δραστηριοποιούνταν στο χώρο της οικοδομής -- συχνά κινούμενοι στη περιοχή της παραοικονομίας -- ενώ κάποιοι εργάζονται ως ναυτικοί.

οδηγεί σε πολλούς μεικτούς γάμους μεταξύ Πομάκων και μειονοτικών Τούρκων, η μεταβολή στους παραδοσιακούς ρόλους μέσα στην πομάκικη οικογένεια, και η προλεταριοποίηση των πομακισσών γυναικών. Στα τέλη της δεκαετίας του 1990, οι Πομάκοι αποτελούσαν επί το πλείστον ανειδίκευτο, αναλφάβητο και χαμηλά αμειβόμενο εργατικό δυναμικό, που κινούνταν συχνά στο περιθώριο της αγοράς εργασίας -- παράλληλα κατοικούσε στο «περιθώριο» της πόλης -- και πλήττονταν από ανεργία.

Όλα αυτά, σε συνδυασμό με την ένταξη των Πομάκων στον περιχαρακωμένο κοινωνικό χώρο των μειονοτικών Τούρκων (φυσικά σε μια θέση κατώτερη και κυριαρχούμενη), δημιουργούν στα μέλη της πλειονότητας μια αρνητική εικόνα που δεν μπορεί να υποσκελιστεί από τις θετικές παραστάσεις των Πομάκων στο ιδεατό επίπεδο.

Στη σφαίρα του αυτοπροσδιορισμού, οι Πομάκοι, δεν φαίνεται να προβάλλουν κάποια πολιτική ταυτότητα.[131] Μετά την Συνθήκη της Λωζάνης, και την μετατροπή τους από οθωμανούς υπηκόους σε Έλληνες πολίτες, επικρατέστερο στοιχείο στο αυτοπροσδιορισμού τους αποτελεί η θρησκεία. Κατά τη ενδομειονοτική διαμάχη συντηρητικών–προοδευτικών, συντάσσονται, κατά τη συντριπτική τους πλειονότητα, με τους συντηρητικούς, πράγμα που τότε τους διαφοροποιεί και από τους εθνικιστές Τούρκους. Ωστόσο, από την δεκαετία του 1950[132] αρχίζει η καθυστερημένη, είσοδος των Πομάκων στην εποχή του εθνικισμού. Καθ' οδόν σχηματίζονται δύο τάσεις, ευδιάκριτες πια από την δεκαετία του 1980· αυτών που αυτοπροσδιορίζονται ως μειονοτικοί Τούρκοι (προσδιορισμός που μπορεί να εκληφθεί ως επιθυμία ταύτισής τους με την κυρίαρχη ομάδα της μειονότητας[133]) και αυτών που αυτοπροσδιορίζονται

[131] Καθώς στους δύο τελευταίους αιώνες, παραμένουν, κατά κανόνα, σιωπηλοί υπήκοοι των εκάστοτε εξουσιών Η απόπειρα ίδρυσης της «Δημοκρατίας των Πομάκων» το 1878 θεωρείται μάλλον απόπειρα διατήρησης των προνομίων κάποιων προυχόντων, ενώ η απουσία τους από τα εθνικά κινήματα του βαλκανικού χώρου κατά τον 19ο αιώνα, αποδίδεται στην ιδιαιτερότητα του οικιστικού τους περιβάλλοντος και στην έλλειψη μιας ηγετικής τάξης με τέτοιες βλέψεις (Τρουμπέτα, 2001:112).

[132] Όταν, στην Τουρκία, η Κυβέρνηση Menderes συγκροτεί μια νέα εθνική πολιτική, που συγκεράζει τον κεμαλικό τουρκικό εθνικισμό με το ισλάμ, ενώ στην Ελλάδα αρχίζει η εφαρμογή κατασταλτικών μέτρων, που πλήττουν ιδιαίτερα τους πληθυσμούς του ορεινού όγκου. Τουρκικός και ελληνικός εθνικισμός είναι παρόντες και πιέζουν, στενεύοντας τα περιθώρια ανάπτυξης εναλλακτικών προτάσεων.

[133] Εκεί τους οδηγούν η κοινή, και σε Πομάκους και σε μειονοτικούς Τούρκους, τακτική διακρίσεων εκ μέρους της πλειονότητας, η κοινή μειονοτική εκπαίδευση και οι υποτροφίες του τουρκικού κράτους που τους παρέχουν δυνατότητες για πανεπιστημιακές σπουδές στην Τουρκία, η συμμετοχή τους στον τουρκικό τηλεοπτικό πολιτισμό. Ο αυτοπροσδιορισμός ενός μεγάλου μέρους των Πομάκων (δηλ. μιας κυριαρχούμενης ομάδας μέσα στη μειονότητα) ως Τούρκων, ενδεχομένως να εκφράζει και την επιθυμία τους να συνδεθούν, κυρίως σε συμβολικό επίπεδο, με ένα δυναμικό κέντρο εξουσίας. Παράλληλα, τα ασθενέστερα τουλάχιστον κοινωνικά στρώματα, επιζητούν την αποδοχή τους και από την ελληνική

ως Πομάκοι, δηλώνοντας έτσι την άρνηση της ταύτισης με τους μειονοτικούς Τούρκους και παράλληλα υποδηλώνοντας την (έτσι και αλλιώς υπάρχουσα) επιθυμία να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία, την οποία, πολλοί από αυτούς, θεωρούν ως το αυτονόητο βιοτικό τους περιβάλλον.[134] Σημειωτέον ότι και στη μια και στην άλλη ομάδα η θρησκεία φαίνεται να παραμένει ένας κεντρικός άξονας του ιδιωτικού κοινωνικού τους βίου, σε βαθμό τέτοιο που αποχή από την θρησκευτική λατρεία να συνεπάγεται και απομάκρυνση / αποκλεισμό από την κοινότητα.

☆ ☆ ☆

Και οι παραστάσεις των Θρακιωτών μουσουλμάνων *Τσιγγάνων*[135], όπως αυτές εμφανίζονται στη μελέτη της Τρουμπέτα (2001:159-236), μπορούν να κατανεμηθούν κατ' αρχάς στους δύο μεγάλους χώρους, του ετεροπροσδιορισμού και του αυτοπροσδιορισμού.

Όσον αφορά στον ετεροπροσδιορισμό τους, παρατηρούμε ότι από τον τουρκικό εθνικιστικό λόγο, οι Θρακιώτες μουσουλμάνοι Τσιγγάνοι εντάσσονται στη μειονότητα και προσδιορίζονται ως Τούρκοι.

Το τουρκικό ενδιαφέρον για τους μουσουλμάνους Τσιγγάνους της Θράκης φαίνεται να πηγάζει από τη όχι ευκαταφρόνητη αριθμητική τους παρουσία και, συνεπώς, την πολιτική δύναμη που έχουν, βασικά, ως ψηφοφόροι. Έτσι, ο τουρκικός εθνικός λόγος προσδιορίζει -- με συνέπεια στο τουρκικό εθνικό δόγμα, σύμφωνα με το οποίο η μειονότητα στη Θράκη είναι τουρκική -- τους μουσουλμάνους Τσιγγάνους συλλογικά ως «Τούρκους». Η θέση αυτή, βεβαίως, κλονίζεται ισχυρά από το γεγονός ότι τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας υφίστανται την περιφρόνηση των μειονοτικών Τούρκων στη Θράκη καθώς και από το ότι προσελκύουν το ενδιαφέρον του τουρκικού

πλειονοτική κοινωνία. Άλλωστε, ακόμα και αν δεν είναι πεισμένοι ότι ανήκουν στο «ελληνικό έθνος» -- ενώ παράλληλα διατηρούν και τις αμφιβολίες τους για τη δυνατότητά τους να ανήκουν στο «τουρκικό έθνος» -- είναι σίγουρο ότι επιθυμούν να γίνουν αποδεκτοί από την κυρίαρχη πλειονότητα.

[134] Χαρακτηριστική εδώ η ανακοίνωση του Κέντρου Πομακικών Ερευνών, Κομοτηνή, 25/07/199, με αφορμή χαρακτηρισμό, εκ μέρους μειονοτικών βουλευτών, των Πομάκων ως Τούρκων. «Οι Πομάκοι δεν είμαστε και δεν αισθανόμαστε Τούρκοι ... Είναι όμως απαραίτητο η ελληνική πολιτεία να αποσυνδέσει το πομακικό από τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και να αναγνωρίσει στους πομακόφωνους πολίτες της Θράκης τα ίδια πολιτιστικά και γλωσσικά δικαιώματα που απολαμβάνουν οι τουρκόφωνοι μουσουλμάνοι».

[135] Οι οποίες συγκροτούνται αναγκαστικά -- καθώς οι μουσουλμάνοι Τσιγγάνοι της Θράκης αποτελούν μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας -- εντός του πλαισίου της ελληνοτουρκικής διαμάχης.

εθνικισμού μόνο όσο παραμένουν εγκαταστημένα στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στο χώρο της Θράκης.[136]

Ακόμα από τη δεκαετία του 1950, αλλά συστηματικά από τη δεκαετία του 1980, υπήρξε έντονη προσπάθεια της τουρκικής πολιτικής να καλλιεργήσει ή να ενισχύσει την τουρκική συνείδηση στους μουσουλμάνους Τσιγγάνους, προβάλλοντας ως τεκμήριο κοινότητας (με τους μειονοτικούς Τούρκους) το μειονοτικό καθεστώς και την καταπίεση που βιώνουν όλες οι ομάδες της μειονότητας, ως δε τεκμήριο τουρκικότητας, τη θρησκεία[137] και τη γλώσσα.

Η τουρκική πολιτική, που ευνοήθηκε από την έλλειψη πρόνοιας του ελληνικού κράτους για την συγκεκριμένη ομάδα, καθώς και από τον στιγματισμό της ομάδας από τους πλειονοτικούς, γεγονός που της στερεί κάθε κοινωνικό κύρος, είχε σημαντική επιτυχία. Κυρίως διότι τους παρείχε, και εξακολουθεί να τους παρέχει, μια περίοπτη και δυναμική ταυτότητα (αυτή του «Τούρκου»), που σε ιδεολογικό τουλάχιστον επίπεδο, τους απαλλάσσει από το στίγμα του Τσιγγάνου και τους συνδέει με μια σύγχρονη εθνική κοινότητα, πράγμα που δεν κάνει η αντίστοιχη ελληνική πολιτική ή το κάνει σε πολύ μικρότερο βαθμό.

Σχετικά με τη πρόσληψή τους από την πλειονότητα, βλέπουμε ότι οι Θρακιώτες μουσουλμάνοι Τσιγγάνοι, θεωρούνται (παρά τις έντονες ενδοκοινοτικές διαφοροποιήσεις) ως μια ενιαία μικροκοινωνία με άναρχο τρόπο ζωής και στερημένη από οποιοδήποτε αξιακό σύστημα. Έτσι παρίστανται ως άτομα που στερούνται ζήλου

---

[136] Τόσο η τουρκική πολιτική όσο και η τουρκική κοινωνία αποδεικνύονται ελάχιστα διατεθειμένες να δεχτούν αυτήν την κοινωνικά υποδεέστερη ομάδα στη «μητρική γη» αντίθετα από ότι συμβαίνει με τους Πομάκους και τους μειονοτικούς Τούρκους. Αυτό προκύπτει τόσο από αφηγήσεις μελών της ομάδας για την κακή υποδοχή που έχουν στην Τουρκία, με ενδεικτικότερο του κλίματος τον χαρακτηρισμό gâvurpiçi (=απιστομπάσταρδο -- το ακριβές ανάλογο του ελληνικού «τουρκόσπορος») που τους αποδίδεται. Επίσης, εξόχως ενδεικτικό των αντιλήψεων του επίσημου τουρκικού κράτους για τους Θρακιώτες μουσουλμάνους Τσιγγάνους αποτελεί η άρνηση χορήγησης σε αυτούς μεταναστευτικής βίζας, κατά την περίοδο 1953-1960, οπότε και φαίνεται πως επετράπη η ελεύθερη μετανάστευση μουσουλμάνων μειονοτικών προς την Τουρκία (και, αντίστοιχα, Ελλήνων χριστιανών μειονοτικών προς την Ελλάδα). Ο τότε Τούρκος πρόξενος στην Κομοτηνή αρνήθηκε να χορηγήσει βίζα σε οικογένεια μειονοτικών διότι, λόγω του σκούρου χρώματος του δέρματός τους, τούς εξέλαβε ως τσιγγάνους, δηλώνοντας ότι, «η Τουρκία θα έδινε βίζα μόνο σε όσους ήταν τουρκικού γένους (Türk soyundan), καθώς της χρειαζόταν μόνο τα άτομα που θα μπορούσαν να αποβούν χρήσιμα για το κράτος» (Aarbakke, 2000: 94).

[137] Πέραν αυτών, παρατηρούμε ότι, η θρησκεία, στους μουσουλμάνους Τσιγγάνους της Θράκης φαίνεται να μην είναι πρώτιστης σημασίας συνισταμένη ταυτοποίησης, καθώς φαίνεται (Ζεγκίνης, 1994) πως οι μουσουλμάνοι Τσιγγάνοι είναι οι λιγότερο θρησκευόμενοι από τους μειονοτικούς. Σημειώνουμε ακόμα ότι η κατά καιρούς και περιπτώσεις έκφρασης προθυμίας ορισμένων να βαπτιστούν μάλλον δεν οφείλεται στην «αποκάλυψη της αλήθειας»· γίνεται στα πλαίσια της ευρύτερης επιθυμίας τους να γίνουν αποδεκτοί από το πλειονοτικό περιβάλλον, να διαφύγουν από τον κοινωνικό αποκλεισμό και να απαλλαγούν από το στίγμα της κοινωνικής παρέκκλισης και της κατωτερότητας, και ορισμένοι (οι πλέον εξαθλιωμένοι) να εισπράξουν το σημαντικό γι' αυτούς χρηματικό ποσό που κάποτε συνοδεύει μια τέτοια κίνηση.

προς επιδόσεις και κοινωνική ανέλιξη, πειθαρχίας, μακροπρόθεσμου προγραμματισμού της ζωής, μέριμνας για το μέλλον, κ.α. και συνοδεύονται από τα αρνητικά στερεότυπα του πλάνητα βίου και της ελλιπούς θρησκευτικότητας.

Ταυτόχρονα, και στα πλαίσια μιας, ευρύτερης προσπάθειας απομάκρυνσής τους από τον τουρκικό εθνικισμό επιχειρείται ο διαχωρισμός τους από τους υπόλοιπους μειονοτικούς (τους «Τούρκους») και η ένταξή τους σε μια νεοσύστατη ομάδα «Ελλήνων Αθιγγάνων».

Πρόκειται για κίνηση στα πλαίσιο μιας πολιτικής εξελληνισμού, που έγκειται στην προβολή θεμελιωδών διαφορών των μουσουλμάνων Τσιγγάνων με τις άλλες ομάδες της μειονότητας, χωρίς όμως ταυτόχρονα να επιχειρείται ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία και οικονομία. Και αυτό ενώ παράλληλα υπάρχουν σημαντικά προβλήματα στην ένταξή τους στο εθνικό φαντασιακό, καθώς η όποια συνάρθρωσή τους με τον ελληνικό εθνικό κορμό δεν μπορεί να γίνει στη βάση κάποια «αρχαίας ελληνικής καταγωγής» όπως συμβαίνει με τους Πομάκους ή επιχειρείται με ομάδες μειονοτικών Τούρκων. Έτσι, ο ελληνικός εθνικιστικός λόγος προχωρά στην επιδίωξη συγκρότησης μια ομάδας, της οποίας η πολιτική συνείδηση θα στερείται αυτόνομης δυναμικής -- κυρίως δεν θα είναι ανταγωνιστική προς το ελληνικό εθνικό δόγμα -- και συνεπώς θα έχει ένα «φολκλορικό» χαρακτήρα. Το επιδιωκόμενο είναι να δημιουργηθούν/υπάρξουν «αθίγγανοι» οι οποίοι θα αποστασιοποιούνται από τον τουρκικό πολιτικό και εθνικό λόγο (εδώ βρίσκουν τόπο και οι διαπιστώσεις περί «μουσουλμανοφάνειας» στο Ζενγκίνη, 1994) και παράλληλα θα έχουν αποτάξει τις κοινωνικά «παθολογικές» τους ιδιότητες, δηλαδή θα έχουν μεταβληθεί σε «Έλληνες Αθίγγανους», που, ακόμα και αν δεν είναι δομικά ενταγμένοι στην ελληνική κοινωνία, θα είναι τουλάχιστον ιδεολογικά αφομοιωμένοι.

Όσον αφορά στον αυτοπροσδιορισμό των μουσουλμάνων Τσιγγάνων, αυτός κινείται πάνω σε δύο άξονες. Στον πρώτο άξονα, τον άξονα «τι δεν θέλω να είμαι», οι ορισμοί και οι περιγραφές έχουν ως βασικό στόχο τον διαχωρισμό από τον κατώτερο[138] ή την προσέγγιση στον ανώτερο.[139] Στον δεύτερο άξονα, τον άξονα «τι θέλω να είμαι» εμφανίζονται τρεις σχετικά τυποποιημένοι προσδιορισμοί:

---

[138] Σε μια λογική εσωτερικής διαφοροποίησης και επιδεικνύοντας την διαφορά τους από την διπλανή κατώτερη οικογένεια, τη διπλανή κατώτερη φατρία, το διπλανό κατώτερο οικισμό.

[139] Εδώ με σημείο αναφοράς το εξωτερικό περιβάλλον και με δεδομένη τη συνείδηση της περιθωριοποίησης και της απόρριψής τους από το εξωτερικό κοινωνικό περιβάλλον και την σταθερή

— Ο αυτοπροσδιορισμός ως Αθίγγανοι. Γίνεται επί το πλείστον από πρώην πλανόβιους που σε διάφορους βαθμούς διατηρούν και τη ρομανή (τσιγγάνικη) γλώσσα, και συνδέεται με μια περισσότερο ή λιγότερο συνειδητή προθυμία τους (στα πλαίσια μια γενικότερης επιθυμίας για κοινωνική άνοδο) να συνδεθούν με τις ελληνικές θέσεις, και παράλληλα να αποστασιοποιηθούν από τις αντίστοιχες τουρκικές.

— Ο αυτοπροσδιορισμό ως Τούρκοι. Γίνεται από το μεγαλύτερο μέρος των ονομαζόμενων μουσουλμάνων Τσιγγάνων, κυρίως κατοίκων παλιότερων οικισμών και με μητρική γλώσσα την τουρκική. Η εισαγωγή του εθνικιστικού στοιχείου στον αυτοπροσδιορισμό ως Τούρκοι, βρίσκεται σε συνάρτηση με την ελληνοτουρκική αντιπαράθεση ως προς τη μουσουλμανική μειονότητα και ενισχύεται ως αντίδραση στην επιμονή μερίδας πλειονοτικών διανοούμενων να τους αποκαλούν αδιακρίτως αθίγγανους, αδιαφορώντας για τον αυτοπροσδιορισμό τους. Ο αυτοπροσδιορισμός ως Τούρκοι μάλλον δεν συνδέεται με επιθυμία ταύτισης με τις τουρκικές πολιτικές θέσεις[140] και βεβαίως δεν εξασφαλίζει ταύτιση με τη ομάδα των μειονοτικών Τούρκων.[141]

— Ο αυτοπροσδιορισμός ως Μουσουλμάνοι. Είναι σχετικά σπάνιος και αποτελεί ένα εναλλακτικό τύπο ταυτοποίησης· μάλλον έναν ελιγμό προς αποφυγή αντιπαραθέσεων, που επιλέγεται συνήθως κατά την παρουσία μελών της πλειονότητας, προκειμένου να αποφευχθεί η άμεση τοποθέτηση στο ερώτημα: Τσιγγάνος ή Τούρκος;

☆ ☆ ☆

Τελευταία στη σειρά αλλά όχι και στη σημασία παράσταση των Θρακιωτών μειονοτικών, κυρίως σε επίπεδο ετεροπροσδιορισμού, είναι αυτή του «απλού μουσουλμάνου». Ο όρος «απλοί μουσουλμάνοι» εμφανίζεται συχνά στην ελληνική

επιθυμία τους να γίνουν αποδεκτοί από την πλειονότητα, να αποβάλλουν το στίγμα και να αποχαρακτηριστούν ως άτομα, οικογένειες ή ομάδες χαμηλού κύρους. Έτσι βλέπουμε συχνά άτομα της ομάδας αυτής να λαμβάνουν συχνά, άτυπα, χριστιανικά ονόματα (όχι απαραιτήτως ελληνικά) παράλληλα με τα μουσουλμανικά και να κάνουν προσπάθειες για μίμηση των καταναλωτικών προτύπων της πλειονότητας.

[140] Από τις αφηγήσεις ατόμων κατά την διάρκεια της εμπειρικής έρευνας προέκυψε ότι κάποιοι από αυτούς θα επιθυμούσαν να θεωρούνται Τούρκοι ενώ άλλοι θα θέλανε να θεωρούνται Έλληνες. Όμως, οι επιλογές αυτές μάλλον συνδέονται περισσότερο με προσδοκίες οφέλους, προστασίας και κινητικότητας, και γίνονται περισσότερο με κριτήρια «κοινωνικά» και πολιτικά παρά «εθνοτικά». Αναλυτικά βλ. Μαυρομμάτης, 2004.

[141] Οι οποίοι τηρούν συστηματικά αποστάσεις, εξακολουθούν να τους αποκαλούν -- πάντα στον ιδιωτικό λόγο -- «Çingene» (=τσιγγάνους) και αποφεύγουν συστηματικά να επισκέπτονται τους οικισμούς τους και να συνάπτουν κάθε είδους κοινωνικές επαφές.

βιβλιογραφία (ενδεικτικά βλ. Γονατάς και Κυδωνιάτης 1985:44, Γουδελής 1991:5, Παπαστρατής, 1993: 26-27, Νοταράς, 1995:45, Καραϊσκος, 2000:25, Κοττάκης 2000:29) και συχνότατα στην αρθρογραφία του τοπικού ελληνόφωνου τύπου στη Θράκη, και χρησιμοποιείται για να περιγράψει τους (συχνά θρησκευόμενους και πάντα απολίτικους) μειονοτικούς, που αποστασιοποιούνται από δυναμικές διεκδικήσεις και γενικότερα από αντιπαραθέσεις με το ελληνικό κράτος και την πολιτική του.[142]

Η θετική (για τον ελληνικό εθνικισμό) αυτή παράσταση συγκροτείται, σε μεγάλο βαθμό, με βάση την εικόνα του Τούρκου που διαμόρφωσαν οι Έλληνες, στα πλαίσια της οθωμανικού κοινωνικού συστήματος, περί τα τέλη της οθωμανικής περιόδου. Εκεί, εμφανιζόταν, από τη μια μεριά, η μορφή του αμόρφωτου, φτωχού, καλού, ευσεβή, υπάκουου (και εν πολλοίς μοιρολάτρη και χωρίς προσδοκίες και απαιτήσεις) Τούρκου αγρότη, με τον οποίο οι Έλληνες έμποροι είχαν οικονομικές συναλλαγές, και επί του οποίου κυριαρχούσαν οικονομικά, και από την άλλη μεριά η μορφή του Τούρκου πολιτικοποιημένου αστού, με υψηλή θέση στην κοινωνική και οικονομική ιεραρχία, ο οποίος, κατά την τελευταία περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, συνδέθηκε με τους Νεότουρκους και με τη δημιουργία του τουρκικού εθνικού κράτους, που είχε ως αποτέλεσμα την καταπίεση των μειονοτήτων και την απώλεια της κυρίαρχης θέσης των Ελλήνων (Aarbakke, 2000:127).

☆ ☆ ☆

Η συγκρότηση συλλογικής εθν(οτ)ικής ταυτότητας στους μειονοτικούς Θρακιώτες αποτέλεσε, από την πρώτη στιγμή της θεσμικής συγκρότησης της μειονότητας μέχρι σήμερα, αντικείμενο ποικίλων πολιτικών παρεμβάσεων και ποικίλης επιστημονικής διερεύνησης.

Εδώ, επισκοπώντας συνολικά το ζήτημα, παρατηρούμε συμπερασματικά ότι η συγκρότηση/κατασκευή ταυτοτήτων των μειονοτικών στη Θράκη γίνεται μέσα στα πλαίσια που διαγράφουν δύο σύγχρονοι και επάλληλοι ανταγωνισμοί: ο πλειονοτο-μειονοτικός πολιτικός και οικονομικός ανταγωνισμός και ο ελληνο-τουρκικός εθνικός ανταγωνισμός.

---

[142] Κινήσεις που συχνά θεωρούνται από πλειονοτικούς και πολιτεία ως εκφράσεις του τουρκικού εθνικισμού στην περιοχή, και, εν πάση περιπτώσει, επιδιώκουν βελτίωση της θέση της μειονότητας και συνεπώς αλλαγή της μειονοτικής σχέσης υπέρ των μειονοτικών.

Έτσι, όταν και όσο η σύγκρουση των δύο εθνικισμών είναι έντονη και η πόλωση μεγάλη, ζητείται από τους μειονοτικούς (για την ακρίβεια τους επιβάλλεται), να προβούν στην εξαιρετικά δύσκολη και επώδυνη για αυτούς (Μααλούφ, 1999:9-61) δήλωση επιλογής μιας μονοδιάστατης και αμετάβλητης εθνικής υπαγωγής. Σε αυτή την περίπτωση, όπως παρατηρεί και ο Aarbakke, 2000:343, για τους μειονοτικούς της Θράκης, η «επιλογή» ταυτότητας, είναι ουσιαστικά ζήτημα επιλογής, με διαζευκτικό και απόλυτο τρόπο (ή-μόνον-εδώ-ή-μόνον-εκεί) θέσης, στο πεδίο της έντονης και μακρόχρονης σύγκρουσης μεταξύ δύο απολυταρχικών αντιπάλων.[143]

Έτσι, πολλοί μελετητές που αποδέχονται ότι ο εθνικισμός είναι ο κυρίαρχος παράγοντας κατά τη διαδικασία συγκρότησης ταυτοτήτων, και επιβάλλει, πριν και πάνω απ' όλα, τη δημιουργία μιας μοναδικής, συνολικής, εθνικής, μειονοτικής ταυτότητας, καταλήγουν στη διαπίστωση -- θέση που δέχεται και η παρούσα μελέτη -- ότι η μειονότητα έχει ομογενοποιηθεί και εξελιχθεί από προεθνική/ μουσουλμανική σε εθνική/ τουρκική.

Συγκεκριμένα υποστηρίζεται ότι σε επίπεδο συλλογικής εθνικής ταυτότητας πολλοί Πομάκοι και Τσιγγάνοι Θρακιώτες μουσουλμάνοι, ζώντας στα πλαίσια μιας εσωστρεφούς, αγροτικής κυρίως, μειονοτικής κοινωνίας, (όπου κυρίαρχη ομάδα είναι αυτή των μειονότικών Τούρκων), και υφιστάμενοι, από κοινού, μια σειρά καταπιεστικά μέτρα, λαμβάνοντας την παιδεία που παρέχει η κοινή (για όλους τους μειονοτικούς) μειονοτική εκπαίδευση, τελώντας υπό την ισχυρή ομογενοποιητική δράση παραγόντων όπως η μουσουλμανική θρησκεία και η τουρκική τηλεόραση (που αποτελεί σημαντικό όχημα μεταφοράς τουρκικού εθνικού πολιτισμού) και παράλληλα, έχοντας ελάχιστη ώσμωση με την πλειονότητα (όπως θα μπορούσε να συμβεί μέσα από μεικτές επιχειρήσεις πλειονοτικών-μειονοτικών, αλλά και παραπέρα, μέσα από μεικτούς γάμους χριστιανών-μουσουλμάνων), και έντονη επιθυμία και παράλληλα σημαντική αγωνία για την διατήρησης της ιδιαίτερης ταυτότητάς τους (που θεωρούν ότι απειλείται από τον ελληνοχριστιανικό πλειονοτικό πολιτισμό), ομογενοποιήθηκαν με την

[143] Οι οποίοι, μετά από αρκετές μετακινήσεις και παλινωδίες, σύμφωνα με τις εκάστοτε αναθεωρήσεις των εκτιμήσεων τους για το τι υπηρετεί καλύτερα το εθνικό τους συμφέρον, φαίνεται να έχουν καταλήξει, στις αρχές περίπου της δεκαετίας του 1970, σε ένα σχετικά σταθερό σχήμα, (το οποίο υπηρετούν με διαφορετική κατά καιρούς ζέση): το τουρκικό εθνικό δόγμα προβάλλει, και προσπαθεί να εφαρμόσει, τη θέση ότι η μειονότητα είναι μία, ενιαία και εθνική (τουρκική) ενώ το ελληνικό εθνικό δόγμα υποστηρίζει, και αναλόγως προσπαθεί να επιβάλλει τη θέση ότι η μειονότητα είναι κυρίως θρησκευτική, αποτελούμενη από τρεις τουλάχιστον διακριτές εθνοτικές ομάδες.

κυρίαρχη ομάδα των μειονοτικών Τούρκων και αποδέχθηκαν τη δική της εθνική υπαγωγή.[144]

Το εξαιρετικά σημαντικό εδώ είναι ότι ορισμένοι από τους μελετητές αυτούς είναι ποικίλης έντασης υποστηρικτές του ελληνικού εθνικού δόγματος, π.χ. Νοταράς, (1995:40, 51), Παναγιωτίδης (1995: 68, 121, 167), αλλά και μητροπολίτης Δαμασκηνός (1989: 26).[145]

Το ζήτημα της συγκρότησης ταυτότητας παίρνει άλλη μορφή και άλλες διαστάσεις, όταν ο κλασικός εθνικισμός παύει να επιχωριάζει στο πλαίσιο εντός του οποίου γίνεται η συγκρότηση, συνειδητοποίηση, δήλωση και μελέτη της ταυτότητας, (διαδικασίες που μάλλον δεν είναι διαφορετικές και ανεξάρτητες) και έτσι δημιουργείται περιθώριο για να αναδειχθεί η σημασία που έχουν άλλοι παράγοντες στη συγκρότηση της ταυτότητας (π.χ. οι ανισότητες), αλλά και για να μετακινηθεί το κέντρο παρατήρησης από τις συλλογικές στις ατομικές ταυτότητες.

Τώρα πια γίνεται αντιληπτό ότι οι μειονοτικοί, όπως και όλοι οι άνθρωποι, είναι φορείς πολλών ταυτοτήτων ή μιας πολλαπλής ταυτότητας, η οποία συγκροτείται με βάση μια πλειάδα στοιχείων[146] που οδηγούν στο να δημιουργηθούν ποικίλοι (συγχρονικά και διαχρονικά, αυτο- και ετερο-) προσδιορισμοί και άρα στο να συγκροτηθούν ποικίλες υπαγωγές, πάντα αλληλοδιαπλεκόμενες, κάποτε αντιφατικές και ποτέ μονοδιάστατες και στατικές. Και έτσι, και προς δυσαρέσκεια των κυρίαρχων πλειονοτικών που το θεωρούν ακατανόητο (ουσιαστικά αδιανόητο) και εν πολλοί απαράδεκτο, στη Θράκη εμφανίζεται μία από τις πιο ενδιαφέρουσες εκφάνσεις της πολλαπλής ταυτότητας -- η πολλαπλή εθνική υπαγωγή των μειονοτικών[147] --

---

[144] Αυτή η διαδικασία ομογενοποίησης (κυριαρχούμενων πολιτισμικά, και κυρίως οικονομικά, ομάδων, που βρίσκονται σε προεθνικό στάδιο, με ένα κυρίαρχο εθνικό πολιτισμό) δεν είναι κάτι το καινοφανές και παράδοξο. Από τις αρχές της συγκρότησης του ελληνικού εθνικισμού μέχρι σήμερα, και μέσα από ποικίλες διαδικασίες, διάφοροι αλλόγλωσσοι χριστιανοί της νότιας βαλκανικής αναγνώρισαν την ελληνική κυριαρχία, αποδέχθηκαν το ελληνικό εθνικό δόγμα και τελικά έγιναν Έλληνες.

[145] Ο οποίος παρατηρεί χαρακτηριστικά ότι «εν ημέραις της ελληνικής εν Θράκη κυριαρχίας επετεύχθη ο εκτουρκισμός των πομάκων κατά το μέγιστον ποσοστόν, το οποίον δεν είχαν δυνηθή να επιτύχουν αι τουρκικαί αρχαί κατά την Τουρκοκρατία».

[146] Βέβαια, όπως επισημαίνει η Τρουμπέτα, (2000:20), τα στοιχεία αυτά δεν εμφανίζονται τυχαία. Επιλέγονται ως διακριτικά ταυτοποίησης κατά τέτοιο τρόπο ώστε να λειτουργούν με επιτυχία ως διαμεσολαβητές της πολιτικής κοινωνικής κ.λ.π., διαμάχης, με την οποία συνδέεται η μειονότητα και συνεπώς η σπουδαιότητα τους, ως ταυτοτικά συστατικά, είναι μεταβλητή και εξαρτάται από την έκβαση και τις διακυμάνσεις της πολιτικής και κοινωνικής διαμάχης.

[147] Χαρακτηριστική εδώ η περιγραφή του Φραγκόπουλου, (2000:110): «Όταν οι Πομάκοι βρίσκονται στο χωριό κρίνεται πιο συμφέρον να δηλώνουν ότι είναι Μουσουλμάνοι Τούρκοι, εφόσον αποτελούν μέλη μιας μειονότητας της οποίας προστάτης είναι η Τουρκία. Όταν συνομιλούν με Έλληνες δηλώνουν απλώς

καθιστώντας παράλληλα εμφανές το σφάλμα της θέσης που θεωρεί ότι η συγκρότηση ταυτοτήτων των μειονοτικών Θρακιωτών γίνεται μόνο με βάση τον «πολιτισμό», όπου κύριο σημείο αναφοράς αποτελεί ένα μακρινό -- συχνά μυθικό -- παρελθόν, και χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψιν το σύγχρονο πολιτικο-κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο[148] μέσα στο οποίο υπάρχει και δρα η μειονότητα.

Βέβαια, αυτό που οφείλουμε να επισημάνουμε εδώ, είναι ότι η διαπίστωση της ποικιλότητας μπορεί να τροποποιεί την αντίληψη για τις διαστάσεις της σύγκρουσης αλλά δεν τροποποιεί αναγκαστικά και την ένταση ή την ουσία της.[149]

ότι είναι Μουσουλμάνοι, όταν είναι στην Ευρώπη δηλώνουν ότι είναι Έλληνες, διότι προέρχονται από την Ελλάδα και με τον τρόπο αυτό απολαμβάνουν τα προνόμια του Ευρωπαίου πολίτη. Όταν βέβαια, περάσουν τα σύνορα και πηγαίνουν από την Ελλάδα στην Τουρκία, δηλώνουν απλώς ότι είναι Τούρκοι».

[148] Του οποίο σημαντικό στοιχείο αποτελεί η διαστρωμάτωση στο εσωτερικό της μειονότητας, που κατά την τελευταία 20ετία, γίνεται όλο και πιο έντονη (Τρουμπέτα, 2001:20).

[149] Βασικό διακύβευμα αποτελεί πάντα η κυριαρχία. Η πλειονότητα, σε μια προσπάθεια διασφάλισης της κυριαρχίας της, και επιμένοντας να αναγιγνώσκει το πεδίο μέσα από το φακό των συλλογικών ταυτοτήτων, επιχειρεί να εγκιβωτίσει τη μειονότητα σε ένα σχήμα συλλογικής «ταυτότητας» (κατασκευή κυρίως των πλειονοτικών διανοούμενων), όπου κύριο χαρακτηριστικό αποτελεί η τάση διαφοροποίησης των επιμέρους ομάδων, με απώτερη επιδίωξη την αναχαίτιση συγκρότησης μιας συλλογικής μειονοτικής ταυτότητας (και την ακόλουθη εμφάνιση έντονων συλλογικών διεκδικήσεων). Αυτό που παρατηρούμε εδώ, και ανεξάρτητα από την αντίδραση των μειονοτικών, είναι ότι πρόκειται για μια κίνηση σε μεγάλο βαθμό αυτοϋπονομευόμενη. Η θέση την οποία επιφυλάσσουν οι πλειονοτικοί για τους μειονοτικούς, και η σχέση που επιθυμούν να έχουν μαζί τους, οι ποικίλες αρνητικές διακρίσεις και αποκλεισμοί στους οποίους υποβάλλουν κρατικοί και κοινωνικοί θεσμοί όλα τα μέλη της μειονότητας, ενισχύουν στους μειονοτικούς το αίσθημα του συνανήκειν σε μια -- τουλάχιστον πολιτική -- κοινότητα (Τρουμπέτα 2001:244).

3.7. Η στάση της πολιτείας απέναντι στη μειονότητα και οι σχέσεις μεταξύ πλειονότητας και μειονότητας

Η ιστορία του μειονοτικού ζητήματος και παραπέρα της συνολικής στάσης της ελληνικής πολιτείας απέναντι στη μειονότητα άρχισε πρόσφατα μόνο να γίνεται αντικείμενο συνολικής, συστηματικής, επιστημονικής μελέτης,[150] ενώ το ζήτημα των σχέσεων μεταξύ πλειονοτικών και μειονοτικών έχει λίγο μελετηθεί.[151] Εδώ επιχειρείται μια συνοπτική παρουσίαση με έμφαση στις πολιτικές και ιδεολογικές προεκτάσεις του ζητήματος.[152]

Περίοδος 1920 – 1950

Από τη πρώτη στιγμή της θεσμικής συγκρότησης της μειονότητας και για όσο καιρό οι χριστιανοί και μουσουλμάνοι Θρακιώτες υπήρχαν και δρούσαν στα πλαίσια της παραδοσιακής αγροτικής (και ουσιαστικά προεθνικής) κοινωνίας, δεν υπήρχαν ιδιαίτερες τριβές και ανταγωνισμοί. Και οι δύο πληθυσμοί, περιχαρακωμένοι μέσα στα πλαίσια της δικής τους εθνο-ομολογιακής ομάδας (ethno-confessional group), βάδιζαν λίγο-πολύ στους ίδιους δρόμους ζωής και μοιραζόταν τις ίδιες ευκαιρίες.

Η Ελλάδα δεν φαίνεται να είχε από την αρχή κάποιο συγκεκριμένο σχέδιο για τη μειονότητα ενώ η Τουρκία έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για τους μουσουλμάνους της ελληνικής πια Θράκης από πολύ νωρίς, ήδη κατά τη διάσκεψη της Λωζάνης (Δεκέμβριος 1922)[153]. Μάλιστα, με την ίδρυση τουρκικού προξενείου στη Κομοτηνή (1930, επί κυβερνήσεως Βενιζέλου), αρχίζει η συστηματική απόπειρα του τουρκικού κράτους για προσέγγιση της μειονότητας και παρέμβαση στα εσωτερικά της. Η ελληνική κυβέρνηση, που φαίνεται πως παρακολουθούσε (άλλοτε στενότερα και άλλοτε χαλαρότερα) τα πράγματα, συχνά δυσαρεστούνταν από τις εξελίξεις αλλά δεν αντιδρούσε, επιθυμώντας να έχει καλές σχέσεις με την Τουρκία -- κακές θα σήμαιναν

---

[150] Συνολικότερο στο χώρο το έργο του Aarbakke, 2000.

[151] Βλ. Ενδεικτικά Tsimbiridou, 2000, και Papanikolaou, 2002. Φαίνεται (Ασκούνη, 2006) πως έχει εκπονηθεί μεγάλος όγκος σχετικής έρευνας στα πλαίσια του προγράμματος «Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων» που όμως δεν έχει πάρει ακόμα την οδό της δημοσίευσης.

[152] Η παρουσίαση γίνεται με βάση μια περιοδολόγηση με περίοδο περίπου δεκαετίας -- κάποτε ορίζονται και μεγαλύτερες ή μικρότερες περίοδοι -- και έχει στόχο μια κάποια «κατάτμηση» του χρόνου, ώστε να διευκολυνθεί η ανάγνωσή του. Η παρούσα περιοδολόγηση διαφοροποιείται από την περιοδολόγηση που ακολουθεί στο εξής η μελέτη (παρουσιάζεται στο τέλος του κεφαλαίου 4) και η οποία πρέπει να θεωρηθεί ως η «έγκυρη», αφού επικεντρώνεται στα της εκπαίδευσης της μειονότητας, που άλλωστε αποτελεί και το κεντρικό της θέμα της παρούσας μελέτης.

[153] Η εξαίρεση των Θρακιωτών μουσουλμάνων από την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας -- την οποία η Ελλάδα δέχτηκε απρόθυμα αλλά αναγκαστικά ως αντάλλαγμα για την παραμονή των ελληνορθοδόξων στην Κωνσταντινούπολη -- ήταν προϊόν αυτού του ενδιαφέροντος.

ίσως νέο πόλεμο -- και ελπίζοντας ταυτόχρονα με τη στάση αυτή να εξασφαλίσει ό,τι το καλύτερο για την ελληνορθόδοξη μειονότητα της Κωνσταντινούπολης (Τσιούμης, 1994).

Την περίοδο αυτή δεν υπήρξαν ιδιαίτερες πιέσεις της ελληνική πολιτείας ή της χριστιανικής πλειονότητας στους μειονοτικούς.[154] Οι όποιες πιέσεις υπήρξαν κατά τη δεκαετία του 1920 (επίταξη περιουσιών μειονοτικών) ήταν, σύμφωνα με επίσημες δηλώσεις της ελληνικής πολιτείας, ανάλογες με τις πιέσεις που υφίσταντο και οι χριστιανοί Θρακιώτες, και ήταν προϊόν της γενικότερης αναστάτωσης και της προσπάθειας της κυβέρνησης να διευκολύνει την εγκατάσταση των προσφύγων.[155]

Επί δικτατορίας Μεταξά (1936) η κατάσταση έγινε πιεστικότερη για τους μειονοτικούς -- αλλά και για όλους του Έλληνες πολίτες -- χωρίς όμως να υπάρξει καμία ιδιαίτερη πιεστική μεταχείριση μειονοτικών (Τσιούμης, 1994), ενώ την περίοδο αυτή ιδρύεται στην Γενική Διοίκηση Θράκης (με διοικητή τον Σουλιώτη–Νικολαΐδη) το Τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων που στελεχώνεται με προσωπικό από το Υπουργείο Εξωτερικών και έχει σκοπό να εποπτεύει συστηματικά το μειονοτικό ζήτημα.

Κατά τη περίοδο τη (βουλγαρικής) κατοχής της Θράκης, και παρά τις κατ' αρχάς περί του αντιθέτου προσδοκίες της μειονότητας, υπήρξε έντονη καταπίεση της μειονότητας,[156] ανάλογη με αυτή που υφίστατο η χριστιανική πλειονότητα. Αξιοσημείωτο είναι το ότι η κοινή αυτή καταπίεση χριστιανών και μουσουλμάνων στάθηκε συχνά αφορμή για προσέγγιση και αλληλοϋποστήριξη των δύο στοιχείων. Την

---

[154] Μάλιστα, η κυβέρνηση Βενιζέλου, που φαίνεται πως είχε την συνολικότερη εποπτεία και σχεδιασμό για το μειονοτικό από όλες τις κυβερνήσεις της περιόδου εκείνης, φρόντιζε να λύνει με το συντομότερο και καλύτερο τρόπο τα όποια προβλήματα ανέκυπταν.

[155] Το Φθινόπωρο 1923 οι Θρακιώτες μουσουλμάνοι μειονοτικοί δέχτηκαν σημαντικοί πίεση -- όχι μεγαλύτερη απόν αυτή που δέχτηκαν οι χριστιανοί της Δυτικής Θράκης -- από την παρουσία και την επιτακτική ανάγκη αποκατάστασης των προσφύγων. Την περίοδο εκείνη ελληνική κυβέρνηση προχώρησε σε επιτάξεις σπιτιών, χωραφιών, τζαμιών σχολείων και βακουφίων καθώς και την υποχρέωση συγκατοίκησης ντόπιων και προσφύγων ανεξαρτήτως θρησκείας. Σύμφωνα με τα στοιχεία των ελληνικών αρχών στην Θράκη επιτάχτηκαν 13.833 δωμάτια, 127 σχολεία και τεμένη -- ανάλογο μέτρο εφαρμόστηκε και σε εκκλησίες -- και περίπου 300.000 στρέμματα καλλιεργήσιμης γης, γεγονός που δημιούργησε ένταση μεταξύ μουσουλμάνων και προσφύγων. Σε εφαρμογή σχετικής διαταγής της ελληνικής κυβέρνησης, όλες οι βακουφικές περιουσίες επιστράφηκαν ως το 1925, ενώ η διαδικασία επιστροφής του συνόλου των επιταχθέντων μουσουλμανικών περιουσιών ολοκληρώθηκε το 1928 (Καλαντζής 2002:338). Βλ. ακόμα Τσιούμη, 1994:43 και Aarbakke, 2000: 64.

[156] Μεταξύ άλλων, οι βουλγαρικές αρχές κατοχής απαγόρευσαν την έκδοση τουρκόγλωσσων εφημερίδων την αποστολή υποτρόφων μαθητών στην Τουρκία και τη λειτουργία οργανώσεων, ενώ αντικατέστησαν τις διαχειριστικές επιτροπές και τον μουφτή Ξάνθης. Την περίοδο 1940-1950 κατέφυγαν στην Τουρκία περίπου 15.000 Θρακιώτες μειονοτικοί, οι περισσότεροι κατά το 1940 και λαθραία.
Άκρως απόρρητη και επί αποδείξει «Έκθεσις περί των εν Ελλάδι βιούντων Μουσουλμάνων», Ιούλιος 1952, Υπουργείον Εσωτερικών, Γενική Διεύθυνσις Αλλοδαπών. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95Β

περίοδο αυτή σημαντικός αριθμός μειονοτικών μετανάστευσε για Τουρκία (Aarbakke, 2000: 90).

Περίοδος 1950 - 1965

Οι σχέσεις μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων και η αντιμετώπιση της μειονότητας από την ελληνική πολιτεία, άρχισαν να αλλάζουν τη δεκαετία του 1950. Κατά την περίοδο αυτή σημαντικός αριθμός χριστιανών είχε αρχίσει να ανεβαίνει κοινωνικά και οικονομικά (κυρίως δια της εκπαίδευσης) ενώ παράλληλα είχε αρχίσει να οριστικοποιείται η πολιτισμική ομογενοποίηση των Ελλήνων χριστιανών Θρακιωτών με τον υπόλοιπο ελληνισμό, στα πλαίσια της λειτουργίας του εθνικού κράτους. Από την άλλη πλευρά, η μειονότητα ακολουθούσε, σε γενικές γραμμές, μια μάλλον καθοδική πορεία, κυρίως εξ αιτίας της σημαντικής διαρροής μειονοτικών κεφαλαίων αλλά και εγκεφάλων (brain - drain) στη Τουρκία, που ακολουθήθηκε από τη μετανάστευση σημαντικού αριθμού μειονοτικών.[157] Παράλληλα μέσα από την μειονοτική εκπαίδευση, που ελέγχονταν σε μεγάλο βαθμό από την Τουρκία, επιχειρούνταν συστηματικά η καλλιέργεια τουρκικής εθνικής ταυτότητας και η μετεξέλιξη των «μουσουλμάνων» σε «Τούρκους». Έτσι, στη Θράκη, αν και οι διαπροσωπικές σχέσεις μειονοτικών - πλειονοτικών εξακολουθούσαν να είναι εκτενείς και φιλικές, γινόταν πια φανερό ότι οι δρόμοι των δύο ομάδων χωρίζουν.

Την περίοδο αυτή λαμβάνουν χώρα και δύο κύκλοι γεγονότων που εκείνη τη στιγμή δεν επηρέασαν άμεσα και εκτενώς τις σχέσεις μεταξύ πλειονοτικών - μειονοτικών και τη στάση της πολιτείας απέναντι στη μειονότητα, αλλά επρόκειτο να έχουν καθοριστική σημασία στις μετέπειτα εξελίξεις. Ο πρώτος συνίσταται από τα έντονα καταπιεστικά μέτρα -- ουσιαστικά το διωγμό -- που ασκεί η Τουρκία εις βάρος της ελληνορθόδοξης μειονότητας της Κωνσταντινούπολης (και της Ίμβρου και Τενέδου) το 1955 και το 1965. Ο δεύτερος αποτελείται από μια σειρά άρθρων στην αθηναϊκή εφημερίδα «Έθνος», (03-11.08.1959), με τίτλο «Η Θράκη απειλείται από μια

[157] Οι περισσότεροι μειονοτικοί μετανάστευαν μάλλον σε αναζήτηση καλύτερης τύχης και όχι εξ αιτίας της καταπίεσης. Οι περισσότεροι από αυτούς τους φυγάδες ήταν παράνομοι (και εν πολλοίς ανεπιθύμητοι) και η Τουρκία επιχειρούσε να εμποδίσει/αποτρέψει την έλευσή τους. Την περίοδο 1953 – 1960 επιτράπηκε η ελεύθερη μετανάστευση μουσουλμάνων μειονοτικών προς την Τουρκία και Ελλήνων χριστιανών μειονοτικών προς την Ελλάδα, με αποτέλεσμα να παρουσιαστεί ένα μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα (Ανδρεάδης, 1956:51-59 και Aarbakke, 2000: 92-93). Την περίοδο αυτή (τέλη δεκαετίας 1940 - αρχή δεκαετίας 1950) υπήρξε και μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα Κιρκασίων και Παλαιοτούρκων σε χώρες της Μέσης Ανατολής. Άκρως απόρρητη και επί αποδείξει «Έκθεσις περί των εν Ελλάδι βιούντων Μουσουλμάνων», Ιούλιος 1952, Υπουργείον Εσωτερικών, Γενική Διεύθυνσις Αλλοδαπών. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95Β.

ομάδα φανατικών Τούρκων που επιζητούν αυτονομία», που υπογράφει ο τότε σχετικά άγνωστος, νέος δημοσιογράφος -- αργότερα υφυπουργός εξωτερικών -- Γιάννης Καψής (Aarbakke, 2000:103).

Περίοδος 1965 – 1974.

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, μέσα στο ευρύτερο ψυχροπολεμικό κλίμα, και ενώ κυρίαρχη παράταξη στην Ελλάδα είναι η Δεξιά και κυρίαρχη πολιτική αξία η «εθνικοφροσύνη», η σχέση της μειονότητας με την Τουρκία αφ' ενός ισχυροποιείται και ενισχύεται αφ' ετέρου στιγματίζεται. Ωστόσο, μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1960 δεν υπάρχουν σημαντικές κινήσεις εις βάρος των μειονοτικών.[158] Το 1967, η έλευση της χούντας στην εξουσία, σηματοδοτεί την έναρξη άσκησης μιας έντονης σοβινιστικής πολιτικής. Ο ελληνικός εθνικιστικός λόγος, που δομικά αποκλείει τους μειονοτικούς, είναι τώρα απολύτως νόμιμος και εκφράζεται ανεπιφύλακτα, ενώ είναι διάχυτη η εκτίμηση ότι το μειονοτικό ζήτημα αποτελεί έκφανση του «Τουρκικού κινδύνου» και πρέπει να αντιμετωπιστεί δραστικά.[159] Στην *Ελλάδα Ελλήνων Χριστιανών*, οι Τούρκοι μουσουλμάνοι δεν έχουν θέση

Πρώτο μέτρο που παίρνει η ελληνική κυβέρνηση εναντίον της μειονότητας ήταν η απαγόρευση σε μειονοτικούς να αγοράζουν γη και ακίνητα,[160] ενώ ταυτόχρονα ενισχύονται οι χριστιανοί, με δάνεια σκοπιμότητας από την Αγροτική Τράπεζα, για να αγοράζουν γη και ακίνητα που ανήκαν σε μειονοτικούς.[161] Η πίεση στους μειονοτικούς συνεχίζει (σύντομα μετατρέπεται σε εξόφθαλμη ουσιαστική απαγόρευση), με τα προσκόμματα που αρχίζουν συστηματικά πια να φέρνουν οι αρχές, στην έκδοση αδειών

[158] Η άψογη στάση της Ελλάδας απέναντι στη μειονότητα μάλλον σχετίζεται με τις ελπίδες της Ελλάδας για μια ευνοϊκή, γι' αυτήν, έκβαση του Κυπριακού αλλά, πιθανόν, και με την επιθυμία της να διατηρεί διεθνή καλή φήμη όσον αφορά στη συμπεριφορά της απέναντι στη μειονότητα, ίσως ως ισχυρό διαπραγματευτικό χαρτί απέναντι στη βίαιη συμπεριφορά της Τουρκίας στην εκεί ελληνορθόδοξη μειονότητα (Τρουμπέτα 2001:47).

[159] Εξάλλου, έχουν προηγηθεί ο διωγμός των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης του 1965, που αποτέλεσε το καίριο πλήγμα για την ελληνορθόδοξη μειονότητα της Τουρκίας, και η πρόσφατη κρίση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, συνέπεια της αιματηρής επίθεσης του Γρίβα κατά τουρκοκυπριακών θυλάκων (Ηρακλείδης, 2001:309).

[160] Με βάση τον Ν. 1366/1938 την κυβέρνησης Μεταξά που απαγόρευε την αγοραπωλησία γης σε παραμεθόριες περιοχές χωρίς της έγκριση ειδικής επιτροπής. Το μέτρο δεν είχε ως μοναδικό και συγκεκριμένο στόχο τη μειονότητα (είχε θεσπιστεί για να πλήξει κυρίως τους σλαβόφωνους κατοίκους της Μακεδονίας). Μάλιστα, σύμφωνα με μειονοτικές πηγές, μέχρι το 1963, οι μειονοτικοί μπορούσαν να προβούν σε αγοραπωλησίες γης έκτασης μέχρι 20 στρέμματα ή αξίας μέχρι 40.000 δρχ. χωρίς να απευθυνθούν στην επιτροπή. Όμως, από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, όλες οι αγοραπωλησίες γης μεταξύ μειονοτικών ετέθησαν υπό τον έλεγχο της επιτροπής και ουσιαστικά απαγορεύτηκαν. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 1972, μόνο 6 μειονοτικοί είχαν αποκτήσει από αγορά, κάποιου είδους ακίνητη περιουσία.

[161] Εκτενέστερη αναφορά παρακάτω, στο κεφ. 4.

για χτίσιμο ή επισκευή σπιτιού, στην έκδοση αδειών για λειτουργία καταστήματος, στην έκδοση αδειών οδήγησης αυτοκινήτου και τρακτέρ, στην χορήγηση δανείων και πιστώσεων,[162] ενώ παράλληλα αρχίζουν οι συστηματικότερες στερήσεις της ελληνικής ιθαγένειας από μειονοτικούς.[163]

Αξιοσημείωτο είναι ότι η πολιτική για την μειονότητα δεν καθίστατο δημοσίως γνωστή, δεν είχε στη βάση της νόμους αλλά αποφάσεις, και διεκπεραιωνόταν μέσα από μια σειρά απόρρητης αλληλογραφίας[164] και ειδικών οδηγιών.[165]

Τα μέτρα αυτά, που είχαν άμεσες αρνητικές περιπτώσεις στην οικονομική ζωή της μειονότητας, είχαν ως κύριο σκοπό να οδηγήσουν σε μετανάστευση τα μέλη της μειονότητας που βρισκόταν ιδεολογικά κάτω από τουρκική επιρροή (Τρουμπέτα 2001:49).

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, και με σκοπό τον στενότερο και αποτελεσματικότερο έλεγχο των δραστηριοτήτων των μειονοτικών, ιδρύθηκαν σε κάθε νομαρχία της Θράκης, «Γραφεία πολιτικών υποθέσεων» - που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως διάδοχη κατάσταση του προπολεμικού «Τμήματος Πολιτικών Υποθέσεων». Τα γραφεία αυτά, με προσωπικό που υπαγόταν στο Υπουργείο Εξωτερικών και προϊστάμενο διπλωμάτη καριέρας με έδρα τη Καβάλα, έλεγχαν κάθε διοικητική πράξη που αφορούσε τους μειονοτικούς· από έκδοση άδειας κυνηγιού μέχρι έκδοση διαβατηρίου ή στέρηση υπηκοότητας. Οι μειονοτικοί εκλαμβάνονταν πια ως επικίνδυνοι εχθροί τους έθνους που έπρεπε να ελέγχονται αυστηρότατα[166] (Aarbakke, 2000:178-1984).

---

[162] Τα μέτρα αυτά συνοδεύονται από μια σειρά άλλα ειδικότερα μέτρα πίεσης, όπως η παύση των εκλεγμένων διαχειριστικών επιτροπών των βακουφίων και ο διορισμός νέων, φίλα προσκείμενων προς το καθεστώς, και από πράξεις έντονης όχλησης όπως η κατεδάφιση, το 1968, του τζαμιού της συνοικίας Ταμπάχανε στη Ξάνθη, με πρόσχημα την ρυμοτόμηση της περιοχής.

[163] Βάση του άρθρου 19 του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας (Ν.Δ. 3370/1955) – αν και το μέτρο φαίνεται να έχει εκτενέστατη εφαρμογή κατά τη δεκαετία του 1980 (Aarbakke, 2000:577-591).

[164] Βλ. τους χαρακτηρισμούς/διαβαθμίσεις των εγγράφων που αναφέρονται στην εκπαίδευση των μειονοτικών στα κεφάλαια 6 και 7.

[165] Μία από αυτές φαίνεται πως ήταν ότι έπρεπε να γίνεται δεκτό μόνο το 5% των μειονοτικών αιτημάτων. Το θέμα δημοσιοποιήθηκε τυχαία, το 1989, όταν ο Νίκος Κωσταντόπουλος (ΣΥΝ), νέος τότε Υπουργός Εσωτερικών στη Οικουμενική Κυβέρνηση, προσπαθούσε να καταλάβει τη σήμαινε η ερώτηση που του υπέβαλλαν, αμέσως μετά την ανάληψη των καθηκόντων του, στελέχη του κρατικού μηχανισμού από τη Νομαρχία Ροδόπης, αν «εξακολουθεί να ισχύει το 5%;». εφ, Trakya'nın Sesi, Κομοτηνή, φ. 510/14.06.1995. Το παραθέτει ο Aarbakke, 2000: 205).

[166] Ενδεικτικό του κλίματος το χαρακτηριστικό σχόλιο της εφημερίδας «Ελληνικός Βορράς» (Θεσσαλονίκη, 02.06.1972) η οποία, αναφερόμενη στη δραστηριότητα της «Τουρκικής Ένωσης Ξάνθης», παρατηρεί: «[...] Εις την Ξάνθην ζουν μόνο Έλληνες Χριστιανοί και Έλληνες Πομάκοι Μουσουλμανικού θρησκεύματος ως και Αθίγγανοι του αυτού θρησκεύματος. Τούρκος δεν υπάρχει και ούτε είναι δυνατόν να υπάρξη έστω και ένας.[...] Τι κάμνουν τα Υπουργεία Εσωτερικών και

Από τα μέτρα και τις οχλήσεις διέφευγαν ελάχιστοι μειονοτικοί, κατά κανόνα άτομα που είχαν αποδειγμένα καλές σχέσεις με τις αρχές, ενώ το σύνολο των μουσουλμάνων έβλεπε ότι, για πρώτη φορά, το κράτος τους αντιμετώπιζε συστηματικά με διαφορετικό τρόπο από αυτό που αντιμετώπιζε τους χριστιανούς γείτονές τους.

Η συμπεριφορά αυτή της Ελλάδας είχε άμεσες επιδράσεις στα εσωτερικά της μειονότητας. Τα μέτρα συσπείρωναν και ομογενοποιούσαν (επί το «τουρκικότερο» και εθνικιστικότερο) τους μειονοτικούς (Νοταράς, 1995:51-52) και επέτρεπαν στη Τουρκία να εμφανίζεται, και να επιχειρεί να παρέμβει, ως μητέρα-πατρίδα και προστάτης. Μάλιστα, το 1973 υπήρξε και η πρώτη αντίδραση εκ μέρους της μειονότητας. Ο δημοσιογράφος και στέλεχος της μειονότητας Σεμπαχεντίν Γκαλίπ προέβη, μέσα από άρθρα στην εφημερίδα του, σε δημοσιοποίηση και καταγγελία των μέτρων της πολιτείας κατά της μειονότητας, κίνηση[167] που του κόστισε πρωτόδικη καταδίκη 3,5 χρόνων για «διασπορά ψευδών ειδήσεων και προσβολή δημοσίου υπαλλήλου».

Περίοδος 1974 – 1981.

Το 1974, η εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο, σηματοδότησε την έναρξη μιας περίπου εξάμηνης περιόδου εξαιρετικά έντονων πιέσεων εις βάρος των μειονοτικών. Ο ελληνικός εθνικισμός, κινούμενος στα πλαίσια της λογικής περί «συλλογικής ευθύνης» (σε επίπεδο έθνους;), θεωρούσε τη μειονότητα περίπου συνυπεύθυνη για όσα συνέβαιναν στη Κύπρο, και άσκησε στα μέλη της τρομοκρατία,[168] με αποτέλεσμα μεγάλος αριθμός μειονοτικών να εγκαταλείψει τη Θράκη και να καταφύγει στη Τουρκία.[169]

Εξωτερικών; Αν πάσχουν από κόμπλεξ να αφήσουν τους Μακεδόνας και Θράκας μα τακτοποιήσουν τα πράγματα».

[167] Ο Σ. Γκαλίπ, που υπήρξε ένα προβεβλημένο στέλεχος της μειονότητας προφανώς δεν έδρασε πρωτοβούλως. Ήταν σε θέση να προβεί στη συγκεκριμένη πράξη χάρη στην υποστήριξη τους Τουρκίας και, κατά πάσα πιθανότητα, έδρασε σε συνεννόηση με τη τουρκική διπλωματία (Aarbakke, 2000:182).

[168] Που εκδηλωνόταν συχνά με άσκηση σωματικής βίας και ξυλοδαρμούς. Για πολλές μέρες οι μειονοτικοί δεν τολμούσαν να κυκλοφορήσουν στους δρόμους και έμεναν κλεισμένοι στα σπίτια τους (Παπανικολάου, 2001). Επίσης, κατά την διάρκεια των γεγονότων στην Κύπρο αφαιρέθηκαν από τους μειονοτικούς τα κυνηγετικά όπλα, προς αποφυγήν χρήσης πέραν του κυνηγιού (Δαμασκηνός, 1989:87).

[169] Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας (1967-1974) και εξ αιτία της έντονης καταπίεσης, πολλοί μειονοτικοί επιθυμούσαν να φύγουν από την Θράκη ενώ η Τουρκία επιδίωκε την παραμονή τους στην Ελλάδα. Όμως, το 1974, και με την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο, μεγάλος αριθμός ο έφυγε για την Τουρκία (Παπανικολάου, 2001). Αυτό θεωρείται το δεύτερο μεγάλο κύμα φυγής μετά εκείνο της περιόδου 1953-1960 (Aarbakke, 2000: 33). Σχετικά με τη μετανάστευση Θρακιωτών μειονοτικών, ο Ηρακλείδης (2001:307), παρατηρεί ότι ο αριθμός αυτών που έφυγαν ήταν πολύ μικρότερος από τον αντίστοιχο αριθμό των ελληνορθόδοξων μειονοτικών που έφυγαν κατά καιρούς από την Τουρκία. Αυτό οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι τα ελληνικά κατασταλτικά μέτρα ήταν ηπιότερα και λιγότερο συστηματικά -- πράγμα που εξηγείται όχι τόσο με βάση την ελληνική γενναιοδωρία όσο με βάση τις

Τα πιεστικά μέτρα εναντίον της μειονότητας συνεχίστηκαν αμείωτα και μετά την πτώση της χούντας.[170] Η μειονότητα, μετά τα γεγονότα στη Κύπρο, ήταν ακόμα περισσότερο ανεπιθύμητη. Έτσι, οι περιορισμοί σχετικά με την έκδοση αδειών συνέχιζαν να ισχύουν,[171] ενώ κατά τις εκλογές του 1974, υπήρξε μια κίνηση που επιδίωκε να στερήσει από τους μειονοτικούς τη δυνατότητα εκπροσώπησης στο εθνικό κοινοβούλιο. 7.000 χριστιανοί του Ν. Ροδόπης, κατέθεσαν, στα μεγάλα κόμματα, ενυπόγραφο αίτημα, να μην συμπεριλάβουν μουσουλμάνους υποψήφιους στα ψηφοδέλτιά τους,[172] ενώ ταραχές σημειώθηκαν στην Κομοτηνή, το 1975 ο νέος δήμαρχος Κομοτηνής Α. Στογιαννίδης, εξελέγη συγκεντρώνοντας σημαντικό αριθμό μειονοτικών ψήφων.[173]

αδυναμίες της ελληνικής δημόσιας διοίκησης και την επιθυμία της Ελλάδας να εμφανίσει μια διεθνή εικόνα διαφορετική από αυτή της Τουρκίας -- και κυρίως στο γεγονός ότι τα μέτρα απευθυνόταν σε, κατά κανόνα, φτωχούς και αμόρφωτους αγρότες, που (σε αντίθεση με τους, κατά κανόνα πλούσιους και μορφωμένους αστούς) πολύ δύσκολα αποχωρίζονται τη γη τους και τις πατρογονικές τους εστίες.

[170] Παρά τις σαρωτικές αλλαγές που έγιναν με τη μεταπολίτευση σε όλο τον κρατικό μηχανισμό, φαίνεται πως, όσον αφορά στα μειονοτικά, ο σκληρός πυρήνας που χειριζόταν το θέμα -- σε συνεργασία με ένα ευρύτερο κύκλο «συνεργατών», τον οποίο ο μειονοτικός διανοούμενος Ιμπράμ Ονσούνογλου, χαρακτηρίζει ως παρακράτος (εφ. Trakya'nın Sesi, Κομοτηνη, φ. 547/11.04.1996. Το παραθέτει ο Aarbakke, 2000: 203) -- παρέμεινε ή, αν άλλαξε, διατήρησε την πολιτική των προκατόχων του.

[171] Άδειες οδήγησης για τρακτέρ και αυτοκίνητα δινόταν λίγες και επιλεκτικά. Σχεδόν όλοι οι μειονοτικοί που εξεταζόταν, περνούσαν τη γραπτή δοκιμασία και κοβόταν πάντα στην δοκιμασία οδήγησης. Συχνά κάποιοι μειονοτικοί, πήγαιναν να εξεταστούν σε περιοχές εκτός Θράκης (μέχρι και στη Κεφαλλονιά!), ενώ μόνο όσοι είχαν κάποια υψηλή θέση (υπάλληλοι του τουρκικού προξενείου, γιατροί και δικηγόροι, γόνοι πλούσιων και γνωστών οικογενειών, υπάλληλοι της μουφτείας) ή είχαν κάποιου είδους προστασία όπως π.χ. μειονοτικοί, υπάλληλοι σημαινόντων πλειονοτικών εργοδοτών (στους προστάτες συμπεριλαμβανόταν και η Τουρκία) μπορούσαν να εξασφαλίσουν την πολυπόθητη άδεια. Συχνά οι τυχεροί έβλεπαν να τους προσάπτεται ο τίτλος του «πουλημένου» ή του «συνεργάτη των Ελλήνων».

Πολλοί μειονοτικοί επιχειρούσαν να εξασφαλίσουν την πολυπόθητη άδεια με άλλες, λιγότερο νόμιμες διαδικασίες, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν συγκεκριμένα δίκτυα και σχέσεις πατρωνίας. Ο ανταγωνισμός για τη μειονοτική ψήφο συνήθως χαλάρωνε τα αντιμειονοτικά μέτρα κατά τις προεκλογικές περιόδους ενώ συχνά η χορήγηση άδειας αποτελούσε κάποιου είδους αντάλλαγμα για παροχή ψήφων.

Σχετικά με το θέμα των αδειών οδήγησης έγινε ερώτηση στον Υπουργό Συγκοινωνιών από τον μειονοτικό βουλευτή Χασάν Ιμάμογλου στις 01.06.1979. Ακολούθησε δεύτερη σχετική ερώτηση, στις 14.07.1980, από τους μειονοτικούς βουλευτές Τζελάλ Ζεϊμπέκ και Χασάν Ιμάμογλου. Η απάντηση, που ήρθε από τον Υπουργό Εξωτερικών (και όχι Συγκοινωνιών) ανέφερε ότι οι αιτήσεις για έκδοση άδειας οδήγησης από μειονοτικούς κρίνονται ατομικά και η επιτυχία εξαρτάται από την οδηγική ικανότητα του αιτούντος (εφ. İleri, Κομοτηνή, φ. 182/05.09.1980) Aarbakke, 2000:205-209.

[172] Έτσι οι μειονοτικοί θα υποχρεωνόταν να κατέλθουν με ανεξάρτητους συνδυασμούς που πρακτικά δεν είχαν πιθανότητες επιτυχίας. Το αίτημα εξετάστηκε σοβαρά από τους Α. Παπανδρέου, αρχηγό του ΠΑΣΟΚ, Γ. Μαύρο, αρχηγό της ΕΝΩΣΗΣ ΚΕΝΤΡΟΥ και Κ. Παπακωνσταντίνου εκπρόσωπο της ΝΕΑΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ, σε κοινή σύσκεψή τους και τελικά δεν έγινε δεκτό. Επίσης, κατά τις συγκεκριμένες εκλογές, και εξ αιτίας του τρόπου οργάνωσης της ψηφοφορίας από την κρατική μηχανή, αρκετοί μειονοτικοί ψηφοφόροι αντιμετώπισαν πολλά και σημαντικά, χωροταξικής κυρίως τάξεως εμπόδια, όπως υπαγωγή σε απομακρυσμένα και δυσπρόσιτα εκλογικά τμήματα κ.λ.π. (Aarbakke, 2000:217).

[173] Στις δημοτικές εκλογές του 1975 (6 Απριλίου), ο συνδυασμός «Ένωση Τοπικών Δυνάμεων» με αρχηγό τον Ανδρέα Στογιαννίδη, κέρδισε με ποσοστό 53,87% τον αντίπαλο συνδυασμό «Νέα Κίνηση» μα αρχηγό το Σωτήρη Ορταξίδη. Ο Ορταξίδης κατηγόρησε τον Στογιαννίδη ότι εξελέγη αποσπώντας το 94% των μειονοτικών ψήφων (υπονοώντας έναντι συγκεκριμένων εκ' μέρους του δεσμεύσεων). Την επόμενη μέρα στην πόλη υπήρξε μεγάλη αναταραχή. Κλείσαν σχολεία και καταστήματα, οι σημαίες

Μέσα σε αυτό το κλίμα, ψηφίζεται και ο νόμος 1091/1980 (κυβέρνηση Ν.Δ. με πρωθυπουργό τον Γ. Ράλλη) που παρέχοντας υπερεξουσίες στο νομάρχη, έπληττε τη μειονότητα σε μια σειρά ζητήματα σχετικά με τη θρησκεία (διορισμό διαχειριστών των βακουφίων και πολιτική ουδετεροποίηση του θεσμού της μουφτείας με την ενίσχυση του χαρακτήρα της ως δημόσια υπηρεσία (Τρουμπέτα 2001:53), ενώ, κατά την περίοδο αυτή, και με σκοπό την ενίσχυσης της παρουσίας του κράτους αλλά και της θέσης της ελληνοχριστιανικής πλειονότητας στη Θράκη, ανασυστήνεται το Δ' Σώμα Στρατού και ιδρύεται το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (Παπανικολάου, 2001).

Αξιοσημείωτο είναι ότι την περίοδο αυτή, και παράλληλα με την ελληνική δράση περί την μειονότητα, ξεκινά, από υποστηρικτές των τουρκικών συμφερόντων, μία διεθνής εκστρατεία, με στόχο την προβολή στη διεθνή κοινή γνώμη της θέσης ότι, στην ελληνική Θράκη υπάρχει μια τουρκο - μουσουλμανική κοινότητα η οποία καταπιέζεται από την ελληνική διοίκηση. Μέρος της κίνησης αυτής αποτελεί και η ίδρυση, με την σαφή ενθάρρυνση της Άγκυρας, συλλόγων Τούρκων της Δυτικής Θράκης, στη Τουρκία και σε διάφορες χώρες της Ευρώπης, με στόχο τη διεθνοποίηση του θέματος (Αλεξανδρής, 1991:527).

Περίοδος 1981 - 1988

Η στάση της πολιτείας απέναντι στη μειονότητα παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό ίδια και κατά τη δεκαετία του 1980, επί κυβερνήσεως ΠΑΣΟΚ - αν και κατά την πρώτη περίοδο διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, η συνολικότερη βελτίωση της στάσης του κράτους απέναντι στον πολίτη και ο γενικότερος εκδημοκρατισμός της ελληνικής κοινωνίας κατά την περίοδο εκείνη, φάνηκε να επηρεάζουν και την μειονοτική πολιτική.

Και κατά την περίοδο αυτή εξακολουθούσαν να υπάρχουν περιορισμοί στην αγορά ακινήτων, στην κατασκευή και επισκευή σπιτιών και στην έκδοση αδειών οδήγησης γεωργικών ελκυστήρων και επαγγελματικών οχημάτων, ενώ το μεγαλύτερο μέρος των μειονοτικών ζητημάτων εξακολουθούσε να χειρίζεται το Υπουργείο Εξωτερικών μέσω των τοπικών του αξιωματούχων στη Κομοτηνή και στη Ξάνθη. Την

υψώθηκαν μεσίστιες και «επιτροπή χριστιανών ψηφοφόρων» οργάνωσε πορεία διαμαρτυρίας, αξιώνοντας την ακύρωση του εκλογικού αποτελέσματος, ενώ παράλληλα ελήφθησαν ισχυρά αστυνομικά μέτρα Το θέμα διευθετήθηκε σε σύσκεψη στο Υπουργείο Εσωτερικών, όπου αποφασίστηκε επικύρωση των αποτελεσμάτων (Aarbakke, 2000:224 και Παπανικολάου, 2001). Μεσούσης της κρίσης, ο μητροπολίτης Δαμασκηνός πρότεινε ως λύση του προβλήματος την δημιουργία ενός μόνο αμιγούς χριστιανικού συνδυασμού (Δαμασκηνός, 1989:28), κίνηση που βεβαίως θα εξασφάλιζε την εκλογή του συνδυασμού και ταυτόχρονα τον αποκλεισμό των μειονοτικών από την εκπροσώπηση στο Δήμο.

περίοδο εκείνη, σε κεντρικό επίπεδο, το μειονοτικό φαίνεται πως χειριζόταν ο Υφυπουργός Εξωτερικών Γιάννης Καψής, ένθερμος υποστηρικτής της άποψης ότι, η βασική αρχή που πρέπει να καθορίζει τη στάση της Ελλάδας απέναντι στη μειονότητα είναι η αρχής της αμοιβαιότητας (σε σχέση με τη συμπεριφορά της Τουρκίας απέναντι στην ελληνορθόδοξη μειονότητα της Τουρκίας)[174] και εισηγητής της θέσης ότι «πρέπει να κοπεί ο ομφάλιος λώρος μεταξύ μειονότητας και Τουρκίας».[175] Ο Καψής, όντας δημοσιογράφος -- πράγμα που σήμαινε καλές σχέσεις με τα Μ.Μ.Ε. και δυνατότητα «διάδοσης» των απόψε του --, και με την άνεση που του παρείχε το αξίωμα του Υπουργού και ο ρόλος του προστάτη του εθνικού συμφέροντος, κινδυνολογούσε και παρουσίαζε στο κοινό μια εικόνα της μειονότητας τέτοια που να ταίριαζε στη φιλοσοφία και στη πολιτική του· εικόνα την οποία η μειονότητα δεν αποδεχόταν αλλά ήταν αδύνατον να ανατρέψει στα μάτια του ευρύτερου ελληνικού αναγνωστικού κοινού[176] (Aarbakke, 2000:262).

Η περίοδος αυτή υπήρξε σημαντική και σε επίπεδο πολιτικής συνειδητοποίησης και δράσης της μειονότητας και σημαδεύτηκε από μια σειρά κινητοποιήσεων. Το 1982, μια απόπειρα της ελληνικής πολιτείας να αποσπάσει από μειονοτικούς γη της οποίας το ιδιοκτησιακό καθεστώς παρουσιαζόταν ασαφές,[177] γίνεται αφορμή για τη πρώτη μαζική και μεγάλης κλίμακας διαμαρτυρία μειονοτικών, ενώ μια δεύτερη μαζική διαμαρτυρία

---

[174] Η εφαρμογή της αρχής της αμοιβαιότητας δεν είναι κάτι καινούργιο στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Από το 1920 αλλά συστηματικότερα από το 1945 και μετά, Ελλάδα και Τουρκία εμπλέκονται σε ένα φαύλο κύκλο μέτρων και αντίμετρων ποικίλης έντασης και συχνότητας εις βάρος των εκατέρωθεν μειονοτήτων. Εκτενής αναφορά κυρίως σε ζητήματα εκπαίδευσης στο κεφάλαιο που ακολουθεί.

[175] Εφ. Το Βήμα, 03.09.1989. Το παραθέτει ο Aarbakke, 2000: 261.

[176] Στο οποίο ωστόσο δεν φρόντιζε/μπορούσε/επιχειρούσε να απευθυνθεί. Άλλωστε, όπως πάντα συμβαίνει σε τέτοιες περιπτώσεις, οι διαμορφωτές κοινής γνώμης απευθύνονται στο «κοινό τους» με στόχο να δημιουργήσουν συγκεκριμένες αντιλήψεις και στάσεις και συχνά να προκαλέσουν συγκεκριμένες αντιδράσεις/ συμπεριφορές· έτσι υπάρχουν δύο παράλληλοι μονόλογοι. Στην περίπτωσή μας, Έλληνες πολιτικοί και δημοσιογράφοι αρθρογραφούν σε ελληνόγλωσσες πλειονοτικές εφημερίδες της Θράκης αλλά και σε εφημερίδας της Αθήνας και κυρίως της Θεσσαλονίκης και αντίστοιχα Θρακιώτες μειονοτικοί πολιτικοί και δημοσιογράφοι όπως και Τούρκοι δημοσιογράφοι και πολιτικοί αρθρογραφούν αντίστοιχα σε τουρκόφωνες μειονοτικές εφημερίδες της Θράκης και σε μεγάλες τουρκικές εφημερίδες κυρίως της Κωνσταντινούπολης (βλ. Τσιούμη, 2006, που επικεντρώνεται στα όσα συμβαίνουν και γράφονται εκατέρωθεν στον τύπο κατά την δεκαετία 1950-60). Και ενώ κατά πάσα βεβαιότητα οι μεν πληροφορούνται των δημοσιευμάτων των δε , ποτέ δεν ανοίγει ένας απ' ευθείας διάλογος.

[177] Επρόκειτο για έκταση 2.300 στρεμμάτων, με οθωμανικούς τίτλους ιδιοκτησίας (1872) που καλλιεργούσε μεγάλος αριθμός μειονοτικών μικροκαλλιεργητών, στο χωριό Εύλαλο, στα ΝΔ του Ν. Ξάνθης. Με αφορμή αυτό έγιναν τρεις μεγάλες διαδηλώσεις στη Ξάνθη (17 και 22 Μαρτίου και 2-13 Απριλίου 1982). Τελικά η δικαιοσύνη απεφάνθη υπέρ των μειονοτικών. Το ζήτημα ανακινήθηκε το 1983, αμέσως μετά την αυτοανακήρυξη του κράτους της «Τουρκικής Δημοκρατίας Βόρειας Κύπρου» και το 1988, όταν Έλληνες/ πλειονοτικοί/ χριστιανοί αγρότες, αμφισβητώντας την εγκυρότητα του ιδιοκτησιακού καθεστώτος, επιχείρησαν να καταλάβουν τμήματα γης, οπότε υπήρξαν και συγκρούσεις. Εκτενής αναφορά στον Aarbakke, 2000:302-308.

μειονοτικών, με αφορμή νέες απαλλοτριώσεις γης, που οργανώνεται στις αρχές του 1983, τελικά δεν πραγματοποιείται.[178]

Μια από τις πιο σημαντικές[179] και προβεβλημένες κινητοποιήσεις της μειονότητας κατά τη δεκαετία του 1980, υπήρξε ο αγώνας για την αναγνώριση των πανεπιστημιακών τίτλων που αποκτούσαν οι μειονοτικοί από πανεπιστήμια της Τουρκίας.

Τα άτομα που πλήττονταν από το κυβερνητικό μέτρο της μη αναγνώρισης των πτυχίων τους[180] άρχισαν ένα συστηματικό αγώνα[181] και στις 8 Φεβρουαρίου 1987 έκαναν πορεία στο κέντρο της Κομοτηνής.[182] Νέα πορεία διαμαρτυρίας, σε συνδυασμό

---

[178] Η κινητοποίηση είχε να κάνει με απαλλοτρίωση έκτασης, που στο μεγαλύτερο μέρος της ανήκε σε μειονοτικούς, με σκοπό τη δημιουργία πανεπιστημιούπολης κοντά στη Κομοτηνή. Οι διαδικασίες ξεκίνησαν επί χούντας, με τη απαλλοτρίωση 1.000 στρεμμάτων και συνεχίστηκαν το 1977 με την απαλλοτρίωση 3.200 στρεμμάτων. Από μειονοτικούς κύκλους υποστηρίχτηκε ότι πρόκειται για κάποιου είδος αντίποινα στις αντίστοιχες απαλλοτριώσεις μειονοτικών περιουσιών στην Ίμβρο, ενώ η ελληνική πλευρά υποστήριξε ότι η ύπαρξη μεγάλου αριθμού και έκτασης μειονοτικών ιδιοκτησιών στην υπό απαλλοτρίωση περιοχή ήταν τυχαίο γεγονός, αντιπροβάλλοντας το ότι στην αντίστοιχη απαλλοτρίωση για δημιουργία πανεπιστημιούπολης στην Ξάνθη, το μεγαλύτερο μέρος της γης ανήκε σε πλειονοτικούς. Οι μειονοτικοί προσέφυγαν στην δικαιοσύνη, και όταν το θέμα τελεσιδίκησε στον Άρειο Πάγο, άρχισε η περίφραξη της περιοχής στις 20.01.1982. Δημιουργήθηκαν έντονες ζυμώσεις, καθώς οι θιγόμενοι εξακολουθούσαν να πιστεύουν -- με βάση ισχυρισμούς και υποσχέσεις συγκεκριμένων μειονοτικών κύκλων -- ότι με κάποιο τρόπο η διαδικασία θα ματαιωθεί και τα κτήματα θα τους επιστραφούν. Προγραμματίστηκε πορεία διαμαρτυρίας, αρχικά για τις 18.01.1983 και μετά για τις 02.02.1983. Τελικά η κινητοποίηση ματαιώθηκε, εξ αιτίας της απαγόρευσης της αστυνομίας και, κυρίως, λόγω της διχογνωμίας που υπήρξε για το ζήτημα αυτό στην ηγεσία της μειονότητας (Aarbakke, 2000:308-315).

[179] Κατά η περίοδο αυτή υπήρξαν και κάποιες άλλες, μικρότερης κλίμακας διαμαρτυρίες, όπως οι αντιδράσεις για διορισμό δασκάλων αποφοίτων Ε.Π.Α.Θ. στα χωρία Σήμαντρα και Μελοίβια, που όμως περιοριζόταν σε επίπεδο χωριού (Aarbakke, 2000: 315).

[180] Κατά κανόνα οι Θρακιώτες μειονοτικοί που πήγαιναν για τριτοβάθμιες σπουδές στη Τουρκία, παρέμεναν και σταδιοδρομούσαν επαγγελματικά εκεί. Σημαντική αλλαγή παρατηρήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1980, όταν πολλά από τα άτομα αυτά άρχισαν να επιστρέφουν στην Ελλάδα. Από το 1984 το ΔΙΚΑΤΣΑ άρχισε να παρακωλύει συστηματικά τους μειονοτικούς που επιχειρούσαν την αναγνώριση τίτλου σπουδών από τουρκικά πανεπιστήμια, υποβάλλοντας τους σε αλλεπάλληλες εξετάσεις -- κάποτε και 10 φορές για το ίδιο μάθημα -- με αποτέλεσμα να αυξάνει σημαντικά το χρηματικό και χρονικό κόστος απόκτησης του τίτλου και οι ενδιαφερόμενοι να μένουν εκτός αγοράς εργασίας. Η μη αναγνώριση των πτυχίων ήταν ένα μέτρο που επεδίωκε την ανακοπή της πορείας αυτής (σπουδές στη Τουρκία και επανεγκατάσταση στη Θράκη) και απέβλεπε στην αποτροπή δημιουργίας μιας μορφωμένης και ισχυρής οικονομικά και πολιτικά ομάδας, δηλαδή μιας σύγχρονης ελίτ, μέσα στη μειονότητα. Από μειονοτικούς κύκλους, το μέτρο θεωρήθηκε έμπνευσης του τότε Υφυπουργού Εξωτερικών Γιάννη Καψή (εφ.Trakya'nın Sesi, Κομοτηνή, φ. 446/24.02.1993). Aarbakke, 2000:316.

[181] Καθώς κανένα πτυχίο δεν είχε αναγνωριστεί από το 1984. Σε παράσταση στο ΔΙΚΑΤΣΑ, οι διαμαρτυρόμενοι πήραν την απάντηση ότι το πρόβλημά τους υπάγεται στην αρμοδιότητα άλλης υπηρεσίας. Τι παραμονές των βουλευτικών εκλογών της 12ης Οκτωβρίου 1986, υποψήφιος του ΠΑΣΟΚ, υποσχέθηκε λύση του προβλήματος, όμως η υπόσχεση δεν τηρήθηκε μετεκλογικά (Aarbakke, 2000:316).

[182] Κίνηση εξαιρετικά σπάνια για τα δεδομένα μιας μικρής επαρχιακής πόλης, την συγκριμένη εποχή, και από απαράδεκτη ή και αδιανόητη έως ηρωική (ανάλογα με σημείο παρατήρησης) δεδομένου ότι συμμετείχαν αποκλειστικά μειονοτικοί.

με άλλες ενέργειες, έγινε στις 16 Ιουνίου 1987, ενώ στις 24 Μαΐου 1988, οι πληττόμενοι από τη στάση του ΔΙΚΑΤΣΑ προχώρησαν σε απεργία πείνας[183].

Η κινητοποίηση αυτή των μειονοτικών, που μπορεί να θεωρηθεί η πιο σύγχρονη μορφή πολιτικής κινητοποίησης της μειονότητας, καθώς οι διαμαρτυρόμενοι προσέγγισαν το θέμα ως ζήτημα στέρησης πολιτικών δικαιωμάτων από Έλληνες πολίτες (Aarbakke, 2000:326), πήρε μεγάλη δημοσιότητα και κέρδισε τη συμπαράσταση σημαντικού αριθμού πλειονοτικών, οι οποίοι συντάχθηκαν με τους διαμαρτυρόμενους, θεωρώντας την κρατική συμπεριφορά απέναντι στη συγκεκριμένη ομάδα ως προφανή αδικία. Παράλληλα όμως, κινητοποίησε και συγκεκριμένες αντιμειονοτικές δυνάμεις[184]. Μετά και την απεργία πείνας η κατάσταση ομαλοποιήθηκε.

Ως μέρος των μειονοτικών διεκδικήσεων/ κινητοποιήσεων κατά τη δεκαετία του 1980, μπορεί να θεωρηθεί και το ζήτημα εκλογής μουφτή[185], ενώ ως μέτρο κατά της μειονότητας μπορεί σαφώς να θεωρηθεί η απόφαση ίδρυσης, τον Οκτώβριο του 1988, αγροτικών φυλακών στον κάμπο της Κομοτηνής -- πιθανόν κατ' αναλογία της λειτουργίας αγροτικών φυλακών στην Ίμβρο -- γεγονός που θα συνεπαγόταν απαλλοτρίωση μεγάλων εκτάσεων γης, ιδιοκτησίας κυρίως μειονοτικών, απόφαση που τελικά δεν υλοποιήθηκε[186].

Κατά την περίοδο αυτή, κίνηση πίεσης της μειονότητας εκ μέρους της ελληνικής πολιτείας με ιδιαίτερη σημασία σε συμβολικό επίπεδο, αποτέλεσε η απαγόρευση χρήσης των όρων «Τουρκικός» από ονομασίες μειονοτικών ενώσεων, τον Νοέμβριο

---

[183] Από τη στάση του ΔΙΚΑΤΣΑ πλήττονταν περίπου 50 Θρακιώτες μειονοτικοί. Από αυτούς 30 περίπου εγκατέλειψαν τον αγώνα και τελικά μετανάστευσαν στην Τουρκία ή σε ευρωπαϊκές χώρες προς αναζήτηση εργασίας και μιας καλύτερης τύχης. 20 άτομα παρέμειναν στη Ελλάδα και από αυτούς οι 11 κατέβηκαν σε απεργία πείνας που διήρκεσε 20 μέρες (Aarbakke, 2000:320).

[184] Η βόμβα που εξερράγη σε τζαμί της Κομοτηνής τα μεσάνυχτα της 28.05.1988 καθώς και απόπειρα εμπρησμού ενός άλλου τζαμιού στη Κομοτηνή, μισή ώρα αργότερα, θεωρήθηκαν προϊόν δραστηριοποίησης του χώρου αυτού, με αφορμή τις προαναφερθείσες μειονοτικές κινητοποιήσεις. Εφ, Τα Νέα, 31.05.1998, στο Aarbakke, 2000:321.

[185] Το 1985, συγκεκριμένοι μειονοτικοί κύκλοι δεν αποδέχτηκαν το διορισμό νέου μουφτή Κομοτηνής και προέβησαν σε άτυπη εκλογή ατόμου της αρεσκείας τους. Ανάλογα συνέβησαν και στη Ξάνθη. Έτσι, σήμερα οι Νομοί Ξάνθης και Κομοτηνής διαθέτουν από δύο μουφτήδες. Ένα διορισμένο από το ελληνικό κράτος (όπως πάντα μέχρι σήμερα γινόταν και από τον συγκεκριμένο χώρο θεωρείται θεμιτό, καθώς ο μουφτής είναι ανώτερος δημόσιος υπάλληλος με δικαστικές αρμοδιότητες) και ένα εκλεγμένο, που σαφώς απολαμβάνει τη συμπάθεια και τη στήριξη της Τουρκίας. Οι εκλεγμένοι μουφτήδες δεν αναγνωρίζονται από το ελληνικό κράτος και έχουν επανειλημμένα καταδικαστεί για αντιποίηση αρχής. Εκτενέστερη αναφορά στα γεγονότα της περιόδου στον Aarbakke, 2000:326-338, 504-539.

[186] Το 1992, ο τότε πρωθυπουργός Κ. Μητσοτάκης αποφάσισε τελικά να ματαιώσει το σχέδιο, παρά της αντιρρήσεις της καθ' ύλην αρμόδιας για μειονοτικά ζητήματα, υφυπουργού Εξωτερικών Β. Τσουδερού (Aarbakke, 2000: 484-487).

του 1983,[187] κίνηση που θορύβησε ιδιαίτερα τη μειονότητα, η οποία πιθανώς φοβόταν ότι, την άρνηση ύπαρξης Τούρκων στη Θράκη θα ακολουθήσει η άρνηση ύπαρξης μουσουλμάνων στη Θράκη, πιθανόν κατ' αναλογίαν όσων είχαν συμβεί με τη τουρκική μειονότητα της Βουλγαρίας.

Η πρώτη αντίδραση της μειονότητας, όταν το θέμα τελεσιδίκησε στον Άρειο Πάγο, τον Ιανουάριο του 1988, ήταν μια πορεία διαμαρτυρίας, με την συμμετοχή σχεδόν 5.000 ατόμων στην Κομοτηνή, στις 26.01.1988. Η προετοιμασία μιας δεύτερης μεγαλύτερης διαδήλωσης προκάλεσε μεγάλη ανησυχία στις αρχές, καθώς μάλιστα αντιμειονοτικοί κύκλοι, υπό την ηγεσία του Μητροπολίτη Μαρωνείας και Κομοτηνής Δαμασκηνού, απειλούσαν με αντιδιαδήλωση.[188] Τελικά, η διαδήλωση των μειονοτικών πραγματοποιήθηκε στην Κομοτηνή, στις 29 Ιανουαρίου 1988, και υπήρξε μαζική και μαχητική, με συγκρούσεις και ελαφρούς τραυματισμούς μειονοτικών διαδηλωτών και αστυνομικών. Το θέμα έλαβε μεγάλη δημοσιότητα ενώ ή κυβέρνηση προσπάθησε να υποβαθμίσει το γεγονός.[189]

---

[187] Μια πρώτη απόπειρα για αφαίρεση του όρου «Τουρκικός» από τους τίτλους των μειονοτικών οργανώσεων έγινε επί χούντας, το 1972, χωρίς επιτυχία. Το 1983, και αμέσως μετά την αυτοανακήρυξη σε κράτους της «Τουρκικής Δημοκρατίας Βόρειας Κύπρου», οι ελληνικές αρχές προχώρησαν σε απαγόρευση χρήσης του όρου, προβάλλοντας ως αιτιολογία την πρόληψη δημιουργίας έντασης μεταξύ των δύο στοιχείων στη περιοχή. Η σχετική δικαστική απόφαση ελήφθη από δικαστήριο της Κομοτηνής στις 29.11.1983 και στην συνέχεια διατάχτηκε το κλείσιμο των συλλόγων και η αφαίρεση, από την αστυνομία, των πινακίδων της «Τουρκικής Νεολαίας Κομοτηνής» (Türk Gençlik Birliği), της «Ένωσης Τούρκων Δασκάλων» (Türk Öğretmenler Birliği) στην Κομοτηνή και της Τουρκικής Ένωσης Ξάνθης (Türk Birliği).

[188] Η διαδήλωση που σχεδίαζε η μειονότητα και φυσικά ήταν ένας νόμιμος τρόπος για να εκφράσει τα παράπονά της στα πλαίσια της δημοκρατίας, προκάλεσε ανησυχία σε πολλούς κύκλους. Τόσο σε μεγάλο αριθμό πλειονοτικών εθνικιστών, που κινούνταν υπό την ηγεσία ενός μητροπολίτη (δηλαδή του παραδοσιακού απολυταρχικού αρχηγού της εθνο-ομολογιακής ομάδας σε προεθνικό πλαίσιο), όσο και στις πολιτικές αρχές που πιθανώς επιθυμούσαν να αποφύγουν κάθε δημοσιότητα που θα μπορούσε αποκαλύψει κάποιες από τις σκανδαλώδεις πλευρές της μειονοτικής πολιτικής. Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι η έκβασης της αντιπαράθεσης μεταξύ μειονοτικών και πλειονοτικών, στα πλαίσια του δια-εθνικού ανταγωνισμού στις μικροκοινωνίες των χωριών και των πόλεων της Θράκης, είχε για όλους μεγάλη σημασία σε συμβολικό επίπεδο. Κάθε πλευρά ήθελε να δείξει τη δύναμή της και να απειλήσει τον αντίπαλο ότι «θα τον βάλει στη θέση του» (Aarbakke, 2000:348).

[189] Οι εκτιμήσεις για συμμετοχή κυμαινόταν μεταξύ 3.000 (αθηναϊκή εφημερίδα) και 30.000 (τουρκόφωνη εφημερίδα της Κομοτηνής). Ισχυρές αστυνομικές δυνάμεις, που είχαν έρθει από την Θεσσαλονίκη, την Καβάλα, και την Αλεξανδρούπολη, παρατάχτηκαν μέσα και γύρω από την πόλη, επιδιώκοντας να αποτρέψουν την είσοδο αγροτών και τη μαζικοποίηση της διαδήλωσης. Ξέσπασαν συγκρούσεις και σύντομα η κατάσταση έγινε χαοτική. Αρκετοί μειονοτικοί και 5 αστυνομικοί τραυματίστηκαν ελαφρά. Η θεωρία περί υποκίνησης από της Τουρκία βρήκε ελάχιστους υποστηρικτές. Τα γεγονότα αυτά θεωρούνται από τους φορείς του τουρκικού εθνικισμού στη Θράκη ως ύψιστη πράξη αντίστασης στην ελληνική καταπίεση. Κάθε χρόνο διοργανώνονται τελετές εις ανάμνηση της επετείου. Τα τελευταία χρόνια ο εορτασμός φθίνει συνεχώς σε συμμετοχή και λαμπρότητα. Εκτενής αναφορά στο θέμα στο Aarbakke, 2000: 345 – 355.

Περίοδος 1988 – 1991

Η περίοδος 1988 – 1991 μπορεί να χαρακτηριστεί ίσως ως η σημαντικότερη στη ιστορία των σχέσεων μειονότητας και πολιτείας, κυρίως λόγω των έντονων αντιπαραθέσεων, σε βαθμό σύγκρουσης, που είχαν ως αποτέλεσμα να οδηγηθεί τελικά το ελληνικό κράτος σε αλλαγή πολιτικής.

Αρχή της περιόδου αυτής αποτέλεσε η μεγάλη κινητοποίηση της μειονότητας για στήριξη του υπόδικου, ανερχόμενου τότε, μειονοτικού ηγέτη, Αχμέτ Σαδίκ, κατά την εκδίκαση των υποθέσεων του (κατηγορούνταν για συκοφαντική δυσφήμηση, διασπορά ψευδών ειδήσεων και πλαστογραφία), τον Ιούνιο και, κυρίως, τον Δεκέμβριο του 1988,[190] κινητοποίηση κατά την οποία ήταν για πρώτη φορά εμφανώς ορατή η παρουσία και η δράση της Τουρκίας.[191]

Συνέχεια των γεγονότων του 1988 (διαδηλώσεις στην Κομοτηνή και δίκες Α. Σαδίκ), κύριο χαρακτηριστικό των οποίων υπήρξε η μεγάλη ένταση, αποτέλεσε η κάθοδος ανεξάρτητων μειονοτικών συνδυασμών στις εκλογές της 18ης Ιουνίου 1989.

Οι ανεξάρτητοι υποψήφιοι και ιδιαίτερα ο Α. Σαδίκ, έτυχαν συστηματικής υποστήριξη από την Τουρκία και προβλήθηκαν έντονα από την τουρκική τηλεόραση και ραδιόφωνο, που παρακολουθούν ανελλιπώς καθημερινά όλοι οι μειονοτικοί. Κινήθηκαν τονώνοντας το τουρκικό εθνικό αίσθημα και, εκμεταλλευόμενοι την πικρία και τον θυμό που προκαλούσε στους μειονοτικούς όλα αυτά τα χρόνια η συγκεκριμένη

[190] Εκτενέστερη αναφορά στον Aarbakke, 2000:364-379. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι ότι οι ριζοσπαστικές αυτές κινητοποιήσεις της μειονότητας, όπου κυρίαρχα στοιχεία είναι ο εθνικισμός και η εξάρτηση από την Τουρκία, και στρέφουν την πολιτική συμπεριφορά της μειονότητας προς τα πίσω, συμπίπτουν περίπου χρονικά με τις προαναφερθείσες κινητοποιήσεις ορισμένης ομάδας μειονοτικών για αναγνώριση των πτυχίων τους, που χαρακτηρίζονται από ένα τελείως διαφορετικό πολιτικό ήθος (Aarbakke, 2000:326).

[191] Αυτό που πρέπει να επισημάνουμε εδώ, με αφορμή τα συγκεκριμένα γεγονότα, είναι ότι Τουρκία πάντοτε επεδίωκε να παρεμβαίνει στα εσωτερικά της μειονότητας και να κατευθύνει κινήσεις, υποστηρίζοντας τους «δικούς της ανθρώπους» και επιβάλλοντας κυρώσεις σε όσους δεν ακολουθούσαν ή ασκούσαν αρνητική κριτική στις αποφάσεις και πράξεις της «μητέρας πατρίδας». Σημαντικό μέσο πίεσης για την επίτευξη των επιδιώξεών της, αποτέλεσε η απαγόρευση εισόδου στην Τουρκία σε συγκεκριμένους μειονοτικούς που συνήθως κατείχαν σημαντικές θέσεις στην μειονοτική κοινωνία. Αυτό για πολλούς σήμαινε παρεμπόδιση επικοινωνίας με μέλη της οικογένειας τους και για άλλους παρεμπόδιση παρακολούθησης επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και άλλων περιουσιακών ζητημάτων. Τελικά, πολλοί Θρακιώτες μειονοτικοί οδηγήθηκαν στο να αισθάνονται απειλούμενοι περισσότερο από την Τουρκία και λιγότερο από την Ελλάδα. Η ένταξη σε αυτή τη «μαύρη λίστα», ως μέτρο τρομοκράτησης της μειονότητας από την Τουρκία, είχε εκτενή εφαρμογή στα τέλη της δεκαετίας του 1980, ενώ η κατάσταση φαίνεται πως βελτιώθηκε καθοριστικά με τη νέα τουρκική κυβέρνηση, τον Οκτώβριο του 1991 (Aarbakke, 2000:380-387).

αντιμετώπισή τους από την ελληνική πολιτεία, δημιούργησαν πόλωση και απέκτησαν πολλούς και ένθερμους υποστηρικτές.[192]

Η δράση των ανεξάρτητων υποψηφίων, δημιούργησε έντονες ενδομειονοτικές ζυμώσεις, και παράλληλα προκάλεσε αντιδράσεις στους κόλπους της πλειονότητας. Η «επιτροπή αγώνα χριστιανών Ν. Ροδόπης», υπό την ηγεσία του Μητροπολίτη Δαμασκηνού, διαδήλωσε στη Μητρόπολη Κομοτηνής, στις 14 Ιουνίου, ενάντια στη κάθοδο ανεξάρτητων μειονοτικών συνδυασμών,[193] ενώ παράλληλα, αντιδράσεις υπήρξαν και από τις αρχές, που επιχειρούσαν να παρεμποδίσουν τον προεκλογικό αγώνα των υποψηφίων αυτών με παραδοσιακές απολυταρχικές μεθόδους όπως παρεμβολές στις αναμεταδόσεις των τουρκικών ΜΜΕ, απαγόρευση εισόδου των ανεξάρτητων υποψηφίων στην επιτηρούμενη ζώνη, εξαντλητικούς ελέγχους των οχημάτων των υποψηφίων από την τροχαία κ.α. (Aarbakke, 2000:389-410). Τελικά, με τον ανεξάρτητο συνδυασμό του Ν. Ροδόπης «Güven» (Εμπιστοσύνη) εξελέγη ο Α. Σαδίκ ενώ με τον ανεξάρτητο συνδυασμό Ν. Ξάνθης «İkbal» (Επιτυχία/ σταδιοδρομία) δεν εξελέγη ανεξάρτητος μειονοτικός βουλευτής.[194]

Η παρουσία των συγκεκριμένων ανεξάρτητων μειονοτικών βουλευτών στο ελληνικό κοινοβούλιο συνεχίστηκε. Στις επόμενες εκλογές, της 5ης Νοεμβρίου 1989, ο Α. Σαδίκ δεν συμμετείχε, λόγω κάποιου τυπικού κωλύματος που παρουσίαζε η αίτηση συμμετοχής του στον συνδυασμό, και (έτσι εξελέγη, στο το Ν. Ροδόπης, ο ανεξάρτητος υποψήφιος Ι. Μολλά (Ροντοπλού) του συνδυασμού «Εμπιστοσύνη» ενώ στο Ν. Ξάνθης

---

[192] Παράλληλα όμως, η δράση τους έγινε αντικείμενο έντονης κριτικής από μετριοπαθείς μειονοτικούς παράγοντες, που παρατηρούσαν ότι οι ανεξάρτητοι υποψήφιοι κινούνταν χωρίς πολιτικό πρόγραμμα και με τη δράση τους, ουσιαστικά και μακροπρόθεσμα, έβλαπταν τα συμφέροντα της μειονότητας.

[193] Ενώ μικρές καταστροφές (των γραφείων του κόμματος και της πρόσοψης καφενείου ιδιοκτησίας μειονοτικού στη συνοικία Κίρμαχαλέ της Κομοτηνής) κατά την ίδια περίοδο, αποδόθηκαν σε δράση αντιμειονοτικών κύκλων.

[194] Παραμονές εκλογών υπήρξε μεγάλη κινητοποίηση, τόσο από πλευράς των υποψηφίων όσο και από πλευράς ελληνικών αρχών. Οι υποψήφιοι -- σε συνεργασία με την Τουρκία -- προσπάθησαν να αυξήσουν τον αριθμό των ψήφων μεταφέροντας μαζικά μειονοτικούς ψηφοφόρους από τη Γερμανία και τη Τουρκία. Η Ελλάδα, αντιδρώντας σπασμωδικά, έκλεισε, την παραμονή των εκλογών τα σύνορα με την Τουρκία (μονοήμερη απεργία των τελωνειακών υπαλλήλων Έβρου για θεσμικά αιτήματα) και -- στην προσπάθεια να μεταβληθεί το εκλογικό μέτρο -- όρισε τον Ν. Ροδόπης ως τόπου που θα ψήφιζαν ναύτες δύο μεγάλων πολεμικών πλοίων που βρισκόταν στο Βόρειο Αιγαίο. Όμως ο Α. Σαδίκ εξελέγη πανηγυρικά και το ψηφοδέλτιο της «Εμπιστοσύνης» συγκέντρωσε το 90% των ψήφων που κατευθύνθηκαν σε όλους τους μειονοτικούς υποψήφιους στο Ν. Ροδόπης. Μια ψύχραιμη εκτίμηση των αποτελεσμάτων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ψηφοδέλτιο της «Εμπιστοσύνης» έλαβε ποσοστό που συναντιέται μόνο σε ολοκληρωτικά καθεστώτα. Αυτό οφείλεται κυρίως στο προεκλογικό κλίμα, στις διακρίσεις που επί χρόνια υπόκειτο η μειονότητα και στον καταναγκασμό που άσκησε η Τουρκία. Εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι το ότι πολλοί από εκείνους (τους πλειονοτικούς) που παλιότερα εργάστηκαν για την μη αποδοχή μειονοτικών υποψηφίων από τα πλειονοτικά κόμματα ήταν πάλι δυσαρεστημένοι, έως εξαιρετικά ενοχλημένοι, θεωρώντας την εκλογή ανεξάρτητου μειονοτικού υποψήφιου ως σκάνδαλο (Aarbakke, 2000:410,412).

δεν εξελέγη κανένας μειονοτικός βουλευτής.[195] Καθώς μάλιστα, στην σύνθεση της Βουλής που προέκυψε από τις εκλογές, κανένα κόμμα δεν είχε απόλυτη πλειοψηφία, εμφανίστηκε η πιθανότητα σχηματισμού κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ - ΣΥΝ με τη στήριξη του Ι. Μολλά (Ροντοπλού), που από πάρα πολλούς θεωρούνταν όργανο της Άγκυρας. Σε αυτή την προοπτική υπήρξαν πολλές επιφυλάξεις και αντιδράσεις από όλα τα κόμματα[196], και τελικά σχηματίστηκε κυβέρνηση συνασπισμού, υπό τον Ξ. Ζολώτα και με τη συμμετοχή όλων των κομμάτων και τεχνοκρατών, που δεν είχε την ανάγκη στήριξης από τον ανεξάρτητο μειονοτικό βουλευτή (Aarbakke, 2000:422-424).

Ορόσημο της περιόδου αυτής υπήρξε η προσαγωγή σε δίκη των Α. Σαδίκ, Ι. Σερίφ και Ι. Μολλά (Ροντοπλού) -- ο οποίος και εξαιρέθηκε τελικά λόγω βουλευτικής ασυλίας -- στις 25 Ιανουαρίου 1990,[197] με τις κατηγορίες της συκοφαντικής δυσφήμησης, της διασποράς ψευδών ειδήσεων, της πρόκλησης των πολιτών σε διχόνοια και της διατάραξη κοινής ειρήνης. Η υπόθεση αφορούσε τη δράση τους ως υποψηφίων του κόμματος «Εμπιστοσύνη», κατά τη προεκλογική περίοδο του Νοεμβρίου 1989 και η προσαγωγή τους σε δίκη ήταν μια πολιτική πράξη με προφανή στόχο να «συνετίσει» τη μειονότητα και να κάμψει το αγωνιστικό φρόνημα των υποδίκων. Οι κατηγορούμενοι καταδικάστηκαν σε 18 μήνες φυλάκιση και 3ετή στέρηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων.[198]

Κατά την τετραήμερη εκδίκαση της υπόθεσης, στην Θράκη δημιουργήθηκε μεγάλη ένταση, καθώς η μαζική παρουσία μειονοτικών στη δίκη, εξελήφθη από

---

[195] Και σε αυτές τις εκλογές η κινητοποίηση υποψηφίων και Τουρκίας είναι ανάλογη με αυτή των προηγούμενων εκλογών, όπως ανάλογες είναι και οι αντιδράσεις της Ελλάδας (απεργία τελωνειακών υπαλλήλων, υπερβολικές συμπεριφορές οργάνων της τάξης, κατασχέσεις διαβατηρίων, μεταφορά στρατιωτικών μονάδων να ψηφίσουν στη Ροδόπη και Ξάνθη κ.λ.π.). (Aarbakke, 2000: 418-421)

[196] Αλλά και από πλειονοτικούς Θρακιώτες που διαδήλωσαν την αντίθεσή τους στην Κομοτηνή, υπό την ηγεσία του μητροπολίτη Δαμασκηνού.

[197] Προηγούμενη δίκη που Α. Σαδίκ είχε οριστεί στις 29.11.1989. Για τη δίκη αυτή υπήρξε μεγάλη κινητοποίηση από πλευράς της μειονότητα και από την Τουρκία, που θεώρησε τη συγκεκριμένη δίκη ως τη «δίκη της μειονότητας». Το γεγονός πήρε μεγάλη δημοσιότητα. Παρέστησαν πολλοί μειονοτικοί, 3 βουλευτές του τουρκικού κοινοβουλίου και πολλοί ανεξάρτητοι διεθνείς παρατηρητές. Παράλληλα υπήρξαν διαδηλώσεις στην Κωνσταντινούπολη, που συνοδεύτηκαν από κατάθεση μαύρου στεφανιού στο ελληνικό προξενείο, ενώ ο Υπουργός Άμυνας της Τουρκίας προέβη σε δηλώσεις σχετικά με την καταπίεση της μειονότητας στη Θράκη. Τελικά, η δίκη αυτή αναβλήθηκε.

[198] Τη δίκη παρακολούθησε μεγάλος αριθμός μειονοτικών, ανταποκριτές Μ.Μ.Ε. από διάφορες ευρωπαϊκές χώρες και διεθνείς παρατηρητές, ενώ μεγάλη ήταν και η εμπλοκή της Τουρκίας, όπου ο Α. Σαδίκ είχε μεταβεί στις αρχές του χρόνου και είχε επαφές με πολιτικούς παράγοντες. Η καταδίκη προκάλεσε την έντονη διαμαρτυρία του Τούρκου Υπουργού Εξωτερικών Μ. Yılmaz, στον Έλληνα πρέσβη στην Άγκυρα, κίνηση που θεωρήθηκε από τη Ελλάδα ως ανάμιξη στα εσωτερικά και ως προσπάθεια για δημιουργία κρίσης. Λίγες μέρες αργότερα, ο πρωθυπουργός Ξ. Ζωλότας και οι πολιτικοί αρχηγοί συμφώνησαν στην εκτίμηση ότι η αυστηρή τιμωρία και η φυλάκιση των δύο μειονοτικών ήταν λάθος (Aarbakke, 2000:425-430).

πολλούς πλειονοτικούς ως απόπειρα επίδειξης δύναμης.[199] Η ένταση αυτή αυξήθηκε κατακόρυφα από τον θανάσιμο τραυματισμό ενός χριστιανού από ένα μουσουλμάνο, μέσα στο νοσοκομείο της Κομοτηνής, και από την απόφαση της ηγεσίας της μειονότητας να γιορτάσει την επέτειο των γεγονότων του 1988.

Έτσι, το απόγευμα της 29ης Ιανουαρίου 1990, και ενώ πολλοί μειονοτικοί είχαν συγκεντρωθεί σε κεντρικό τζαμί της Κομοτηνής για τέλεση επετειακής θρησκευτικής λειτουργίας (mevlit) μια μεγάλη ομάδα πλειονοτικών προέβη σε βίαιη διαδήλωση και άρχισε να καταστρέφει καταστήματα ιδιοκτησίας μειονοτικών, κίνηση που συνοδεύτηκε από λεηλασίες, σημαντικές καταστροφές και αρκετούς ελαφρούς τραυματισμούς.[200]

Τα γεγονότα στη Κομοτηνή υπήρξαν αφορμή για δημοσιοποίηση (σε διεθνές επίπεδο) του μειονοτικού προβλήματος και στάθηκαν αφορμή για να αναρωτηθούν πολλοί σημαίνοντες πολιτικοί στη Αθήνα, τι ακριβώς συμβαίνει στη Θράκη.[201] Έτσι, στις 31 Ιανουαρίου 1990, συνεκλήθη στην Αθήνα σύσκεψη υπό την προεδρία του Πρωθυπουργού Ξ. Ζολώτα, και με την συμμετοχή των αρχηγών των πολιτικών

---

[199] Η μειονότητα, αναμφιβόλως, είχε δίκαια παράπονα, αλλά η ηγεσία της επέλεξε μια προσέγγιση που, εντός του δεδομένου πλαισίου στη Θράκη, εξελήφθη, από το μεγαλύτερο μέρος της ελληνοχριστιανικής πλειονότητας, ως προβοκατόρικη. Η συμπεριφορά της μειονότητας αποτέλεσε, εν μέρει, αντίδραση στις διακρίσεις και στην άρνηση της Ελλάδας να αποδεχθεί τον τουρκικό χαρακτήρα της μειονότητας και, εν μέρει, προϊόν του ενδομειονοτικού ανταγωνισμού για εξουσία, που έκανε πολλούς μειονοτικούς ηγέτες να προσπαθούν να υπερβαίνουν αλλήλους στην έκφραση τουρκικού εθνικισμού (Aarbakke, 2000: 430).

[200] Ελληνική αθηναϊκή εφημερίδα (Τα Νέα, 31.01.1990) ανέφερε ότι 200 καταστήματα ιδιοκτησίες μειονοτικών είχαν υποστεί ζημίες, ενώ 20 άτομα, επί το πλείστον χριστιανοί συνελήφθησαν και προσήχθησαν στη δικαιοσύνη. Τουρκικές πηγές ανέφεραν (Reuters, 30.01.1990) ότι 19 μειονοτικοί τραυματίστηκαν. Σύμφωνα με έκθεση του Helsinki Watch, 400 καταστήματα μειονοτικών καταστράφηκαν, ενώ τραυματίστηκαν 21 άτομα. Σύμφωνα με την ίδια έκθεση, η ελληνική κυβέρνηση υποσχέθηκε αποζημίωση σε όλους τους πληγέντες. Τα γεγονότα φαίνεται πως ήταν κατά κάποιο τρόπο προσχεδιασμένα, καθώς στα παρακείμενα καταστήματα ιδιοκτησίας πλειονοτικών, υπήρχαν, την μέρα των επεισοδίων, αναρτημένες ελληνικές σημαίες, ή χαρτιά με την λέξη «Έλληνας» ή σημάδια με μπλέ και άσπρο χρώμα. Όλα τα καταστήματα ιδιοκτησίας πλειονοτικών /χριστιανών έμειναν άθικτα (Aarbakke, 2000:432-433). Ο Ξανθιώτης μειονοτικός πολιτευτής Α. Φαϊκογλου, που υπήρξε θύμα, μετά από μια μέρα νοσηλείας στο νοσοκομείο της Αλεξανδρούπολης, μετέβη στην Τουρκία για περαιτέρω νοσηλεία. Εκεί δήλωσε, μεταξύ άλλων, σε τουρκική εφημερίδα: «[…] υπάρχουν πολλοί τραυματίες στη Κομοτηνή. Όλοι έχουν μώλωπες σε μέγεθος πορτοκαλιού στα κεφάλια τους Υπάρχουν και τραυματισμένοι από μαχαίρια. Δεν πάνε στο νοσοκομείο γιατί φοβούνται. Δεν τους επιτρέπουν να μιλούν με τους συγγενείς τους». (εφ. Tercüman, 03.02.1990, στον Aarbakke, 2000:444). Τα επεισόδια της 29ης Ιανουαρίου 1990 στη Κομοτηνή προκάλεσαν νέα διπλωματική Ελληνοτουρκική ένταση. Έτσι, η Τουρκία επιχείρησε να εμφανιστεί ως ο «προστάτης» της μειονότητας και να διεθνοποιήσει το ζήτημα, ενώ ο Τούρκος πρόξενος στη Κομοτηνή Kemal Gür, χαρακτηρίστηκε *persona non grata* και απελάθηκε (Aarbakke, 2000:433-441).

[201] Ενώ η βουλευτής του ΣΥΝ Μ. Δαμανάκη, πρότεινε στον Πρωθυπουργό Ζωλότα να συγκροτηθεί ομάδα υπουργών και να επισκεφθεί τη Θράκη, ώστε να αποκτήσει ικανοποιητική εποπτεία του πράγματος. Η ίδια η Μ. Δαμανάκη, επικεφαλής κλιμακίου του Συνασπισμού, επισκέφθηκε την Κομοτηνή, προσπάθησε να συμπαρασταθεί στους πληγέντες και δέχτηκε την επίθεση μεγάλης ομάδας πλειονοτικών (που χαρακτηρίστηκαν, από μειονοτικούς και κάποια ελληνικά Μ.Μ.Ε. παρακρατικοί - ακροδεξιοί) Aarbakke, 2000:43-435.

κομμάτων που συμμετείχαν στην κυβέρνηση (Κ. Μητσοτάκη - Ν.Δ., Α. Παπανδρέου - ΠΑΣΟΚ και Χ. Φλωράκης - ΣΥΝ), παρουσία και των υπουργών Εξωτερικών Κ. Σαμαρά και Εθνικής Αμύνης Τζ. Τζανετάκη, με θέμα τις εξελίξεις στη Θράκη. Εκεί, αποφασίστηκε η αλλαγή πολιτικής στο μειονοτικό, και ειδικότερα η «*κατάργηση των διοικητικών οχλήσεων αι οποίαι όχι μόνο απεδείχθησαν ατελέσφοροι αλλ' επέτυχαν αντίθετα αποτελέσματα των επιδιωκωμένων και συνάμα μας εκθέτουν διεθνώς*».[202]

Αφορμή για νέα αναταραχή υπήρξαν οι εκλογές της 8ης Απριλίου 1990, καθώς βασικό ερώτημα στα χείλη πλειονοτικών και μειονοτικών Θρακιωτών ήταν το αν και με ποιό τρόπο θα κατέλθουν ανεξάρτητοι μειονοτικοί υποψήφιοι στις επερχόμενες εκλογές.

Ο Α. Σαδίκ, από τις φυλακές Θεσσαλονίκης όπου βρισκόταν (και υπό την υπόδειξη του Α. Πολιτάκη, προέδρου του ελληνικού τμήματος της «Επιτροπής Βραβείων Ιπεκτσί»), υπέγραψε ένα κείμενο όπου, μεταξύ άλλων, δήλωνε ότι είναι «Έλληνας πολίτης, μουσουλμάνος στο θρήσκευμα, τουρκικής καταγωγής». Με τη δήλωση αυτή, που την προσυπέγραψε και ο Ι. Σερίφ, επιχειρήθηκε να δοθεί η εικόνα κάποιου είδους αναδίπλωσης και, κυρίως, να κατευναστούν τα πνεύματα των πλειονοτικών Θρακιωτών, μέρος των οποίων είχαν πάλι αρχίσει να αναστατώνονται, από τις φήμες ότι οι Σαδίκ και Σερίφ μπορεί να αφεθούν προσωρινά ελεύθεροι.

Το νέο «ανεξάρτητο» μειονοτικό ψηφοδέλτιο ανακοινώθηκε με δελτίο τύπου από το Τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών (εφ. Το Βήμα, 25.03.1990) ενώ, σε νέα δίκη στην Πάτρα,[203] η προηγούμενη ποινή φυλάκισης του Α. Σαδίκ μετατράπηκε σε πρόστιμο, πράγμα που του έδινε τη δυνατότητα να συμμετέχει στις επικείμενες εκλογές, όπου η εκλογή του ήταν πέρα από βέβαιη. Έτσι, κατά τις εκλογές της 08.04.1990, εξελέγησαν, και πάλι με τη συνήθη συστηματική στήριξη της Τουρκίας, οι ανεξάρτητοι μειονοτικοί βουλευτές Α. Σαδίκ, με τον συνδυασμό «Εμπιστοσύνη» στην Κομοτηνή, και Α. Φαΐκογλου με τον συνδυασμό «Επιτυχία» στη Ξάνθη (Aarbakke, 2000: 442 – 450).

---

[202] Ως κύρια παρέμβαση για τη λύση του προβλήματος προτάθηκε η εφαρμογή ειδικού αναπτυξιακού προγράμματος στην περιοχή. Οι πολιτικοί αρχηγοί φαίνεται να εκτίμησαν ότι η ανάπτυξη θα βελτίωνε, περίπου αυτομάτως, την θέση των μειονοτικών και θα περιόριζε τις ανισότητες χωρίς να έχουν άποψη για τη σχέση μεταξύ πλειονότητας και μειονότητας, που αποτελεί και τη βάση του μειονοτικού. Η απόφαση των πολιτικών αρχηγών μπορεί να έθεσε τις βάσεις για μια άλλη οπτική για την αντιμετώπιση του προβλήματος αλλά δεν προχώρησε σε συγκεκριμένα μέτρα αλλαγής του καθεστώτος, καθώς αντιμετώπισε σημαντικές αντιδράσεις στην εφαρμογή της (Εταιρεία για τα Δικαιώματα των μειονοτήτων, 1991:5).

[203] Στις 30.04.1990, που παρακολουθούσαν 3 βουλευτές του τουρκικού κοινοβουλίου και 6μελής επιτροπή δικηγόρων από την Τουρκία.

Περίοδος 1991 - 1995

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, ένα χρόνο μετά τις κυβερνητικές αποφάσεις τς 31ης Ιανουαρίου 1990, και ενώ στην εξουσία ήταν πια η Νέα Δημοκρατία με πρωθυπουργό τον Κ. Μητσοτάκη, η κατάσταση στη Θράκη, όσον αφορά την μειονότητα παρέμενε ίδια.

Όπως προκύπτει από τις ερωτήσεις και τα υπομνήματα των δύο μειονοτικών βουλευτών, εξακολουθούσαν να ισχύουν περιορισμοί σε άδειες οικοδόμησης και οδήγησης, εξακολουθούσαν να υπάρχουν προβλήματα στη μειονοτική εκπαίδευση και στη διαχείριση των βακουφίων ενώ εξακολουθούσαν να μη δίνονται άδειες για κατασκευές / επισκευές τζαμιών. Οι ορεσίβιοι μειονοτικοί πληθυσμοί εξακολουθούσαν να τελούν υπό το καθεστώς της επιτηρούμενης ζώνης και κάποιοι μειονοτικοί εξακολουθούσαν να χάνουν την ελληνική ιθαγένεια βάση του άρθρου 19, ενώ ακόμα δεν είχαν δοθεί αποζημιώσεις για τις καταστροφές της 29ης Ιανουαρίου 1990. Επιπλέον, οι καθυστερήσεις στις ρυθμίσεις κάποιων εκκρεμοτήτων, κατά τα άλλα κοινών σε όλο τον ελληνικό πληθυσμό, (διανομή κλήρου σε ακτήμονες, αναδασμός, παροχή τηλεφώνου και ρεύματος σε κάποιες περιοχές, πρόστιμα που σχετίζονται με παραβάσεις φορολογικής νομοθεσίας ή παραβιάσεις Κ.Ο.Κ., νομιμοποίηση αυθαιρέτων κ.α.) αποδιδόταν από τους μειονοτικούς -- που λειτουργούσαν και σκέπτονταν μέσα στο συγκεκριμένο πλέγμα σχέσεων που υπάρχει στη Θράκη -- σε πρόθεση της πολιτείας.

Παράλληλα, η ελληνική πολιτεία, κινούμενη στα πλαίσια της παραδοσιακής λογικής αντιμετώπισης του μειονοτικού ζητήματος, προχώρησε στις 23.10.1990 στη ψήφιση νέου εκλογικού νόμου που έθετε ως προϋπόθεση για εισαγωγή ενός κόμματος στην ελληνική βουλή την εξασφάλιση του 3% των ψήφων σε πανελλαδικό επίπεδο, αποκλείοντας έτσι, ουσιαστικά, τη δυνατότητα εκλογής ανεξάρτητου μειονοτικού βουλευτή.[204]

Η κίνηση που σηματοδότησε την εφαρμογή της νέας ελληνικής πολιτικής πάνω στο μειονοτικό ήταν η ομιλία του πρωθυπουργού Κ. Μητσοτάκη, στη Ξάνθη, στις 13 Μαΐου 1991. Εκεί, ο Έλληνας πρωθυπουργός, αφού αναγνώρισε την ύπαρξη αρνητικών διακρίσεων -- μίλησε για λάθη των κυβερνήσεων στο παρελθόν -- έθεσε το αποδεκτό πλαίσιο «ταυτότητας» της μειονότητας (μουσουλμανική μειονότητα που αποτελείται

[204] Ενώ παράλληλα κάποια ανάλογη ρύθμιση (θέσπιση υπερ-νομαρχίας) γίνεται για αποφυγή πιθανότητας εκλογής μειονοτικού νομάρχη στη νομαρχία Κομοτηνής (Aarbakke, 2000:500-503).

από τουρκογενείς, Πομάκους και Τσιγγάνους), δήλωσε ότι το μειονοτικό είναι αυστηρά εσωτερικό ζήτημα της Ελλάδας και τόνισε την αποφασιστικότητα της πολιτείας να διασφαλίσει την ισονομία και ισοπολιτεία για όλους τους κατοίκους της Θράκης, και χριστιανούς και μουσουλμάνους.

Αυτό βέβαια δεν σήμαινε ότι όλα τα προβλήματα θα λυνόταν αυτομάτως. Οι δηλώσεις κινούνταν σε επίπεδο προθέσεων (που είναι αμφίβολο αν εξέφραζαν το σύνολο των εμπλεκομένων κρατικών λειτουργών) και δεν διασαφήνιζαν τι ακριβώς επρόκειτο να αλλάξει στις σχέσεις μεταξύ μειονότητας και πολιτείας. Αν και είχαν ήδη αρχίσει να φαίνονται τα πρώτα σημάδια βελτίωσης (χαλάρωση ελέγχων στις αγοραπωλησίες, αύξηση του αριθμού αδειών οδήγησης[205] και των αδειών για χτίσιμο και επισκευή σπιτιού σε μειονοτικούς, αρχή χορήγησης δανείων κ.α.) δεν φαινόταν πουθενά η ύπαρξη ενός μελετημένου προγράμματος για την συνολική αντιμετώπιση του προβλήματος.

Παράλληλα υπήρχαν έντονες αντιδράσεις από διάφορες ομάδες που έβλεπαν ότι τα νέα μέτρα απειλούσαν το μερίδιό τους στην αγορά. Έτσι πλειονοτικοί φαρμακοποιοί -- και πολιτεία -- έφεραν σημαντικά προσκόμματα στην αναγνώριση των πτυχίων και παραπέρα, στην έκδοση αδειών ίδρυσης και λειτουργίας φαρμακείων σε μειονοτικούς πτυχιούχους φαρμακευτικής[206], ενώ ανάλογο ζήτημα προέκυψε όταν δόθηκε η πρώτη άδεια ταξί σε μειονοτικό[207].

Ενδεικτικό στοιχείο του θετικού κλίματος που διαμορφώθηκε ένα χρόνο μετά την δημόσια εξαγγελία περί «ισονομίας και ισοπολιτείας», αποτελεί η δήλωση του μουφτή Κομοτηνής Χαφούζ Τζεμαλί Μέτσο, ότι η κίνηση Μητσοτάκη άρχισε να δίνει καρπούς, ενώ παράλληλα υποβαθμίζονται κάποιες μικροκαταστροφές (σε μουσουλμανικά νεκροταφεία και φωτιά στο τζαμί της Αλεξανδρούπολης στις

---

[205] Στο πρώτο τρίμηνο του 1991, 117 μειονοτικοί πέρασαν τις εξετάσεις για απλή άδεια οδήγησης (επέτυχε το 57% των μειονοτικών που είχαν υποβάλλει αιτήσεις ενώ αντίστοιχα μόνο το 50% των πλειονοτικών. Παράλληλα, στις εξετάσεις οδήγησης Β' κατηγορίας πέτυχε το 61% των μειονοτικών και το 40% των πλειονοτικών που έλαβαν μέρος).

[206] Η πρώτη αίτηση μειονοτικού για άδεια ίδρυσης και λειτουργίας φαρμακείου στη Ξάνθη, κατατέθηκε στις 6 Μαΐου 1991. Τρεις φορές ο φάκελος χάθηκε και τρεις φορές υποβλήθηκε νέος, ενώ ποτέ δε δινόταν στον αιτούντα αριθμός πρωτοκόλλου. Με τη διαμεσολάβηση μειονοτικών και κομματικών παραγόντων (Ν.Δ.), και αφού το πράγμα πήρε μεγάλη δημοσιότητα, η άδεια εκδόθηκε τον Οκτώβριο του 1983. Όμως ο τοπικός φαρμακευτικός σύλλογος αρνούνταν συστηματικά να εγγράψει το νέο φαρμακοποιό στη δύναμή του, πράξη απαραίτητη για την έναρξη λειτουργίας του φαρμακείου (Aarbakke, 2000:475-478).

[207] Στην Θράκη, την περίοδο εκείνη, υπήρχαν περίπου 600 άδειες ταξί και ανήκαν όλες σε πλειονοτικούς. Όταν, το 1998, δόθηκε η πρώτη άδεια σε μειονοτικό, 119 πλειονοτικοί ιδιοκτήτες ταξί πολιόρκησαν τη Νομαρχία Ξάνθης (23.03.1998, ώρα 6 το πρωί) και ζητούσαν ανάκληση της άδειας (Aarbakke, 2000:478).

13.10.1993) που αποδίδονται σε ατύχημα, σε προβοκάτσια ή σε αντίποινα ανάλογων ενεργειών σε μνημεία της ελληνορθόδοξης μειονότητας στη Κωνσταντινούπολη (Aarbakke, 2000:547-554).

Βέβαια, η αλλαγή πολιτικής δεν είχε μόνο οπαδούς. Πέρα από τους συγκεκριμένους πλειονοτικούς που αντιδρούσαν, υπήρχαν και κάποιοι μειονοτικοί που επιθυμούσαν τη διατήρηση της ισχύουσας κατάστασης, καθώς τους εξυπηρετούσε πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά.[208] Ήταν εμφανές ότι πολλά ηγετικά στελέχη της μειονότητας είχαν σημαντικές αντιρρήσεις για τις διαφαινόμενες εξελίξεις καθώς έβλεπαν να κινδυνεύει η θέση τους. Τα άτομα αυτά, αν και δείχναν ότι πάλευαν εναντίον των διακρίσεων, στην ουσία ήταν αντίθετα σε κάθε λύση που θα άλλαζε την ισορροπία δυνάμεων, καθώς φοβόταν ότι μέσα στο νέο σχήμα δεν θα μπορούσαν πια να έχουν τον ίδιο ρόλο. Έτσι, πολλοί ηγέτες της μειονότητας προσπαθούσαν να καλλιεργήσουν ένα κλίμα καχυποψίας, ανασφάλειας και δυσπιστίας μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων, ελπίζοντας σε προσωπικά οφέλη και εξασφάλιση της θέσης τους.

Σημαντικές αντιδράσεις υπήρχαν και από τον χώρο των χαρακτηριζόμενων ως «τουρκοδίαιτων», δηλαδή των ποικίλων εκείνων χριστιανών και μουσουλμάνων μεσαζόντων,[209] των οποίων οι αμφιβόλου νομιμότητας αλλά εξαιρετικά κερδοφόρες, «εργασίες» θα περιοριζόταν σημαντικά, ενώ έντονες αντιδράσεις υπήρχαν και από ομάδα πλειονοτικών που αντιτίθεντο ιδεολογικά στη νέα κατάσταση. Επίσης, στους αντιδρώντες θα πρέπει να προστεθούν και τα πολλά εκείνα άτομα που εισέπρατταν ποσά από τα μυστικά κονδύλια του Υπουργείου Εξωτερικών για την αντιμειονοτική, και εν πολλοίς «εθνική», δράση τους (Aarbakke, 2000:560-566).

Οι ποικίλοι πλειονοτικοί αντιδρώντες φαίνεται να βρήκαν κοινή στέγη στην «Επιτροπή Αγώνα» που συγκροτήθηκε υπό την ηγεσία του μητροπολίτη Δαμασκηνού. Η επιτροπή, σε επιστολές που έστειλε σε μεγάλες εφημερίδες, περιέγραφε με μελανά

[208] Μια σειρά 16 άρθρων με τίτλο «Το καταπιεστικό καθεστώς βολεύει πολλούς από εμάς» εμφανίζεται στην τουρκόφωνη μειονοτική εφημερίδα της Κομοτηνής İleri, φ 606/21.09.1990 έως φ. 623/08.02.1991 (Aarbakke, 2000:559).

[209] Μέχρι και τη δεκαετία του 1990 υπήρχε ένας ολόκληρος μηχανισμός διαχείρισης των μειονοτικών αιτημάτων που με το έντονο αλλά συγκαλυμμένο ενδιαφέρον του διατηρούσε το σύστημα των διακρίσεων ισχυρό και άθικτο. Το δίκτυο αυτό, μέσα από τις δραστηριότητες του, προσποριζόταν σημαντικά οικονομικά και πολιτικά οφέλη, ενώ παράλληλα χρησιμοποιώντας εθνικιστική ρητορική, δημιουργούσε ένα «προπέτασμα καπνού» και απέκρυπτε τη δράση του. Το ενδιαφέρον είναι ότι, αν και η λειτουργία αυτή αποτελούσε σημαντικό πρόσκομμα στον όποιο εκδημοκρατισμό της μειονότητας αλλά και των σχέσεων μεταξύ πλειονότητας και μειονότητας, μέχρι και τη δεκαετία του 1990, και τα δύο μεγάλα κόμματα (ΠΑΣΟΚ και Ν.Δ.) αποδεχόταν την ύπαρξη και λειτουργία του μηχανισμού αυτού και προσάρμοζαν ανάλογα τη δράση τους (Aarbakke, 2000:212).

χρώματα την κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει οι χριστιανοί και ζητούσε τη λήψη μέτρων εναντίον των μουσουλμάνων[210] (Εφ. Μακεδονία, 09.08.1991 και εφ. Καθημερινή, 06.11.1991).

Κατά την περίοδο αυτή, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν και οι εξελίξεις στο ζήτημα της εκπροσώπησης της μειονότητας στο εθνικό κοινοβούλιο. Στις εκλογές της 10ης Οκτωβρίου 1993, οι ανεξάρτητοι συνδυασμοί «Εμπιστοσύνη» στη Ροδόπη και «Επιτυχία» στη Ξάνθη, κατήλθαν στις εκλογές και συγκέντρωσαν μεγάλο αριθμό μειονοτικών ψήφων. Μάλιστα, ο Α. Σαδίκ του συνδυασμού «Εμπιστοσύνη» στη Ροδόπη, συγκέντρωσε το εκλογικό μέτρο και θα μπορούσε να εκλεγεί, αν δεν υπήρχε το πλαφόν του 3%. Έτσι, και με δεδομένο ότι κανένας μειονοτικός υποψήφιος από τα μεγάλα κόμματα δεν συγκέντρωσε τον απαιτούμενο αριθμό ψήφων, οι μειονοτικοί έμειναν χωρίς εκπροσώπηση στη βουλή αυτή.

Περίοδος 1995 - 2000

Κύριο χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου αποτέλεσε η ομαλοποίηση της εκπροσώπησης μειονοτικών σε εθνικό επίπεδο, με την επάνοδο Θρακιωτών μουσουλμάνων μειονοτικών βουλευτών στην ελληνική βουλή, και η, με θεαματικά βήματα, συνέχιση της πορείας άρσης των περιοριστικών μέτρων και διακρίσεων.

Στις εκλογές της 22ης Σεπτεμβρίου 1996, εξελέγησαν στη Θράκη 3 μειονοτικοί βουλευτές, πράγμα που είχε να συμβεί από το 1974. Δύο στο Ν. Ροδόπης (Γκαλήπ Γκαλήπ - ΠΑΣΟΚ και Μουσταφά Μουσταφά - ΣΥΝ) και ένας στο Ν. Ξάνθης (Μπιρόλ Ακίφογλου - ΝΔ). Το γεγονός προκάλεσε έντονη δυσφορία σε αντιμειονοτικούς κύκλους, που όμως περιορίστηκαν σε μερικά διάπυρα άρθρα για το μέγεθος του επερχόμενου κινδύνου, στον τοπικό ελληνόφωνο τύπο.

Στις εκλογές της 9ης Απριλίου 2000 εξελέγη ένας μόνο μειονοτικός βουλευτής στο Ν. Ροδόπης (Γκαλήπ Γκαλήπ – ΠΑΣΟΚ) ενώ ένα χρόνο μετά τις εκλογές, ο Ν. Ροδόπης απέκτησε, με απόφαση εκλογοδικείου[211] και δεύτερο μειονοτικό βουλευτή (Αχμέτ Μεχμέτ - ΠΑΣΟΚ).

---

[210] Και ενώ παράλληλα κυκλοφορούσαν επίμονες φήμες -- που ποτέ δεν επιβεβαιώθηκαν από τα επίσημα στατιστικά στοιχεία -- ότι «οι μειονοτικοί αγοράζουν τη Θράκη» (με χρήματα του τουρκικού προξενείου της Κομοτηνής). Εκτενέστερη αναφορά στο Συρίγο, 2000:71-72.

[211] Το εκλογοδικείο αφαίρεσε την έδρα από (χριστιανό) εκλεγείσα βουλευτή, καθώς έκρινε ότι εξελέγη παράνομα, και την απέδωσε στον αμέσως επόμενο σε αριθμό ψήφων υποψήφιο του ίδιου κόμματος, που τύχαινε να είναι μουσουλμάνος.

Η πολιτική της «ισονομίας και ισοπολιτείας» συνεχίστηκε (Ξάνθη, 17.05.1995) με την κατάργηση της επιτηρούμενης ζώνης, από τον Υπουργό Εθνικής Άμυνας Γεράσιμο Αρσένη (κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ με πρωθυπουργό τον Α. Παπανδρέου). Εκτιμάται ότι το γεγονός προξένησε ιδιαίτερη ικανοποίηση στους αποκλεισμένους μειονοτικούς, και δυσαρέσκεια στην Τουρκία ενώ συγκεκριμένοι κύκλοι στη Θράκη επιχείρησαν να υπονομεύσουν τη ρύθμιση (Aarbakke, 2000: 565).

Επόμενο βήμα αποτέλεσε η κατάργηση του άρθρου 19 του Κώδικα Ελληνική Ιθαγένειας (11.06.1998, κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ, πρωθυπουργός Κ. Σημίτης, Υπουργός Εξωτερικών Γ. Παπανδρέου),[212] ενώ ακολούθησε, τον Απρίλιο του 1999, η αναμόρφωση της λειτουργίας των Γραφείων Πολιτικών Υποθέσεων (εφ. Παρατηρητής, Κομοτηνή, 20, 22.04.1999), γεγονός που φαίνεται πως είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό της παρέμβασής τους στα μειονοτικά, με συνέπεια να προκληθεί έντονη δυσαρέσκεια σε συγκεκριμένους αντιμειονοτικούς κύκλους.[213]

Την περίοδο αυτή ελήφθη και το πρώτο μέτρο θετικής διάκρισης υπέρ των μειονοτικών. Με τον νόμο 2341(2:1)/Φ.Ε.Κ. 208/Α/06.10.1995 (της κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ, με πρωθυπουργό τον Α. Παπανδρέου και Υπουργό Παιδείας τον Γ. Παπανδρέου) εκχωρείται ποσοστό 0,5% πλέον των υπαρχόντων θέσεων σε Α.Ε.Ι. και Τ.Ε.Ι. σε υποψήφιους φοιτητές που προέρχονται από την μειονότητα. Ο νόμος

---

[212] Η στέρηση της ελληνικής ιθαγένειας, βάση του άρθρου 19, αποτέλεσε ένα σημαντικό φόβητρο κατά των μειονοτικών εκ μέρους της ελληνικής πολιτείας, ανάλογο με την απαγόρευση εισόδου μειονοτικών στην Τουρκία (εγγραφή στη «μαύρη λίστα») εκ μέρους της Τουρκίας. Σύμφωνα με εκτιμήσεις μειονοτικών κύκλων, κατά την περίοδο που το άρθρο ήταν σε ισχύ (1955-1998) απώλεσαν, βάσει αυτού, την ελληνική ιθαγένεια περίπου 1.000 Θρακιώτες μειονοτικοί. Η κατάργησή του συνοδεύτηκε από έντονες αντιδράσεις και κινδυνολογία, προερχόμενα από τους γνωστούς κύκλους «ανησυχούντων» πλειονοτικών, όπου ηγετική μορφή υπήρξε πάλι ο Μητροπολίτης Δαμασκηνός (Aarbakke, 2000:74-78, 577-591).

[213] Έτσι η εφ. «Μαχητής» της Ξάνθης (30.05.2001) με τίτλο «Τι ρόλο παίζει το γραφείο πολιτικών υποθέσεων», αναφέρει μεταξύ άλλων: «Ακόμα δεν έχουμε καταλάβει τι ρόλο παίζει το γραφείο πολιτικών υποθέσεων [...] Από την ώρα που το συγκεκριμένο γραφείο, που υποτίθεται ότι ασκεί την εξωτερική πολιτική, δεν μπορεί να «περιορίσει» τον βουλευτή του ΠΑΣΟΚ να είναι προσεκτικός στις δηλώσεις του, όταν αυτές έχουν σχέση με τα εθνικά θέματα ή δεν μπορεί ούτε καν να «αγγίξει» τον δήμαρχο Μύκης Μουσταφά Αγγά, που με περισσό θράσος απολύει έναν φουκαρά και τον στέλνει στον δρόμο, μόνο και μόνο γιατί δεν δέχτηκε να «ακολουθήσει» το λεωφορείο που στρατολόγησε το τουρκικό προξενείο για συμπαράσταση στον «ψευδομουφτή» Ξάνθης, και θέλει να ομιλεί την πομακική γλώσσα, τότε ποιος είναι ο ρόλος του στην περιοχή της Θράκης;» (Εφ. Χρόνος, Κομοτηνή, 26.07.2001). Πέρα από αυτά, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η διαχείριση του μειονοτικού σε κεντρικό επίπεδο από το Υπουργείο Εξωτερικών, μέσα σε μια ευρύτερη λογική περί εθνικού συμφέροντος, μαζί με τα όποια προβλήματα δημιουργούσε στους μειονοτικούς, φαίνεται πως δημιουργούσε και ένα αίσθημα ασφάλειας, καθώς υπήρχε η εκτίμηση ότι η μεταβίβαση του συνόλου των σχετικών αρμοδιοτήτων στην τοπική αυτοδιοίκηση θα ήταν προς ζημία της μειονότητας, δεδομένου ότι ο συσχετισμός δυνάμεων σε τοπικό επίπεδο ήταν σαφώς κατά τους. Βλ. και σχόλιο του Α. Δεδέ στο Καραντζόλα και Μπαλτσιώτης, 2001: 56.

ψηφίστηκε από όλα τα κόμματα εκτός του ΚΚΕ ενώ συνάντησε μεγάλη αντίδραση από μερίδα πλειονοτικών στη Θράκη.[214]

Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 φαίνεται πως έχει επέλθει εξομάλυνση στις σχέσεις μεταξύ πολιτείας και μειονότητας, και μια σημαντική βελτίωση στις σχέσεις μεταξύ πλειονοτικών και μειονοτικών, ενώ παράλληλα άρχισε να γίνεται ορατή η μείωση των κοινωνικοοικονομικών διαφορών μεταξύ πλειονοτικών και μειονοτικών, ως συνέπεια της άρσης των περιορισμών (Καραντζόλα και Μπαλτσιώτης, 2001:18).

[214] Ενδεικτικά βλ.: σχόλια για τις πολικό-οικονομικές συνέπειες από την διαφαινόμενη άνοδο των μειονοτικών (εφ. Χρόνος, Κομοτηνή, 16.05.1996), προσφυγή στο Συμβούλιο της Επικρατείας και συλλογή υπογραφών για κατάργηση του νόμου (εφ. Χρόνος, Κομοτηνή, 17.06.1996, 28.06.1996, 08.08.1996), διαμαρτυρία Μητροπολίτη Δαμασκηνού (εφ. Χρόνος, Κομοτηνή, 09.05.1996, 08.07.1996), διαμαρτυρία Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Θρακικών Σωματείων (εφ. Χρόνος, Κομοτηνή, 01.04.1996).

3.9 Το μειονοτικό ζήτημα στη Θράκη - Επισημάνσεις

➢ Αναμφισβήτητα υπήρξε καταπίεση των Θρακιωτών μουσουλμάνων μειονοτικών, κατά περιόδους έντονη. Στόχος της Ελλάδας ήταν να αναγκάσει σε έξοδο τους Θρακιώτες μειονοτικούς, σε απάντηση των διωγμών των ελληνορθόδοξων μειονοτικών από την Τουρκία. Όσοι παρέμεναν έπρεπε να εξωθηθούν ή να παραμείνουν στο περιθώριο.

Πρόκειται για πρακτική αντιποίνων -- δηλώνεται άλλωστε ρητά -- στα πλαίσια μιας πολιτικής αμοιβαιότητας. Η Ελλάδα, καταπιέζοντας τη μειονότητα, από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1990, ουσιαστικά επιχειρεί να τιμωρήσει, συχνά ετεροχρονισμένα, την Τουρκία για την εξόντωση της ελληνορθόδοξης μειονότητας και για το αδιέξοδο στο οποίο έχουν περιέλθει οι ελληνοτουρκικές σχέσεις (Ηρακλείδης, 2001:311 και Τρουμπέτα, 2001:239).

➢ Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στη Θράκη δεν συνυπήρχαν. Πορευόταν σε πορείες παράλληλες και κάποτε ασύμπτωτες.[215] Ο ελληνικός εθνικισμός αντιμετωπίζει, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα της δεκαετία του 1990, τους μουσουλμάνους της Θράκης, ως μία ξένη ομάδα που (στη λογική των millet - αν όχι στη λογική του apartheid) έπρεπε να υπάρχει διαχωρισμένη και ανεξάρτητη από την πλειονότητα, επιχειρώντας παράλληλα να περιορίσει τη σχέση της (από το 1960 και μετά) με την Τουρκία που πάντα θεωρούνταν μια εχθρική ξένη δύναμη (Aarbakke, 2000:152). Έτσι η Ελλάδα ποτέ δεν καταστρώνει ένα συνολικό σχέδιο για την ένταξη της μειονότητας στην ελληνική κοινωνία -- βασική της ασχολία αποτελούσαν τα της ελληνορθόδοξης μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη -- και βέβαια οι μειονοτικοί δεν μπαίνουν ποτέ στη διαδικασία να επιδιώξουν ένταξη σε ένα τόπο και μια κοινωνία που αποδειγμένα δεν τους θέλει και που για 40 και πλέον χρόνια αρνείται να τους αναγνωρίσει -- σε όσους το επιζητούν -- την εξόχως σημαντική σε συμβολικό τουλάχιστον επίπεδο, τουρκική εθνική ταυτότητα.

➢ Για τα σκληρά μέτρα εναντίον της μειονότητας στη δεκαετία του 1960 δεν ευθύνεται μόνο η χούντα. Η χούντα, με τη συγκεκριμένη πολιτική της, και στην συγκεκριμένη εποχή, έρχεται να εφαρμόσει κάτι που ζυμωνόταν και ωρίμαζε πολύ

[215] Για χρόνια μόνος χώρος όπου υπάρχει εκτενής επικοινωνία πλειονοτικών μειονοτικών στη Θράκη είναι ο χώρος της οικονομίας. Την περιορισμένη επικοινωνία μεταξύ πλειονοτικών χριστιανών και μειονοτικών μουσουλμάνων στη Θράκη, και την ενδιαφέρουσα αποτύπωσή της στον τρόπο χρήσης των αντωνυμιών «εμείς» και «εσείς» στον προφορικό λόγο πλειονοτικών και μειονοτικών, επισημαίνει και η Παπανικολάου, 2001, αλλά και ο Aarbakke, 2000:41, που την αποδίδει στην παράδοση των millet.

καιρό πριν, έχοντας στη βάση του την ιδεολογία του εθνικισμού, που απεχθάνεται τις μειονότητες, επιδιώκει την εθνική ομοιογένεια, και υποβάλλει (σε Ελλάδα και Τουρκία) την παραδοχή ότι οι συγκεκριμένες μειονότητες στο έδαφος του εθνικού κράτους αποτελούν από ανωμαλία μέχρι σημαντικό εθνικό κίνδυνο.[216] Μετά την ουσιαστική εξαφάνιση της ελληνορθόδοξης μειονότητας από την Τουρκία (1964), και την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο, που είχε ως αποτέλεσμα να καταπέσουν οριστικά οι οποιεσδήποτε σχετικές ελληνικές προσδοκίες (1974), η Ελλάδα προχωρά ανενδοίαστα στην εφαρμογή των συγκεκριμένων καταπιεστικών μέτρων, στα πλαίσια επιδίωξης της πολυπόθητης εθνικής καθαρότητας και ομοιογένειας και βεβαίως εις ανταπόδοση της τουρκικής συμπεριφοράς.

Όλες οι ελληνικές κυβερνήσεις, της περιόδου 1965-1991, εφαρμόζουν μέσα σε κλίμα γενικής συναίνεσης μια σειρά καταπιεστικά μέτρα.[217]

➢ Καθ' όλη τη διάρκεια εφαρμογής των καταπιεστικών μέτρων (αλλά και αργότερα), η πολιτεία, αλλά και πλειάδα Ελλήνων μελετητών, αρνούνται την ύπαρξή τους και θεωρούν κάθε σχετική αναφορά, αν όχι ψεύδος, τουλάχιστον υπερβολή και προϊόν της τουρκικής προπαγάνδας. Έτσι, ο μητροπολίτης Δαμασκηνός ισχυρίζεται ότι η «μειονότητα είναι ευτυχισμένη»[218], ενώ πολλοί άλλοι μελετητές ισχυρίζονται ότι η μειονότητα δεν καταπιέζεται, συγκρίνοντας πάντοτε την κατάσταση της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη με αυτήν της ελληνορθόδοξης μειονότητας στη Τουρκία.[219] Οι ισχυρισμοί τους στηρίζονται -- χωρίς να δηλώνεται σαφώς -- στη

---

[216] Χαρακτηριστική η αναφορά του Θρακιώτη μειονοτικού Μ. Μουσταφά (2000:224), βουλευτή τότε στο ελληνικό κοινοβούλιο, που παρατηρεί: «οι μειονότητες ιδίως στα Βαλκάνια, θεωρούνται ότι είναι αποσταθεροποιητικοί παράγοντες για το κράτος όπου ζουν, ξένο σώμα, εν δυνάμει κίνδυνος. Γενικά θεωρούνται ως κάτι που καλύτερα θα ήταν να μην υπήρχε. Αυτή ήταν για πολλά χρόνια η κύρια αντίληψη (στην Ελλάδα για την μειονότητα της Θράκης) και δημιούργησε πολιτικές που απέρρεαν από αυτήν: πολιτικές διακρίσεων, αποκλεισμών, μέτρων για εξοστρακισμό, για φυγή, για εγκατάλειψη της χώρας κ.λ.π.». Αξιοσημείωτη είναι πάντως εδώ και η στάση ορισμένων μειονοτικών (εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια της έρευνας στο πεδίο) οι οποίοι -- κινούμενοι μάλλον ακόμα σε μια προεθνική λογική ; -- εξακολουθούν να απορούν γιατί οι Έλληνες συμπεριφέρονται έτσι στη μειονότητα, αφού οι οθωμανοί ποτέ δεν συμπεριφέρθηκαν έτσι στους Ρωμιούς.

[217] Το αίτημα περί εκδίωξης της μειονότητας, που έβρισκε βάση στη λογική περί αμοιβαιότητας, και θεωρήθηκε ως η ιδανική λύση του μειονοτικού ζητήματος στη Θράκη, διατυπώθηκε επεξεργασμένο και δημόσια, από 15 Έλληνες βουλευτές, τον Φεβρουάριο του 1976 ενώ συνέχισε να διατυπώνεται από καιρού εις καιρόν, μέχρι και τη δεκαετία του 1990 (Aarbakke, 2000:190-193).

[218]. Για να συνεχίσει παρατηρώντας «Άλλωστε, αν οι μουσουλμάνοι δεν ήταν ευτυχισμένοι θα είχαν φύγει» (Aarbakke, 2000: 568).

[219] Το αντίθετο ακριβώς ισχυρίζονται Τούρκοι μελετητές. Ενδιαφέρον έχουν οι ισχυρισμοί του Cebecioglu, 1975, ότι πενήντα χρόνια μετά την συνθήκη της Λωζάνης οι μουσουλμάνοι μειονοτικοί στη Θράκη καταπιέζονται και αδικούνται ενώ αντίθετα οι ρωμιοί της Κωνσταντινούπολης «δε διέφεραν σε τίποτα από τους Τούρκους πολίτες. Απόλαυσαν όλα τα καλά και συνέχισαν την πολιτική και οικονομική τους ηγεμονία πάνω στο τουρκικό λαό». Αξιοσημείωτο είναι ότι η ρητορική και το ύφος των Cebecioglu, 1975, και Aydınlı, 1971 στα κείμενα περί καταπιέσεων των μουσουλμάνων μειονοτικών στην Ελληνική

στάση του κράτους απέναντι στη μειονότητα κυρίως μέχρι το 1940 και πάντως πριν το 1965 (Βογαζλής 1954, Ανδρεάδης, 1956 και Γουδελής, 1991) ή στη συνολική στάση του κράτους στο ζήτημα της θρησκευτικής ελευθερίας και της ελεύθερης χρήσης της μητρικής γλώσσας από τους μειονοτικούς (Γονατάς και Κυδωνιάτης, 1985, Γουδελής, 1991, Μέκος, 1998, Κοττάκης, 2000, αλλά και πολλά άρθρα στον τοπικό ελληνόφωνο τύπος της Θράκης στον Μαυρομμάτη 2000α)

Όταν τα μέτρα που έχουν ληφθεί κατά της μειονότητας αναγνωρίζονται ως τέτοια, άλλοτε χαρακτηρίζονται ως «υποτυπώδη» και εν πολλοίς ανώδυνα (Γονατάς και Κυδωνιάτης, 1985:52) και άλλοτε κρίνονται ως όχι και τόσο επώδυνα, και κάποτε μάλιστα πιθανόν και ωφέλιμα για τους μειονοτικού.[220] Στις σπάνιες περιπτώσεις που αναγνωρίζεται η ύπαρξη καταπιεστικής πολιτικής,[221] κρίνεται ως ένα αναγκαίο μέτρο για συγκράτηση της μειονότητας από την υποβολή παραπέρα αιτημάτων και αξιώσεων που θα μπορούσαν να αποβούν βλαβερά για τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα.[222]

➢ Η εξαγγελία «ισονομίας και ισοπολιτείας» του 1991 οφείλεται κυρίως (αν όχι αποκλειστικά) σε λόγους σκοπιμότητας και όχι σε αξιακούς λόγους. Η αλλαγή πολιτικής οφείλεται κυρίως στην αυξανόμενης διεθνή κριτική εις βάρος της Ελλάδας, που αμαυρώνει την εικόνα της χώρας στο εξωτερικό, και κυρίως, στο ότι τώρα η

Θράκη είναι εξαιρετικά όμοια με την ρητορική και το ύφος ανάλογων ελληνικών κειμένων που αναφέρονται στις καταπιέσεις των Ρωμιών μειονοτικών της Κωνσταντινούπολης της Ίμβρου και της Τενέδου.

[220] Το ισχυρίζεται ο βουλευτής Ξάνθης (ΠΑΣΟΚ) Παναγιώτης Σγουρίδης, το 1990 (εφ. Εξόρμηση, 25.02.1990), στον Aarbakke, 2000: 211. Συγκεκριμένα αναφέρει: «Η καταπίεση για την οποία γίνεται λόγος σχεδόν από τον καθένα, έχει να κάνει με την μη χορήγηση αδειών οικοδόμησης και με τη μη χορήγηση διπλωμάτων οδήγησης για αυτοκίνητα και τρακτέρ. [...] Θα μπορούσα να πω ότι αν δεν υπήρχε κάποιου είδους βοήθεια, κάποιες ανωμαλίες, παραβάσεις του νόμου όσον αφορά την έκδοση αδειών οδήγησης και οικοδόμησης, νομίζω ότι τα πράγματα θα ήταν ακόμα πιο δύσκολα για τους μουσουλμάνους. Διότι συνήθως οι περισσότεροι από αυτούς είναι αγράμματοι και έτσι δεν μπορούν να περάσουν τη γραπτή δοκιμασία (για την έκδοση άδειας οδήγησης). Επίσης, τα οικόπεδα είναι συνήθως τόσο μικρά που δε είναι οικοδομήσιμα. Έτσι πολλές φορές η παραβίαση του υπάρχοντος νόμου γίνεται σκοπίμως και προς όφελός τους».

[221] Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το ότι για τα καταπιεστικά μέτρα φτάνει, το 1995, να κάνει (διακριτική) κριτική και η Ακαδημία Αθηνών. Συγκεκριμένα (Νοταράς, 1995:50-51) παραδέχεται ότι «[...] έγινε προσπάθεια να εφαρμοστεί πολιτική ελέγχου και περιορισμού της μειονότητας με διοικητικά και κατασταλτικά μέσα, τα οποία θα μπορούσαν να είναι αποτελεσματικά μόνο στην ακραία -- και γι' αυτό ανέφικτη -- λογική τους, δηλαδή στην εκ νέου επιβολή της ανατραπείσας αμοιβαιότητας που είχε καθιερωθεί με τη συνθήκη της Λωζάνης. Αντίθετα, λειτούργησαν ευεργετικά για την ομογενοποίηση και συγκρότηση του μειονοτικού στοιχείου και τη συσπείρωσή του γύρω από τα πιο εξτρεμιστικά και ετεροκαθοριζόμενα στοιχεία της μειονοτικής ηγεσίας» ενώ παρατηρεί ότι «η συμπεριφορά της διοίκησης, σε ορισμένες περιπτώσεις, θα μπορούσε να παρερμηνευθεί και να τροφοδοτήσει την όχι πάντα καλόπιστη προπαγάνδα παραγόντων της μειονοτικής ηγεσίας».

[222] Ο βουλευτής Π. Σγουρίδης (ΠΑΣΟΚ) σε άρθρο του στον Οικονομικό Ταχυδρόμο (φ. 2050/19.08.1993) ισχυρίζεται εν πολλοίς ότι καλώς υπήρχε η περιοριστική πολιτική για θέμα τα αδειών οδήγησης και οικοδόμησης, διότι η κατάργηση αυτών των περιορισμών θα οδηγούσε τη μειονότητα σε διατύπωση υψηλότερων αξιώσεων που έχουν να κάνουν με το ζήτημα της ιθαγένειας και αργότερα ίσως καταλήξουν σε αίτημα για αυτοδιάθεση και αυτονομία (Aarbakke, 2000:212).

Ελλάδα έχει πια πλήρη επίγνωση -- ίσως όσο ποτέ άλλοτε -- ότι οι «διοικητικές παρενοχλήσεις» δεν τελεσφορούν. Η χώρα εκτίθεται με μεγάλο κόστος και χωρίς το προσδοκώμενο αποτέλεσμα (Ηρακλείδης, 2001: 313).[223]

➢ Ο περιορισμός και τελικά η σταδιακή εξάλειψη των καταπιεστικών μέτρων, που λαμβάνει χώρα κατά τη δεκαετία του 1990 και είχε ως αποτέλεσμα τη βελτίωση της θέσης της μειονότητας και συνεπώς τη τροποποίηση της μειονοτικής σχέσης υπέρ της μειονότητας, προκαλεί την έντονη αντίδραση συγκεκριμένου χώρου πλειονοτικών. Τώρα, οι συγκεκριμένοι πλειονοτικοί ισχυρίζονται ότι με τα μέτρα υπέρ των μειονοτικών (αναφέρονται κυρίως στη μη δίωξη μειονοτικών για κατασκευή αυθαιρέτων και στην προνομιακή μεταχείριση μειονοτικών στη εισαγωγή στα ελληνικά πανεπιστήμια) ουσιαστικά καταργείται η νομιμότητα και καταγγέλλουν ότι έτσι στη Θράκη οι μουσουλμάνοι είναι πια προνομιούχοι ενώ οι χριστιανοί καθίστανται μειονότητα.[224]

➢ Η μειονότητα, μη έχοντας από μόνη της τη δύναμη να δράσει ως ομάδα πίεσης στα πλαίσια του ελληνικού πολιτικο-κοινωνικο-οικονομικού συστήματος, και τη δυνατότητα να εκφράσει αυτόνομο λόγο, εμπλέκεται αναγκαστικά στο ευρύτερο πλέγμα των ελληνοτουρκικών προβλημάτων και έτσι καθίσταται όχημα που ακολουθεί τις εξελίξεις.

---

[223] Τρεις ακόμη λόγοι που, όπως επισημαίνει ο Ηρακλείδης, συνέβαλαν στη λήψη της απόφασης για αλλαγή πολιτικής ήταν: α) Η διαπίστωση ότι η πολιτική αυτή οδηγούσε πολλούς Πομάκους στο να γίνουν «Τούρκου» ενώ παράλληλα έδινε χρυσές ευκαιρίες στη Τουρκία να παρεμβαίνει (και μάλιστα δικαιολογημένα) στα μειονοτικά στη Θράκη και ουσιαστικά να έχει λόγο για ζητήματα ελληνικής πολιτικής β) Η προϊούσα ισχυροποίηση της θέσης ότι ελληνική εθνική ομοιογένεια είναι τέτοια ώστε να μην ευσταθούν οι φόβοι των εθνικιστών ότι το «έθνος» κινδυνεύει γ) Η εμφάνιση, εκείνη την εποχή, του «Βοριοηπειρωτικού». Η έντονη ενασχόληση της πολιτείας με την ελληνική μειονότητα της Αλβανίας, οδήγησε πολλούς στο να αντιληφθούν ότι η Ελλάδα, μια σύγχρονη και δημοκρατική χώρα και κράτος δικαίου, δεν γίνεται να εφαρμόζει δύο μέτρα και δύο σταθμά (δηλαδή, από την μία να καταγγέλλει, σε κάθε διεθνές βήμα την Αλβανία για παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μειονοτικών Ελλήνων, και από την άλλη να κάνει τα ίδια στους Θρακιώτες μουσουλμάνους μειονοτικούς).

[224] Το χορό των σχετικών δημοσιευμάτων ξεκινάει το άρθρο «Ποιοί καταπιέζουν ποιους στη Θράκη» του πρώην Υφυπουργού Εξωτερικών Γ. Καψή, στην Εφ. Το Βήμα, 07.02.1993 (Aarbakke, 2000: 262) και συνεχίζουν τα βιβλία του Κομοτηναίου δικηγόρου Ζ. Μέκου «Θράκη: Οι συνιστώσες του μειονοτικού προβλήματος» (1995) και «Καταπίεση μειονοτήτων – Αλήθειες και μυθεύματα» (1998), το ψήφισμα (01.04.2001) της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Θρακικών Σωματείων (Εφ. Χρόνος, Κομοτηνή, 11.04.2001), καθώς και πάμπολλες σχετικές αναφορές στον τοπικό ελληνόφωνο τύπο της Θράκης (βλ. σχετικά Μαυρομμάτης, 2000α). Σχετικά με τη δημιουργία αισθήματος μειονοτοποίησης στα μέλη μιας κυρίαρχης ομάδας Βλ. Boll de Bal, 1997. Εκτενέστερη αναφορά στο αίσθημα «μειονοτοποίησης» σε χριστιανούς στη Θράκη και στη έρευνα της Παπανικολάου, 2001. Επίσης, ενδεικτικό στοιχείο του αισθήματος απειλής που υπάρχει σε ορισμένους πλειονοτικούς, εδώ με βάση την υποτιθέμενη ραγδαία αριθμητική αύξηση της μειονότητας, και η παρατήρηση του Μητροπολίτη Αλεξανδρουπόλεως Άνθιμου (1999:97) ότι «δημογραφικό πρόβλημα δεν έχει η μουσουλμανική μειονότητα. Αυτή η μειονότητα έχει υπερπολλαπλασιασμό. Δημογραφικό πρόβλημα έχει ο χριστιανικός πληθυσμός».

Τον μεγάλο βαθμό εξάρτησης της μειονότητας από τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, επιδιώκουν και υποθάλπουν συστηματικά και οι τρεις εμπλεκόμενοι. Πρώτα από όλα η Τουρκία που πάντα επιδιώκει να έχει λόγο για τα μειονοτικά και να χρησιμοποιεί την μειονότητα ως χαρτί στο παιχνίδι των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Δεύτερη η Ελλάδα που μη μπορώντας ή μη θέλοντας να ενσωματώσει την μειονότητα, επιλέγει την εύκολη λύση του να χειρίζεται το μειονοτικό ως ελληνοτουρκικό πρόβλημα.[225] Τρίτη, η ίδια η μειονότητα που επιλέγει ή αποδέχεται τη σύνδεση της με την Τουρκία, με αποτέλεσμα η τύχη της να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το επίπεδο των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Και αυτό παρά το ότι διαπιστώνει πως οι ελληνοτουρκικές σχέσεις διέρχονταν συχνά περιόδους έντασης που την επηρεάζουν αρνητικά και άμεσα, ιδιαίτερα όταν η ελληνορθόδοξη μειονότητα της Τουρκίας ουσιαστικά εκλείπει, και έτσι κατέπεσε το νομικό «αντίβαρό» της. Η επιλογή αυτή φαίνεται να είναι, κατά το μεγαλύτερο μέρος, προϊόν της ιστορίας και της δομής της μειονότητας, και να οφείλεται κυρίως στο ότι οι μειονοτικοί παραδοσιακά δεν συμμετέχουν ατομικά και ενεργά στη πολιτική ζωή της Ελλάδας, αλλά επαφίεται σε εκπροσώπηση από ηγέτες που λειτούργησαν συχνά ως μεσίτες, προσπαθώντας κυρίως να διασφαλίσουν ίδια συμφέροντα (Aarbakke, 2000).

[225] Εξ' άλλου η σχέση της μειονότητας με την Τουρκία διευκόλυνε την φυγή πολλών μειονοτικών, πράγμα που σήμαινε για τη Ελλάδα, μείωση του μειονοτικού πληθυσμού και άρα άμβλυνση του προβλήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1945-1975 ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΕ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΑ

4.1. Οι εξελίξεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις κατά την περίοδο 1945 - 1975 και η επίδρασή τους στην ρωμαίικη μειονοτική εκπαίδευση.

Η σύναψη της Συνθήκης της Λωζάννης (1923) σήμανε τον τερματισμό της ελληνοτουρκικής σύρραξης και την καθιέρωση ενός νέου εδαφικού καθεστώτος και ενός νέου συσχετισμού δυνάμεων στην περιοχή. Παράλληλα, για μεν την Ελλάδα σηματοδοτούσε την απεμπόληση του οράματος της Μεγάλης Ιδέας, για δε την Τουρκία σηματοδοτούσε την δημιουργία εθνικού κράτους και την έναρξη μιας τεράστιας προσπάθειας για κατίσχυση του εθνικιστικού/ λαϊκιστικού κεμαλικού καθεστώτος.

Για την εκπαίδευση των Ρωμιών μειονοτικών η μετάβαση από την πολυεθνική οθωμανική αυτοκρατορία στο εθνικό τουρκικό κράτος σηματοδοτούσε πολλές και επώδυνες αλλαγές.

Οι Νεότουρκοι ενοχλούμενοι από το πολυσχιδές και με πολλά προνόμια για τα millet οθωμανικό εκπαιδευτικό μοντέλο, προχωρούν από την πρώτη στιγμή που ανέλαβαν την εξουσία, σε τροποποιήσεις με στόχο μια ομοιογενή τουρκική εθνική παιδεία. Έτσι, με νόμους του 1908 και 1915, το Υπουργείο Δημόσιας Διοίκησης αναλαμβάνει την επιτήρηση των αναλυτικών προγραμμάτων όλων των σχολείων της χώρας (μουσουλμανικών και μη-μουσουλμανικών) ενώ με νόμο του 1908 γίνεται υποχρεωτική η διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας και της οθωμανικής ιστορίας σε όλα τα σχολεία.[1] Η εφαρμογή αυτών των μέτρων έγινε κάπως ελαστικότερη κατά την

[1] Επιπλέον το 1910, η διοίκηση λαμβάνει μια ολόκληρη σειρά μέτρων με στόχο να επεκτείνει τον οικονομικό και διοικητικό της έλεγχο πάνω στα κοινοτικά σχολεία. Έτσι, μεταξύ άλλων: α) καταργεί τη μεσολάβηση των θρησκευτικών αρχών (εδώ του ελληνορθόδοξου πατριαρχείου) μεταξύ κράτους και σχολείων με αποτέλεσμα, τα ποσά που προορίζονται για την εκπαίδευση παιδιών μη μουσουλμανικών κοινοτήτων (εδώ των Ρωμιών) να διανέμονται απ' ευθείας από το κράτος στις εκπαιδευτικές επιτροπές του κάθε σχολείου β) απαγορεύει τη πρόσληψη δασκάλων και καθηγητών ξένης υπηκοότητας γ) θεσπίζει κυρώσεις για το διδακτικό προσωπικό που, με το πρόσχημα ότι υπάγεται στη δικαιοδοσία των θρησκευτικών αρχηγών, αρνείται να παρέχει πληροφορίες που απαιτούν

περίοδο της διασυμμαχικής κατοχής της Κωνσταντινούπολης, για να επανέλθει δριμύτερη το 1923 (Alexandris, 1992: 231-134, 326-329).

Σημαντικότερες εξελίξεις στο πεδίο των ελληνοτουρκικών σχέσεων της περιόδου 1923-1930 ήταν η εκστρατεία της κεμαλικής ηγεσίας για «τουρκοποίηση» του κράτους (της οικονομίας, της κοινωνίας, του εδαφικού χώρου) γεγονός με τεράστιες αρνητικές συνέπειες στους Ρωμιούς μειονοτικούς της Κωνσταντινούπολης,[2] οι επί το «τουρκικότερο» επεμβάσεις της διοίκησης στη ρωμαίικη μειονοτική εκπαίδευση, και η εγκατάσταση στην Δυτική Θράκη, και η από εκεί άσκηση αντι-κεμαλικής προπαγάνδας, του τελευταίου ανώτατου οθωμανού θρησκευτικού ηγέτη (Şeyh-ül İslam) και της συνοδείας του.[3]

Τον Σεπτέμβριο του 1928 αρχίζει μια περίοδος ελληνοτουρκικής προσέγγισης, που μετά από πρωτοβουλία της Ελλάδας (με πρωθυπουργό τον Βενιζέλο) και ανταπόκριση της Τουρκίας (με πρωθυπουργό τον İnönü), οδηγεί, μετά από μακρές διαπραγματεύσεις, στην υπογραφή του Συμφώνου της Άγκυρας (10.06.1930) -- όπου ρυθμίζονται οριστικά όλα τα νομικά και περιουσιακά ζητήματα που είχαν προκύψει από την ανταλλαγή των πληθυσμών του 1922-23 -- και τελικά στην υπογραφή του Συμφώνου Φιλίας, Ουδετερότητας και Διαιτησίας (30.10.1930). Έτσι εγκαινιάζεται μια περίοδος ελληνοτουρκικής φιλίας που συνεχίζεται[4] και με την υπογραφή εμπορικής συμφωνίας (09.03.1933), αμυντικής συμμαχίας για την ευρύτερη περιοχή της Θράκης (14.09.1933), και μιας «Συμπληρωματικής Συνθήκης» (27.04.1938) στα πρόθυρα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

οι ελεγκτές του Υπουργείου Παιδείας δ) επιβάλλει χαρτόσημο στα εισιτήρια σχολικών εκδηλώσεων (θεατρικών παραστάσεων, συναυλιών, γιορτών κ.λ.π.) και θεσπίζει υποχρέωση κατάθεσης οικονομικού απολογισμού στα δημαρχεία (Αναγνωστοπούλου, 1998: 463)

[2] Την περίοδο αυτή οι Νεότουρκοι καταβάλλουν τεράστιες προσπάθειες με στόχο τη δημιουργία τουρκικής εθνικής οικονομίας και τουρκικής εθνικής αστικής τάξης. Οποιαδήποτε απόκλιση από την γραμμή που χαράσσουν θεωρείται καταδικαστέα καθώς αναγιγνώσκεται ως υπονόμευση της εθνικής ενότητας και παραπέρα της ύπαρξής του ίδιου του κράτους. Για τον τουρκικό εθνικισμό της περιόδου αυτής είναι απολύτως σαφές ότι οι ποικίλες εθνο-θρησκευτικές «αστικές τάξεις», κατάλοιπα του πολυεθνικού οθωμανικού παρελθόντος, δεν μπορούν παρά να δρουν ανταγωνιστικά προς την δημιουργούμενη τουρκική αστική τάξη και έτσι δεν έχουν θέση στο νέο κράτος. (Αναγνωστοπούλου, 1998: 523 – 528).

[3] Εκτενής αναφορά στις ελληνοτουρκικές σχέσεις της περιόδου 1923-1930 στον Αλεξανδρή, 2001: 33-68.

[4] Και από την κυβέρνηση συνασπισμού του Παναγή Τσαλδάρη που ανέλαβε την εξουσία μετά την εκλογική ήττα του Βενιζέλου, τον Μάρτιο του 1933.

Όσον αφορά το μειονοτικό ζήτημα κατά την περίοδο αυτή, φαίνεται πως η Ελλάδα δεν προβαίνει σε κάποιου είδους πιέσεις προς την Τουρκία ώστε να βελτιωθεί η της κατάστασης της ρωμαίικης μειονότητας στην Τουρκία.[5] Αντίθετα, η Τουρκία αξιώνει και πετυχαίνει την απέλαση (στην Αίγυπτο) του Şeyh-ül İslam, Mustafa Sabri και της 150μελούς ομάδας των ομοϊδεατών συνοδών του,[6] και παράλληλα εντείνει (ξεκίνησε το 1924) την καλλιέργεια της τουρκικής εθνικής συνείδησης και την προώθηση των κεμαλιστικών αντιλήψεων στους μειονοτικούς της Θράκης. Την κίνηση αυτή σηματοδοτούν η ίδρυση, από τον İsmail Şahap Üstün του πρώτου μειονοτικού σχολείου σε σύγχρονα/ κεμαλιστικά πρότυπα στη Χρύσα της Ξάνθης (1930), και η αναβάθμιση σε γενικό προξενείο του τουρκικού προξενικού γραφείου της Κομοτηνής (1930).

Και ενώ όλα δείχνουν ότι Ελλάδα και Τουρκία διέρχονται περίοδο φιλίας και συνεννόησης, η Τουρκία σκληραίνει τη στάση της απέναντι σε όλες τις μειονότητές της, εξέλιξη που επηρεάζει σημαντικά τους Ρωμιούς.

Η εκστρατεία «συμπατριώτη, μίλα τουρκικά» («vatandaş Türkçe konuş») -- που έχει ως αποτέλεσμα προπηλακισμούς και επιβολή χρηματικών προστίμων σε όσους Ρωμιούς μιλούν δημόσια μεταξύ τους ελληνικά --, σε συνδυασμό και με άλλα μέτρα αλλά και με την κρίση της τουρκικής οικονομίας (1929-1934), οδηγούν σε έξοδο πολλούς Ρωμιούς μειονοτικούς, ενώ παράλληλα η ρωμαίικη μειονοτική εκπαίδευση δέχεται πολλά πλήγματα με στόχο τον περιορισμό του ελληνικού χαρακτήρα της και την απώλεια της αυτονομίας της.

Από το 1924 το μάθημα της γεωγραφίας, της γυμναστικής και της πατριωτικής αγωγής αρχίζουν να διδάσκονται στα τουρκικά ενώ το 1925 όλοι οι χριστιανοί δάσκαλοι πρέπει να αποκτήσουν πιστοποιητικό διδακτικής ικανότητας μετά από εξετάσεις στην τουρκική γλώσσα. Παράλληλα, ο γενικός γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας προχωρά σε εκτενή διερεύνηση της παλιότερης πολιτικής δράσης των Κωνσταντινουπολιτών δασκάλων των ρωμαίικων σχολείων, στο τέλος της οποίας όλοι οι Έλληνες υπήκοοι και σημαντικός αριθμός πεπειραμένων Ρωμιών

[5] Φαίνεται πως ο Βενιζέλος είχε εστιάσει το ενδιαφέρον του στην διεύρυνση της ελληνοτουρκικής συνεργασίας στον διπλωματικό και πολιτικό τομέα αποσκοπώντας στην εδαφική ακεραιότητα του ελληνικού κράτους, ενώ παράλληλα πίστευε ότι το ελληνοτουρκικό μειονοτικό πρόβλημα της περιόδου 1923-1930 ρυθμιζόταν αποτελεσματικά με τη συνθήκη φιλίας του 1930 (Αλεξανδρής, 2001: 91).

[6] Με την υπόσχεση/αντάλλαγμα ότι θα απελάσει αναλόγως τον «τουρκοορθοδοξο» πατριάρχη Παπα-Ευθύμ στην Μολδαβία, κάτι που τελικά δεν έπραξε.

δασκάλων κρίνονται «ακατάλληλοι να διδάξουν σε σχολεία της Τουρκικής Δημοκρατίας»

Πέραν αυτών, η διοίκηση της εκπαίδευσης όχι μόνο τοποθετεί υποχρεωτικά δασκάλους τουρκικής γλώσσας στα ελληνικά μειονοτικά σχολεία αλλά και καθορίζει και τον (κατά πολύ ψηλότερο των δασκάλων του ελληνόγλωσσου μέρους τους προγράμματος) μισθό τους, τον οποίο υποχρεώνονται να καταβάλλουν τα ταμεία των σχολείων και ουσιαστικά οι γονείς των μαθητών. Το μέτρο αυτό οδηγεί αρκετά σχολεία σε χρεοκοπία και κλείσιμο και πολλά άλλα στο να λειτουργούν οριακά στηριζόμενα σε δωρεές και στην ενίσχυση του ελληνικού κράτους, ενώ όλα τα ιδιωτικά, κοινοτικά και πατριαρχικά τεχνικά και επαγγελματικά σχολεία κλείνουν όταν η τεχνική εκπαίδευση γίνεται μονοπώλιο του κράτους.

Το σχολικό έτος 1936-37 επιβάλλεται η διδασκαλίας όλων των μαθημάτων, πλην της ελληνικής γλώσσας, στα τουρκικά, και παράλληλα δημιουργείται θέση διευθυντή εκπαίδευσης στα ρωμαίικα σχολεία, που (προβλέπεται να) καταλαμβάνει μουσουλμάνος Τούρκος εκπαιδευτικός, ο οποίος ουσιαστικά αντικαθιστά τον Ρωμιό διευθυντή του σχολείου (Alexandris, 1992: 231-134, 326-329).

Η Ελλάδα δεν αντιδρά, καθώς φαίνεται ότι αρχή της εξωτερικής της πολιτικής κατά την περίοδο εκείνη είναι να αποφεύγει να εγείρει μειονοτικά ζητήματα που θα διατάρασσαν την αρμονία της ελληνοτουρκικής φιλίας.[7]

Η αντίληψη περί αμοιβαιότητας βάσει του άρθρου 45 της συνθήκης της Λωζάνης, που στο μέλλον θα ενεργοποιήσει σειρές από σπείρες μέτρων και αντίμετρων δεν έχει ακόμα συγκροτηθεί.[8]

☆ ☆ ☆

Το **1945** βρίσκει Ελλάδα και Τουρκία στην αρχή μιας φάση προσέγγισης, μετά την λήξη του Β' Παγκόσμιου Πόλέμου και την όποια συνεργασία έχει υπάρξει κατά την

[7] Για την ελληνοτουρκική φιλία της περιόδου 1930-1945 εκτενής παρουσίαση από τον Αλεξανδρή, 1991:69-108.

[8] Αν και ήδη από το 1927 κατατίθεται στην Ελλάδα η πρώτη σχετική πρόταση, με τον επιθεωρητή Αργυριάδη, να εισηγείται «εφαρμογή και ενταύθα μέτρων παραπλησίων προς τα υπό της τουρκικής κυβερνήσεως επιβαλλόμενα επί των ελληνικών σχολείων». Η πρόταση όμως απορρίπτεται από τον αναπληρωτή Γενικό Διοικητή Θράκης, που θεωρεί ότι το μέτρο θα ήταν αναποτελεσματικό (στο να αποτρέψει περαιτέρω επιδείνωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων στην Κωνσταντινούπολη), καθώς

περίοδο αυτή, και ενδεχομένως με κάποιες μνήμες καλών σχέσεων από τη δεκαετία του 1930. Για καιρό δεν έχουν υπάρξει νέες εστίες έντασης ενώ στη βελτίωση του κλίματος έχει συμβάλλει και η άρση, το 1944, του εξαιρετικά πιεστικού μέτρου του «φόρου περιουσίας» (varlık vergisi) που η Τουρκία είχε επιβάλλει το 1942 (και) στους Ρωμιούς μειονοτικούς, η εφαρμογή του οποίου είχε σημαντικές αρνητικές συνέπειες και στη ρωμαίικη μειονοτική εκπαίδευση (Sarioglou, 2004:130-134).[9]

Με αμφότερες τις χώρες να θεωρούν παρόντα και ισχυρό τον «από Βορρά κίνδυνο», με τη Ελλάδα να ζει στη δίνη του εμφυλίου πολέμου, με την Τουρκία να κάνει βήματα φιλελευθεροποίησης (αποδοχή πολυκομματικού πολιτειακού συστήματος), και με τις ΗΠΑ να θεωρούν, από το καλοκαίρι του **1946,** την Ελλάδα και την Τουρκία ως μια ενιαία αμυντική μονάδα στην λεκάνη της Μεσογείου υποσχόμενες παράλληλα και στις δύο χώρες οικονομική και στρατιωτική βοήθεια, ξεκινάει μια νέα περίοδος ελληνοτουρκικής προσέγγισης (Αλεξανδρής, 1991:113).

Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις παραμένουν καλές ακόμα και μετά την βαθιά απογοήτευση της Τουρκίας για την απόδοση των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα το **1947**, ενώ λίγο αργότερα, και πάντα με την υποστήριξη των ΗΠΑ, Ελλάδα και Τουρκία προσεγγίσουν ακόμα περισσότερο,[10] -- έτσι προκύπτει το ελληνοτουρκικό μορφωτικό πρωτόκολλο του 1951[11] -- με αποτέλεσμα, και στα πλαίσια του δόγματος Τρούμαν,[12] στις 16.02.1952, οι δύο χώρες να γίνουν ταυτόχρονα μέλη του ΝΑΤΟ.[13]

τόσο η μειονότητα στη Θράκη όσο και η Τουρκία δίνουν πολύ μικρή σημασία στην εκπαίδευση (Βογιατζής, 2002: 467).

[9] Οι καλές σχέσεις βελτιώνονται ακόμα περισσότερο από την θετική στάση που κρατά η Τουρκία απέναντι στο πατριαρχείο, δείχνοντας μάλιστα να επιθυμεί να ανοικοδομήσει το κύρος του, ουσιαστικά ως αποτέλεσμα της έντονης πίεσης που ασκεί η Σοβιετική Ένωση στην κατεύθυνση αναγνώρισης του Ρώσου πατριάρχη ως οικουμενικού. Την περίοδο μάλιστα αυτή δημιουργούνται και κάποιες ημιεπίσημες ελληνοτουρκικές οργανώσεις στις Η.Π.Α. (Helleno-Turkish Union, Helleno-Turksh Fraternal Association of America) με στόχο την προώθηση της ελληνοτουρκικής φιλίας (Sarioglou, 2004: 149 - 152).

[10] Το καλό κλίμα παραδηλώνει και η έκφραση αφοσίωσης του νεοεκλεγέντα πατριάρχη Αθηναγόρα στον Τούρκο Πρόεδρο İnönü και στον τουρκικό λαό. Τον βαθμό ανάμειξης των Η.Π.Α. δείχνει το γεγονός ότι ο Αθηναγόρας καταφθάνει στην Κωνσταντινούπολη από την Αμερική, στα τέλη Ιανουαρίου 1949 με το προσωπικό αεροπλάνο του προέδρου Τρούμαν. (Sarioglou, 2004: 152). Ο Αθηναγόρας, έχοντας υπηρετήσει πολλά χρόνια στην Αμερική, οραματίζεται για τους Ρωμιούς της Τουρκίας ένταξη (και μια σχέση με το κράτος) ανάλογη με αυτήν των Ελλήνων της Αμερικής (Alexandris, 1992:297). Όραμα που έμελε να καταπέσει, και μάλιστα με τραγικό τρόπο, τον Σεπτέμβριο του 1955.

[11] Ακριβέστερα η «Μορφωτική συμφωνία μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδος και της Τουρκικής Δημοκρατίας» της 20ης Απριλίου 1951, γνωστό και ως πρωτόκολλο Κουτουμά - Akdur. Το πλήρες κείμενο στους Μπαλτσιώτη και Τσιτσελίκη, 2001.

[12] Και ιδιαίτερα μετά το 1950, με την άνοδο στην εξουσία του Δημοκρατικού Κόμματος και το σχηματισμό κυβέρνησης τυφλά προσηλωμένης στην Ουάσιγκτον, με πρωθυπουργό τον Adnan Menderes, όταν η ΗΠΑ υποδεικνύουν στην Τουρκία να προχωρήσει σε επαφές με την ελληνική ηγεσία (Αλεξανδρής, 1991:120).

Ωστόσο το Κυπριακό δεν παύει να κάνει κατά καιρούς εμφανίσεις σε editorial μεγάλων τουρκικών εφημερίδων (Sarioglou, 2004:153-156), κυρίως με αφορμή την μετάβαση, το 1946, στο Λονδίνο τετραμελούς επιτροπής επιφανών Ελληνοκυπρίων και την υποβολή αιτήματος για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα,[14] ενώ οι τουρκοκύπριοι, αφού έχουν αντιληφθεί ότι είναι ανέφικτη η ένωση της Κύπρου με την Τουρκία, υιοθετούν μετά από βρετανική και τουρκική προτροπή, το σχήμα διχοτόμηση-ένωση (taksim) με την Τουρκία (Ηρακλείδης, 2001:272). Είναι η εποχή που η Μεγάλη Βρετανία, προσπαθώντας να εξισορροπήσει την κλιμακούμενη αντίδραση των Ελληνοκυπρίων για το συνεχιζόμενο και μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο αποικιακό καθεστώς στην Κύπρο, αναμιγνύει ως ισότιμους εταίρους πρώτα τους Τουρκοκύπριους και μετά την Τουρκία, ενώ οι ΗΠΑ, για μια σειρά από λόγους αρχίζουν να παραβιάζουν την πολιτική των «ίσων αποστάσεων» απέναντι σε Ελλάδα και Τουρκία, δείχνοντας μια διακριτική προτίμηση για την Τουρκία (Τσιτσόπουλος, 1991:186 και Αλεξανδρής, 1991:125).

Στα πλαίσια του καλού κλίματος της περιόδου αυτής, η Τουρκία προχωρά σε θετικά βήματα αναφορικά με την ρωμαίικη μειονότητα γενικότερα και τη μειονοτική εκπαίδευση ειδικότερα. Έτσι, με την εγκύκλιο 93/12-1759/1.9.1950 του τουρκικού Υπουργείου Παιδείας εξαιρούνται τα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία από τον φόρο εισοδήματος και τον βακουφικό φόρο mukataa, ενώ καταργείται και η υποχρεωτική διδασκαλία όλων των μαθημάτων στα τουρκικά (Αλεξανδρής, 1991:120-137). Ωστόσο, βασικός και δηλωμένος στόχος της τουρκικής πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της περιόδου εκείνης (1948-1949) φαίνεται πως εξακολουθεί να παραμένει το «να μπολιάσει τα παιδιά με τον εθνικό πολιτισμό και τα

---

[13] Μετά από σειρά ανταλλαγών επισκέψεων μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων πρωθυπουργών και αξιωματούχων, αλλά και του Έλληνα βασιλιά και του Τούρκου προέδρου σε Τουρκία και Ελλάδα αντίστοιχα (Αλεξανδρής, 1991: 20-122). Μία ακόμα επιβεβαίωση των καλών σχέσεων αποτελεί η επίσημη επίσκεψη, στα τέλη Μαΐου 1952 του πατριάρχη Αθηναγόρα στον πρόεδρο Celal Bayar και τον πρωθυπουργό Adnan Menderes. Ο πρωθυπουργός Menderes ανταποδίδει, και μέσα στον ίδιο χρόνο επισκέπτεται τον πατριάρχη στο Φανάρι, κίνηση που έκανε για πρώτη φορά Τούρκος πρωθυπουργός (Sarioglou, 2004:155). Σχολιάζοντας την παρούσα ελληνοτουρκική προσέγγιση, αλλά και εκείνη του 1930, ο Αλεξανδρής (1991:119) παρατηρεί ότι, στόχος της ελληνοτουρκικής φιλίας του 1930 ήταν η δημιουργία μιας ισχυρής ενδο-βαλκανικής συμμαχίας και η αποφυγή εμπλοκής στους συνασπισμούς των μεγάλων δυνάμεων, ενώ το 1947, με το δόγμα Τρούμαν, ο ελληνοτουρκικός χώρος μετατρεπόταν σε προπύργιο της αμυντικής ασπίδας του δυτικού κόσμου. Ωστόσο, οι δύο αυτές φάσεις της ελληνοτουρκικής φιλίας (1930-38 και 1947-54) είχαν ένα σημαντικό κοινό σημείο: και οι δύο δεν υπήρξαν αποτέλεσμα πηγαίας και αυτόβουλης ενέργειας, αλλά υπαγορεύτηκαν από ξένους παράγοντες.

[14] Αίτημα που πρωτοεμφανίζεται στις αρχές του 20ου αιώνα και προωθείται από την ελληνοκυπριακή ελίτ και την κυπριακή εκκλησία στο πλαίσιο της επικρατούσας τότε στην Ελλάδα Μεγάλης Ιδέας (Ηρακελείδης, 2001:267 και εξής).

κάνει να αισθάνονται τιμή και περηφάνια για την τουρκική καταγωγή τους» (Sarioglou, 2004:153-154).

Πέραν αυτών, με την άνοδο του Adnan Menders στην εξουσία το 1950, και την εισροή αμερικανικού κεφαλαίου στην Τουρκία, οι Ρωμιοί επιχειρηματίες αρχίζουν να ξεπερνούν σιγά-σιγά τις αρνητικές επιπτώσεις του φόρου varlık και να επανακτούν την παλιά τους οικονομική ισχύ (Αλεξανδρής, 1991:120-139).

☆ ☆ ☆

Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις αρχίζουν σταδιακά να επιδεινώνονται με αφορμή το κυπριακό και την συνεχώς αυξανόμενη εμπλοκή της Τουρκίας σε αυτό. Το **1954** οι Ελληνοκύπριοι καταγγέλλουν την Βρετανική κατοχή και διακηρύσσουν την επιθυμία τους για ένωση με την Ελλάδα, ενώ η Ελλάδα προσφεύγει για το κυπριακό στον Ο.Η.Ε. -- αλλάζοντας[15] έτσι το χαρακτήρα του κυπριακού από μια διαμάχη μεταξύ Ελληνοκύπριων και Αγγλίας σε μια διεθνή διαμάχη μεταξύ των δύο κυπριακών κοινοτήτων, της Ελλάδας, της Τουρκίας, και εμμέσως των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ (Κουφουδάκης, 1991: 220) --, ενώ τον Απρίλιο του **1955** αρχίζει να δρα η οργάνωση Ε.Ο.Κ.Α., πλήττοντας κατ' αρχάς Βρετανικούς στόχους.

Στις 06.09.1955 ξεσπούν ταραχές στη Κωνσταντινούπολη με αφορμή την είδηση για τοποθέτηση βόμβας στο σπίτι όπου γεννήθηκε ο Κεμάλ Ατατούρκ στη Θεσσαλονίκη. Ταυτόχρονα με τη διάδοση της φήμης ξεχύνεται στην Πόλη πλήθος διαδηλωτών, συντονισμένο από την οργάνωση «Η Κύπρος είναι Τουρκική» («Kıbrış Türktür»), αλλά οργανωμένη από το ίδιο το τουρκικό κράτος. Σύντομα χάνεται κάθε έλεγχος με αποτέλεσμα τεράστιες καταστροφές ρωμαίικων περιουσιών (σπιτιών, καταστημάτων, εμπορευμάτων, εκκλησιών κ.λ.π.), προπηλακισμούς και ορισμένους νεκρούς Ρωμιούς. Κατά την διάρκεια των επεισοδίων, τρία από τα πέντε ρωμαίικα μειονοτικά γυμνάσια υφίστανται σοβαρές ζημίες και 28 από τα 45 δημοτικά σχολεία καταστρέφονται εν μέρει (Sarioglou, 2004, Γκιουβέν, 2006).

Στις 15.02.**1956** μεγάλη ομάδα από εξέχοντα μέλη της ρωμαίικης μειονότητας επισκέπτεται τον Νομάρχη (βαλή) της Κωνσταντινούπολής και δηλώνει ότι οι Ρωμιοί δεν έχουν καμιά σχέση με τις ελληνικές διεκδικήσεις στην Κύπρό, ενώ το ίδιο τονίζει σε επίσκεψή του στον βαλή την επόμενη μέρα και ο πατριάρχης. Όμως τα

[15] Ουσιαστικά «αποδεχόμενη» την αλλαγή που έχει δρομολογήσει η Μεγάλη Βρετανία.

αποτελέσματα των επισκέψεων αυτών είναι από πενιχρά έως ανύπαρκτα καθώς η πίεση στους Ρωμιούς αυξάνεται.[16] Την περίοδο αυτή η πίεση αυξάνεται και στον τομέα της εκπαίδευσης καθώς όλα τα ξένα και μειονοτικά σχολεία, και έτσι και τα Ρωμαίικα, αν όχι κυρίως αυτά, θεωρούνται κέντρα κατασκοπείας στην Τουρκία. (Sarioglou, 2004:178)

☆ ☆ ☆

Μετά από μακρά περίοδο έντασης, υπογράφονται, το **1959**, οι Συμφωνίες Ζυρίχης και Λονδίνου (11&19.02.1959), στις οποίες αναγνωρίζεται ανεξαρτησία της Κύπρου υπό την εγγύηση της Ελλάδας, της Τουρκίας και της Αγγλίας. Ωστόσο, οι συνταγματικές ρυθμίσεις που προβλέπονται από τις συνθήκες αυτές θέτουν και την βάση για διαιώνιση της σύγκρουσης μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων -- που δεν αργεί να ξεσπάσει καθώς τον παλμό και στις δύο κοινότητες δίνουν ακραίοι εθνικιστές (Ηρακλείδης, 2001:260) -- με αποτέλεσμα, στο εξής, το Κυπριακό να αναδειχθεί ως το σημαντικότερο πρόβλημα εξωτερικής πολιτικής μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας (Τσιτσόπουλος, 2001:186).

Κατά το 1959 λαμβάνει χώρα μια σειρά ελληνοτουρκικών επαφών (07-12.05.1959 σε Άγκυρα και Κωνσταντινούπολη, 01-18.07.1959 σε Αθήνα και 27.07-03.08.1959 σε Άγκυρα) με αρχηγό της τουρκικής αντιπροσωπείας τον Zeki Kuneralp και αρχηγό της ελληνικής αντιπροσωπείας τον Δημήτρη Μπίτσιο. Οι δύο αντιπροσωπείες συναντιούνται για να συζητήσουν μια σειρά από διμερή ζητήματα με προεξάρχοντα τα μειονοτικά, και έχουν την εντολή των δύο κυβερνήσεων να καταλήξουν, μέχρι τις 10.08.1959 σε κοινές προτάσεις προς υιοθέτηση. Όμως, παρά το ότι τελικά προτάσεις κατατίθενται, οι δύο κυβερνήσεις δεν ασχολούνται καν με αυτές, λόγω της συνεχώς αυξανόμενης έντασης στο κυπριακό αλλά και του στρατιωτικού πραξικοπήματος στην Τουρκία στις 27.05.1960 (Kuneralp, 1997).

Στα πλαίσια της ελληνοτουρκικής προσέγγισης της περιόδου αυτής, και προσδοκώντας παραπέρα βελτίωση των σχέσεών της με την Τουρκία -- και με ενδεχόμενο απώτερο στόχο την ανακούφιση των Ρωμιών μειονοτικών --, η Ελλάδα απονέμει (20.01.**1961**) στον Τούρκο Υπουργό Εξωτερικών Selim Sarper ανώτατη

[16] Αυτή την περίοδο υπάρχει ιδιαίτερα έντονη πίεση στον ελληνόγλωσσο τύπο της Κωνσταντινούπολης, ενώ οι αρχές διατάσσουν και το κλείσιμο της Ελληνικής Ένωσης

διάκριση (παράσημο) για την προσφορά του στην Ελληνοτουρκική φιλία. (Sarioglou, 2004:181). Η κίνηση μάλλον δεν αποδίδει τα αναμενόμενα, τουλάχιστον όσον αφορά το μειονοτικό, καθώς την ίδια χρονιά όλα τα μειονοτικά σχολεία της Τουρκίας, και άρα και τα Ρωμαίικα, τίθενται υπό την εποπτεία της διεύθυνσης ιδιωτικής εκπαίδευσης του τουρκικού Υπουργείου Παιδείας (Ν. 222/1961) και ως εκ τούτου χάνουν την ιδιότητα του «κοινοτικού σχολείου» με αποτέλεσμα να τους αμφισβητείται, αν δεν καταπίπτει ολοκληρωτικά, το ειδικό καθεστώς προστασίας που προβλέπει η Συνθήκη της Λωζάνης (Sarioglou, 2004:182).

☆ ☆ ☆

Τα τέλη Νοεμβρίου του **1963** αποτελούν σημείο καμπής στο Κυπριακό και συνεπώς και στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Στις 30.11.1963 ο πρόεδρος της Κύπρου αρχιεπίσκοπος Μακάριος προτείνει αναθεώρηση του κυπριακού συντάγματος σε κατεύθυνση που να συνεπάγεται περιορισμό των εξουσιών της τουρκοκυπριακής πλευράς. Η πρόταση απορρίπτεται από τον Τούρκο πρόεδρο İsmet İnönü και αιματηρά επεισόδια ξεσπούν μεταξύ των δύο κοινοτήτων του νησιού με χίλιους περίπου νεκρούς, στη μεγάλη πλειονότητά τους Τουρκοκύπριους, ενώ στις 25.12.1963 η Τουρκία απειλεί με στρατιωτική επέμβαση. Το **1964** η Τουρκία αρχίζει να προβάλλει αξιώσεις πάνω στα ελληνικά νησιά του Αιγαίου και η Ελλάδα επεκτείνει τα χωρικά της ύδατα από 3 σε 6 ναυτικά μίλια,[17] ενώ οι συγκρούσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων στη Κύπρο συνεχίζονται μέχρι και τον Αύγουστο του 1964. Η ελληνοτουρκική πολεμική αναμέτρηση αποσοβείται με τη μεσολάβηση του Ο.Η.Ε. και τις πιέσεις των συμμάχων και προς τις δύο πλευρές, ενώ από την άνοιξη του **1965** οι διπλωματικές δραστηριότητες μεταξύ Αθήνας και Άγκυρας συμβάλλουν στην εκτόνωση της κρίσης (Τσιτσόπουλος, 2001:189-190).

Όσον αφορά τις εξελίξεις αυτής της περιόδου στο μειονοτικό βλέπουμε ότι στις 16.03.1964 η Τουρκία καταγγέλλει την Ελληνοτουρκική συμφωνία της Άγκυρας του 1930 και έξι μήνες αργότερα απελαύνει 12.000 Κωνσταντινουπολίτες με ελληνική

Κωνσταντινουπολιτών. Προϊόν της έντονης πίεσης της περιόδου αυτής είναι να φύγουν από την Πόλη, μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1956 περίπου 8.000 Ρωμιοί. (Sarioglou, 2004: 177).

[17] Και λίγο αργότερα προχωρά σε στρατικοποίηση των νησιών του ανατολικού Αιγαίου πέραν των επιτρεπτών ορίων (Ηρακλείδης, 2001:210, 220).

ιθαγένεια[18] (Sarioglou, 2004:198) και μαζί τους αναχωρούν περί τις 15.000 συγγενείς τους με τουρκική ιθαγένεια. Στις 23.07.1964 και με βάση το Ν. 502/1964, κλείνουν τα ρωμαίικα σχολεία της Ίμβρου και απολύονται όλοι οι δάσκαλοι, ενώ το 1965 εγκαθιδρύεται στην Ίμβρο ανοιχτή αγροτική φυλακή με αποτέλεσμα να απαλλοτριωθούν σημαντικής έκτασης αγροτικές εκτάσεις που ανήκαν σε Ρωμιούς μειονοτικούς. Ο τότε Έλληνας πρέσβης στην Άγκυρα, εκτιμά ότι η Τουρκία σκοπίμως προχωρά στο κλείσιμο των σχολείων στην Ίμβρο ώστε να δημιουργήσει ένα διαπραγματευτικό χαρτί, το οποίο θα παίξει αργότερα για να εξασφαλίσει κάποια ανταλλάγματα στο κυπριακό (Sarioglou, 2004:201-203).

☆ ☆ ☆

Μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα στην Ελλάδα στις 21.04.**1967** παρατηρείται μια ελληνοτουρκική προσέγγιση που κορυφώνεται στις συναντήσεις μεταξύ του Έλληνα και του Τούρκου πρωθυπουργού (9-10.09.1967 σε Κεσσάνη και Αλεξανδρούπολη), και οι οποίες όμως καταλήγουν σε διπλωματική καταστροφή για την ελληνική πλευρά γενικότερα, και σαφή προώθηση των τουρκικών θέσεων στο κυπριακό ειδικότερα. Σε συνέχεια των επαφών αυτών η Τουρκία αναγνωρίζει την στρατιωτική κυβέρνηση των Αθηνών -- είναι η δεύτερη χώρα που το πράττει μετά το Κονγκό -- και οι δύο χώρες συμφωνούν να προχωρήσουν σε παραπέρα συνομιλίες για το μειονοτικό μέσα στο 1968 (Alexandris 1992:291-292).

Ωστόσο ένταση αρχίζει να δημιουργείται και πάλι στην Κύπρο με την σύλληψη του ηγέτη των Τουρκοκυπρίων Rauf Denktaş τον Οκτώβριο του 1967, ενώ οι ελληνοτουρκικές σχέσεις οξύνονται δραματικά με αφορμή την απόφαση της κυπριακής εθνοφρουράς, στις 15.11.1967, να εκκαθαρίσει, με την έγκριση της Αθήνας, δύο τουρκοκυπριακούς θύλακες. Σε απάντηση η Τουρκική βουλή προχωρά, στις 16.11.1967 την κήρυξη πολέμου κατά της Ελλάδας, και τα χειρότερα αποτρέπονται τελικά χάρη σε αμερικανική παρέμβαση. Η ύφεση επανέρχεται σταδιακά στις ελληνοτουρκικές σχέσεις -- το 1968 ξεκινούν και διακοινοτικές συνομιλίες στην Κύπρο, με τα δύο μέρη να πλησιάζουν πολύ, κυρίως χάρη στις υποχωρήσεις των Τουρκοκυπρίων (Ηρακλείδης, 2001:263) --, ενώ το **1971**

[18] Τελικά αναχωρούν περίπου 30.000, καθώς μαζί με τους Έλληνες υπηκόους αναχωρούν και μέλη των οικογενειών με τουρκική υπηκοότητα. Στις 21.04.1964 δυο μητροπολίτες του πατριαρχείου απελαύνονται από τη Τουρκία.

παρατηρείται και κάποια αναθέρμανση (Τσιτσόπουλος, 2001:189-190), που σύντομα υποχωρεί με την επιστροφή του Γρίβα στο νησί και την υποστήριξη που του παρέχει η ομάδα Ιωαννίδη από την Αθήνα (Ηρακλείδης,2005: 133).

Το **1973**, και μετά μια μικρή φάση ύφεσης κατά τη περίοδο της κυβέρνησης Σ. Μαρκεζίνη, επέρχεται ραγδαία μεταβολή του σκηνικού, με αφορμή της δημοσίευση στην τουρκική εφημερίδα της κυβέρνησης της εκχώρησης αδειών για εξερεύνηση του βυθού της θάλασσας σε περιοχές δυτικά των ελληνικών νησιών του Ανατολικού Αιγαίου, ουσιαστικά σε περιοχές της ελληνικής υφαλοκρηπίδας, ενώ το κλίμα γίνεται ακόμα πιο βαρύ με την ανακοίνωση της Τουρκίας (12.06.**1974**) ότι η επέκταση των χωρικών υδάτων της Ελλάδας από 6 σε 12 ναυτικά μίλια αποτελεί για αυτήν casus beli. Στις 20.07.1974 Τουρκία εισβάλει στην Κύπρο και τον Απρίλιο του **1975** συγκροτεί τη Στρατιά του Αιγαίου, με έδρα τη Σμύρνη και βάσεις απέναντι από τα Ανατολικά νησιά του Αιγαίου για την αντιμετώπιση -- όπως δηλώνει -- της ελληνικής απειλής (Τσιτσόπουλος, 2001:189-196).

Όσον αφορά τις εξελίξεις αυτής της περιόδου στο μειονοτικό βλέπουμε ότι το 1967 τίθεται ξανά σε ισχύ το αρθ. 14 του Ν. 1151/1927, βάση του οποίου τα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία της Ίμβρου μετατρέπονται σε τουρκικά δημόσια σχολεία,[19] ενώ στις 05.12.1967 ο τουρκικός τύπος ανακοινώνει ότι το τουρκικό Υπουργείο Παιδείας έκλεισε 9 ρωμαίικα δημοτικά σχολεία, λόγω του ότι είχαν εξαιρετικά χαμηλά στάνταρτ διδασκαλίας και πολύ μικρό αριθμό μαθητών, ενώ παράλληλα απολύθηκαν 39 δάσκαλοι.[20]

Εκτός από αυτά, τον Φεβρουάριο του 1969 οι τουρκικές αρχές απαγορεύουν (εγκύκλιος 47/2/7/11-2-1969) τη εγγραφή και φοίτηση μη ελληνορθόδοξων (Rum-Ortodoks) μαθητών στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία αποστερώντας τα έτσι από σημαντικό αριθμό μαθητών,[21] ενώ το 1971 οι τουρκικές αρχές απαγορεύουν τη λειτουργία στο πανεπιστημιακό τμήμα της θεολογικής σχολής της Χάλκης (Sarioglou, 2004:213). Ο τότε Βρετανός πρέσβης στην Τουρκία, έχοντας προφανώς

[19] Και έτσι ξανανοίγουν (είχαν κλείσει το 1964) αλλά δε διδάσκεται πια σε αυτά η ελληνική γλώσσα. Οι αρχές δηλώνουν ότι, όσοι γονείς επιθυμούσαν τα παιδιά τους να διδάσκονται ελληνική γλώσσα και θρησκευτικά έπρεπε να κάνουν ειδική αίτηση στον κυβερνήτη του νησιού. Ελληνικά θα διδασκόταν με δομή ιδιαιτέρων μαθημάτων μόνο αν βρισκόταν ο «κατάλληλος» δάσκαλος και οι γονείς ήταν διατεθειμένοι να καλύψουν τα έξοδα διδασκαλίας. (Sarioglou, 2004:201). Προφανώς τέτοια μαθήματα ελληνικών δεν έγιναν ποτέ.

[20] Μετά από διαβήματα το ζήτημα επανεξετάστηκε, όλα τα σχολεία επιθεωρήθηκαν και έξι από αυτά κλείσαν οριστικά. (Sarioglou, 2004:202).

[21] Κυρίως Συροχαλδαίων (Suryani) και δευτερευόντως Αλβανών αλλά Βούλγαρων ορθοδόξων.

υπ' όψιν τις εξελίξεις στο μειονοτικό σε Κωνσταντινούπολη και Θράκη, παρατηρεί ότι, όπως οι Ρωμιοί μειονοτικοί χρησιμοποιούνται από τη Τουρκία έτσι και οι Θρακιώτες μειονοτικοί χρησιμοποιούνται από την Ελλάδα, αν και σε μικρότερο βαθμό, ως «όπλο τακτικής» (tactical weapon) στην διαμάχη για το Κυπριακό (Sarioglou, 2004:202-203).

Την περίοδο αυτή (πρώτο μισό της δεκαετίας του 1970) Ελλάδα και Τουρκία συνεχώς διαμαρτύρονται ως «μητρικά κράτη» για την αντιμετώπιση των μειονοτήτων τους σε Τουρκία και Ελλάδα αντίστοιχα, ενώ η Ελλάδα (επαν)θέτει συστηματικά πια, και ακόμα πιο έντονα μετά το 1975,[22] το ζήτημα της αναλογικότητας και της αμοιβαιότητας, που θεωρεί ότι έχει τη βάση του στη Συνθήκη της Λωζάνης (Alexandris, 1992:294).

Κατά την περίοδο 1973-1975 δεν παρατηρείται κάποια ιδιαίτερη τουρκική κίνηση αναφορικά με την εκπαίδευση των Ρωμιών μειονοτικών.

☆ ☆ ☆

Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στην απόπειρα ελληνοτουρκικής προσέγγισης του 1967-68, καθώς τα όσα αποφασίστηκαν την περίοδο εκείνη επηρέασαν σημαντικά, και εξακολουθούν μέχρι και σήμερα να επηρεάζουν, τη μειονοτική εκπαίδευση στη Θράκη.

Στις αρχές Νοεμβρίου του 1967[23] ο Adnan Bulak, γενικός διευθυντής της διευθύνσεως Ελλάδας-Κύπρου του τουρκικού Υπ.Εξ., δηλώνει σε Βρετανό διπλωμάτη ότι η Τουρκία έχει κάνει 60 διαβήματα στην ελληνική κυβέρνηση κατά το διάστημα μεταξύ Μαΐου και Νοεμβρίου 1967, και τώρα προτίθεται, είτε να επιστήσει την προσοχή των κρατών που έχουν υπογράψει την Συνθήκη της Λωζάνης στο γεγονός ότι η Ελλάδα δεν τηρεί το άρθρο 45 της Συνθήκης, είτε να θέσει επισήμως ζήτημα στην Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του Συμβουλίου της Ευρώπης, αναφέροντας του παράλληλα ότι έχει εξασφαλίσει την υποστήριξη των Σκανδιναβικών χωρών και των Κάτω Χωρών. Σε συνέχεια αυτού, στις 17.12.1967 ο Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών Cağlayangil εκδίδει έγγραφη απάντηση στις

[22] Και κυρίως από το μεγαλύτερο κόμμα της αντιπολίτευσης, την «Ένωση Κέντρου», με την έντονη ανάμειξη του Κωνσταντινουπολίτη, λέκτορα τότε, Νεοκλή Σαρρή.

[23] Και αφού κατά τον Οκτώβριο του 1967 ο τουρκικός τύπος εξακολουθούσε να διατείνεται ότι οι Θρακιώτες μειονοτικοί διώκονταν, δάσκαλοι είχαν απολυθεί και μέλη των κοινοτικών συμβουλίων αντικαταστάθηκαν από συνεργάτες της διοίκησης.

ερωτήσεις του τουρκικού κοινοβουλίου για την κατάσταση των Τούρκων στη Δυτική Θράκη, όπου τονίζει το ότι από την ανάληψη της εξουσίας από την χούντα στις 21.04.1967, πρόσθετα μέτρα καταπίεσης έχουν ληφθεί εναντίον των μειονοτικών σχολείων. Στο κείμενο αυτό αναφέρει ότι δεν αποδέχεται τον όρο «Μουσουλμανικά σχολεία» και δηλώνει την πεποίθησή του ότι η ελληνική κυβέρνηση πιέζει τους Τούρκους της Θράκης με στόχο είτε να τους αναγκάσει να μεταναστεύσουν είτε να ξεχάσουν τη ταυτότητά τους.

Αν και ο τότε Έλληνας υπουργός Εσωτερικών Στυλιανός Παττακός αρνείται τις κατηγορίες, η Ελλάδα φαίνεται πως υπόσχεται, δια του στόματος του τότε Υπουργού Εξωτερικών Παναγιώτη Πιπινέλη, διερεύνησή τους, στα πλαίσια ενός γενικότερου ενδιαφέροντος που δείχνει την περίοδο εκείνη για βελτίωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Έτσι, Ελλάδα και Τουρκία καταλήγουν -- με μεσολάβηση αλλά και υπό την «εποπτεία» των Άγγλων -- σε απ' ευθείας συνομιλίες των δυο Υπ.Εξ., με κύριο θέμα την εκπαίδευση των μειονοτήτων πάντα στα πλαίσια αμοιβαιότητας. Άμεσο αποτέλεσμα των επαφών αυτών είναι οι άδειες που χορηγούνται στον Έλληνα πρέσβη στην Άγκυρά και στον Τούρκο πρέσβη στην Αθήνα αντίστοιχα να επισκεφθούν τις μειονότητες σε Τουρκία και Ελλάδα[24] (Sarioglou, 2004:203-207).

Ο πρώτος κύκλος συνομιλιών λαμβάνει χώρα στην Αθήνα (15-22.03.1968)[25], και αφού πιο πριν ο αρχηγός της τουρκικής αποστολής Adnan Bulak επισκέπτεται την Θράκη από τις 11 έως τις 15 Μαρτίου, και ο δεύτερος κύκλος συνομιλιών λαμβάνει χώρα στην Άγκυρα (15-26.04.1968) και αφού πρώτα ο αρχηγός της ελληνικής αποστολής Ιωάννης Τζούνης επισκέπτεται, κατ' αμοιβαιότητα, την Κωνσταντινούπολη από τις 10 έως τις 15 Απριλίου[26] (Sarioglou, 2004:205-208). Η συνέχεια των συζητήσεων λαμβάνει χώρα στη Βιέννη μεταξύ 20 και 31.05.1968, υπό την προεδρία του Αυστριακού υπουργού εξωτερικών, και με στόχο παραγωγή εκθέσεων που θα συζητούνταν μεταξύ του Έλληνα και του Τούρκου Υπ.Εξ. Πιπινέλη και Cağlayangil, κατά τη συνάντησή τους στη σύνοδο του NATO στο Ρέικιαβικ, στα

[24] Αν και, όπως φαίνεται από σχετικές αναφορές του ελληνικού τύπου της εποχής εκείνης, ενώ ο Τούρκος πρόξενος στη Κομοτηνή ήταν ελεύθερος να επισκέπτεται Θρακιώτες μειονοτικούς, ο Έλληνας πρόξενος στην Κωνσταντινούπολη εμποδιζόταν στο να επισκεφθεί Ρωμιούς μειονοτικούς στην Κωνσταντινούπολη, ενώ η Τουρκία αρνούνταν πεισματικά να χορηγήσει άδεια στις ελληνικές διπλωματικές αρχές για επίσκεψη στα νησιά Ίμβρο και Τένεδο (Sarioglou, 2004:204-205).

[25] Εκτενής παρουσίαση των θεμάτων που συζητήθηκαν κατά αυτό τον κύκλο συνομιλιών στην Sarioglou, 2004: 205.

[26] Του απαγορεύτηκε όμως να επισκεφθεί την Ίμβρο και την Τένεδο, σε ανταπόδοση της απαγόρευσης που επιβλήθηκε στον Bulak να επισκεφθεί την ορεινή (πομακική) περιοχή στη Θράκη.

τέλη Ιουνίου. Οι δύο αντιπροσωπίες καταλήγουν σε κοινή έκθεση που βασικά καταγράφει τα προβλήματα. Προτάσεις υπάρχουν μόνο για ορισμένα ζητήματα (χρήση μειονοτικής γλώσσας, χρήση εκπαιδευτικού υλικού, ίδρυση βιβλιοθηκών και χρήση σχολικών εγχειριδίων), ενώ αναγνωρίζεται η ανάγκη παραπέρα συζητήσεων.

Τελικά, και μετά από νέο κύκλο επαφών, οι δύο πλευρές καταλήγουν (20.12.1968) σε κάποια συμφωνία που περιλαμβάνει λίγα μόνο -- κυρίως τα εκπαιδευτικά -- από το σύνολο των θεμάτων που τέθηκαν κατά τις συζητήσεις των αντιπροσώπων.[27] Σύμφωνα με το Τούρκο υπουργό εξωτερικών Cağlayangil, τα υπόλοιπα θέματα δεν ήταν δυνατόν να τεθούν -- δεν θα το δεχόταν η κοινή γνώμη στην Τουρκία -- όσο δεν ετίθετο (και δεν λυνόταν) το θέμα της τουρκικής μειονότητας στην Κύπρο (Sarioglou, 2004:212).

Οι κινήσεις αυτές των δύο χώρών να επιτρέψουν στους πρέσβεις των «μητρικών» κρατών να επισκεφτούν τις μειονότητές τους στις αρχές του 1968, σε συνδυασμό με τις διατυπώσεις «περί σεβασμού της φυλετικής και εθνικής συνείδησης των μαθητών» στο τελικό κείμενο του ελληνοτουρκικού μορφωτικού πρωτοκόλλου του 1968, αποτελούν έμμεση αναγνώριση, ή τουλάχιστον δημιουργούν προϋποθέσεις αναγνώρισης, εθνικής διάστασης στην ταυτότητα των μειονοτήτων, ενώ ταυτόχρονα πιστοποιούν την αμοιβαία αποδοχή για άμεση εμπλοκή των μητρικών κρατών.

Επισκοπώντας τις εξελίξεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις από το 1945 έως το 1975 με στόχο τη συγκρότηση ενός σχήματος περιοδολόγησης για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης παρατηρούμε ότι:

---

[27] Ουσιαστικά στις ρυθμίσεις/ συστάσεις που υιοθετεί η μικτή ελληνοτουρκική επιτροπή κατά τις συνεδριάσεις της στην Άγκυρα (21.10-09.11.1968) και Αθήνα (11-20.12.1968) και είναι ευρύτερα γνωστές ως το «Μορφωτικό Πρωτόκολλο του 1968» και ως «Συμφωνία Κιτσαρά - Bilgen». Το πλήρες κείμενο στους Μπαλτσιώτη και Τσιτσελική, 2001: 114-120. Πέραν αυτών, οι δύο υπουργοί, κατά τις μεταξύ τους συζητήσεις, συμφώνησαν κατ' αρχάς και στη λήψη κάποιων παραπέρα μέτρων. Έτσι η Ελλάδα θα συνέβαλε στην κατασκευή νέου τουρκικού γυμνασίου στη Ξάνθη και θα επέτρεπε την λειτουργία οικοτροφείου για τους μειονοτικούς μαθητές, ενώ παράλληλα συμφώνησε στη σταδιακή απόσυρση από τα μειονοτικά σχολεία των δασκάλων που δεν είχαν τα απαραίτητα προσόντα, και στην σαφή αναγραφή της γλώσσας στην οποία διδάσκεται το κάθε μάθημα, στον πίνακα που είναι αναρτημένος σε κάθε σχολείο με τα ονόματα των δασκάλων και τα μαθήματα που διδάσκουν. Η Τουρκία από τη πλευρά της θα επέτρεπε την επισκευή και επαναλειτουργία του ορφανοτροφείου της Πριγκίπου, θα επέτρεπε την κατασκευή και λειτουργία τριτάξιου ελληνικού γυμνασίου στην Χάλκη και θα καταργούσε τη θέση του υποδιευθυντή στα ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία. Τελικά αν και

- Η περίοδος 1945-1955, δηλαδή η περίοδος από το τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου μέχρι και το πογκρόμ κατά των Ρωμιών το Σεπτέμβριο του 1955 χαρακτηρίζεται από καλές σχέσεις.
- Η περίοδος 1955-1958, δηλαδή η περίοδος μετά το πογκρόμ εναντίον των Ρωμιών μέχρι και πριν από τις συμφωνίες του Ζυρίχης και του Λονδίνου για την Κύπρο χαρακτηρίζεται από ένταση.
- Η περίοδος 1959-1963, δηλαδή η περίοδος από τη συνάντηση Kuneralp - Μπίτσιου μέχρι το ξέσπασμα των ταραχών στην Κύπρο χαρακτηρίζεται από σχετική ηρεμία.
- Η περίοδος 1964-1967, δηλαδή η περίοδος από την καταγγελία της συμφωνίας της Άγκυρας μέχρι και την απόφαση της Τουρκίας για κήρυξη πολέμου χαρακτηρίζονται από μεγάλη ένταση.
- Η περίοδος 1968-1972, δηλαδή η περίοδος από την αμερικανική παρέμβαση για αποσόβηση του πολέμου μέχρι και πριν την απόφαση της Τουρκίας για έρευνα στα διεθνή ύδατα του Αιγαίου, χαρακτηρίζεται από ύφεση και ελληνοτουρκική προσέγγιση.
- Τέλος, η περίοδος 1973-1975, δηλαδή η περίοδος από την απόφαση της Τουρκίας για έρευνες στο Αιγαίο μέχρι και τα μετέπειτα της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, χαρακτηρίζεται από μεγάλη ένταση.

Ελλάδα συμφωνούσε σε όλα, η Τουρκία δεν συμφωνούσε στα μέτρα που έπρεπε να πάρει αυτή, και έτσι δεν υπήρξε καμία εξέλιξη (Sarioglou, 2004: 224, υποσημ. 138).

4.2. Η μειονοτική εκπαιδευτική πολιτική στη Θράκη ως προϊόν των ελληνοτουρκικών σχέσεων κατά την περίοδο 1945 - 1975

Η ελληνοτουρκική αντιπαράθεση περί την μειονοτική εκπαίδευση φαίνεται πως αρχίζει αμέσως μετά την απελευθέρωση της Θράκης (από τους Βουλγάρους) τον Οκτώβριο του 1944.

Είναι τότε που η Γενική Διοίκηση Θράκης προβαίνει στην πρώτη, μεγάλη και δυναμική κίνηση με στόχο τον έλεγχο των Μουσουλμανικών Κοινοτήτων και τον περιορισμό της αυτονομίας τους,[28] εκδίδοντας το 10568/29.08.**1945** έγγραφο -- σε συνέχεια προηγούμενου σχετικού εγγράφου του Υπ.Ε.Π.Θ. -- όπου επιχειρεί να καθορίσει τις σχέσεις μεταξύ Μουσουλμανικών Κοινοτήτων και μειονοτικών σχολείων.[29] Εκεί ορίζεται ρητά ότι *αι Μουσουλμανικαί Κοινότηται δεν δύνανται να έχωσι ανάμιξιν εις τα της Διοικήσεως των Μουσουλμανικών σχολείων.*[30]

Το έγγραφο περιορίζει σαφώς και σημαντικά τις μέχρι τότε αρμοδιότητες των Κοινοτήτων καθώς τους απαγορεύει να διευθύνουν και να εποπτεύουν τα μειονοτικά σχολεία και τους στερεί το δικαίωμα να διορίζουν και να απολύουν δασκάλους και να επιβάλλουν ποινές, αφαιρώντας ουσιαστικά από τις κοινότητες την αρμοδιότητα να προΐστανται των δασκάλων, και αποδίδοντάς την στο κράτος. Παράλληλα, το έγγραφο αυτό θέτει ως προϋπόθεση για διορισμό μειονοτικού δασκάλου την κατοχή άδειας εξασκήσεως διδασκαλικού επαγγέλματος -- χορηγείται από το κράτος μετά από εξετάσεις ελληνομάθειας -- και επιχειρεί κάποιες αρχικές ρυθμίσεις για αναλυτικό και ωρολόγιο πρόγραμμα και διδακτικά βιβλία.

---

[28] Παραδοσιακά οι Θρακιώτες μουσουλμάνοι ήταν οργανωμένοι εσωτερικά με τη μορφή κοινοτήτων, που απέκτησαν και νομική υπόσταση με βάση τη Συνθήκη των Αθηνών του 1913. Τα κοινοτικά συμβούλια λειτούργησαν μέχρι τη δεκαετία του 1960, οπότε και σταδιακά απορροφήθηκαν από τις Διαχειριστικές Επιτροπές της Βακουφικής Περιουσίας, μετά την συστηματική άρνηση της διοίκησης να τα αναγνωρίζει, ενδεχομένως σε μια προσπάθεια περιορισμού του αριθμού των τοπικών μειονοτικών κέντρων εξουσίας. Η διοίκηση φαίνεται να θεωρούσε πως οι Μουσουλμανικές Κοινότητες, πέρα από το ότι μπορούσαν να προχωρήσουν σε ανεπιθύμητες συμμαχίες ή σε έκφραση ποικίλων και ίσως δυσάρεστων απόψεων, αποτελούσαν πολιτικούς χώρους πρόσφορους για «άλωση» από την Τουρκία. Οι Διαχειριστικές Επιτροπές Μουσουλμανικών Περιουσιών συγκροτούνται με βάση το άρθρο 12 παρ. 1 του Ν. 2345/1920 (Φ.Ε.Κ. Α' 148/3-7-1920). Σύμφωνα με τις αρχικές προβλέψεις, οι διαχειριστικές επιτροπές «διοικούν και διαχειρίζονται πάσαν την εν τη πόλει εν η εδρεύουν, σχολικήν και περιουσίαν. Διορίζουν και παύουν το μουσουλμανικόν διδακτικόν προσωπικόν των σχολείων και συντάσσουν καθ' έκαστον οικονομικόν έτος τον προϋπολογισμόν των εσόδων και εξόδων, τον οποίον και υποβάλλουν εις τον αρμόδιον νομάρχην προς έγκρισιν». Εκτενής αναφορά στην ιστορία του θεσμού των επιτροπών στον Ανδρεάδη, 1956: 7.

[29] Τα πλήρη κείμενα των εγγράφων δεν έχουν εντοπιστεί. Εκτενή τμήματά τους γίνονται γνωστά από σχόλια, παραθέσεις και αναφορές σε άλλα σχετικά κείμενα.

[30] Εμπιστευτικό σημείωμα με ημερομηνία 28.09.1945 του Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Α. Παπαευγενίου, προς τον Γεν. Διοικητή Θράκης, επί του υπ' αριθμ. 122/20.9.45 υπομνήματος των μουσουλμανικών κοινοτήτων Κομοτινής, Ξάνθης και Διδυμοτείχου. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

Οι Κοινότητες διαμαρτύρονται έντονα[31] με υπόμνημά τους στις 22.09.1945 προς την Γενική Διοίκηση Θράκης, καθώς θεωρούν ότι με τις ρυθμίσεις του εγγράφου 10568/29.08.1945 (ειδικότερα του αρ. 4) *ουδεμία έννοια σχολείου μειονότητος απομένει*. Οι εκπρόσωποι των Κοινοτήτων αναφέρουν τους μειονοτικούς ως Τούρκους,[32] επιμένουν στο όρο τουρκικό σχολείο και δηλώνουν ότι αναγνωρίζουν την αρμοδιότητα του κράτους μόνο για τους Έλληνες/κρατικούς δασκάλους που υπηρετούν σε αυτό. Χαρακτηρίζουν όλες τις ρυθμίσεις του εγγράφου αβάσιμες και αναφέρουν εκτενώς τα σημεία της ισχύουσας νομοθεσίας που θεωρούν ότι παραβιάζεται.[33]

Σχολιάζοντας το υπόμνημα ο Γενικός Επιθεωρητής Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Α. Παπαευγενίου,[34] απορρίπτει τον προσδιορισμό «Τουρκικός» με βάση τα οριζόμενα στη συνθήκη της Λωζάνης, και χαρακτηρίζει το υπόμνημα που υπέβαλλαν οι πρόεδροι των Κοινοτήτων περίπου ως προϊόν τουρκικής προπαγάνδας.[35]

Εκτιμά ότι οι κοινότητες επιχειρούν, με τη στήριξη αν όχι και την καθοδήγηση της Τουρκίας, να αυτονομηθούν σε κάποιες περιοχές (εκπαίδευση, διαχείριση βακουφίων), τονίζει, με διαδοχικές εκθέσεις και υπομνήματα προς όλα τα εμπλεκόμενα υπουργεία, ότι *δεν επιτρέπεται η συνέχισις της τοιαύτης καταστάσεως, μειούσης αυτό το Κρατικόν ημών* κύρος *και γόητρον*, και προτείνει, για εθνικούς λόγους, έμμεση στήριξη στην συντηρητική «παλαιοτουρκική» μερίδα. Ο Γενικός Επιθεωρητής παρατηρεί χαρακτηριστικά ότι *κέντρον όλης της τοιαύτης δράσεως*

---

[31] Τη διαμαρτυρία συντάσσει η Κοινότητα Κομοτηνής και προσυπογράφουν οι κοινότητες Ξάνθης και Διδυμοτείχου.

[32] Αν και υπογράφουν ως εκπρόσωποι μουσουλμανικών και όχι τουρκικών κοινοτήτων.

[33] Υπόμνημα με ημερομηνία 22.09.1945 των προέδρων των Μουσουλμανικών κοινοτήτων Κομοτινής, Ξάνθης και Διδυμοτείχου, προς την Γεν. Διοίκησιν Θράκης – Διεύθυνσιν Στοιχ. Εκπαιδεύσεως. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

[34] Ο θεολόγος και φιλόλογος Αθανάσιος Παπαευγενίου έχει διατελέσει -- όπως αναφέρει ο ίδιος στο εμπιστευτικό του υπόμνημα με ημερομηνία 12.01.1953 «Περί της βελτιώσεως του πνευματικού επιπέδου Μουσουλμάνων Θράκης» (Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95) -- Επιθεωρητής Μουσουλμανικών Σχολείων Θράκης με έδρα την Αδριανούπολη, κατά τα έτη 1921-1922, όταν η Ελλάδα περιλάμβανε και εδάφη της Ανατολικής Θράκης. Επανεμφανίζεται το 1936, όταν με τον Α.Ν. 248/17.10.1936 δημιουργείται η θέση του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων. Τότε τοποθετείται ως γενικός Επιθεωρητής, και παραμένει σε αυτή τη θέση περίπου μέχρι και το 1960, ενώ, λόγω θέσης και γνώσεων, είναι και επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας στην Μικτή Ελληνοτουρκική Επιτροπή για τα εκπαιδευτικά ζητήματα την δεκαετία του '50. Έτσι, καθώς έχει συμβάλλει στην οργάνωση της ελληνικής διοίκησης στην Ανατολική Θράκη, έχει ζήσει την υποχώρηση, και συμμετέχει για όλο αυτό το διάστημα καθοριστικά στη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής για την εκπαίδευση των Θρακιωτών μειονοτικών, έχει συνολική εποπτεία αλλά και έντονη συναισθηματική και προσωπική εμπλοκή στο ζήτημα.

[35] Εμπιστευτικό σημείωμα με ημερομηνία 28.09.1945 του Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Α. Παπαευγενίου, προς τον Γεν. Διοικητή Θράκης, επί του υπ' αριθμ. 122/20.9.45 υπομνήματος των μουσουλμανικών κοινοτήτων Κομοτινής, Ξάνθης και Διδυμοτείχου. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

[είναι] *η Κομοτηνή. Επιβάλλεται η περιστολή της θρασύτητος της Κοινότητος ταύτης ως προς τα Εκπαιδευτικά, οπότε θα κατανοήση αύτη ότι δεν είναι δυνατόν να παραμείνη ασύδοτος, οπότε και θα ενθαρρυνθή και η νομιμόφρων Μουσουλμανική μερίς.*[36]

Βλέπουμε λοιπόν ότι, από το 1945 μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1950, και σε περίοδο καλών ελληνοτουρκικών σχέσεων, αυτό που χαρακτηρίζει την στάση της διοίκησης απέναντι στην μειονοτική εκπαίδευση είναι η απόπειρα περιορισμού της αυτονομίας της, προφανώς κατά παράβαση του πνεύματος και του γράμματος της συνθήκης της Λωζάνης και άλλων σχετικών ρυθμίσεων, και μάλλον εμπνεόμενη από τη στάση της τουρκική διοίκησης απέναντι στη ρωμαίικη μειονοτική εκπαίδευση. Όμως ακόμα, δεν έχει τεθεί επίσημα ζήτημα της αμοιβαιότητας.

☆ ☆ ☆

Στις αρχές της δεκαετίας του **1950** παρατηρείται μία μικρή καμπή. Η διείσδυση που έχει η Τουρκία στους Θρακιώτες μειονοτικούς στα πλαίσια της ελληνοτουρκικής φιλίας της περιόδου εκείνης και η εφαρμογή της πολιτικής της (ενίσχυση νεοτεριστών, διάδοση τουρκικής εθνικής ιδεολογίας, ομογενοποίηση της μειονότητας) θορυβούν στελέχη της διοίκησης.

Έκθεση της Διευθύνσεως Αλλοδαπών του Υπ.Εσ. του **1952**, διαπιστώνει ότι η Τουρκία φαίνεται να έχει παραιτηθεί από την προηγούμενη επιδίωξη της για προσάρτηση της Δυτ. Θράκης και [...] *περιορίζεται εις την δια παντός τρόπου διατήρησιν και ανάπτυξιν του εθνικού φρονήματος του – εν Ελλάδι – Μουσουλμανικού στοιχείου. Επιθυμεί να μη κάμνη εξαίρεσιν μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών των Μουσουλμάνων και εμφανίζει και τους Πομάκους ως Τούρκους, δια να παρουσιάζη συμπαγή την μάζαν του μουσουλμανικού στοιχείου. Αδιαφορίαν μερικήν επιδεικνύει μόνον προς τους ολίγους Ατσιγγάνους, προς τους οποίους δεν τρέφει εμπιστοσύνην, λόγω του ασταθούς χαρακτήρος των και της μειωμένης συνειδήσεώς των, δι ό, και επ' ουδενί λόγω δέχεται τούτους η Τουρκία να εισέλθουν εις το έδαφός της.* [...] *ενδιαφέρεται δια την εξουδετέρωσιν της παλιοτουρκικής τάσεως, ήτις θεωρείται ως εν*

[36] Εμπιστευτική έκθεση με ημερομηνία 30.03.1946 του Α. Παπαευγενίου, Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των Μουσουλμανικών Σχολείων της Δυτ. Θράκης και των Αρμενικών τοιούτων». Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

εκ των σοβαροτέρων εμποδίων δια την επιτυχίαν του σκοπού της. Κατευθύνων νους της – εν Ελλάδι – Τουρκικής προπαγάνδας είναι τα προξενεία [...] *και οι Μουσουλμάνοι, ιδία οι Νεότουρκοι, οίτινες θεωρούν ταύτα ως προστάτην των. Όργανα της προπαγάνδας ταύτης είναι τα Μουσουλμανικά Σχολεία, αι Οργανώσεις της Νεολαίας, αι Διαχειριστικαί Επιτροπαί, ο Τύπος και άλλοι Μουσουλμανικοί παράγοντες (Βουλευταί, Πρόεδροι Κοινοτήτων, Διδάσκαλοι, προύχοντες κλπ) οίτινες έχουσι καλλιεργημένον εθνικόν φανατισμόν και ανεπτυγμένον εθνικόν φρόνημα».*

Με βάση τις διαπιστώσεις αυτές, προτείνεται από τους συντάκτες της έκθεσης:

- *Η μεταχείρισις της Μειονότητος ταύτης να είναι σύμφωνος προς τας διατάξεις των οικείων συνθηκών και ανάλογος της - εν Τουρκία – μεταχειρίσως της Ελληνικής μειονότητος.*
- *Παύσις πάσης πολιτικής επεμβάσεως, προς κομματικόν προσεταιρισμόν των Μουσουλμάνων, δια παροχής προς αυτούς ανταλλαγμάτων και εθνικώς επιζημίων εκδουλεύσεων. Προς τούτο κρίνεται συμφέρουσα η επανίδρυσις του εκλογικού Συλλόγου των Μουσουλμάνων και η εκλογή ιδίων Βουλευτών εκ μέρους τούτων (Να επανισχύση ο Ν. 5493/1932).*
- *Παρακολούθησις της εκπαιδεύσεως των Μουσουλμανοπαίδων δια την ανύψωσιν κατά το δυνατόν της στάθμης της Ελληνοπρεπούς μορφώσεως αυτών.*
- *Τακτική αμβλύνσεως του Εθνικού φανατισμού των Τούρκων και αφανής εκμετάλευσις της αντιθέσεως Νεοτούρκων και Παλαιοτούρκων.*
- *Αλλαγή του ότου «Τουρκικός» με το «Μουσουλμανικός» όπως η συνθήκη ορίζει.*
- *Επιλογή των Ελλήνων Δημοσίων υπαλλήλων και ιδιαιτέρως Διδασκάλων, οργάνων τάξεως και γραμματέων των Κοινοτήτων, επιλεγομένων μεταξύ των ικανοτέρων και καταλληλοτέρων, δια την άσκησιν προσφόρου και Εθνικής Διοικήσεως έναντι του Μουσουλμανικού στοιχείου.*[37]

Οι όλο και συχνότερες επισκέψεις Τούρκων αξιωματούχων στη Θράκη κατά την περίοδο αυτή και οι παρεμβάσεις τους στο μειονοτικό και ιδιαίτερα στα ζητήματα μειονοτικής εκπαίδευσης ενοχλούν ιδιαίτερα -- κάποτε μάλιστα και εξοργίζουν -- τα τοπικά στελέχη της διοίκησης.

[37] Έκθεσις (Ιούλιος 1952) «Περί των εν Ελλάδι βιούντων Μουσουλμάνων», Υπουργείον Εσωτερικών, Γενική Διεύθυνσις Αλλοδαπών. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95Β

Έτσι, το καλοκαίρι του **1954**, ο Γενικός Επιθεωρητής Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Α. Παπαευγενίου, σχολιάζοντας την επίσκεψη Τουρκικής αντιπροσωπίας στη Θράκη με επικεφαλής υψηλόβαθμο στέλεχος του τουρκικού υπουργείου παιδείας,[38] και ενδεχομένως επηρεασμένος από δημοσιεύματα του τουρκόγλωσσου τύπου της Θράκης που μιλά για «έλεγχο των μειονοτικών σχολείων» παρατηρεί ότι, (σκοπός της επίσκεψης είναι) *ασφαλώς η διακρίβωσις της πνευματικής και της άλλης γενικώς καταστάσεως των ομοφύλων των Τούρκων εν Θράκη. Εις τοιούτος σκοπός είναι παραδεκτός και ευνόητος και δεν είναι δυνατόν να μη επιτραπή. Εκείνο το οποίο, ημείς τουλάχιστον, δεν δυνάμεθα να ανεχθώμεν, είναι το αν επιδιωχθή να παρουσιαθή είς τα όμματα των Τούρκων της Θράκης ο τοιούτος σκοπός, της διακριβώσεως της καταστάσεως τούτων, με το περίβλημα του ε λ έ γ χ ο υ, πράγμα το οποίον, το μεν μειοί το κύρος και την αξιοπρέπειαν του Κράτους εις τα όμματα και των Τούρκων αλλά και των Ελλήνων της Θράκης, το δε εξάπτει την φαντασίαν εξαμμένων τινών κεφαλών (Τουρκικών) και αποθρασύνει μερικούς, οι οποίοι φαντάζονται, ότι η κυριαρχία μας εν Θράκη είναι προσωρινή και μεταβατική.*[39]

Ανάλογα παρατηρεί ένα χρόνο αργότερα, στις αρχές φθινοπώρου **1955**, για την δράση του Τούρκου προξένου στην Κομοτηνή σε σχέση με τη εκπαίδευση της μειονότητας. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι *ο Τούρκος Γεν. Πρόξενος, παραμερίζων και αυτά τα διπλωματικά προσχήματα, αναμιγνύεται εκ του εμφανούς και εις άλλα, κυρίως όμως εις τα Εκπαιδευτικά της εν Θράκη Τουρκικής Μειονότητος. Και η τοιαύτη ανάμιξις εγίνετο, ατυχώς, ανεκτή. Καιρός όμως ασφαλώς να καταστή νοητή εις τούτον η πραγματική, ως προς την Χώραν ημών, θέσις και αποστολή του.* [...] *Εν όψει της αναμείξεως των Τούρκων, υπέρ τα εσκαμένα, εις τα Εκπαιδευτικά της Τουρκικής Μειονότητος Θράκης, ανάγκη κατόπιν προσεκτικής των πραγμάτων καταστάσεως να χαραχθή εν λεπτομερείαις ν έ α ως προς ταύτα πολιτική, διότι δεν θα είναι εξυπηρετικόν του κύρους και της αξιοπρεπείας του Κράτους ημών να νομίζωσιν οι ΤΟΥΡΚΟΙ, ότι δε κατανοούμεν τους βαθυτέρους κα απωτέρους σκοπούς των.*[40]

---

[38] Στην επιτροπή συμμετείχε το εξέχον μέλος της ρωμαίικης μειονότητας και βουλευτής του τουρκικού κοινοβουλίου Αλεξ. Χατζόπουλος.

[39] Εμπιστευτική έκθεση με ημερομηνία 30.07.1954 του Α. Παπαευγενίου, Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί των ελθόντων ενταύθα εκ Τουρκίας 1) Αλεξ. Χατζοπούλου, Βουλευτού Κωνσταντινουπόλεως εν τη Τουρκική Βουλή και 2) Οσμάν Γκιουνέι, Διευθυντού Παιδείας (Ιδιωτικών, Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Κωνσταντινουπόλεως». Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

[40] Γενική έκθεση Ε.Γ. 254/03.09.1955 του Α. Παπαευγενίου, Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1950, και καθώς Ελλάδα και Τουρκία διάγουν περίοδο στενής φιλίας, η Τουρκία διεισδύει όλο και πιο έντονα στη μειονότητα και παρεμβαίνει έντονα στα της μειονοτικής εκπαίδευσης, προωθώντας στενότερη σύνδεση της μειονότητας με την «μητέρα πατρίδα». Έτσι, στελέχη του Υπ.Εσ. και του Υπ.Εξ. που διαφωνούν με τις συγκεκριμένες διαστάσεις της ελληνοτουρκικής προσέγγισης, καθώς θεωρούν ότι πρόκειται για εκχώρηση κυριαρχικών δικαιωμάτων της Ελλάδας, αρχίζουν να ανταγωνίζονται με τους φορείς της τουρκικής πολιτικής, με αντικείμενο τόσο τους δασκάλους, όσο και το περιεχόμενο της μειονοτικής εκπαίδευσης· και κυρίως γι' αυτό.

Η αντιπαράθεση είναι έντονη και στο χώρο του πραγματικού και στο χώρο του συμβολικού που φαίνεται να είναι και ο σημαντικότερος, αν κρίνει κανείς από τις διαμαρτυρίες των διαφωνούντων οι οποίες επικεντρώνονται στο ζήτημα (της μείωσης) του κύρους, δηλαδή της εξουσίας, του κράτους και της εθνικής αξιοπρέπειας, και από το ότι τονίζουν προς τους ανωτέρους τους πως οι συγκεκριμένες εξελίξεις/παραχωρήσεις εκλαμβάνονται ως εκφράσεις αδυναμίας του κράτους στις συγκεκριμένες θεματικές περιοχές, χωρίς να γίνεται σαφές αν με τις παρατηρήσεις τους προβαίνουν σε μια αδιαμεσολάβητη παρουσίαση της κατάστασης ή διαμέσου αυτών εκφράζονται (και) προσωπικές ανασφάλειες.

Αξιοσημείωτο είναι ότι τώρα τίθεται και για πρώτη φορά το πομακικό ζήτημα, ενώ τα στελέχη της διοίκησης που διαφωνούν με τον τρόπο που εξελίσσονται τα πράγματα και αναζητούν τρόπους αντίδρασης, συγκροτούν και αρχίζουν να προβάλλουν συστηματικά το ζήτημα της αμοιβαιότητας.

☆ ☆ ☆

Τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου του **1955** προβληματίζουν έντονα το σύνολο της διοίκηση σχετικά με το τι πρέπει να γίνει στη Θράκη, και την διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης ειδικότερα, σχετικά με το ποιες αλλαγές πρέπει να προωθήσει στον τομέα της μειονοτικής εκπαίδευσης. Ταυτόχρονα αποτελούν ευκαιρία για να εκφραστούν «ελεύθερα» οι απόψεις όσων στελεχών δεν πίστεψαν (ή τουλάχιστον δεν θεώρησαν σκόπιμη) την ελληνοτουρκική φιλία της περιόδου 1951-

1955 και είχαν επιφυλάξεις για τη στάση της διοίκησης απέναντι στη μειονότητα κατά την περίοδο εκείνη.

Έτσι, ένα μήνα μετά τα Σεπτεμβριανά του 1955, ο Γενικός Επιθεωρητής Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Α. Παπαευγενίου αναφέρει σε σχετικό υπόμνημά του: *Φρονούμεν ότι επιβάλλεται οπωσδήποτε να παύση η επίδειξις αμελετήτου και αψυχολογήτου ευμενείας (στην μειονότητα της Θράκης) χωρίς όμως και ν' αναστείλωμεν τι από εκείνα τα οποία εχορηγήσαμε ήδη. Ας σημειώσωμεν ότι η εν Κωνσταντινουπόλει Μειονότης μας, έστω και τραγικώς κατηρειπωμένη, υφίσταται και πάλιν εκεί, και επιβάλλεται η οπωσδήποτε ανόρθωσίς της, διότι επιβάλλεται να μείνει εκεί. Θα προβληθή ίσως ότι τινά εκ των χορηγηθέντων δεν έπρεπε να χορηγηθώσι. Το γωνρίζομεν, και έχομεν κυρίως υπόψιν τον χαρακτηρισμό της Μειονότητος ως ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ, αντί μουσουλμανικής.* [...] *Ηκούσαμεν ακόμη να λέγηται παρά τινών, ότι δεν θα ήτο άσκοπον να στερφόμεθα προς τους Παλαιομουσουμάνους της εν Θράκη Μειονότητος. Συζητήσιμον μεν, παρακεκινδυνευμένον όμως και ίσως άσκοπον. Άλλον ζήτημα, αν συνεζητείτο επί θετικωτέρων βάσεων το ζήτημα των Πομάκων, ως προς τους οποίους εγκληματικώς ηδιαφορήσαμεν τόσα έτη.*[41]

Και λίγο αργότερα, αναφερόμενος στη δράση του Τούρκου προξένου στη Κομοτηνή προτείνει *να απομακρυνθή οπωσδήποτε ο Τούρκος Πρόξενος, ως συνεχίζων την αυτήν ανθελληνικήν στάσιν αναμιγνυόμενος φανερά εις τα Εκπαιδευτικά της Τουρκικής Μειονότητος. Και ως ανέγραψεν η εφημερίς Χουριέτ εις το φύλλον αυτής της 13ης τρέχοντος υπό τον τίτλον «Η αρμοδιότης δια την επιθεώρησιν των Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων εδόθη μόνον εις τους Επιθεωρητάς», το Υπουργείον της Παιδείας της Τουρκίας εξέδωκεν εγκύκλιον, δι ης απαγορεύει αυστηρώς την εις τα Ξένα και Μειονοτικά Σχολεία ανάμιξιν Διπλωματικών αντιπροσώπων, απειλούν συγχρόνως με απόλυσιν τους Διευθυντάς, οι οποίοι θα ηνείχοντο μια τοιαύτην ανάμιξιν. Εδώ ο περί ου ο λόγος Τούρκος Πρόξενος α λ ω ν ί ζ ε ι .*[42]

Την ίδια περίοδο ο Παπαευγενίου, αναφερόμενος στην αυστηρή τιμωρία Θρακιώτη μειονοτικού δασκάλου για (φραστική;) επίθεση εναντίον χριστιανού συναδέλφου του ενώπιον των μαθητών λίγο μετά τα Σεπτεμβριανά, παρατηρεί: *Η τοιαύτη τιμωρία επεβάλλετο δια λόγους ευρυτέρας σκοπιμότητος, διότι αν μια τοιαύτη*

[41] Εμπιστευτικό υπόμνημα με ημερομηνία 11.10.1955 του Α. Παπαευγενίου, Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων, «Περί της τηρητέας έναντι της εν τη Δυτ. Θράκη Τουρκικής Μειονότητος στάσεως». Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

πράξις έμενεν ατιμώρητος, ή ετιμωρειτο ελαφρώς, ασφαλώς θα προυκάλει το μεν την αγανάκτησιν ή και την απογοήτευσιν των Ελλήνων, διότι συνεχίζομε και τ ώ ρ α την πολιτικήν της επιεικείας έναντι των Τούρκων, το δε θα επεθράσυνε τους τελευταίους, τους Τούρκους, οι οποίοι εξακολουθούσι να έχωσι την γνώμην, ότι φερόμεθα τοιουτοτρόπως ουχί εξ ανωτερότητος αλλά εκ φόβου, δεν αποκλείεται δε να επαναλαμβάνετο η τοιαύτη πράξις και εις άλλα χωρία.[43]

Οι προβληματισμοί και οι απόψεις του Παπαευγενίου φαίνεται πως κινητοποιούν και άλλα στελέχη της διοίκησης και ενθαρρύνουν όσους σκέφτονται με όμοιο τρόπο, να εκφράσουν τις απόψεις τους. Συστήνεται μάλιστα με κοινή υπουργική απόφαση των Υπουργείων Παιδείας και Εξωτερικών (133.107/1955) μια κοινή επιτροπή και στις 13.12.1955 συνεδριάζει με θέμα την εφαρμοστέα πολιτική.[44]

Τον Αύγουστο του **1956** οι εμπλεκόμενοι με την μειονοτική εκπαίδευση φορείς συσκέπτονται και καταλήγουν στο ότι *η Πολιτική του κράτους ημών έναντι της τουρκικής μειονότητος Θράκης πρέπει να είναι η του σεβασμού των νομίμων δικαιωμάτων αμφοτέρων των παρατάξεων, εις ας αυτή είναι διηρημένη, την των Νεοτούρκων και των Παλαιοτούρκων τοιαύτην. Χωρίς να εξωθούμεν προς την τοιαύτην διαίρεσιν, πρέπει να την ανεχώμεθα, ως εμφανίζεται αύτη, και να ενεργώμεν, ώστε αμφότεραι αι μερίδες να τυγχάνωσιν ίσης Κρατικής μεταχειρίσεως. Και οι περί γραφής και θρησκευτικών παραδόσεων αντιλήψεις σεβασταί. Ουδέ είναι εθνικώς συμφέρον να πιέση η Πολιτεία καθ' ένα οιονδήποτε τρόπον, την μίαν μερίδαν προς αποδοχήν της αντιλήψεως της άλλης. Η παρεχομένη εις τα σχολεία αμφοτέρων μόρφωσις, ανάγκη και να μας ενδιαφέρη και να ενισχύηται παρ' ημών, κατά τρόπον όμως διασφαλίζοντα τα συμφέροντά μας.* [...] *Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον μας – πράγμα το οποίον έπρεπε να είχε γίνει αμέσως από της επομένης της απελευθερώσεως της Θράκης - πρέπει να στραφή και προς τους ΠΟΜΑΚΟΥΣ, δεδομένου ότι και ίδιον φυλετικόν κλάδον, συγγενεύοντα προς την ημετέραν φυλήν αποτελούσιν ούτοι, και εθνικώς ενδείκνυται να είναι ούτοι κεχωρισμένοι* [...] *Το υπέρ των Πομάκων*

---

[42] Εμπιστευτική έκθεση με ημερομηνία 29.11.1955 του Α. Παπαευγενίου, Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί της γενομένης παρ' αυτού ερεύνης ως προς την Εκπαίδευσιν της Τουρκικής Μειονότητος Θράκης». Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

[43] Εμπιστευτική έκθεση με ημερομηνία 29.11.1955 του Α. Παπαευγενίου, Γενικού Επιθεωρητού Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων «Περί της γενομένης παρ' αυτού ερεύνης ως προς την Εκπαίδευσιν της Τουρκικής Μειονότητος Θράκης». Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

[44] Τα πρακτικά δεν εντοπίστηκαν. Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 27.12.1955 του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Α. Παπαευγενίου προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95.

ενδιαφέρον μας, ανάγκη να εκδηλωθή αθορύβως. Προς τούτο: να πυκνωθή το εις την Πομακικήν περιφέρειαν ελληνικόν διδακτικόν προσωπικόν, επιλεγμένον μεταξύ των αριστέων, εις τους οποίους και δυνατόν και επιβεβλημένον είναι να γίνη η προσήκουσα διαφώτισις παρά των οικείων Επιθεωρητών. Να μην εξειρώνται τα Πομακικά σχολεία του ποσού της παρεχομένης κατ΄ έτος Κρατικής επιχορηγήσεως προς ενίσχυσιν της Εκπαιδεύσεώς των. Να λαμβάνονται εις τας θερινάς κατασκηνώσεις μαθηταί και εκείθεν και δη τέκνα οικογενειών φίλα προς την Ελλάδα διακειμένων. Να ενισχυθεί το ιεροσπουδαστήριο Εχίνου [...] *να προσληφθώσι υπότροφοι Πομακόπαιδες εις ημέτερα σχολεία.*[45]

Οι θέσεις αυτές φαίνεται πως λαμβάνονται σοβαρά υπ' όψι από την διοίκηση και έτσι στα τέλη του 1956 οι απόψεις του Υπ.Ε.Π.Θ. *ως προς την τηρητέαν έναντι της εν Θράκη Μουσουλμανικής Μειονότητος γραμμήν είναι αι ακόλουθοι:*

1ον) Να τηρώνται πάντα τα εν τω πλαισίω της αμοιβαιότητος συμφωνηθέντα με την Τουρκικήν Κυβέρνησιν.

2ον) Να αποφεύγονται νέαι παραχωρήσεις, εκτός αν πρόκειται αύται να εξυπηρετήσουν τα εθνικά ημών συμφέροντα, ή να εξουδετερώσουν νέας ασκόπους και ακαίρους παρεξηγήσεις.

3ον) Να παρακολουθήται μετά μεγάλης προσοχής πάσα σχετική κίνησις.

4ον) Να λαμβάνονται μετά προνοίας πάντοτε μέτρα, τα οποία θα αποβαίνουν εποικοδομητικά δια το κύρος του Κράτους.

5ον) Να αποφεύγηται πάσα ενέργεια, ήτις θα ηδύνατο να δημιουργήση εις την συνείδησιν της ρηθείσης Μειονότητος την εντύπωσιν ότι οφείλεται εις αδυναμίαν.

6ον) Να ευθυγραμμίζωνται και να συντονίζωνται αι ενέργειαι πασών των αρχών (Νομαρχών, Επιθεωρητών Μειονοτικών Σχολείων, Ανωτέρων Αρχών Ασφαλείας) εις ενιαίαν πολιτικήν γραμμήν ινά μη εκ των σημειουμένων αντιγνωμιών ανακύπτουν ζητήματα επί Βλάβη των εθνικών συμφερόντων.[46]

Είναι εμφανές ότι τα Σεπτεμβριανά αποτελούν σημείο καμπής, κατά την έννοια ότι κινητοποιούν τους εμπλεκόμενους φορείς και δημιουργούν αφορμή για μια ευρύτερη συζήτηση (μεταξύ Υπ.Ε.Π.Θ., Υπ.Εσ. και Υ.Β.Ε. - στη όλη συζήτηση δεν φαίνεται να

[45] Πόρισμα της παρά τω Υπουργώ Βορ. Ελλάδος συσκέψεως επί του εκπαιδευτικού ζητήματος της Τουρκικής Μειονότητος Δυτ. Θράκης (Θεσσαλονίκη, 7-8/08.1956). Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 95

συμμετέχει ενεργά το Υπ.Εξ. που έχει και τον κύριο λόγο στην χάραξη της μειονοτικής πολιτικής), με στόχο τη συγκρότηση σαφούς πολιτικής, την έλλειψη της οποίας διαπιστώνει -- και για την έλλειψη της οποίας διαμαρτύρεται -- βασικά η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης.

Έτσι προτείνεται (στο Υπ.Εξ.;) αυστηρή τήρηση της υπάρχουσας γραμμής (παροχών) στη μειονότητα, καθώς εκτιμάται ότι κάτι τέτοιο συμβάλλει στη βελτίωση της θέση των Ρωμιών μειονοτικών στην Τουρκία, ενώ ταυτόχρονα προτείνεται ο περιορισμός της επιείκειας και της ανοχής, καθώς αυτά (εκτιμάται ότι) αναγιγνώσκονται από τους Θρακιώτες μειονοτικούς ως αδυναμία της διοίκησης, και οδηγούν σε απώλεια κύρους.

Αν και τίθεται προς συζήτηση η πρόταση για παραπέρα στήριξη των συντηρητικών, που σαφώς εξυπηρετεί την ελληνική πολιτική στη Θράκη, αποφασίζεται η τήρηση ίσων αποστάσεων από τις δύο παρατάξεις, που σημαίνει διατήρηση της μέχρι τώρα παρεχόμενης στήριξης σε νεωτεριστές. Και αυτό γιατί εκτιμάται ότι, εξυπηρετεί καλύτερα τα ευρύτερα συμφέροντα της Ελλάδας, κυρίως αναφορικά με τη θέση των Ρωμιών, καθώς, ενδεχομένως, θα συνεπαγόταν λιγότερη τουρκική πίεση πάνω τους.

Η ελληνική μειονοτική πολιτική φαίνεται να επιχειρεί να διαφύγει από αυτό το εξαιρετικά πιεστικό πλαίσιο φέρνοντας τώρα, με επιτακτικό τρόπο, το ζήτημα των Πομάκων· εξετάζοντας δηλαδή αν με το να στηρίξει τους συντηρητικούς Πομάκους, που μάλιστα τους θεωρεί μη τουρκική «φυλή» και άρα δυνάμει (φιλ)έλληνες, μπορεί να ανακόψει τη διάδοση του τουρκικού εθνικισμού στους Θρακιώτες μειονοτικούς.

Επιπλέον τώρα είναι που τίθεται, κατά κάποιον τρόπο και για πρώτη φορά, αίτημα «εθνικοποίησης» της μειονοτικής εκπαίδευσης, καθώς προτείνεται περιορισμός της ανάμειξης της Τουρκίας.

Επισημαίνουμε ότι στη συζήτηση της περιόδου αυτής κατατίθενται προτάσεις για αναθεώρηση της μειονοτικής πολιτικής, χωρίς όμως να λαμβάνονται αποφάσεις που να σηματοδοτούν αλλαγή, ενώ προτεραιότητα παραμείνει η στήριξη των Ρωμιών μειονοτικών.

☆ ☆ ☆

---

[46] Απόρρητο και επί αποδείξει έγγραφο με ημερομηνία 07.12.1956 του Υπ.Ε.Π.Θ. (υπογράφει ο υπουργός Π. Λεβαντής) προς Υπουργείο Βορ. Ελλάδας. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 90

Τον Ιούνιο του **1962** ο Γενικός Πρόξενος της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Θ. Χρυθανθόπουλος περιγράφει το πλαίσιο μέσα στο οποίο η Ελλάδα έχει αποφασίσει να θέσει το μειονοτικό δηλώνοντας ότι οι μειονότητες εξασφαλίζουν αμοιβαίως η μια την ύπαρξη και τα δικαιώματα της άλλης[47], ενώ τον Αύγουστο του 1962 δηλώνει σαφώς ότι *η αρχή της αμοιβαιότητος εις την μεταχείρισιν των δύο Μειονοτήτων [...] δια πρώτην φοράν τίθεται ως βάσις της πολιτικής μας έναντι της Μειονότητος.* Λίγο αργότερα ο πρόεδρος του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης (στο εξής Σ.Σ.Θ.) δηλώνει *ότι η Ελλάς λόγω της Τουρκικής κακοπιστίας και εχθρότητος έναντι του Ελληνισμού της Κων/πόλεως, ευρίσκεται με λύπη υποχρεωμένη όχι να ασκήση πίεσιν επί της μειονότητος, αλλά να παύση χορηγούσα τας πέραν των συνθηκών προνομίας εφ' όσον και η τουρκική Κυβέρνησις δεν επιδεικνύει την αυτήν στοργήν προς την Ελληνικήν Μειονότητα Κων/πόλεως.*[48]

Αναφορικά με τον προβληματισμό για το ποια μειονοτική παράταξη πρέπει να στηρίξει η διοίκηση, βλέπουμε τον πρόεδρο του Σ.Σ.Θ. να επιφυλάσσεται και να δηλώνει ότι *το μέλλον ανήκει εις τους νεωτεριστάς. Αλλά ενώ ο παλαιομουσουλμανισμός σημαίνει νομιμοφροσύνην και αγαστήν συνεργασίαν μετά των Ελληνικών Αρχών, αντιθέτως νεωτερισμός σημαίνει άκρατος μισελληνισμός και πρόκλησις των Ελληνικών Αρχών της Δ. Θράκης.*[49]

Την ίδια περίοδο, ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ., αναφερόμενος συνοπτικά στο ποια πιστεύει πως πρέπει να είναι μειονοτική πολιτική, παρατηρεί ότι [...] *η μειονοτική μας Πολιτική πρέπει να αποβλέπη εις δύο σκοπούς. Αφ' ενός μεν την συγκράτησιν της Μειονότητος εντός ορίων επιτρεπόντων την πρόοδον και την πνευματικήν [και] υλικήν εξύψωσίν αυτής, αλλά και εγγυωμένην την πρόληψιν Εθνικών κινδύνων, και αφ' ετέρου την ενίσχυσιν του Ελληνικού στοιχείου της περιοχής, την ηθικήν τόνωσιν και την οικονομικήν προαγωγήν, διότι απλούστατα η επιτυχία του δευτέρου σκέλους κατασφαλίζει το πρώτον.*[50] Παράλληλα δηλώνει ρητά ότι η πολιτική απέναντι στη μειονότητα της Θράκης *είναι τοιαύτη, που να καθιστά όσο το δυνατόν καλλίτερον την θέσιν των Ελλήνων της Κων/πόλεως.*[51]

---

[47] Συνεδρίαση 24/11.06.1962 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10
[48] Συνεδρίαση 26/17.08.1962 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10
[49] Συνεδρίαση 24/11.06.1962 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10
[50] Συνεδρίαση 31/04.07.1963 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10
[51] Συνεδρίαση 31/04.07.1963 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

Κατά την περίοδο αυτή, που ακολουθεί την ένταση του 1955 και διαρκεί μέχρι και την έξαρση του κυπριακού στο τέλος του 1963, δομείται πια στέρεα η σύλληψη της αμοιβαιότητας, και ξεκινάνε τα πρώτα βήματα εφαρμογής της όχι τόσο για να περιοριστεί η Τουρκική δράση στη Θράκη, όσο -- και κυρίως, αν όχι αποκλειστικά -- με την ελπίδα ότι έτσι θα περιοριστεί η τουρκική πίεση στους Ρωμιούς μειονοτικούς. Η διοίκηση, προσπαθώντας να χαράξει πολιτική, σε μια περίοδο σχετικής ηρεμίας στα ελληνοτουρκικά , αμφιταλαντεύεται. Θεωρεί βέβαιη την μελλοντική κατίσχυση των νεωτεριστών και (με λύπη της) αναγκάζεται να τους στηρίξει στο όνομα του περιορισμού της τουρκικής πίεσης στους Ρωμιούς μειονοτικούς, ενώ παράλληλα οραματίζεται τη δημιουργία μιας νομιμόφρωνης και εν πολλοίς ελληνότροπης μουσουλμανικής μειονότητας· όραμα που όπως όλα δείχνουν κινείται στην περιοχή των ευσεβών πόθων.

Ταυτόχρονα ως μέρος της «λύσης» προτείνεται η «εντός ορίων» ενίσχυση της μειονότητας, με παράλληλη -- ίσως δε και «εκτός ορίων» αφού δεν υπάρχει καμία σχετική αναφορά -- ενίσχυση της πλειονότητας. Η όλη σύλληψη ελάχιστα απέχει από το να χαρακτηριστεί αντιφατική, ενώ έχει όλες τις προϋποθέσεις να χαρακτηριστεί ως συγκαλυμμένη πλην όμως σαφής στήριξη της πλειονότητας. Οι σχέσεις των δύο στοιχείων είναι σαφώς ανταγωνιστικές και η πλειονότητα σε κυρίαρχη θέση, ενώ την περίοδο εκείνη είναι αδύνατον, για δομικούς λόγους, κάποιος να φανταστεί και πολύ περισσότερο να συλλάβει και να προωθήσει, μια μειονοτο-πλειονοτική προσέγγιση.

Πέραν αυτών, μια ιδιαίτερα σημαντική εξέλιξη στον τομέα του μειονοτικού κατά την συγκεκριμένη περίοδο αποτελεί η λειτουργία του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης.

Έξι χρόνια μετά την πρώτη κατάθεση σχετικού αιτήματος[52] θεσπίζεται -- για την ακρίβεια ανασυντίθεται και ενεργοποιείται σε νέα κατεύθυνση -- με την απόφαση Δ940-16/16-5-1962 του Υπ.Εξ., το Συντονιστικό Συμβούλιο Μειονοτικής Πολιτικής Θράκης, και ορίζονται με ακρίβεια οι αρμοδιότητες του προέδρου και η σύνθεση του συμβουλίου.[53] Στο συμβούλιο μετέχουν ως μέλη οι τρεις Νομάρχες της Θράκης, ο διευθυντής Πολιτικών Υποθέσεων Θράκης, ο Ανώτερος Διοικητής Χωροφυλακής

[52] Και τρία χρόνια μετά την αρχική σχετική πρωτοβουλία που λαμβάνεται με την απόφαση 41441/10-9-59 του Υπ.Εξ., για ίδρυση συντονιστικού οργάνου. Το αρχικό σαφές αίτημα περί συντονισμού της πολιτικής στο μειονοτικό είχε τεθεί το Δεκέμβριο του 1956, από τους εμπλεκόμενους φορείς, οι οποίοι είχαν κινηθεί προφανώς αφορμώμενοι από τα Σεπτεμβριανά αλλά με βάση την εκτίμησή τους ότι η ελληνική αντίδραση υπήρξε αποσπασματική. Βλ. σχετικά εδώ παραπάνω.

[53] Απόρρητη απόφαση με ημερομηνία 16.05.1962 του Υπουργού Εξωτερικών Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσα. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

Θράκης, και από ένας εκπρόσωπος του Γ.Ε.ΕΘ.Α. και της Κ.Υ.Π., ενώ ανάλογα με τα ζητήματα που συζητιούνται μπορεί να προσκληθούν από τον πρόεδρο και να μετέχουν, χωρίς δικαίωμα ψήφου, ο Γενικός Επιθεωρητής Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων[54] και οι Επιθεωρητές Μουσουλμανικών Σχολείων, οι Διευθυντές των Διευθύνσεως Γεωργίας κ.α. Οι συνεδριάσεις του Συμβουλίου πραγματοποιούνται σε τακτά χρονικά διαστήματα -- συνήθως κάθε μήνα, αν και κάποτε διαρρέει πολύ περισσότερος χρόνος μεταξύ δύο συνεδριάσεων --, συνήθως σε μία από τις πόλεις της Θράκης, αλλά και στην Καβάλα και στην Θεσσαλονίκη, μετά από πρόσκληση που απευθύνει ο πρόεδρος στα μέλη. Ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. υπάγεται τυπικά στο Υπ.Εσ. αλλά συνδέεται στενά και με το Υπ.Εξ., το οποίο άλλωστε χαράσσει και την μειονοτική πολιτική, και κύριο έργο του είναι να παρακολουθεί την πιστή εφαρμογή της μειονοτικής πολιτικής, έχοντας σημαντικά αυξημένες αρμοδιότητες, σε βαθμό που να μπορεί να αναστέλλει διαταγές υπουργείων ή υπηρεσιών όταν διαπιστώνει ότι αντίκεινται στη μειονοτική πολιτική.[55]

Η διοίκηση φαίνεται να αποδέχεται την θέση ότι η μέχρι τώρα ασκούμενη πολιτική είναι αποσπασματική και αναποτελεσματική, και παρά το ότι κατά την περίοδο αυτή οι ελληνοτουρκικές σχέσεις διάγουν περίοδο ύφεσης -- ενδεχομένως δε και προετοιμαζόμενη για επέλευση χειρότερων -- προχωρά στο συντονισμό της μειονοτικής πολιτικής· για την ακρίβεια στον αυστηρότερο έλεγχο της εφαρμογής στο πεδίο της πολιτικής που χαράσσει το Υπ.Εξ.

☆ ☆ ☆

Τα χειρότερα έρχονται με τις εξελίξεις στο Κυπριακό, στην Κωνσταντινούπολη (καταγγελία εκ μέρους της Τουρκίας της Ελληνοτουρκική συμφωνίας της Άγκυρας του 1930), στην Ίμβρο και Τένεδο (κλείσιμο σχολείων), και κατ' αρχάς οδηγούν την Ελλάδα σε μια αυστηρότερη εφαρμογή της ήδη υπάρχουσας πολιτικής.

---

[54] Ο οποίος με την Δ942-5/5-1-1965 απόρρητη απόφαση του Υπουργού Εξωτερικών Η. Τσιριμώκου γίνεται τακτικό μέλος το Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

[55] Πρώτος πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. από την ανασύστασή του, ορίζεται ο Κ. Κουκουρίδης, νομάρχης Ροδόπης ως το 1962, ενώ στην 33η Συνεδρίαση (6-7.4.1964) βρίσκουμε να τον διαδέχεται ο νέος Γενικός Επιθεωρητής της Γενικής Διοίκησης Θράκης Μ. Σκουλάς, ο οποίος παραμένει στην θέση αυτή μέχρι και την 41η Συνεδρίαση στις 29.10.1965 οπότε και αντικαθίσταται ξανά από τον Κ. Κουκουρίδη. Οι αλλαγές αυτές στην ηγεσία του Συντονιστικού Συμβουλίου συμπίπτουν με την εκλογική νίκη της Ένωσης Κέντρου τον Φεβρουάριο (16η) του 1964 και την κυβέρνηση Στ. Στεφανόπουλου τον Σεπτέμβρη του 1965, με την υποστήριξη της ΕΡΕ. Ο Κ. Κουκουρίδης παραμένει στην προεδρία του Σ.Σ.Θ. και μετά την έλευση της Δικτατορίας, ως την κατάργηση του Συμβουλίου (Ηλιάδης, 2004).

Άμεση σχετικά αντίδραση της Ελλάδας αναφορικά με την μειονότητα στη Θράκη αποτελεί η σκλήρυνση της στάσης της και η προσπάθεια περιορισμού της δράσης των νεωτεριστών και του προξενείου. Έτσι στις αρχές Απριλίου του **1964** ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. δηλώνει πως στόχος της μειονοτικής πολιτικής είναι *η ματαίωσις των σκοπών της εξωτερικής προπαγάνδας ήτις δύναται ν' ασκήται εν μέσω της Μουσουλμανικής μειονότητος* [...] *και εξασθένισις και εξαφάνισις εί δυνατόν της σωβινιστικής συνειδήσεως από την ψυχήν των μουσουλμάνων της Θράκης, και δημιουργία συναισθημάτων ευγνωμοσύνης προς την χώραν της οποίας είναι υπήκοοι, της Ελλάδος εν προκειμένω.*[56]

Στα τέλη Ιουλίου του 1964 ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. δηλώνει ότι, *επίσημος εξωτερική πολιτική της κυβερνήσεως και σήμερον, κατά την περίοδον της εντάσεως των σχέσεών μας μετά της Τουρκίας, όπως και κατά το παρελθόν, είναι όπως αποφεύγηται πάσα καταπίεσις ή παραβίασις δικαιώματος της μειονότητος εξ εκείνων τα οποία της αναγνωρίσθησαν δια των συνθηκών κα των νόμων*, πιστεύοντας παράλληλα ότι αυτή *η πολιτισμένη μέχρι αβρότητος στάση δεν είναι δυνατόν παρά να εκτιμάται διεθνώς υπέρ της Ελλάδος.*

Παράλληλα όμως δηλώνει ότι η πολιτική αυτή *δεν ημπορεί να ισχύει εις τας συγκεκριμένας περιπτώσεις καθ' ας καταλαμβάνονται μουσουλμάνοι οι οποίοι δημοσία προπαγανδίζουν υπέρ της ανυπακοής μουσουλμάνων εις τας προς ας υπεχουν εκ των συνθηκών και των νόμων υποχρεώσεις των, ή όταν συλλαμβάνονται κατέχοντες όπλα ή εκρηκτικάς ύλας ή όταν κατέχουν ή διανέμουν έντυπον υλικόν επαναστατικού περιεχομένου.*

Έτσι ζητά από τις αρχές *να εντείνουν την επαγρύπνησίν των επί του μουσουλμανικού στοιχείου*, να συλλαμβάνουν κάθε μουσουλμάνο, ανεξάρτητα από ιδιότητα ή επάγγελμα, που *φέρεται αναπτύσσων επαναστατικήν δράσιν ή που εν πάση περιπτώσει παρωθεί εις ανυπακοήν τους μουσουλμάνους κατοίκους της Δυτικής Θράκης*, ενώ προτρέπει τις αρχές να περιβάλλουν *με μεγαλυτέραν στοργήν και προστασίαν εκείνους εκ των μουσουλμάνων οίτινες αποδεδειγμένα αντιτίθενται προς την εν γένει πολιτικήν της Αγκύρας έναντι της Ελλάδος, και που επιθυμούν να ζήσουν κάτω από την πολιτισμένην Ελληνικήν διοίκησιν.*[57]

Πολύ σύντομα όμως η θεώρηση αλλάζει, κυρίως λόγω του ότι στελέχη του Υπ.Εξ. αρχίζουν να αναγιγνώσκουν πλέον τα όσα συμβαίνουν στα ρωμαίικα σχολεία

[56] Συνεδρίαση 33/6-7.04.1964 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

της Τουρκίας όχι ως μέτρα πίεσης αλλά ως ποινές που πρέπει να λάβουν απάντηση, και έτσι, στα μέσα Αυγούστου του 1964 εξετάζεται σοβαρά το ενδεχόμενο εφαρμογής σειράς αντιποίνων.

Ο Έλληνας γενικός πρόξενος στην Κωνσταντινούπολη επισημαίνει ότι τα μέρα αυτά πρέπει να είναι στο ίδιο πλαίσιο με αυτά που επέβαλαν οι Τούρκοι στα ομογενειακά σχολεία Κωνσταντινουπόλεως, Ίμβρου και Τενέδου και εισηγείται:

- να μην διοριστούν σε σχολεία της Θράκης μουσουλμάνοι μειονοτικοί απόφοιτοι τουρκικών παιδαγωγικών ακαδημιών ή να διοριστούν ισάριθμοι με τους προς διορισμό σε ομογενειακά σχολεία της Κωνσταντινούπολης Ρωμιοί απόφοιτους ελληνικών παιδαγωγικών ακαδημιών.
- να παυθούν από μειονοτικά σχολεία της Θράκης τόσοι εκπαιδευτικοί όσοι ομογενείς εκπαιδευτικοί και διευθυντές παύθηκαν από σχολεία της Κωνσταντινούπολης.
- να αρθεί η ισοτιμία 8 μουσουλμανικών αστικών σχολείων
- να επιβληθεί η γιορτή του όρκου και της σημαίας
- να επιβληθεί η χρήση στα μειονοτικά σχολεία ελληνικών πινακίδων με τον τίτλο «ιδιωτικό μουσουλμανικό σχολείο»
- με μην διορίζονται σε θέση διευθυντή σε μειονοτικό σχολείο απόφοιτοι τουρκικών γυμνασίων και παιδαγωγικών ακαδημιών
- να καταργηθεί η τουρκική γλώσσα στις σχολικές τελετές
- να απαγορευτεί η ανάρτηση τουρκόγλωσσων επιγραφών μέσα στην τάξη
- να επιβληθεί η χρήση του τίτλου «ιδιωτικό μουσουλμανικό σχολείο» στα έγγραφα επίσημης αλληλογραφίας του σχολείου
- να πυκνώσουν και να ενταθούν οι επιθεωρήσεις στα μουσουλμανικά σχολεία και να καταπνιγεί κάθε τουρκική εθνικιστική προπαγάνδα
- να διακοπεί κάθε κρατική οικονομική επιχορήγηση στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης, καθώς η Τουρκία απαγόρευσε ανέγερση νέων ρωμαίικων σχολικών κτιρίων και την επισκευή των υπαρχόντων
- να καταγγελθεί η συμφωνία περί ανταλλαγής 35 εκπαιδευτικών.[58]

Τα περισσότερα από αυτά τα μέτρα αργά ή γρήγορα θα εφαρμόσουν, αυτούσια ή με κάποιες παραλλαγές.

---

[57] Συνεδρίαση 35/23.07.1964 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

[58] Έγγραφο με ημερομηνία 14.08.1965 του Γενικού Πρόξενου της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Ν. Καρανδρέα προς Υπ.Εξ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

Σε συνέχεια όλων αυτών, το καλοκαίρι του **1965** το Υπ.Εξ. στέλνει στη Γενική Επιθεώρηση Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων του Υπ.ΕΠ.Θ., το πλήρες κείμενο του 625/1965 τουρκικού νόμου περί Ιδιωτικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων, ώστε να το έχει υπ' όψιν της σε περίπτωση αντίδρασης και εφαρμογής ανάλογων μέτρων στα μουσουλμανικά σχολεία της Θράκης,[59] ενώ στις 19 Αυγούστου 1965 αποφασίζεται επίσημα πια η αλλαγή πολιτικής. Ο Διευθυντής της αρμόδιας υπηρεσίας του Υπ.Εξ. δηλώνει ότι *λόγω της υπό των τουρκικών αρχών συνεχιζομένης λήψεως καταπιεστικών μέτρων εις βάρος τς εν Κων/πόλει ελληνικής μειονοτικής εκπαιδεύσεως, καθίσταται αναγκαίον όπως αναθεωρήσωμεν την ημετέραν στάσιν, ιδία έναντι της εν Δ. Θράκη μουσουλμανικής παιδείας.*[60]

Ωστόσο υπάρχει προβληματισμός ως προς το ποια ακριβώς πρέπει να είναι η έκταση των αντιμέτρων ενώ παράλληλα το Υπουργείο Εξωτερικών προσπαθεί να κάνει σαφές σε όλους τους εμπλεκόμενους φορείς, και ιδιαίτερα στο Υπ.Ε.Π.Θ. -- δείχνει να είναι ο πιο «ενθουσιώδης» ή ίσως τώρα θεωρεί ότι είναι ευκαιρία να επεκτείνει τον συμβολικό και πραγματικό χώρο αρμοδιότητάς του -- ότι, η ευθύνη για τον χειρισμό της κατάστασης και συνεπώς ο τελευταίος λόγος ανήκει στο Υπ.Εξ., ενώ τα όποια αντίμετρα έχουν ως πρώτο και ίσως αποκλειστικό στόχο την βελτίωση της θέσης των Ρωμιών, εννοώντας ότι δεν αποτελεί προτεραιότητα η ανακοπή της διάδοσης του τουρκικού εθνικισμού στη Θράκη. Στις αρχές του **1966** το Υπ.Εξ. επισημαίνει στο Υπ.Ε.Π.Θ. ότι *προ της λήψεως οιασδήποτε αποφάσεως αφορώσης εις το εκπαιδευτικόν θέμα της μουσουλμανικής μειονότητος εν Δ. Θράκη πρέπει να λαμβάνεται απαρεγκλίτως υπ' όψιν ο εξ αυτής αντίκτυπος επί της παιδείας της διαβιούσης εν Κων/πόλει ομογενείας, ως εκ των μέτρων άτινα αι Τουρκικαί Αρχαί Εκπαιδεύσεως θα ηδύναντο να λάβουν ως αντίποινα κατ' αυτής. Η ευθύνη του χειρισμού του προβλήματος τούτου και η στάθμιση των συνεπειών εκ της εφαρμογής των αντιμετωπιζομένων εις εκάστην περίπτωσιν μέτρων ανήκουν εις το Β. τούτο Υπουργείον* [εννοεί το Υπ.Εξ.][61]

Η νέα μειονοτική εκπαιδευτική πολιτική στη Θράκη προσδιορίζεται με σαφήνεια στο τέλος καλοκαιριού του 1966 -- μετά την «ολοκλήρωση» του παρόντος κύκλου

[59] Έγγραφο με ημερομηνία 18.08.1965 του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Κ. Βάσσης) προς την Γενική Επιθεώρηση Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

[60] Εμπιστευτικό έγγραφο με ημερομηνία 19.08.1965 του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Β. Θεοδωρόπουλος) προς Υπ.Εξ. και Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

τουρκικών μέτρων -- από στέλεχος του Υπ.Εξ. που δηλώνει σαφώς: *Τα προβλήματα της μουσουλμανικής εν Δ. Θράκη παιδείας έχουν άμεσον σχέσιν προς τα εκπαιδευτικά τοιαύτα της ομογενείας Κωνσταντινουπόλεως, αμφοτέρων των προβλημάτων τούτων αφορώντων μειονότητας, το καθεστώς των οποίων προβλέπεται υπό της Συνθήκης της Λωζάνης. Κατά συνέπειαν οιονδήποτε περιοριστικόν ή άλλον μέτρον όπερ αι Τουρκικαί αρχαί ήθελον λάβειν εις βάρος της εν Τουρκία Ομογενείας εξαναγκάζει την Ελληνικήν διοίκησιν εις την εφαρμογήν αντιμέτρων κατά των μουσουλμάνων της Δ. Θράκη, επί τω τέλει όπως αι Τουρκικαί αρχαί υποχρεωθούν να ανακαλέσουν τα θίγοντα την ομογένειαν μέτρα ή τουλάχιστον να απόσχουν αναλόγων εις το μέλλον ενεργειών.*[62]

Η ελληνική μειονοτική πολιτική, έτσι όπως φαίνεται να διαμορφώνεται κατά την περίοδο 1964-1966, προφανώς δεν ικανοποιεί εκείνα τα στελέχη της διοίκησης που επιθυμούν μια πιο σκληρή στάση. Έτσι, και με αφορμή το ζήτημα της παροχής ή μη χρηματικής ενισχύσεως στις σχολικές εφορίες των μειονοτικών σχολείων της Θράκης και την σημαντική εμπλοκή της Τουρκίας στο ζήτημα (με άμεσες χρηματοδοτήσεις ορισμένων σχολικών εφοριών), ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. σχολιάζει τις εξελίξεις, με σαφείς υπαινιγμούς περί ενδοτικότητας προς τους ανωτέρους του (Υπ.Εξ.;): *αφού δεν έχομεν το θάρρος να αφαιρέσωμεν από την Τουρκικήν Πρεσβείαν την Διοίκησιν της Μειονότητος, κάθε μέτρον θα εμφανίζει δυνατήν και πιθανήν την δυσμενή εξέλιξιν. Διότι το βασικόν μας πρόβλημα είναι τούτο, και ουδέν έτερο. Όταν θα αποφασίσωμεν να διοικήσωμεν την Μειονότητα, όπως και η Τουρκία διοικεί την Ελληνικήν Μειονότητα Κων/πόλεως, τα πάντα θα βαίνουν καλώς και αι σχέσεις μας θα βελτιωθούν.*[63]

Ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. φαίνεται ικανοποιημένος μόνο μετά την κατάληψη της εξουσίας από τη χούντα των συνταγματαρχών τον Απρίλιο του **1967**. Αναφερόμενος στη μειονοτική πολιτική *μετά την γενομένην μεταβολήν* δηλώνει ότι, *τα απασχολούντα ζητήματα και προβλήματα τα από ετών χρονίζοντα, θα εύρουν την λύσιν των, εφ' όσον δεν υφίσταται πλέον η αντίδρασις των πολιτικών ή και τινών Υπουργών. Σήμερον βεβαίως ήρθησαν τα ανωτέρω κωλύματα, πλήν όμως τούτο δεν σημαίνει ότι δυνάμεθα*

[61] Έγγραφο με ημερομηνία 22.01.1966 του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Β. Θεοδωρόπουλος) προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

[62] Έγγραφο με ημερομηνία 22.08.1966 του Υπ.Εξ. (υπογράφει ο Β. Θεοδωρόπουλος) προς Υπ.Ε.Π.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 2

να ενεργήσωμεν ό,τι θέλωμεν, και τούτο διότι εις όλας τας ενεργείας πρέπει να είμεθα προσεκτικοί, εις τρόπον ώστε αύται να μην διαταράξουν τα σχέσεις μας μετά της Τουρκίας, αλλά και να μην έχουν επιπτώσεις δυσμενείς επί του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Το άξιον ιδιαιτέρας σημασίας γεγονός είναι ότι το εσχάτως εις βαθμόν επικίνδυνον εξαφθέν πνεύμα θρασύτητος εις τους ενταύθα σωβινιστικούς κύκλους της μειονότητος, ως και η έπαρσις αυτών, ήδη με την επανάστασιν έχουν καταπέσει. [...] *Δέον εν προκειμένω να έχωμεν ως υπόδειγμα τους Τούρκους, οι οποίοι εκάστοτε «κτυπούν εκεί που μας πονεί».*[64]

Μια ιδιαίτερα σημαντική εξέλιξη στην ευρύτερη μειονοτική πολιτική στη Θράκη κατά την περίοδο αυτή αποτελεί η έναρξη υλοποίησης παλαιότερης απόφασης της διοίκησης[65] να προχωρήσει στην εξαγορά γαιών που ανήκουν σε μειονοτικούς.

Η συστηματική εξαγορά «μουσουλμανικών γαιών» [sic] ξεκινά το 1966, με στόχο την αποδυνάμωση και τελικά την εκδίωξη της μειονότητας. Ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. είναι σίγουρος πως *θα φύγουν οι Τούρκοι, όταν καθ' οιονδήποτε τρόπον τους αγοράσωμεν την γην.*[66]

Για την αγορά μειονοτικών περιουσιών, αρχικά αγροτικών και αργότερα (1972) και κάποιων αστικών, δανειοδοτούνται, με τα γνωστά ως «δάνεια εθνικής σκοπιμότητας», χριστιανοί Έλληνες υπήκοοι, ανεξάρτητα από το αν είναι αγρότες ή ακτήμονες.[67] Το όλο θέμα το χειρίζεται το Σ.Σ.Θ. Τα δάνεια χορηγούνται με απόφαση ειδικής επιτροπής[68] και είναι επιδοτούμενα, ενώ τα δικηγορικά και συμβολαιογραφικά έξοδα βαρύνουν το κράτος. Ικανοποιημένος, ο Πρόεδρος του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης Κ. Κουκουρίδης παρατηρεί: *Δεν φρονώ ότι υπάρχει ανάγκη να επαναλάβω τους Εθνικούς λόγους οι οποίοι επέβαλον την βασικήν αυτήν Εθνικήν πολιτικήν εν Θράκη. Η λυσώδης αντίδρασις της Τουρκικής*

---

[63] Απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 20.10.1966 του προέδρου του Σ.Σ.Θ. Κ. Κουκουρίδη, προς Υπ.ΕΞ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

[64] Συνεδρίαση 52/15.04.1967 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

[65] Σύμφωνα με τα λεγόμενα του προέδρου του Σ.Σ.Θ., η πρώτη σχετική απόφαση ελήφθη το 1960 και η υλοποίησή της ξεκίνησε το 1961, με πολύ διστακτικά βήματα, χαμηλό προϋπολογισμό και υψηλές απαιτήσεις διαφάνειας, που φαίνεται πως δημιουργούσαν προβλήματα στην εφαρμογή, και έτσι το μέτρο χαρακτηρίστηκε από περιορισμένη αποτελεσματικότητα. Συνεδρίαση 42/04.02.1966 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

[66] Συνεδρίαση 51/27.03.1967 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

[67] Συνεδρίαση 44/06.04.1966 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

[68] Την επιτροπή σε κάθε νομό αποτελούν ο νομάρχης, ο διευθυντής γεωργίας και ο διοικητής χωροφυλακής, ενώ από το 1969 προστίθεται και ο στρατιωτικός διοικητής.

Κυβερνήσεως και του Τουρκικού Γεν. Προξενείου Κομοτηνής το οποίον έφθασε να καλή έναν έκαστον προτιθέμενον να πωλήση και να τον απειλή εάν πωλήση εις χριστιανόν, μαρτυρεί την ορθότητα της πολιτικής μας.[69]

Επισκοπώντας τα όσα συμβαίνουν κατά την περίοδο 1964-1967 παρατηρούμε ότι, συντελείται μια σημαντική αλλαγή στη στάση της πολιτείας απέναντι στη μειονοτική εκπαίδευση στη Θράκη, αφού τώρα, και με αφορμή όσα συμβαίνουν στην Τουρκία, η Ελλάδα αποφασίζει να αλλάξει συμπεριφορά και, κινούμενη πάντα στην λογική της αμοιβαιότητας, να προχωρήσει σε επιβολή αντιποίνων.[70]

Αξιοσημείωτο είναι ότι για τη λήψη των αποφάσεων δεν λαμβάνονται υπ' όψιν τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα στη Θράκη, ενώ παράλληλα κανείς δεν διανοείται να διερευνήσει και να λάβει υπ' όψιν κατά τη χάραξη πολιτικής τις ανάγκες των ίδιων των μειονοτικών ή να προβλέψει το παραμικρό για την μελλοντική ένταξή τους στην κοινωνία και οικονομία της χώρα στην οποία ζουν και της οποίας είναι πολίτες. Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής γενικότερα, και της μειονοτικής πολιτικής στη Θράκη ειδικότερα, παίζουν οι εξελίξεις στο Κυπριακό,[71] ενώ μέτρο των πραγμάτων αποτελεί η τουρκική συμπεριφορά απέναντι στους Ρωμιούς μειονοτικούς. Η διοίκηση κινείται προσεκτικά, έχοντας πάντα κατά νου να μη πυροδοτήσει παραπέρα αντιδράσεις της Τουρκίας -- κάτι τελικά που δεν θα αποφύγει -- οι οποίες ενδεχομένως θα πλήξουν ακόμα περισσότερο τους Ρωμιούς της Τουρκίας και ιδιαίτερα το ελληνο-ορθόδοξο μεν, οικουμενικό δε, πατριαρχείο.

Πέραν αυτών, κατά την συγκεκριμένη περίοδο διακρίνουμε, σε ορισμένες περιπτώσεις, την ύπαρξη διαφοράς αντιλήψεων περί την μειονοτική πολιτική γενικότερα και την μειονοτική εκπαιδευτική πολιτική ειδικότερα, μεταξύ κεντρικής

---

[69] Άκρως απόρρητο έγγραφο με ημερομηνία 22.07.1967 του προέδρου του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης Κ. Κουκουρίδη προς την Νομισματική Επιτροπή (Αθήνα). Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

[70] Μετά από μια πολύ μικρή περίοδο αμφιταλάντευσης, που ουσιαστικά αποτελεί απόηχο προηγούμενων αντιλήψεων και συμπεριφορών, όταν η Ελλάδα ήθελε να δείξει στη διεθνή κοινότητα -- το δηλώνει σαφώς ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. Μ. Σκουλάς -- ότι «χειρίζεται» σωστά μειονοτικούς μουσουλμανικούς πληθυσμούς, και άρα μπορούσε να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων και να έχει μια καλή στάση απέναντι στου Τουρκοκύπριους, σε ενδεχόμενη ένωση Ελλάδας-Κύπρου.

[71] Την αλληλεξάρτηση που η Ελλάδα θωρεί ότι υπάρχει μεταξύ της στάσης της Τουρκίας απέναντι στους Ρωμιούς μειονοτικούς, της στάσης της Ελλάδας απέναντι στους Θρακιώτες μειονοτικούς και των εξελίξεων στο Κυπριακό πιστοποιεί και ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. Κ.Κουκουρίδης κατά την παρουσίαση της συνολικότερης ελληνικής πολιτικής απέναντι στην μειονότητα, με την ευκαιρία της ανάληψης για δεύτερη φορά της προεδρίας του Σ.Σ.Θ., τον Φεβρουάριο του 1966. Συνεδρίαση 42/04.02.1966 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 10

εξουσίας και τοπικών ή περιφερειακών στελεχών που χειρίζονται το μειονοτικό στο πεδίο. Διαφοροποίηση που μπορεί να αποδοθεί στο γεγονός ότι τα τοπικά στελέχη έχουν κατά κανόνα διαφορετική θεώρηση, βασισμένη σε (ενδεχομένως) βαθύτερη αλλά πιο αποσπασματική (σε σύγκριση με αυτή των στελεχών του Υπ.Εξ. που χειρίζονται το ζήτημα) γνώση, είναι πιο παρορμητικά και ζητούν αυστηρότερη αντιμετώπιση και λήψη σκληρότερων μέτρων.

Από την πλευρά των διαφωνούντων, και ενδεχομένως άτυπος εκπρόσωπος αυτού του χώρου, στέκει ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. Κ. Κουκουρίδης, που απομακρύνεται από τη θέση αυτή την Άνοιξη του 1964 για να επανέλθει -- δριμύτερος -- τον Φεβρουάριο του 1966.

☆ ☆ ☆

Την μεγάλη ένταση της περιόδου 1964-1967 διαδέχεται μια περίοδος ύφεσης και ελληνοτουρκικής προσέγγισης.[72] Η περίοδος αυτή ξεκινά με τις ελληνοτουρκικές επαφές σε Αθήνα, Άγκυρά και Βιέννη την Άνοιξη του **1968** που καταλήγουν σε συμφωνία περί τα μειονοτικά εκπαιδευτικά, στο γνωστό Μορφωτικό πρωτόκολλο του 1968. Μάλιστα, τον Μάιο του 1968, και κατά τη διάρκεια των ελληνοτουρκικών επαφών (Τζούνη - Bulak) αποφασίζεται σύγκλιση της Μικτής Επιτροπής που προβλέπεται από την ελληνοτουρκική μορφωτική συμφωνία του 1951.[73]

Στα μέσα Αυγούστου του 1968 ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. ενημερώνει τα μέλη για τα όσα συμφωνήθηκαν και για τα όσα, με βάση τα συμφωνηθέντα, πρέπει να γίνουν από εδώ και στο εξής. Έτσι, αφού αναφερθεί στις αποφάσεις σχετικά με τη μειονοτική γλώσσα, που προβλέπουν εκμάθηση της μειονοτικής γλώσσας σε ίσους όρους με την εκμάθηση της επίσημης γλώσσας του κράτους, χρήση της μειονοτικής γλώσσας χωρίς περιορισμούς και χρήση χωρίς περιορισμούς του εποπτικού υλικού που είναι συνταγμένο στην μειονοτική γλώσσα, τονίζει ότι, μεταξύ άλλων αποφασίστηκε:

Σχηματισμός εις τα Μειονοτικά Σχολεία Βιβλιοθηκών εκ βιβλίων γεγραμένων εις την Μειονοτικήν γλώσσαν εγκεκριμένων από τας αρμοδίας αρχάς πρέπει να

[72] Που έχει κάθε λόγο να συνδέεται και με τις θετικές εξελίξεις της περιόδου αυτής (1968-1971) στο Κυπριακό (Ηρακλείδης, 2005:129).
[73] Συνεδρίαση 59/09.09.1968 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

επιτραπεί, και η χρήσις των βιβλιοθηκών τούτων πρέπει να είναι ελευθέρα δια τους Μαθητάς και το Διδακτικόν προσωπικόν.

Η χρήσις Σχολικών Βιβλίων εις την Μειονοτικήν γλώσσαν επί σκοπώ διδασκαλίας μαθημάτων πρέπει να είναι ελευθέρα. Τα βιβλία αυτά υπόκεινται οπωσδήποτε εις την έγκρισιν των αρμοδίων αρχών ώστε να εξασφαλισθή ότι δεν περιέχουν υλικόν δυνάμενον να βλάψη τας σχέσεις των δυο Χωρών. Επιτρέπεται εκ νέου η χρήσις βιβλιων άτινα είχον εγκριθή κατά το παρελθόν. Εν περιπτώσει καθ' ην βιβλία ή χειρόγραφα έχουν ήδη τεθεί υπό την έγκρισιν των αρμοδίων αρχών, η έγκρισις αυτή να παραμερισθή. Να απαγορευθή η χρήσις εις το εσωτερικόν των Σχολείων, επιγραφών συνθημάτων και η οργάνωσις δραστηριοτήτων, αίτινες θα ηδύναντο να προσβάλλουν το Θρησκευτικόν, Εθνικόν, και Πατριωτικόν αίσθημα των Λαών Ελλάδος και Τουρκίας.[74]

Στη συνέχεια ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. ενημερώνει τα μέλη του για την απόφαση της κυβέρνησης να προχωρήσει στην άρση κάποιων μέτρων που είχαν επιβληθεί ως αντίποινα. Σχολιάζοντας την απόφαση παρατηρεί ότι (τα μέτρα που ελήφθησαν) *όχι μόνο δεν μας βλάπτουν διότι παρ' ημίν ίσχυον και άλλοτε και μόνο εις αντίποινα κατηργήθησαν, αλλά και θα μας ωφελήσουν αν, όπερ ολοψύχως ευχόμεθα, εφαρμοστούν και εν Κων/πόλει. Λυπούμαι αλλά πρέπει να εξομολογηθώ, ότι περισσότερον από την άρνησιν των Τούρκων να τα επιτρέψουν, φοβούμαι την άρνησιν εκ φόβου των Ελλήνων της Κων/πόλεως να τα εφαρμόσουν.*[75]

Είναι σαφές πως στη αλλαγή πολιτικής και στην απόπειρα για αυτή τη νέα ελληνοτουρκική προσέγγιση υπάρχουν έντονες αντιδράσεις εκ μέρους πολλών στελεχών που εμπλέκονται με την άσκηση της μειονοτικής πολιτικής. Ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. -- που και αυτός διαφωνεί έντονα αλλά δείχνει να αποδέχεται την αλλαγή -- προσπαθεί να ελέγξει τις αντιδράσεις και να πείσει και τους υπολοίπους ομόφρονές του, τονίζοντας ότι: *Πρώτον, ημείς είμεθα όργανα εφαρμογής, και ανεξαρτήτως προσωπικών γνωμών υποχρεούμεθα να εφραμόσωμεν, και θα εφαρμόσωμεν, την υπό της Κυβερνήσεως χαρασσομένην πολιτικήν, και δεύτερον, την Εξωτερικήν Πολιτικήν μιας Χώρας την καθορίζουν βασικώς τα Στρατηγικά και Στρατιωτικά δεδομένα. Η Ελληνική πραγματικότης επιβάλλει την ΕλληνοΤουρκικήν προσέγγισιν την οποίαν εγώ προσωπικώς πιστεύω βαθύτατα ως την μόνη ορθήν και αναγκαίαν πολιτικήν, υπό τον*

[74] Συνεδρίαση 58/13.08.1968 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

όρον βεβαίως, ότι δεν θα κινδυνεύσει ουδέ σπιθαμή του Εθνικού εδάφους. [...] *Θα επαναλάβω, ότι ημείς θα εφαρμόσωμεν την πολιτικήν αυτήν ανεξαρτήτως των φόβων και των αντιρρήσεων. Φυσικόν είναι ευρισκόμενοι εν επαφή με την πραγματικότητα, δεχόμενοι αμέσως τας τάσεις και αντιδράσεις, εν αντιθέσει προς το εμμέσεως επηρεαζόμενον και εκ του μακράν αμυδρώς βλέποντος Κέντρου, να αισθανόμεθα ανησυχίας ζωηρωτέρας. Το Κέντρον όμως κρίνει και επί τη βάσει στοιχείων και παραγόντων αγνώστων εις ημάς. Προσωπικώς η θέσις και η γνώμη μου είναι γνωσταί.*[76]

Τον Σεπτέμβριο του 1968 ο Υπουργός Εξωτερικών Π. Πιπινέλης, σε επιστολή του προς το Σ.Σ.Θ. στην οποία επισκοπεί τα λεχθέντα κατά τις ελληνοτουρκικές συναντήσεις, παρατηρεί ότι οι δύο κυβερνήσεις *αποβλέπουν εις την εξομάλυνσιν των υφισταμένων σήμερον δυσχερειών επί του μειονοτικού πεδίου, ως μέσον προς βελτίωσιν των σχέσεών των.* Επισημαίνει τη δήλωση των δύο πλευρών στη συνάντηση της Βιέννης ότι η συνθήκη της Λωζάνης αποτελεί τον καταστατικό χάρτη των δύο μειονοτήτων και συνεπώς το γράμμα και το πνεύμα της πρέπει να εφαρμοσθεί αυστηρά αλλά καλόπιστα, και τονίζει ότι στα πλαίσια της αμοιβαιότητας, *παν τουρκικόν μέτρον εις βάρος της εν Τουρκία ομογενείας, εφ όσον τούτο ήθελε διαπιστωθή πέραν πάσης δυνατής αμφιβολίας, θα πρέπει να αντιμετωπίζηται δια αναλόγου αντιμέτρου από δικής μας πλευράς, <u>αποκλειομένης πάντως της κλιμακώσεως άνευ προεγκρίσεως του Β. Υπουργείου Εξωτερικών</u>.*[77]

Στις 12 Φεβρουαρίου **1969** ανακοινώνεται η κατάργηση του Συντονιστικού Συμβουλίου Θράκης και η μεταβίβαση των αρμοδιοτήτων του στο Υπουργείο Βορείου Ελλάδας. Μάλλον δεν πρόκειται για κίνηση αποκέντρωσης, καθώς η κυβέρνηση αποφασίζει να περάσει την επιτήρηση εφαρμογής της μειονοτικής πολιτικής σε περιφερειακά, χαμηλόβαθμα, και συνεπώς ελέγξιμα με αποτελεσματικότερο τρόπο, στελέχη.

Λίγο αργότερα, την Άνοιξη του 1969, και στα πλαίσια της επιχειρούμενης ελληνοτουρκικής προσέγγισης της περιόδου αυτής, η (ελληνική) Διεύθυνση των

---

[75] Συνεδρίαση 58/13.08.1968 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11
[76] Συνεδρίαση 58/13.08.1968 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

ρωμαίικων μειονοτικών σχολείων στην Κωνσταντινούπολη συστήνει στους Ρωμιούς μαθητές την αποδοτικότερη σπουδή της τουρκικής γλώσσας, για (άγνωστους σήμερα σε εμάς) λόγους, που υπαγορεύει η τότε ελληνική εθνική πολιτική. Σε απάντηση αυτού και σε επίδειξη αβροφροσύνης, η τουρκική πρεσβεία της Αθήνας, η οποία δείχνει να κινείται στη λογική της αμοιβαιότητας, εκδηλώνει έντονο ενδιαφέρον -- το εκφράζει μέσω το Ελληνικού Υπ.Εξ. -- για την καλύτερη εκμάθηση της ελληνικής από τους μουσουλμανόπαιδες της Δ. Θράκης.

Η διοίκηση της μειονοτικής εκπαίδευσης, αδυνατώντας προφανώς να ερμηνεύσει και να αξιολογήσει τις τουρκικές κινήσεις, εκτιμά ότι *πρόκειται καθαρώς περί υποκειμενικού πολυπλόκου συνδυασμού υπόπτων τουρκικών ενεργειών και διπλωματικών τεχνασμάτων, απτομένων υπούλως υποκρυπτομένης ανωτέρας προθέσεως των τουρκικών αρχών, προς επίτευξιν αγνώστου ιδιοτελούς σκοπού.*[78]

Έτσι, μέσα στη ηρεμία που έχει εξασφαλίσει η ελληνοτουρκική προσέγγιση της περιόδου αυτής, και παρά τη διάχυτη καχυποψία, είναι η χουντική κυβέρνηση που (αισθανόμενη ότι ελέγχει πλήρως την κατάσταση;) εξετάζει για πρώτη φορά το ζήτημα της ένταξης των Θρακιωτών μειονοτικών στην ελληνική κοινωνία.

Το καλοκαίρι του **1970**, στελέχη τής διοίκησης που έχουν ενστερνιστεί την *νέα Εθνική Πολιτική* [που] *επιτάσσει την αύξησιν του συγχρωτισμού του Μουσουλμανικού μετά του ημεδαπού στοιχείου*, θεωρούν πως *είναι επείγουσα η ανάγκη της άρσεως τους διαφαινομένου διαχωρισμού και απομονώσεως της μειονότητητος, διότι τούτο μόνον τους σκοπούς της Τουρκικής πολιτικής εξυπηρετεί, επιδιωκούσης όπως η μειονότης οργανωθή υπότοντύπον αυθυπάρκτου Κοινότητος εις τον Ελληνικόν χώρον.* Κατά τις μεταξύ τους σχετικές συζητήσεις τονίζεται ιδιαίτερα *η ψυχολογική πλευρά του ζητήματος και ο ρόλος ον δύναται να παίξη επί του προκειμένου η Παιδεία.* Έτσι εκτιμούν ότι *δεν θα έδει να παρεμβάλλονται εμπόδια ούτε να αντιμετωπίζεται με δυσμένεια υπό των Αρχών η συναναστροφή του Ελληνικού στοιχείου μετά του μουσουλμανικού.* Πάνω στο σημείο αυτό οι εκπρόσωποι των στρατιωτικών αρχών

---

[77] Συνεδρίαση 59/09.09.1968 του Σ.Σ.Θ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11. Η υπογράμμιση δική του.

[78] Έγγραφο με ημερομηνία 14.06.1969 του Γενικού Επιθεωρητή Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων Ε. Καλογερά προς Υπ.ΕΞ. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 4

διατυπώνουν επιφυλάξεις σε ότι αφορά τους στρατιωτικούς που υπηρετούν στην Θράκη, καθώς θεωρούν ότι τίθενται ζητήματα ασφάλειας.[79]

Τον Οκτώβριο του **1971**, η χουντική διοίκηση «αποκεντρώνει» ακόμα περισσότερο την επιτήρηση εφαρμογής της μειονοτικής πολιτικής και ανακοινώνει ότι στο εξής αρμόδιο όργανο για τον χειρισμό του μειονοτικού θέματος είναι η Περιφερειακή Διοίκηση Ανατολικής Μακεδονίας - Θράκης,[80] ενώ στις 05.11.1971[81], και προφανώς στα πλαίσια της ελληνοτουρκικής προσέγγισης και σε υλοποίηση της σχετικής απόφασης που ελήφθη κατά τις ελληνοτουρκικές επαφές (Τζούνη - Bulak) του 1968, φαίνεται πως συνεδριάζει μικτή ελληνοτουρκική επιτροπή με άγνωστες αποφάσεις

Επισκοπώντας συνολικότερα τις εξελίξεις της περιόδου αυτής παρατηρούμε ότι η ελληνοτουρκική προσέγγισης του 1968-1971 χαρακτηρίζεται από δύο σημαντικές κινήσεις της διοίκησης στην κατεύθυνση χαλάρωσης της ασκούμενης πίεσης πάνω στη μειονότητα. Από την κατάργηση του Σ.Σ.Θ. και από την σύλληψη και εφαρμογή, για πρώτη φορά, μέτρων που στοχεύουν στην ένταξη της μειονότητας στην ελληνική κοινωνία.

Το Συντονιστικό Συμβούλιο Θράκης, που συγκροτήθηκε ως όργανο επόπτευσης της εφαρμογής της μειονοτικής πολιτικής, και του οποίου η πορεία είναι συνυφασμένη, κατά κανόνα πολύ στενά, με τις εξελίξεις των ελληνοτουρκικών, τώρα καταργείται. Την πρωτοβουλία έχει το Υπ.Εξ., που προχωρά στην κατάργηση του οργάνου αυτού όταν διαπιστώνει πως λειτουργεί ως παράκεντρο εξουσίας -- αφού τα στελέχη του έχουν «ανδρωθεί» μέσα στη κρίση και επιμένουν να προωθούν πολιτικές συντήρησής της, καθώς γι' αυτά αποτελεί λόγο ύπαρξης -- και έτσι αδυνατεί να λειτουργήσει ως θεσμός που θα υπηρετήσει την πολιτική προσέγγισης. Αξίζει να σημειωθεί πως είναι αυτή η χουντική κυβέρνηση -- την οποία ο πρόεδρος του Σ.Σ.Θ. Κουκουρίδης εκθείαζε, και με την άνοδο της οποίας είχε συνδέσει τις προσδοκίες του για σκλήρυνση της ελληνικής στάσης στα ελληνοτουρκικά και για την, με αυτό τον τρόπο, επίλυση του μειονοτικού στη Θράκη -- που αποφασίζει αλλαγή πολιτικής και απολύει τον Κουκουρίδη και τους ομόφρονές του.

---

[79] Άκρως απόρρητα πρακτικά συσκέψεως που έγινε στο Υ.Β.Ε. στις 20.06.1970. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

[80] Άκρως απόρρητα πρακτικά συσκέψεως που έγινε στο Υ.Β.Ε. στις 08.10.1971. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 11

Όσον αφορά την μειονοτική εκπαίδευση γενικότερα, παρατηρούμε ότι η Ελλάδα, σε συμφωνία με την Τουρκία, προχωρά σε κάποιες παροχές και στην άρση ορισμένων πιεστικών μέτρων, που συμβάλουν, εκτός των άλλων, στη ανύψωση του status της μητρικής/μειονοτικής γλώσσας καθώς και στην αύξηση της (δυνατότητας) παρέμβασης της Τουρκίας ως «μητέρας πατρίδας», ενώ όλα δείχνουν ότι αντίστοιχα συμβαίνουν ή τουλάχιστον προγραμματίζονται να συμβούν και στην ρωμαίικη εκπαίδευση στη Τουρκία. Ταυτόχρονα όμως, η απόφαση για εκμάθηση της μειονοτικής γλώσσας σε ίσους όρους με την εκμάθηση της επίσημης γλώσσας του κράτους, παρά την όποια πίεση που αναπόφευκτα θα συνεπάγεται, αποτελεί μια πολύ σημαντική εξέλιξη, τουλάχιστον και κατ' αρχάς και σε επίπεδο σχεδιασμού. Η προώθηση εκμάθησης της ελληνικής σε συνδυασμό με την άρση των περιορισμών στις συναναστροφές μεταξύ πλειονοτικών και μειονοτικών, που φαίνεται καθαρά πως η ίδια η διοίκηση είχε επιβάλλει παλιότερα, αποτελούν προϋπόθεση για το ξεκίνημα μιας πορείας ένταξης των Θρακιωτών μειονοτικών στη κοινωνία και στη οικονομία της χώρας στην οποία ζουν και της οποίας είναι πολίτες.

Τις εξελίξεις δεν καλοδέχονται όλοι οι εμπλεκόμενοι φορείς και το κυρίαρχο αίσθημα είναι η καχυποψία. Η Ελλάδα θεωρεί πια σωστό οι μειονοτικοί να ξέρουν καλά ελληνικά και τουρκικά και να ενταχθούν ικανοποιητικά στην κοινωνία και στην οικονομία, και ανάλογα πιστεύει και προωθεί για τους Ρωμιούς μειονοτικούς της Τουρκίας, καθώς ίσως μόνο έτσι μπορεί να εξασφαλιστεί η παραμονή τους στην Κωνσταντινούπολη. Όμως αδυνατεί να δεχθεί ανάλογη αντίληψη και στάση εκ μέρους της Τουρκίας. Έτσι εκπλήσσεται όταν και η Τουρκία εκδηλώνει τέτοια συμπεριφορά, την θεωρεί από υποκριτή έως ύποπτη και αναζητεί ερμηνείες που αγγίζουν την περιοχή του μεταφυσικού.

Σημαντικό είναι ακόμα ότι αυτή την περίοδο υποχωρεί η ρητορική περί αμοιβαιότητας.

☆ ☆ ☆

Το **1972**, με το κλείσιμο της θεολογικής σχολής της Χάλκης και με τη καταστροφή επιγραφής στην Μεγάλη του Γένους Σχολή, ξεκινά μια νέα περίοδος έντασης στις

[81] Όπως προκύπτει από το βιβλίο πρωτοκόλλου No.68 της Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ./ Γ.Δ.Μ που υπάρχει στα Γ.Α.Κ. Καβάλας και καλύπτει την περίοδο 27.02.1971 - 31.12.1974.

ελληνοτουρκικές σχέσεις, που θα κορυφωθεί με την τουρκική εισβολή στην Κύπρο το καλοκαίρι του 1974.

Η Ελλάδα δεν αντιδρά αμέσως. Φαίνεται όμως ότι και στην Ελλάδα κάποια στελέχη πιστεύουν πως έληξε η περίοδος προσέγγισης και έτσι χρειάζεται να αναθεωρεί συνολικότερα η ελληνική στάση απέναντι στη μειονοτική εκπαίδευση, να περιοριστούν οι παροχές στα αυστηρά πλαίσια των όσων προβλέπονται από τις συμβάσεις, και ενδεχομένως να επιχειρηθεί η προώθηση μιας πιο «εθνοκεντρικής» μειονοτικής εκπαιδευτικής πολιτικής.

Ως κίνηση σε αυτή την κατεύθυνση μπορεί να αναγνωσθεί και η παρότρυνση της διοίκησης, τον Οκτώβριο του **1972**, σε ομάδα γονέων από το Διδυμότειχο (ενδεχομένως μουσουλμάνους Τσιγγάνους) που υπέβαλλαν σχετικό αίτημα, να εγγράψουν τα παιδιά τους στο ελληνικό δημόσιο σχολείο, ώστε να αποτελέσουν αφορμή για διαρροή και άλλων μειονοτικών μαθητών από το μειονοτικό σχολείο. Παράλληλα αποφασίζει να διακόψει την λειτουργία του νηπιαγωγείου που λειτουργεί άτυπα δίπλα στο μειονοτικό σχολείο Διδυμοτείχου, *καθ' όσον τούτο δεν προβλέπεται εκ του πρωτοκόλλου αμοιβαιότητος* [sic] μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας.[82]

Ωστόσο ακόμα δεν διαγράφεται κάποια θεαματική ή δομική αλλαγή στο χώρο της μειονοτικής εκπαίδευσης. Η διοίκηση συνεχίζει την προηγούμενη πολιτική, και τον Μάιο του **1973** -- όπως προκύπτει εμμέσως από τα σχετικά έγγραφα -- κάνει ένα ακόμα βήμα προς την κατεύθυνση της «αποκέντρωσης», και μεταβιβάζει αρμοδιότητες που αφορούν την διαχείριση και εποπτεία του μειονοτικού, στα Γραφεία Πολιτιστικών Σχέσεων των τριών νομών της Θράκης, τα οποία φαίνεται πως ελέγχει άμεσα και απόλυτα το Υπ.Εξ.

Μέσα σε αυτό το γενικότερο κλίμα ηρεμίας, και παρά το ότι η ένταση στα ελληνοτουρκικά αρχίζει σταδιακά να αυξάνει, επισκέπτεται τη Θράκη τον Οκτώβριο του 1973 ο Τούρκος πρέσβης, και περιοδεύει σε μειονοτικά χωριά. Και είναι αξιοσημείωτο ότι δεν συναντά πνεύματα σε έξαρση ούτε δυσφορία από τους Έλληνες συνομιλητές του, όταν κατά την περιοδεία του ασχολείται ιδιαίτερα με τους Πομάκους και προσπαθεί να *πείσει ότι είναι συμφέρον της Ελληνικής Διοικήσεως να συντελέση και αυτή εις το να λησμονήσουν ούτοι το γλωσσικό ιδίωμά των, διότι, ως ειπείν, η Ελλάς δεν θα ενοχλείται τότε παρά της Βουλγαρικής Κυβερνήσεως η οποία*

ισχυρίζεται πάντοτε εις διεθνή συνέδρια ότι οι Πομάκοι είναι Βούλγαροι Μωαμεθανοί [...] *συνεπώς, ο πλήρης εκτουρκισμός των Πομάκων θα συσφίξει περισσότερον τους μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας φιλικούς και Συμμαχικούς δεσμούς.*[83]

Ακόμα και η ένταση που ακολουθεί τις εξελίξεις στο κυπριακό το 1974 φαίνεται πως δεν οδηγεί σε κάποια αλλαγή πολιτικής αναφορικά με τη μειονοτική εκπαίδευση, καθώς τίποτε σχετικό δεν αποτυπώνεται σε κάποιο δημόσιο έγγραφο της περιόδου εκείνης.

Οι εξελίξεις στη μειονοτική εκπαιδευτική πολιτική μέχρι και το 1973 φαίνεται να κινούνται στον απόηχο των καλών ελληνοτουρκικών σχέσεων της προηγούμενης περιόδου, ενώ η ανυπαρξία εξελίξεων μετά το καλοκαίρι του 1974 και μέχρι το τέλος του 1975 είναι μάλλον προϊόν της αλλαγής προτεραιοτήτων της διοίκησης που έχει να κάνει με την μεταπολίτευση. Η όποια σκλήρυνση της στάσης στελεχών της διοίκησης αμέσως μετά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο είναι συγκυριακή και σε τοπικό επίπεδο· όχι δομική και κεντρικά σχεδιασμένη.

Ως συνέχεια της προηγούμενης προσέγγισης μπορεί να ερμηνευτεί -- ελλείψει άλλων στοιχείων -- και η αποδοχή επίσκεψης του Τούρκου πρέσβη στη Θράκη και οι επαφές που είχε, ενώ είναι άγνωστο το αν και πως «εξαργυρώνει» η Ελλάδα την παροχή αυτής της άδειας στο πλαίσιο της αμοιβαιότητας.

Αξιοσημείωτο είναι ότι αυτή την περίοδο οι δύο χώρες επανέρχονται -- αν ποτέ την είχαν εγκαταλείψει -- στην πολιτική διαίρεσης των μειονοτήτων που βρίσκονται στο έδαφός τους. Έτσι, η Ελλάδα προσπαθεί να διαχωρίσει τους (σλαβόφωνους) Πομάκους και τους (ρωμανίφωνους;) Τσιγγάνους από το κύριο σώμα των μειονοτικών Τούρκων, και η Τουρκία, αναλόγως πράττουσσα, απαγορεύει σε παιδιά με βουλγαρική και αλβανική καταγωγή αλλά και σε παιδιά Συροχαλδαίων να φοιτούν σε ρωμαίικα μειονοτικά σχολεία. Το διαφορετικό όμως που συμβαίνει τώρα είναι ότι η Τουρκία ταυτόχρονα παρεμβαίνει στη Θράκη μεριμνώντας για την «τουρκοποίηση»/ ομογενοποίηση όλων των μουσουλμάνων μειονοτικών, ενώ η Ελλάδα δεν κάνει -- δεν έχει τη δυνατότητα να κάνει -- κάτι ανάλογο για τους

---

[82] Άκρως απόρρητα πρακτικά συσκέψεως Γραφ. Πολιτικών Υποθέσεων, Περιφ. Διοικ. Ανατ. Μακεδ.-Θράκης. 30.10.1972. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 12

[83] Έκθεση του Μ. Μηναΐδη, επίτιμου επιθεωρητή Μ/κων σχολείων επί της περιοδείας τους Τούρκου πρέσβη (23-25/10/1973) στην Θράκη. Γ.Α.Κ. Καβάλας, Α.Ε.Ξ.Τ.Μ.Σ. - Γ.Δ.Μ., Φ 8

χριστιανούς ορθόδοξους της Τουρκίας, ούτε καν για όσους εκ των πραγμάτων θεωρούνται ότι υπάγονται στην δικαιοδοσία του ελληνο-ορθόδοξου πατριαρχείου.